

H A N D E L I N G E N

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL XXXIII

1979

GENT 1979

H A N D E L I N G E N

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL XXXIII

1979

GENT 1979

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Bestuur :

Voorzitter :

Professor Dr. S. J. DE LAET, Ridder Soenenspark 43, 9820 St.Denijs-Westrem

Ondervoorzitters :

Professor Dr. A. DE SCHRYVER, Meidoorndreef 30, 9219 Gentbrugge

Dr. H. NOWE, Krijgslaan 1, 9000 Gent

Secretaris-penningmeester :

Professor Dr. R. VAN CAENEGEM, Veurestraat 18, 9821 Afsnee

Redactiesecretaris :

Dr. H. DE RIDDER-SYMOENS, Blandijnberg 2, 9000 Gent

(alle briefwisseling en ruil)

Lidmaatschap : 300 F jaarlijks

Prijs, voor niet leden, van deze Handelingen : 350 F

(te storten op P.C.R. van de Maatschappij 000-0370680-43)

Uitgegeven met de steun van het Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur, van de Provincie Oost-Vlaanderen en van de Stad Gent.

INHOUD

A. DE SCHRYVER, <i>In memoriam Prof. Dr. Jozef Duverger (1899-1979)</i>	1
R. VAN DRIESSCHE, <i>Stoffering van de barokke kerk van Sint-Pieters te Gent</i>	3
R. C. VAN CAENEGEM en L. MILIS, <i>Kritische uitgave van de „Precepta” van graaf Filips van de Elzas voor de stad Gent (1178)</i>	99
Chr. VANDENBROEKE, <i>Sociale en conjuncturele facetten van de linnenijverheid in Vlaanderen (late 14e - midden 19e eeuw)</i>	117
G. GADEYNE, <i>De plaatselijke commissies van geneeskundig toezicht in Oost-Vlaanderen (1818-1830)</i>	175
R. DE HERDT, <i>Een nieuwe wetenschap op zoek naar een eigen identiteit: de industriële archeologie</i>	221
J. M. VAN WINTER, <i>Een 16e-eeuws kookboek in Gent</i>	237
L. MILIS, <i>De „onacht” in het nieuw(s)</i>	239
M. DESITTERE, <i>Archeologische Kroniek</i>	243
R. DE HERDT, <i>Bibliografie van de geschiedenis van Gent 1978-1979</i>	261

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in Historical Abstracts and/or America, History and Life.

IN MEMORIAM PROF. DR. JOZEF DUVERGER (1899 - 1979)

door

A. DE SCHRYVER

Op 2 augustus 1979 overleed Professor Dr. Jozef Duverger in zijn woning te Sint-Amandsberg (Gent). Hij was sinds meer dan dertig jaar één van de ondervoorzitters van onze maatschappij.

Jozef, Aloïs, Jan Duverger werd geboren te Sint-Niklaas-Waas op 11 oktober 1899. Na zijn humaniora studeerde hij aan de Katholieke Universiteit te Leuven waar hij in 1923 het doctoraat in de letteren en wijsbegeerte, sectie geschiedenis, behaalde. Voor hem begon dan een loopbaan in het middelbaar onderwijs als leraar in de geschiedenis. Terwijl hij deze functie aan het Koninklijk Atheneum te Gent bekleedde, vond hij ook nog de mogelijkheid om aan de Rijksuniversiteit aldaar studiën in de kunstgeschiedenis te ondernemen. In 1930 behaalde hij het doctoraat in de kunstgeschiedenis en oudheidkunde. In 1932 werd hem aan het Hoger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde van de Rijksuniversiteit te Gent een vrije cursus toevertrouwd over „Bronnen, bibliografie en kunsthistoriografie van de Vlaamse kunst.” In 1937 en in de volgende jaren werd zijn onderwijsopdracht aan de Universiteit herhaaldelijk uitgebreid. Deze omvatte bepaalde methodologische vakken en de geschiedenis van de sierkunsten en van de kunstnijverheid met o.m. een speciale cursus over de Geschiedenis van de Tapijtkunst.

Door zijn onderwijs en door zijn vele publikaties heeft Jozef Duverger een aanzienlijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de kunstgeschiedenis in ons land. Hij heeft met zijn scherpe kritische geest, en in de lijn van de historische vorming van dewelke hij was uitgegaan, in de kunsthistorische wereld geijverd voor een systematischer en grondiger onderzoek zowel bij de opsporing als bij de interpretatie en verwerking van de meest diverse bronnen. Reeds van bij de aanvang van zijn kunsthistorische activiteit had hij de noodzaak ingezien van een beter gefundeerde, vollediger en kritischer opgebouwde kunstgeschiedenis. Zijn aandeel in de positieve ontwikkeling, die in ons land in dit opzicht tijdens de laatste vijftig jaren kon waargenomen worden, blijft één van zijn grootste verdiensten. Vooral de zeer rijke oogst onontgonnen bronnenmateriaal, die hij door onverdroten speurwerk had verzameld en die hij met grote acribie verwerkte, heeft hem toegelaten vernieuwing en verruiming te brengen zowel in detailstudies als in sommige bredere overzichten.

Het is hier niet mogelijk alle functies te vernoemen die Jozef Duverger vervuld heeft of een opsomming te geven van de onderscheidingen waarmede hij vereerd werd. Die houden niet zelden verband met de zeer actieve rol die hij, ook buiten de Universiteit, in diverse instellingen en genootschappen heeft gespeeld en die hier evenmin uitvoerig kan bespro-

ken worden. Alleen reeds over wat men hem verschuldigd blijft in verband met de organisatie van congressen en colloquia en met de publicaties waartoe deze aanleiding hebben gegeven, zou lang moeten uitgeweid worden. Herinneren wij slechts, als voorbeeld, aan de internationale colloquia die hij op touw heeft gezet in de schoot of onder de auspiciën van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, zoals het colloquium „Rogier van der Weyden en zijn tijd” in 1964 of de colloquia van 1959 en 1961 over de Geschiedenis van de Vlaamse Tapijtkunst, een specialisatiegebied waarvan Jozef Duverger in aanzienlijke mate de ontwikkeling heeft bevorderd en waaraan hij zelf zoveel baanbrekend onderzoek heeft gewijd.

Een wetenschappelijke onderneming met dewelke de naam van Jozef Duverger tenslotte speciaal verbonden zal blijven, is het *Nationaal Biografisch Woordenboek*. De publicatie van dit werk, waarvan tot nu acht delen verschenen zijn, wordt verzekerd door de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten. Jozef Duverger was een trouw en actief lid van deze Academie. Hij had er de zware taak aangenomen van secretaris van de Commissie voor het Biografisch Woordenboek. Van bij zijn oorsprong is de realisatie van dit werk in niet geringe mate aan hem te danken. Tot in zijn laatste levensdagen is hij er de voornaamste stuwende kracht van gebleven.

Het heengaan van Professor Duverger betekent een zwaar verlies voor de kunstgeschiedenis. Het past dat onze Maatschappij, zoals zoveel van zijn vakgenoten en oud-studenten, zijn gedachtenis met dankbaarheid in ere houde.

STOFFERING VAN DE BAROKKE KERK VAN SINT-PIETERS TE GENT

door

Architect-Dr. R. A. C. van DRIESSCHE

BEELDHOWKUNST

Westgevel

Na de terugkeer van de monniken in 1585 naar hun verwoeste kerk en klooster — en veel later nog — waren de bestellingen van beeldhouwwerk eerder van gering belang¹. Overvloedig daarentegen zijn de gegevens over de kunstenaars, die instonden voor het sculpturaal ensemble van de barokkerk. In de nis boven het hoofdportaal stond vroeger het beeld van de H. Benedictus tussen die van de H.H. Petrus en Paulus. Alle drie waren zij het werk van de gekende beeldhouwer Delsaert.

In het centrum van het driehoekig fronton bevindt zich het wapen van de abdij, geflankeerd door de kolossale ligbeelden van „de Hoop” en „de Liefde”. Deze halfverheven beeldhouwwerken, eveneens van Delsaert (1677) werden gedurende de Franse Revolutie beschadigd en na 1851 hersteld. Hun kleinere, doch mooiere kleiarden modellen werden in 1781 nog in de prelatuur bewaard².

De Koepelbeelden

De binnenstoffering van de kerk stelt het geloof voor, terwijl in de koepel de geweldige gestalten zweven van de vier Evangelisten (afb. 1). Het houten model, tot op heden in de sacristij voorhanden (afb. 2-3), werd zoals ons uit de bouwgeschiedenis bekend is, in 1717 gemaakt door Jacques Colin.

Volgens de traditie zijn kwetstige beelden het œuvre van het trio Jan van Boecksent (1660-1743), Pieter de Sutter (1693-1743) en Pieter Verschaffelt (1710-1793). In zijn „Voyage pittoresque” spreekt Descamps echter niet over deze beeldhouwers³.

(1) d. 1-4, 5¹, 10.

(2) E. Malingié, *Le livre des jours*, Univ. Bib. R.U.G. hs. G. nr. 11201 D.I. 1779-1793, pp. 49-50; Ph. Kervijn de Volkaersbeke, *Rapport sur l'état des monuments historiques et artistiques de la ville de Gand*, in: *Messagers des Sciences Historiques*, Gent, 1851, p. 328; E. De Busscher, *L'Abbaye de St.-Pierre à Gand*, Gent, 1869, pp. 74-75; R. van Driessche, *De Sint-Pietersabdij te Gent en haar kunstschaten*, onuitgegeven doctoraal proefschrift, HIKO-RUG, 1949, pp. 103-113.

(3) P.F. de Goesin, *Notice et description des tableaux et statues exposés au musée du département de l'Escaut, situé à Gand dans l'Eglise de la ci-devant Abbaye de St.-Pierre*, Gent, 1802, p. 8; E. de Busscher, o.c., 75-76; P. Verhaeghen, *De oude kerken van Gent*, D. II, Antwerpen, 1938, p. 116; J.B. Descamps, *Voyage*

In de archieven komt alleen P. de Sutter als beeldhouwer voor. Deze meester maakte tussen 1721-22 drie beelden van Evangelisten, terwijl het vierde reeds vroeger gereed was gekomen. De modellen in klei- of aardewerk werden gebakken door Jan Willems. Het plaatsen van de Evangelisten viel samen met het voltooiën van de koepel in 1722⁴.

Naar onze mening is de kans groot dat Broeder van Boecksent en Verschaffelt geen aandeel hebben genomen in het tot stand komen van de prachtige koepelbeelden. De H.H. Lucas en Johannes zijn zittend voorgesteld; laatstgenoemde figuur beweegt zich volledig buiten het vlak van de nis, terwijl het beeld van de H. Mattheus er volledig binnen blijft. Bij de H. Marcus wordt het plan eventjes door de rechterschouder doorbroken.

Christus, de Apostelbeelden, de Latijnse Kerkleraren en de vier Kardinale Deugden

Mogen wij Paul Vitry⁵ geloven dan zouden de apostelbeelden en de vier Latijnse Kerkleraren het werk zijn van J.B. Gillis (Antwerpen 1717-1752) en J.B. van Helderbergh (Antwerpen 1684 - Gent 1734).

Over J.B. van Helderbergh staat bepaald vast dat hij op 16 juni 1728 boven het St.-Benedictusaltaar een „Croonement” uitvoerde. Zijn zoon Livinus, heeft in de loop van 1729-39 andere opdrachten voor de abdij uitgevoerd.

Het beeld dat Paus Gregorius XIV voorstelt werd door Livinus in de periode 1748-1751 gemaakt⁶.

In 1819 werden de apostelbeelden hersteld door V. Block⁷.

Descamps schrijft aan J.B. Gillis, niet alleen de „Vier Kardinale Deugden” toe, maar ook al de andere beelden uit de pijlernissen.

Voor het eerst duikt in 1744 de naam van J.B. Gillis op, wanneer hij bij contract van 10 november beloofde te maken: 1. het groot Christusbeeld uit twee blokken; 2. een H. Petrus; 3. een H. Paulus; 4. twee beelden: de „Hoop” en de „Liefde” in lindenhout uit te voeren en te plaatsen voor de kapel van Schreyboom.

De eerste drie beelden in witte Bentheimersteen meten respectievelijk ± 2,50 m en 2,00 m. Vijf jaar later zou J.B. Gillis de beelden maken van de „Vier Kardinale Deugden”, die in het koor van de kerk staan, samen met vier apostelbeelden in de voorkerk⁸.

Het Christusbeeld (afb. 4), met lichtjes naar rechts gebogen hoofd, ademt rust en majesteit. Bij de H.H. *Petrus* (afb. 5) en *Paulus* (afb. 6) werden de karakters sterk beklemtoond.

pittoresque de la Flandre et du Brabant avec des reflections relativement aux arts et quelques gravures, Parijs, 1769, pp. 212-213.

(4) M. Vanroose, De beeldhouwkunst van de 17e eeuw, in: Gent, Duizend jaar Kunst en Cultuur, Gent, D. I, 1975, p. 494; d. 19¹⁻³, 20, 21,

(5) P. Vitry, in: A. Michel, Histoire de l'art, D. VII, Parijs, 1905-1929, pp. 362-363.

(6) d. 18-22, 24-26, 28, 30, 32, 33, 39¹⁻².

(7) d. 80.

(8) J.B. Descamps, o.c., p. 212; d. 34, 35¹⁻³, 41.

J.G. Gillis vervaardigde, zoals we reeds weten, de marmeren beelden van de „Vier Kardinale Deugden” staande in de koorsluiting. Hiervan dienden vooraf modellen te worden gemaakt, wat tevens het geval is geweest voor de sculpturen van de westgevel. J. Cocx werkte naar een schilderij toen hij in 1651 het O.L.Vrouw altaar oprichtte.

Justitia (afb. 7) vertoont geen inscriptie, wijl *Prudentia* (afb. 8) is getekend : „1751 J.B. Gillis F. antipae”. Dit beeld is een weinig achterwaarts gebogen, zodat men het karakteristiek gotisch „dehanchement” verkrijgt. *Fortitudo* (afb. 9) is gratievol gekleed in doorzichtige fijne draperieën, die de buitengewone elegantie van het lichaam beklemtonen. Dit beeld herinnert onwillekeurig aan de delikate werken van de Parijzenaar Jean Goujon. *Temperantia* (afb. 10) is innig met het voorgaande verwant. De beelden van Sterkte en Matigheid zijn de mooiste van deze stijlvolle groep⁹.

Deze vier beelden, waarvan de structuur onderling sterk verschilt, geven ons een verre naklank van de verfijnde Franse smaak van de renaissance. De lichamen zijn zeer soepel voorgesteld en de draperingen vol harmonie.

De modellering van de gezichten en de fijnheid van de ledematen wijzen op een meester aan wie geen enkel geheim van deze kunst vreemd bleef.

De beelden van Christus, St.-Paulus en de Vier Kardinale Deugden zijn stellig het werk van J.B. Gillis. Ze onderscheiden zich door de manier waarop de draperingen zijn behandeld en de zeer elegante opstelling van de personages. Daarenboven laat de bewerking van de haarlokken en de kalme ietwat droefgeestige gelaatsuitdrukking geen twijfel bestaan, vooral wanneer men ze vergelijkt met de overige beelden.

Stijlcritisch menen wij dan ook volgende beelden aan Gillis te mogen toeschrijven : *Johannes*, *Matheus*, *Simon*, *Judas-Taddeus*, *Bartholomeus*, *Jacob-Minor* en *Ambrosius* (afb. 11-17). Laatst genoemd beeld toont in de houding, zowel als in de manier waarop de rijk versierde mantel is behandeld, veel verwantschap met „*Justitia*”. Hetzelfde plooienspel in het kleed, ook de wijze waarop de mantel over het linkerbeen hangt, klopt volkomen, de gelaatsuitdrukking is identisch met die van de H. Petrus. Drie beelden waarin we een zekere invloed van Gillis menen te bespeuren, vooral in de plooiënbehandeling, zijn deze van *Philippus*, *Andreas* en *Thomas* (afb. 18-20).

Zij worden gekenmerkt door de eenvoudige drapering en de bezonken rust van de gelaatsuitdrukking, die evenals bij de Kardinale Deugden, nog een naglans zijn van de renaissance-eenvoud.

Zoals bepaald vaststaat beitelde Livinus van Helderbergh het prachtig beeld van de H. Gregorius. Wij durven dan ook veronderstellen dat hij, behalve hoger genoemd werk, ook de beelden op zijn actief heeft die meer getuigen van sappige barokstijl.

Bezien we het beeld van de H. *Gregorius* (afb. 21). In tegenstelling met wat wij hoger aanstipten als algemeen stijlkenmerk, heeft men in

(9) Paul Vitry, in : o.c., pp. 362-363 ; P. Verhaegen, o.c., pp. 119-120.

dit kalm en statig beeld nog de brede vlakken en realistische uitdrukking. Dit hoeft ons niet te verwonderen, want Helderbergh heeft hier de toenmaals regerende paus Gregorius XIV uitgebeeld. Hij gebruikte trouwens hetzelfde model in het Paulus medaillon van de sacristijdeur.

Augustinus (afb. 22) daarentegen herinnert in niets aan voorgaand werk.

Jacobus-Major (afb. 23) gelijkt in houding en drapering enigszins op „*Prudentia*”.

Hiëronimus (afb. 24) is theatraal voorgesteld. Naar de draperingen te oordelen zou men geneigd zijn, ook dit beeld aan Gillis toe te schrijven. De pathetische houding laat dit echter niet toe, temeer daar een stijlvergelijking met het *St.-Pietersmedaillon* van de sacristijdeur (afb. 25) in 1739 door L. van Helderbergh uitgevoerd in diens voordeel pleit.

In contradictie met de opvattingen van de tijd waarin ze ontstonden, vormden de nisbeelden een aanvullend element van een decoratief geheel. Op archivalische en stijlcritische gronden komen drie meesters in aanmerking voor de uitvoering van dit puik ensemble nl. : Pieter de Sutter voor de koepelbeelden, J.B. Gillis en Livinus van Helderbergh respectievelijk voor het Christusbeeld, de Kardinale Deugden, de Kerkleraren en de Apostelbeelden.

DE PORTIEKEN

Het westportaal (afb. 26) van de kerk werd in 1626-29 opgericht door Jac. Cocx. Twee korinthische zuilen worden verbonden door een segmentbogig gevelveld, met in het midden een engelenkopje. De dagkanten van de rondbogig afgedekte ingang zijn versierd met festoenwerk, waartussen de emblemen van de abdij zijn verwerkt. Het engelenkopje werd in 1939 door Verhaegen hersteld. Cocx maakte ook aan de beeldnissen van de pijlers van de kerk, acht schelpen ; ook beitelde hij in 1634 een St.-Godelieve en een Mariabeeldje ¹⁰.

Beeldhouwer Servaes Manillus kapte gedurende 1649-1652 de kapitelen voor het portaal van de nieuwe kerk. Samen met J. Sauvage maakte hij in 1652-1655 het tabernakel van het hoogaltaar van Lucas Faydherbe te Watervliet.

Cocx heeft ook de twee marmeren portalen (afb. 27) op zijn actief die de benedenkerk van de koorgang scheiden. Zij zijn opgetrokken uit zwart, wit en rood marmer. Deze portalen worden geflankeerd door Ionische zuilen met engelenkopje en vruchtenkrans en afgedekt door een gebroken driehoekig gevelveld. In de boogzwikken bevindt zich aan weerskanten een engelenkopje met gespreide vlerken. In het midden, boven de sluitsteen staat het wapen van de abdij.

Voor de St.-Jacobskerk te Brugge maakte J. Cocx in 1628-1629 het doksaal, dat compositorisch aanleunt bij dit uit Zinnik door Jan van Herten (1615) en stijlcritische verwantschap vertoont met dat van Arthus

(10) R. van Driessche, o.c., pp. 113-114 ; M. Vanrooze, o.c., p. 492 ; d. 74^e, 74⁸⁻¹¹.

Quellien de Jonge uit de kathedraal te Brugge (1678-1682).

Dit laatste vormt een overgangswerk tot de volledige barokoplossing van het doksaal ¹¹.

DE KOORAFSLUITING

Eertijds werd het koor afgesloten met een dubbele marmeren portiek, geflankeerd door Ionische zuilen. Tot in 1781 diende zij als rugleuning voor de koorstoelen van abt en prior. Volgens de Busscher waren deze portieken het werk van de Gentse architect Jan Simoens, zij hadden de plaats ingenomen van het oude doksaal dat abt Standaert liet afbreken. Dit doksaal werd geschraagd door de restanten van de „ijzeren zolder”, die later verhuisde naar de proosdij ¹².

Eigenaardig genoeg komt Simoens in de rekeningen alleen maar voor in verband met : veranderingswerken aan de vensters, het werk onder de nieuwe boekerij (1753-1754), het kiezen van arduin voor de nieuwe infirmerie en het uitvoeren (1761-1781) van opmetingen, kortom als meester-metsler. Daarentegen komen de gebroeders P. en J. Thomas sinds 1751 regelmatig voor als marmerbewerkers. Thomas leverde reeds in 1754 o.a. het zwart en rood marmer, alsmede in 1757 de vier zuilen aan het koor ¹³.

Meester Pieter Colman, vervaardigde in 1758 de twee marmeren medaillons (afb. 28-29) van de koordeuren.

In 1759 maakte hij een model van het frontonsluitstuk met bijpassende bloemen. Voor hoger genoemde medaillons leverde de weduwe van goudsmid Lenoir de koperen en vergulde stralen ¹⁴.

Op 10 oktober 1839 schonk Dom Gregorius Gheersen aan de kerkraad 6.349,20 frank ten einde een nieuw doksaal op te richten. Uiteindelijk werd op 22 oktober 1845 beslist het doksaal aan de kooringang af te breken en het nieuw te bouwen naar ontwerp van L. Roelandt. Bij aanbesteding van 4 en 7 mei 1846 werden de werken toegewezen aan P. Coppieters, F.J. de Smet en G. Geill. Tegen 1 mei 1847 moest alles kant en klaar zijn. Reeds op 3 januari 1847 werd besloten het oude kerkportaal te verkopen en de fries van het nieuwe doksaal van een inschrift te voorzien ¹⁵. Het oude doksaal is ons bekend door de geschriften van Dom Cornelissen, E. Malingié, het boek van J.B. Descamps ¹⁶ en een tekening van 1838 bewaard in het atlas Goetghebuer van het Gents stadsarchief.

Twee niet verbonden portieken, afgedekt met een sterk inspringende lijst, bekroond met een balusterborstwering, maskeerden de ingangspijlers aan het koor. De open middenruimte en de zijdoorgangen waren voorzien van deuren met balusterwerk, die in 1756 hersteld werden door Jan de

(11) M. Konrad, Antwerpener Binnenräume im Zeitalter des Rubens, in: *Belgische Kunstdenkmäler*, D. II, München, 1923, p. 220.

(12) E. de Busscher, o.c., p. 78-79.

(13) R. van Driessche, o.c., pp. 114-117; d. 44¹⁻², 45, 46, 47³, 51, 60, 61⁴, 62.

(14) d. 53-59.

(15) E. de Busscher, o.c.; l.c., d. 86-90.

(16) E. Malingié, o.c., D. I, p. 83; J.B. Descamps, o.c., pp. 212-213.

Pré. Hun gewicht bereikte 1982 pond¹⁷. Waarschijnlijk waren die koordeuren best te vergelijken met deze van St.-Jacobskerk te Antwerpen.

Het huidige halfcirkelvormig doksaal (afb. 30), opgetrokken in zwart, wit en rood marmer, gaat in zijn algemene conceptie terug op dit van 1781. De Korinthische kapitelen werden vervangen door Ionische met rozenkrans terwijl het hoofdgestel met gebroken driehoekig fronton als bekroning een balusterborstwering kreeg.

De zwikken van de centrale ingang zijn versierd met een schelp waaruit een lauwerkrans ontspruit. Boven de sluitsteen is het volgende opschrift aangebracht :

„D. O. M.”
 „Anno Dni M.D.CCCXLVII”
 „Deine oedes has sacras administrarent”
 „Rev. Dom B.R. Simoens, B.M.V. Pastor”
 „et oeditui Dni”
 „H. Nuytens, S. Bauwens, Gust. Cnudde”
 „Eques H. Bauwens, Thesaur J.B. de Potter”
 „Em. van den Hecke, T. de Valenzi, S.L. Delbecque”
 „odeum hoc erexit”
 „ad forman a Lud. Roelandt, archit. inventam
 „G.F. Geill, marmorius.”

In het tympanon houden putti de gekroonde cartouche met het monogram van de H. Maagd omgeven met volutwerk en vruchtenkrans. De zijingangen (afb. 28-29) zijn afgedekt door een lijstwerk met schelpmotief. Boven de deur bevindt zich een korfboogvormig gevelveld, waarin zich de medaillons van Christus en O.L.Vrouw bevinden, omkranst door wolken waarin drie engelenkopjes zweven. Boven Christus en Maria bemerkt men een strik die bevestigd is aan een ring, neerhangend uit een bewerkt schelpmotief, waaruit twee rozentwijgen ontspruiten. Deze beeldschilden zijn vermoedelijk deze in 1758 uitgevoerd door Pieter Colman.

HET HOOGALTAAR

Het hoogaltaar werd samen met het retabel in 1625-1626 gemaakt door de meester-schrijnwerkers en beeldsnijders Jan van der Eecken en Egbert van Eyll¹⁸.

In 1713 ging J.B. de Vree een akkoord aan voor het leveren en plaatsen van een altaar in de kerk volgens een vooraf bepaald plan. De abdiij zorgde voor het lindenhout en het verguldsel. Dit altaar moest vóór Pasen 1714 geplaatst zijn.

In 1751 werden voor het hoogaltaar koperen platen geleverd en tot en met 1756 allerlei zilverwerk door de edelsmeden Michiel de Grave en Jan-Baptist Lenoir¹⁹. Dit altaar overleefde zijn voltooiing nauwelijks

(17) d. 49, 53, 54

(18) R. van Driessche, o.c., pp. 121-123 ; d. 5¹.

(19) d. 16-17¹⁻³, 45, 47¹⁻², 48, 49, 63.

twee eeuwen. Grondige restauraties werden in 1832 uitgevoerd aan het tabernakel, de krullen van de kroonlijst, de acht kapitelen, de engelenkopjes en het Christusbeeld met bekroning. Na 1839 ruimde het plaats voor een banaal witgeschilderd houten altaar, dat op zijn beurt in 1921 vervangen werd door het huidige marmeren altaar (afb. 31) ontworpen door Valentin Vaerwijck en uitgevoerd door Oscar Sinia²⁰.

Het altaar van 1713 bestond uit een podium van drie marmeren treden waarop een vrijstaande tombe met tabernakel en prachtig kruisbeeld. Op de altaartafel bevonden zich op twee gradijnen zes grote en zes kleine zilveren kandelaars. Het kruis was ongeveer 4 m hoog en op zijn voet was een reliëf aangebracht voorstellend „Mozes met de koperen slang”. Het geheel werd opgehoogd door massief zilver, verlevendigd door vermiljoen en gebruneerd koper, dat vanaf 1754 o.m. geleverd werd door de wed. van goudsmid Lenoir²¹.

HET ST.-PIETERSALTAAR

Nu toegewijd aan het H. Hart, werd het St.-Pietersaltaar vermoedelijk tussen 1744-1743 veranderd door Jacobus Martens. Deze meester vergrootte in 1782 eveneens het altaar van de Schreyboomkapel²².

In diezelfde periode gaf abt Standaert aan de abdij van Oudenburg een altaar ten geschenke, dat hij in de St.-Martensabdij te Doornik had aangekocht²³.

Geplaatst tegen de eindmuur van de zuidelijke zijbeuk vertoont het St.-Pietersaltaar (afb. 32) een renaissance-ordonnantie. De gegroefde zuilen zijn tot op een derde van de hoogte versierd met gevlochten rankwerk en cherubijnenkopjes. Korinthische kapitelen, rustend op consoles dragen een zwak entablement met tandlijst. Bovenaan — tronend op de wolken en omgeven door putti — bevindt zich het beeld van God de Vader. Vroeger bevatte de middennis een schilderij „St.-Pieter door een engel uit de gevangenis verlost”.

Alhoewel het beeld van God de Vader (afb. 33) aanknopingspunten bezit met dit van het doksaal van de St.-Salvatorkerk te Brugge²⁴, mist het toch die grandioze schilderachtige barok-uitdrukking eigen aan het werk van Artus Quellien de Jongere.

Waarschijnlijk zijn de zijgroepen voorstellend de H. Anna met Maria en de H. Joachim met het Jezuskind, afkomstig uit het Recolettenklooster te Gent en is het Jahwebeeld toe te schrijven aan Karel van Poucke²⁵.

(20) E. Malingié, o.c., D. I, pp. 72-74; E. de Busscher, o.c., p. 86; d. 84, 95A¹, 96, 97.

(21) J.B. Descamps, o.c., p. 212; R. van Driessche, o.c., pp. 123-124, d. 47¹⁻², 48-49.

(22) d. 35^{4,5}, 38, 70

(23) d. 27, 29.

(24) Ad. Duclos, Bruges, Histoire et Souvenirs, Brugge, 1910, p. 463; V. Vermeersch, Brugges kunstbezit, Brugge, 1973, D. II, pp. 107-111.

(25) E. de Busscher, o.c., p. 89.

HET ST.-BENEDICTUSALTAAR

Dit altaar (afb. 34) bevindt zich tegen de achterwand van de noordelijke kooromgang. Het is een meesterwerk van de Antwerpenaar Octaaf Herry, die het in 1667 heeft geplaatst ²⁶. Hoewel een portiekaltaar bezit het alle kenmerken van de barokplastic. Boven de altaartombe loopt een horizontaal register met beeldversiering. In het midden bevindt zich een cartouche met Christusmonogram, gehouden door putti en omgeven met neuten, engelenkopjes en vruchtentrossen. De sokkels van de gedraaide zuilen zijn omhangen met vruchtenslingers; deze van de beeldnissen zijn met een cartouche versierd. Figuratieve kapitelen dragen een horizontaal sterk geprofileerd en gebroken hoofdstel. Daarboven staat het beeld van de H. Benedictus in een met festoenen omgeven nis (afb. 35) met boogvormig fronton, dat rust op gedraaide zuiltjes. Een gestyleerd bladmotief met aan weerszijden een cherubijnenkopje, bevindt zich tussen de boog van het middenpaneel en het hoofdstel; in de zwikken van de boog komen gevleugelde putti voor. Naar buiten gekeerde rolschelpen, met gevleugelde engelenkopjes lopen over de neuten. Op rolschelpen vereren engelen met wuivende palmtakken de H. Benedictus.

Zowel door de compositie als door de versiering is dit altaar veruit het prachtigste van de St.-Pieterskerk. Stijlcritisch gezien, sluit het aan bij de altaren van de Zoete Naam Jezus (1654) en van O.-L.-Vrouw, beide te Antwerpen in de St.-Pauluskerk, die waarschijnlijk door de Antwerpse beeldhouwer Pieter Verbruggen de Oude werden gemaakt en niet, zoals beweerd werd door Hans van Mildert ²⁷.

Herry heeft, zoals bekend, ook gewerkt aan het koorgestoelte van de St.-Pieterskerk, waaraan eveneens Artus Quellien de Oude meehielp. Vooral in de beelden van het St.-Benedictusaltaar treft een zekere verwantschap met gekende werken van Quellien. In deze beelden vindt men derhalve terug, de grote liefde voor brede vlezige en levendige vormen, duidelijk zichtbaar onder het dun eenvoudig gewaad. Overal treft ons de kalme en edele houding, dat rustig kijken van uit de hoogte.

De twee engelen op de rolschelpen sluiten stijlcritisch aan bij deze van de biechtstoelen (1658) uit de zuidkooromgang van de St.-Jacobskerk te Antwerpen (toegeschreven aan Quellien senior). Zij zijn dezelfde als deze die zich in de St.-Pauluskerk bevinden, tussen de H. Rosa en de H. Jozef.

De putti en de siermotieven van het register boven het altaar vertonen verwantschap met het portaal van het trouwzaaltje, dat in 1667 in de St.-Jacobskerk te Antwerpen door Artus Quellien werd gemaakt. Evenals bij dit portaal treft men hier, in de omlijsting van het Christusmonogram,

(26) R. van Driessche, Het orgel en het St.-Benedictusaltaar der St.-Pieterskerk te Gent in: Vereniging van de Oudheidkundige en Geschiedkundige Kringen van België, 32e zitting Congres van Antwerpen 1947, pp. 330-338; d. 44².

(27) Ad. Jansen, Het O.-L.-Vrouwaltaar in de St.-Pauluskerk te Antwerpen, in: Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore van Antwerpen, 3e en 4e aflevering, jg. 4, Antwerpen, 1941, pp. 137-142.

een serafijn aan, gedraaid om de as, zodat een vleugel voorwaarts komt, de andere achterwaarts en het hoofdje opzij ligt.

De kapitelen bestaan — in plaats van acanthusbladen — uit dieren en vruchten. De zware festoenen „fruitagen”, druiventrossen, pruimen, peren enz., verwerkt met rozen, schijnen uit de rolschelpen op natuurlijke wijze te ontspruiten. De guirlandes neerhangend van de sokkels van de zuilen en van de penanten van de bovenste nis, hebben een zogenaamde Lodewijk XV-strik; deze om de nis zelf hebben deegvormige bladeren en één vrij uiteinde. Zij zijn samengesteld uit ooft en bladwerk niet meer in festoenen gevlochten, maar in natuurlijke verhouding tot elkaar opgesteld.

Hetzelfde principe is in geheel 't altaar doorgevoerd. De volle plastiek heerst er, zowel in de ornamentiek als in de beelden van de vier engelen en van St.-Benedictus. De ornamentiek overweegt, en weinig ruimte wordt vrijgelaten in het te versieren vlak.

In de ontwikkelingsgeschiedenis van het portiekaltaar overtreft het St.-Benedictusaltaar zijn prototypes (O.-L.-Vrouw en Zoete Naam) uit de St.-Pauluskerk te Antwerpen en neemt dan ook een eervolle plaats in tussen onze beste barokaltaren.

HET O.-L.-VROUWALTAAR

Op 16 augustus 1651 beloofde J. Cocx het O.-L.-Vrouwaltaar te maken. Als voorbeeld zou hij een schilderij volgen hangend in de O.-L.-Vrouwkapel²⁸.

In dit altaar (afb. 36) treedt het constructief principe op de voorgrond. De middenruimte wordt ingenomen door een rondbogig afgedekte nis, waarin zich het beeldje van O.-L.-Vrouw ter Rieven bevindt; dit ter vervanging van het schilderij „De instelling van de Rozenkrans” door Don Antonio van den Heuvel. Aan de zijkanten wordt deze nis geflankeerd door Korinthische zuilen. In het hoofdgestel is een gebogen geprofileerde lijst aangebracht met een engelenkopje met gespreide vleugels.

Uit de rolschelpen hangt een guirlande die neerkomt op de boogvormig gebroken architraaf waaronder men, in het midden, een gevleugeld engelenkopje bemerkt, zwevend boven volgend inschrift:

„Sancta Maria
In monte Blandinio
Ora pro nobis”.

Boven de architraaf is nog een tweede met voluten geflankeerde nis met vruchtenhanger. In deze nis, afgedekt met gebroken driehoekig fronton en engelenkopje, bevindt zich een gotisch madonnabeeldje. Op de altaartombe waren koperen beeldjes geplaatst. P. Thomas maakte in 1751-1754 voor dit altaar een nieuwe tombe.

Of de versiering die Mathias Milesens in 1641-1652 op een altaar aanbracht in verband staat met het O.-L.-Vrouwaltaar van J. Cocx valt

(28) R. van Driessche, De St.-Pietersabdij en haar kunstschaten, pp. 127-131; d. 12.

te betwijfelen. Vermoedelijk gaat het hier om een kerststalletje²⁹.

Daterend uit het midden van de 17e eeuw, vertoont het O.-L.-Vrouwaltaar in zijn frontale opbouw nog de sterk gesloten omtrek, eigen aan het begin van de eeuw. Toch bezit het reeds de algemene renaissance-ordonnantie, die onze Vlaamse-Italianiserende architecten (Francart, Cobergher, Huyssens) in hun kerkgevels toepasten. In grote lijnen vindt men in dit muuraltaar het schema terug van de voorgevel van de Begijnhofkerk te Mechelen (Francart).

De pilasterbeelden van de O.-L.-Vrouwkapel zijn waarschijnlijk afkomstig uit de afgebroken O.-L.-Vrouwparochiekerk. Het staat evenwel vast dat al de marmeren beelden en consoles uit de St.-Michielskerk en het St.-Lievensbeeld uit de St.-Veerlekerk in 1799 naar de St.-Pieterskerk werden overgebracht³⁰.

Door de kalme gelaatsuitdrukking en de plooiënbehandeling lijkt de groep van de *H. Anna* weinig karakteristiek voor de baroksculptuur. Bij *Joachim* met het Jezuskind is, evenals bij de voorgaande groep, het plooienspel van kleed en mantel in zeer grote vlakken gehouden. Deze zijn in zekere zin niet vrij te pleiten van plompheid, ook waarneembaar in gezicht, baard, haarlokken. Onwillekeurig ondergaat men de indruk dat dit beeld wel van een andere hand zou kunnen zijn.

Zacharias is voorgesteld als Joods priester, zijn vrouw *Elisabeth* (afb. 37-38) houdt Johannes bij de hand; de groep vertoont voornamelijk in de bewegingen veel verwantschap met die van de *H. Anna*. Ze staan op gebeeldhouwde consoles versierd met twee gevleugelde engelenkopjes. De brede gewelfbogen van de kapel rusten op figuratieve korbelen (afb. 39).

Al deze beelden zijn van een tamelijk gedrongen factuur, wat hen een weinig elegant voorkomen geeft.

Ook de details van handen, haarlokken en plooiën zijn minder verzorgd, zodat zij de indruk geven niet volledig te zijn afgewerkt, ofwel het product zijn van een tweederangsmeester. Zij worden dan ook in hoge mate overtroffen door al het ander beeldhouwwerk in de kerk.

Overleden op het kasteel van de abdij te Zwijnaarde werd Isabella van Oostenrijk (1501-1526), jongste zuster van Keizer Karel V en gemalin van de Deense koning Christiaan II, begraven in het koor van de abdijkerk.

Het door de iconoclasten vernield mausoleum werd ontworpen door Mabuse en o.m. uitgevoerd door Jan de Heere. In een van de zuidtraveeën van de voorkerk staat nu nog een kleine marmeren tombe, die moet opgetrokken zijn uit fragmenten van het vroeger monument. Op een onderstel van rood marmer treft men een cenotaaf aan waarvan de wanden bestaan uit diamantkoppen waarboven een zwart marmeren plaat ligt met terugwijkend lijstwerk. Aan dit grafmonument zullen wij een afzonderlijke studie wijden.

(29) d. 4, 13, 44¹.

(30) E. de Busscher, o.c.; p. 90; d. 79.

HET KOORGESTOELTE

De thesis dat het barokke koorgestoelte uitgevoerd werd door Rombaut Pauli, en dat het een kopij was van dit, door Jacob de Baerze aangevat en voltooid in 1409 door Jan Bulteel, mist, zoals wij reeds in 1945 hebben aangetoond, iedere grond.

Op 27 november 1638 ging de abdij een kontrakt aan met de Antwerpenaar Jan de Juploy tot het maken van een nieuw koorgestoelte. Daartoe deed hij beroep op een schare van befaamde Antwerpse beeldhouwers waaronder wij o.m. citeren : Erasmus Colijn (Erasmus I Quellien?), Artus Quellien de Oude, Adriaan Dembry, Gillis en Octaaf Herry die allen gewerkt hebben naar een wel gecoördineerd plan. In de Franse tijd werd dit prachtig gestoelte op 17 maart 1799 openbaar verkocht. De verdienstelijke Gentenaar Karel van Poucke deed echter een gedeelte van de beelden, de stoelen van de abt en de proost inhouden. Op 26 februari 1810 kwam wat er was van overgebleven terug onder de hamer. Uit de beschrijvingen van Dom Cornelissen in 1777 en E. Malingié in 1779-1793 kan men zich een betrekkelijk goed idee vormen van het uitzicht van dit verdwenen meesterwerk van de Antwerpse 17e eeuwse houtsculptuur. In grote lijnen moet het aangeknoopt hebben bij de koorgestoelten uit de St.-Paulus en de St.-Jacobskerk te Antwerpen³¹. De kans blijft dus open dat sommige gedeelten misschien nog bestaan. Waar ze te zoeken, is echter een andere vraag.

DE KOORLESSENAAR

De koorlessenaar, werk van Rombaut Pauli³² moest in pracht niet onderdoen voor het koorgestoelte. Een zingende cherubijn, staande op de ineengestregelde staarten van drie dolfijnen, droeg de wereldkogel op het hoofd, waarboven zich een adelaar verhief met in de klauw het wapen van de abdij. Zijn uitgespreide wieken dienden als lessenaar, en een bloemenslinger hing vanuit zijn snavel tot op de grond. Dit stuk werd vermoedelijk ook in 1799 verkocht.

De herkomst van de huidige koorlessenaar (afb. 40) is onbekend. Hij stelt de Franse adelaar voor, die met geopende vleugels rust op een gecanneleerde zuil.

(31) E. Malingié, o.c., pp. 70-71, 83 ; E. de Busscher, o.c., p. 85 ; W. Rogghé, *Promenades historiques et topographiques dans la ville de Gand*, D. II, Gent, 1883, p. 81 ; V. van der Haeghen, *La corporation des peintres et des sculpteurs de Gand*, Brussel, 1906, p. 58 ; R. van Driessche, *Het barokke koorgestoelte van de St.-Pieterskerk te Gent*, in : *Koninklijke Oudheidkundige Kring van Antwerpen*, jaarboek 20 en 21, 1944-45, pp. 102-120 ; d. 77-78.

(32) E. Malingié, o.c., p. 72 ; E. de Busscher, o.c., p. 85 ; R. van Driessche, *De St.-Pietersabdij en haar Kunstschaten*, p. 148.

HET ORGEL

De rol van het orgel bestond en bestaat erin de goddelijke diensten op te luisteren.

Vermoedelijk werd ook het orgel van de abdijkerk, evenals dit van de meeste Gentse kerken, vernield tijdens de Beeldenstormen³³, met als gevolg dat de reeds zo schaarse 15-eeuwse orgelkasten uit ons land verdwenen³⁴.

De monumentale orgelkast van St.-Pieters — eertijds geplaatst aan de kooromgang — werd op 5 januari 1652 besteld bij de Antwerpse beeldhouwer Octaaf Herry, en moet stijlkritisch verwant zijn geweest aan het koorgestoelte. Ook dit prachtstuk werd op 17 januari 1799 openbaar verkocht³⁵.

Het huidige orgel (afb. 30) dateert van 1846 en is van de hand van J.J. de Smet en P. van Peteghem. Het beeldhouwwerk werd later uitgevoerd door J.J. Bogaert. Op 12 maart 1849 werd het door deskundigen gekeurd. De firma Stinckmans & Cie heeft het orgel in 1923 volledig hersteld en gemoderniseerd, zodat het nu in totaal over 32 spelen beschikt³⁶.

Iedere fries van de rijk versierde orgelkast is bezet met acanthusranken; in de zwikken van de bogen en boven de orgelpijpen treft men putti aan. Het harmonieert en bekroont op zeer gelukkige wijze het marmeren ingangsportaal dat als doksaal dienst doet.

DE KANSEL

Wie de predikstoel heeft uitgevoerd staat niet vast. Hij werd op 27 februari 1703 geplaatst en door het Museum in 1820 aan de kerk teruggeschonken. Of de huidige kansel (afb. 41) wel deze is van 1703 is niet bewezen. Mogelijk is hij afkomstig uit de St.-Veerlekerk.

De kuip, gesteund door één centrale pijler is voorzien van een dubbele trap. Boven de kuip treft men een sterk geprofileerd en getandlijst klankbord aan. De centrale pijler is omgeven door vier samengevoegde gecanneleerde pilasters die onderaan gebogen zijn en op tamelijk eenvoudige basementen rusten. Een levensgroot witstenen *Christusbeeld* (afb. 42) en drie grauwschilderingen voorstellend „de Verrijzenis” breken er de eenonigheid van.

Op de boord staat een puik ivoren *kruisbeeld* (afb. 43). Of men hier te doen heeft met het kruisbeeld dat op 29 januari 1810 verkocht werd aan de Heer van der Haegen is mogelijk³⁷.

(33) Fl. van der Mueren, Het orgel in de Nederlanden, Brussel 1931, p. 85, noot 2.

(34) E. Reussens, Elements d'archeologie chrétienne, D. II, Leuven 1885, p. 310.

(35) R. van Driessche, Het orgel en het St.-Benedictusaltaar der St.-Pieterskerk te Gent, in: Vereniging van de Oudheidkundige en Geschiedkundige Kringen van België, Jaarboeken 32, zitting, Antwerpen 1947, pp. 330-31.

(36) d. 89, 91, 98.

(37) R. van Driessche, De St.-Pietersabdij te Gent en haar kunstschaten, pp. 150-151; d. 75⁵⁰, 77.

DE SCHILDERKUNST

Kerken en kloosters waren eertijds ideale toonbeelden van verzamelingen, omdat toen elk schilderij haar decoratieve zending vervulde. In de voormalige abdijkerk, in de musea te Gent en elders o.m. te Nantes en Grenoble bevinden zich nog werken afkomstig van St.-Pieters. Wij willen ons hier evenwel beperken tot wat nu nog altijd in de kerk voorhanden is.

KOORTRIBUNES

De twaalf schilderijen waarmee abt Standaert (1730-1759) de koortribunes deed sluiten, zijn van de hand van Jan van Dorselaer en stellen naast episoden uit het leven van de H. Petrus het „Laatste Avondmaal” en de „Verrijzenis van Christus” voor. Hun minderwaardig aspekt is te wijten aan de vochtigheid van de muren.

Gezien de „Verrijzenis” stijlverwantschap vertoont met een dergelijk onderwerp door Janssens gemaakt voor de St.-Salvatorkerk te Brugge, is het mogelijk dat men hier staat voor het altaarstuk dat deze Carravaggist in 1625-26 gemaakt heeft voor het hoogaltaar van de St.-Pieterskerk³⁸.

In de O.-L.-Vrouwkapel hangt van Jan van Dorselaer de „Torenbrand van de O.-L.-Vrouwparochiekerk” (1733). Dit archeologisch belangrijk stuk geeft ons tevens een goede dunk over de schilderwijze van deze meester.

ALTAARSCHILDERIJEN

Joannes Jansenius Gandensis, zoals hij zich bij voorkeur noemde werd in 1590 te Gent geboren; hij verbleef jaren te Rome en overleed in zijn geboortestad in 1650.

In 1626 ontving hij, vanwege de abdij, opdracht tot het maken van een schilderij voor het hoogaltaar. Dat men hier te doen had met een groot werk blijkt uit het bedrag van 141 lb. 13 sch. 4 gr. dat Jansens daarvoor ontving³⁹.

Het daaropvolgend jaar bestelde de abdij bij hem de „Doornenkroning” (afb. 44) om te plaatsen op het altaar van de dodenkapel in het pand⁴⁰. Tekenning en kleur van de twee met stokken gewapende beulen en van Kristus zijn zeer natuurgetrouw weergegeven; invloed van Carravaggio is hier duidelijk waarneembaar.

(38) R. van Driessche, o.c., pp. 195-236; D. Roggen, H. Pauwels en A. de Schrijver, *Het Carravaggisme te Gent*, in: *Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis*, D. XII, Gent, 1949-50, pp. 268-278; D. Roggen en E. Dhanens, *De Zeventiende eeuwse Schilderijen van het Jezuïetencollege te Ieper*, in: *G.B.K.*, D. XII, Gent, 1949-1950, pp. 138-139; d. 5², 77⁴⁷⁵⁻⁴⁸⁴; 77⁴⁷⁵⁻⁴⁸³.

(39) D. Roggen, H. Pauwels en A. de Schrijver, o.c., pp. 266-267; d. 6, 7³.

(40) Ph. Kervijn de Volkaersbeke, *Les Eglises de Gand*, D. II, Gent, 1857, p. 223; E. Malingié, o.c., D. I, p. 78; P.F. de Goesin, *Notice et description des tableaux et statues exposés au Museum du département de l'Escaut*, Gent, 1802, pp. 69-70; J.P. de Bruyn, *Gent, Duizend jaar Kunst en Cultuur*, D. I, Gent, 1975, pp. 148, 211.

Daar er van dit schilderij vroeger ook een kopij voorhanden is geweest, is het niet zeker dat men hier staat voor het origineel dat Janssens voor het sanctorum in het pand heeft geschilderd. In 1686 onderging dit werk een restauratie die uitgevoerd werd door Caudron. Op 15 december 1925 werd het nogmaals gerestaureerd door Aelman⁴¹.

Janssens heeft dit onderwerp met voorliefde behandeld. De St.-Jacobskerk en de abdijkerk van Baudelo te Gent, maar ook Laarne, Klemskerke, Roeselare, Oordegem, Doornik en het Museum te Toulouse, bezitten o.m. Doornenkroningen van zijn hand.

De zijbeuk van de St.-Pieterskerk bevatte van Janssens eertijds ook een „Onthoofding van de H. Johannes” samen met een „Laatste Avondmaal”, denkkelijk ook van een Gents Caravaggist (beide verdwenen). Dit laatste dat de privé-kapel van de abt versierde, treft men aan in de inventaris van 1809.

G.J. Demuer, pastoor te Mater, liet er op zijn kosten in 1739 een kopij van maken, die op haar beurt zoek is geraakt⁴².

De „*Verlossing van de H. Petrus*” (afb. 45) afkomstig van het St.-Pietersaltaar, zou eveneens aan Janssens mogen toegeschreven worden⁴³. Het is verwant aan het gelijknamig schilderij van Dominichino, dat zich in de kerk van St.-Pietro in Vincoli te Rome bevindt.

De figuren van het Gentse stuk zijn korrekt getekend, doch niet vrij van een zekere strakheid. Vooral de engel is koud en levenloos weergegeven. Geheel het schilderij is in een gevoelloze, leiachtige tint gehouden.

„*De Instelling van de H. Rozenkrans*” (afb. 46) versierde vroeger het altaar van de O.L. Vrouwekapel. De H. Maagd met het Jezuskindje omringd door putti, zit op een gedrapeerde troon. Het draagt als handtekening A.V.HVV.F 1655⁴⁴. De compositie is tamelijk zwak en de kleuren hebben fel geleeden en getuigen derhalve niet in het voordeel van de meester. Nooit zou men geloven dat dezelfde hand „*De Marteling van de H. Amalia*” schilderde, één van de pareltjes uit het museum van Brussel.

Voor het St.-Benedictusaltaar schilderde Kaspar de Craeyer (1584-1669) „*De Schildknaap van Tortila*” (afb. 47). Dit is vermoedelijk één van zijn laatste werken⁴⁵.

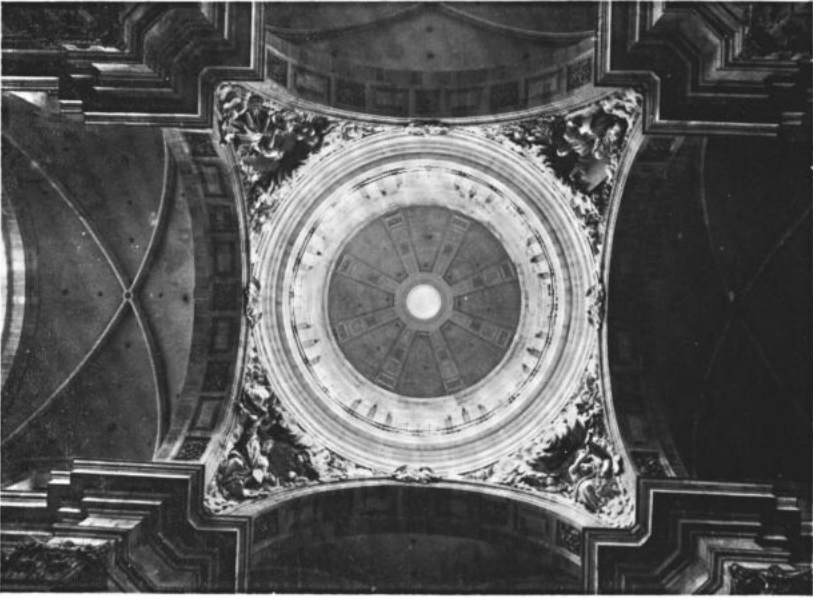
(41) ... *Aen den selven (Caudron) over het repareren van de schilderije in den pant ... 20 sch. 6 gr., Rijksarchief Gent, Fonds St.-Pietersabdij, I reeks, nr. 2340, f° 42vo; d. 64, 73¹³⁷, 77⁴⁷⁴, 99.*

(42) d. 31, 64, 73¹⁷⁵.

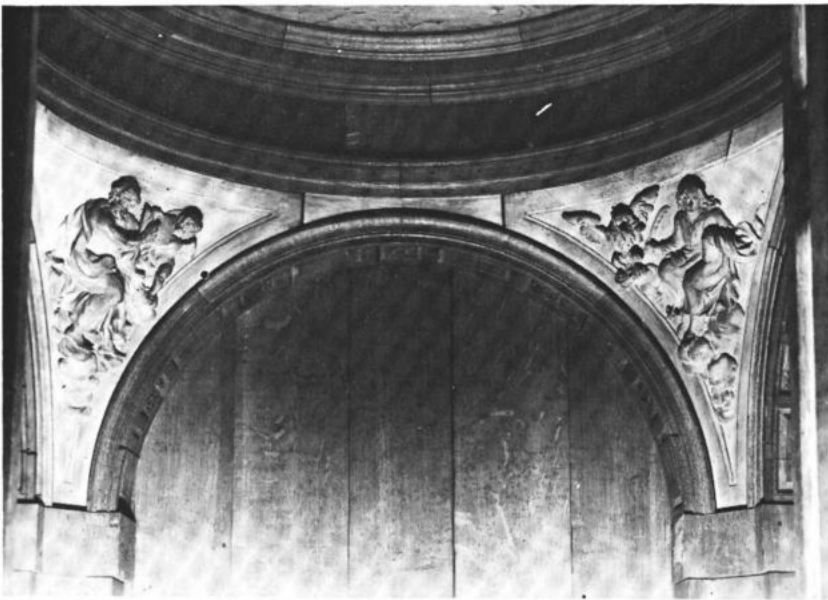
(43) D. Roggen, H. Pauwels en A. de Schrijver, o.c., p. 284; d. 77⁴²⁵, 95^{120.9}.

(44) J. S. Held, A supplement to Het Carravaggisme te Gent, in: G.B.K., D. XIII, Antwerpen, 1952, p. 12; J.B. Descamps, Voyage pittoresque de la Flandre et du Brabant avec des reflexions relativement aux Arts et quelques gravures, Paris, 1769, p. 212; d. 77⁴⁴².

(45) Ph. Kervijn de Volkaersbeke, Les Eglises de Gand, D. II, Gent, 1857, p. 245, J.P. de Bruyn, o.c., pp. 150-151.

Afb. 1 — P. de Sutter, De koepelbeelden : Lucas, Marcus, Mattheus, Joannes.

Afb. 2 — J. Colin, Houten koepelmodel.

Afb. 3 — J. Colin, Houten koepelmodel.

Afb. 4 — J.B. Gillis, Christusbeeld.
(Foto: A.C.L. Brussel)

Afb. 5 — J.B. Gillis, H. Petrus.
(Foto: A.C.L. Brussel)

Afb. 6 — J.B. Gillis, H. Paulus.
(Foto: A.C.L. Brussel)

Afb. 7 — J.B. Gillis, Justitia.
(Foto: A.C.L. Brussel)

Afb. 8 — J.B. Gillis, Prudentia.

Afb. 9 — J.B. Gillis, Fortitudo.

Afb. 10 — J.B. Gillis, Temperantia.
(Foto: A.C.L. Brussel)

Afb. 11 — J.B. Gillis,
De Apostel Joannes.

Afb. 12 — J.B. Gillis,
De Apostel Mattheus.

Afb. 13 — J.B. Gillis,
De Apostel Simon.

Afb. 14 — J.B. Gillis,
De Apostel Judas-Thaddeus.

Afb. 15 — J.B. Gillis,
De Apostel Bartholomeus.

Afb. 16 — J.B. Gillis,
De Apostel Jacobus-Minor.

Afb. 17 — J.B. Gillis,
De Kerkleeraar Ambrosius.

Afb. 18 — J.B. Gillis,
De Apostel Philippus.

Afb. 19 — J.B. Gillis,
De Apostel Andreas.

Afb. 20 — J.B. Gillis,
De Apostel Thomas.

Afb. 21 — L. van Helderberg,
De Kerkleeraar Gregorius.

Afb. 22 — L. van Helderberg,
De Kerkleeraar Augustinus.

Afb. 23 — L. van Helderberg,
De Apostel Jacobus-Major.

Afb. 24 — L. van Helderberg,
De Kerkleeraar Hiëronymus.

Afb. 25 — L. van Helderberg,
Deur met St.-Pieterbeeldschild.

Afb. 26 — Jacobus Cocx,
Ingangsportaal. (Foto: A.C.L. Brussel)

Afb. 27 — Jacobus Cocx,
Zijbeukportaal. (Foto: A.C.L. Brussel)

Afb. 28 — Pieter Colman,
Christusmedaillon.

Afb. 29 — Pieter Colman,
Mariamedaillon.

Afb. 30 — L. Roelandt, Dokzaal. (Foto : A.C.L. Brussel)

Afb. 31 — V. Vaerwijck, Hoofdaltaar.

Afb. 32 — Jacobus Martens (?), St.-Pietersaltaar.
(Foto: A.C.L. Brussel)

Afb. 33 — Jacobus Martens (?), Detail van de Bekroning. (Foto: A.C.L. Brussel)

Afb. 34 —
Octaaf Herry,
St.-Benedictusaltaar.

Afb. 35 — Octaaf Herry, St.-Benedictusaltaar, detail van de Bekroning.

Afb. 36 —
Jacobus Cocx,
O.-L.-Vrouwaltaar.

Afb. 37 — Zacharias.
(Foto: A.C.L. Brussel)

Afb. 38 — Elisabeth.

Afb. 39 — Figuratieve Kraagsteen.

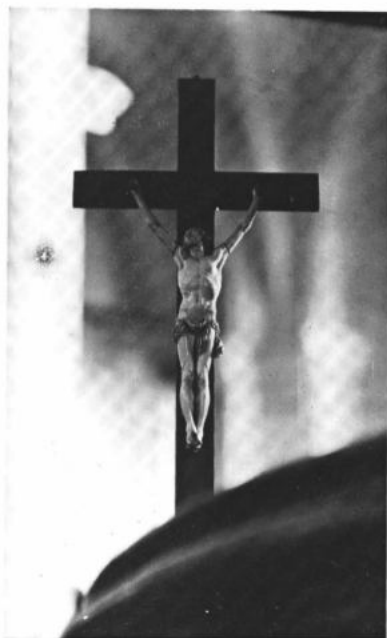
Afb. 40 — Koorlessenaar

Afb. 41 — Predikstoel.

Afb. 42 — Predikstoel,
Detail van het Christusbeeld.

Afb. 43 — Predikstoel, Kruisbeeld.

Afb. 44 — J. Janssens, Doornekroning.

Afb. 45 — J. Janssens (?), De H. Petrus uit de
gevangenis verlost. (Foto : A.C.L. Brussel)

Afb. 46 — A. van den Heuvel, de Instelling
van de H. Rozenkrans. (Foto : Com. Gen. L.W.)

Afb. 47 — K. de Craeyer, De Schildknaap van Totilla.

Afb. 48 — G. Seghers, De Verrijzenis van Lazarus.

Afb. 49 — G. Seghers, Christus een blinde genezende.

Afb. 50 — A. van den Heuvel (?), de H. Maagd met het Jezuskind.

Afb. 51 — K. de Liemaekere, De aanbidding van de Herders.

Afb. 52 — K. de Liemaekere, St.-Franciscus bekeert de heidenen.

Afb. 53 — J.E. Quellien, St-Franciscus preekt het Evangelie aan de Keizer van Japan.

Afb. 54 — J.E. Quellien. St-Franciscus preekt het Evangelie aan de Keizer van Japan, Aquarel (1702).

Afb. 55 — Th. van Thulden, De overwinning van het Katholiek Geloof.
(Foto: A.C.L. Brussel)

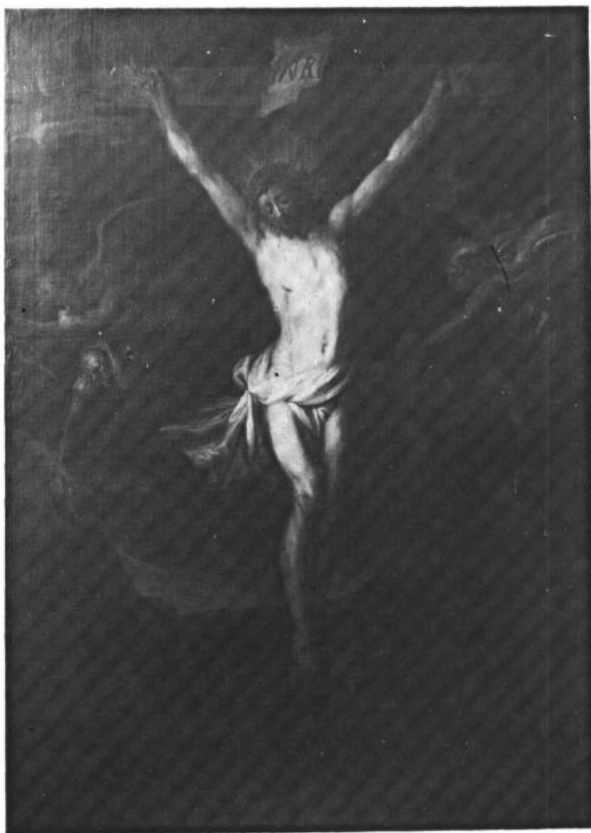
Afb. 56 — C. Galle, De overwinning van het Katholiek Geloof,
gravure naar P.P. Rubens.

Afb. 57 — Th. van Thulden, De Waarheid door de tijd ondersteund.
(Foto: A.C.L. Brussel)

Afb. 58 — Th. van Thulden, Overwinning van de Nieuwe Wet op de Oude Wet,
copie naar P.P. Rubens.

Afb. 59 —
J. van Cleef,
Gekruisigde Christus.

Afb. 60 — H. van Baelen, Reidans van de Engelen.
(verkeerdelijk aan Pieter van Avont toegeschreven)

Afb. 61 — L. Achtschellinck, De Profeet Elias gespijst
in de woestijn. (Foto: J. Buyens, Gent)

Afb. 62 — L. Achtschellinck, Antonius bij Paulus
in de grot (Foto J. Buyens, Gent)

Afb. 63 — L. van Uden, Christus en de Samaritaanse vrouw.
(Foto: A.C.L. Brussel)

HIER NAARTEER, AL HOE DE WERELD
 VERBODT, WANDEN DIT EN GEDENK ALRE
 ENKELT EN VERHOORDE HET WILLEN
 ENKELE WERELD, ALRE ALRE EN
 WERELD, ALRE ALRE ALRE ALRE ALRE
 WERELD, ALRE ALRE ALRE ALRE ALRE
 WERELD, ALRE ALRE ALRE ALRE ALRE

Afb. 64 — J.B. Simons,
Boden naar het Land van Belofte.

HIER NAARTEER, AL HOE DE WERELD
 VERBODT, WANDEN DIT EN GEDENK ALRE
 ENKELT EN VERHOORDE HET WILLEN
 ENKELE WERELD, ALRE ALRE EN
 WERELD, ALRE ALRE ALRE ALRE ALRE
 WERELD, ALRE ALRE ALRE ALRE ALRE
 WERELD, ALRE ALRE ALRE ALRE ALRE

Afb. 65 — J.B. Simons,
de Discipelen van Emmaüs.

Afb. 66 — P. Thyssens,
St.-Christoffel met het Jezuskind.

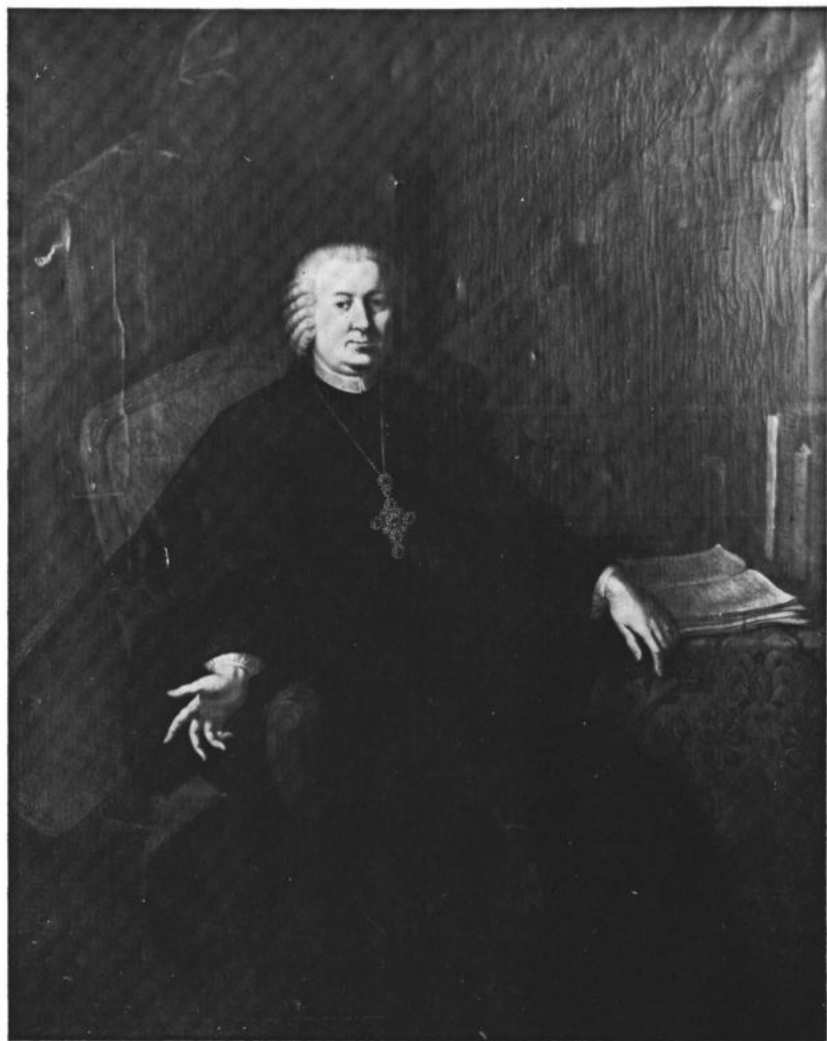
Afb. 67 — P. Thyssens, St.-Adriaan.

Afb. 68 — P. van Reysschoot, De Wonderbare visvangst.
(Foto: A.C.L. Brussel)

Afb. 69 — P.N. van Reysschoot, Christus een blinde genezende
bij Jericho, (vroeger uit Baudeloo Abdij).

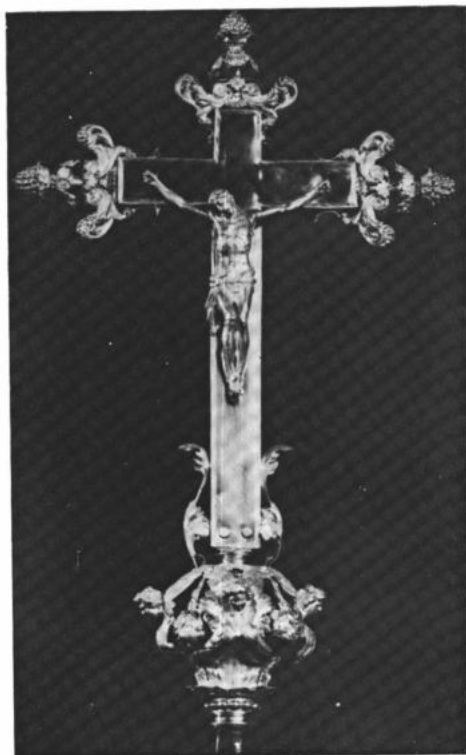
Afb. 70 — Abt G. Sieger.

Afb. 71 — J. Maniette, Hek van de Koorafsluiting (1748-1749).

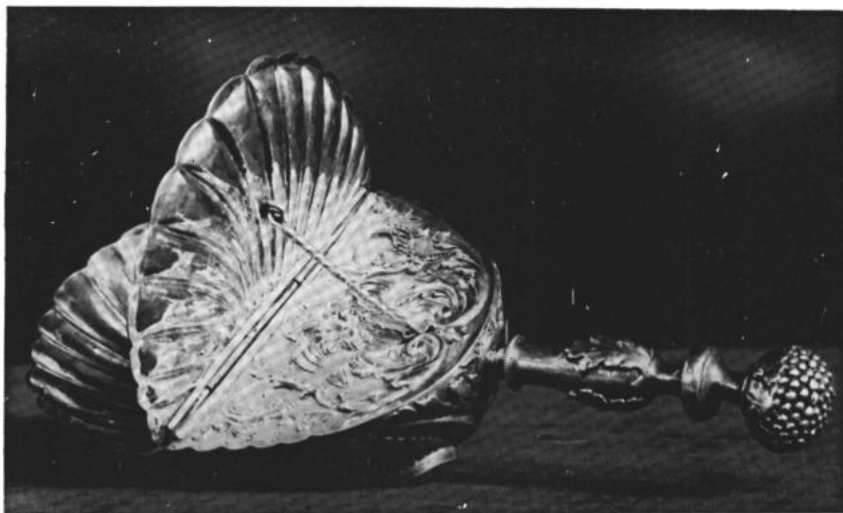
Afb. 72 — J. Maniette, Hek van de Koorafsluiting (1748-1749).
(Foto : Com. Gen. L.W.)

Afb. 73 — Zilveren Processiekruis,
XVIIIe eeuw.

Afb. 74 — Zilveren Kandelaars,
XVIIIe eeuw.

Afb. 75 — Zilveren Kerkschaal (1707).

Onberispelijk uitgevoerd, vol van nobele proporties en karakteristieke koppen heeft dit werk evenwel veel geleden door het contact met de muren. Zo gingen de zilverige tinten bijna volledig verloren en verkregen lucht en achtergrond een valse schijn. In 1926 werd het door Aelman hersteld ⁴⁶.

DE SCHILDERIJEN UIT DE 17e EN 18e EEUW

Van Pieter Hals ⁴⁷ bezat Gent vóór de Franse Revolutie talrijke landschappen. Descamps die geen blijf wist met de O.-L.-Vrouwparochiekerk en de abdijkerk, vermeldt van Hals meerdere landschappen ⁴⁸.

De meeste stellen episoden voor uit het leven van de H. Franciscus en werden door het geslacht de la Faille aan de Recolettenkerk geschonken. Zij bevonden zich reeds vanaf de stichting van het Departementaal Museum in de St.-Pieterskerk ⁴⁹. In de loop van de tijd zijn enkele van die doeken op onverklaarbare wijze verdwenen.

Heden zijn er in de zijbeuken van de kooromgang nog vier van deze landschappen te zien. Deze schilderijen verkeren in een erbarmelijke toestand.

Bij dit, voorstellend „*St.-Franciscus en de rovers*” (circa 1650) zijn de figuren theatraal voorgesteld. Het gebladerde en de lucht vertonen verwantschap met het schilderij „Koningsschieting van het St.-Antoniusgild” uit het museum van de Bijloke.

Een ander tafereeltje van Hals, in de O.-L.-Vrouwkapel, stelt „*Kristus en de Emmausgangers*” voor, staande op een heuveltje van waarop men uitzicht krijgt op een pittoresk vlaams landschap.

Afkomstig van de gesloopte O.-L.-Vrouwkerk hangen in de O.-L.-Vrouwkapel nog twee taferelen op hout, respectievelijk voorstellend een processie (1604) en enkele mirakuleuze genezingen ⁵⁰.

Beschouwd als één van onze actiefste altaarversierders uit de 17e-eeuw, vestigde de Craeyer zich, na een rijk gevulde loopbaan, in 1644 voor goed te Gent waar hij in hoge ouderdom in 1660 overleed.

De St.-Pietersabdij bezat van hem behalve „De Schildknaap van Totila”, o.m. de „Kroning van de H. Rosalie”, „Tobias en de aartsengel Rafaël”, de „Verrijzenis van Christus”, de „H. Catharina met de H. Maagd en het Jezuskindje” (Grenoble). Twee andere schilderijen „Het Offer van Abraham” afkomstig uit de privé-kapel van de abt en een „Schets van een vrouwenkop”, blijven tot op heden onvindbaar ⁵¹.

(46) J.B. Descamps, o.c., pp. 211-212; d. 76 ¹⁷¹, 77 ⁴⁸⁶, 99.

(47) Hals komt in het Schilderboek in 1635 voor als „Cooper”. In 1638-1639 is hij „gheswooren” van de gilde en in 1646 is hij „Suppost” geweest. Cfr. Van der Haeghen, *La Corporation des peintres et des sculpteurs de Gand*, Brussel, 1906, pp. 38, 40, 44; J. de Bruyn o.c., p. 156.

(48) J.B. Descamps, o.c., p. 211.

(49) P.F. de Goesin, *Notice et description des tableaux et statues exposés au Museum du Departement de l'Escaut*, Gent, 1802, pp. 84, 86, 89; C. van de Velde, *Enkele gegevens over Gentse schilderijen*, in: G.B.K.O., D. XX (1967) pp. 221-226; d. 73 ⁹, 76 ¹⁴⁸, ¹⁹⁸, ²⁰⁷, ²¹⁶.

(50) Kervijn de Volkaersbeke, *Rapport*, in: M.S.H., Gent, 1851, p. 327.

(51) J.B. Descamps, o.c., pp. 211-212. E. Malingié o.c., p. 11. P.F. de Goesin,

Gerard Seghers werd door zijn tijdgenoten hoog geprezen en genoot de gunst van Filips II, koning van Spanje, die hem belangrijke bestellingen deed. Rubens en van Dyck vereerden hem met hun vriendschap⁵².

Boven de deur van de sacristij ziet men de „*Verrijzenis van Lazarus*” (afb. 48). Al de personages werden weergegeven in een passende houding. Vooral de gebaarde mannenkoppen zijn indrukwekkend. De tekening is juist gezien en de toets vol warme kleurschakeringen.

Een ander schilderij van Seghers bevindt zich boven de deur van de bergplaats en stelt de „*Genezing van de Blindgeborene*” voor (afb. 49).

Evenals op voorgaand schilderij zijn de personages bijna op natuurlijke grootte afgebeeld. Ook hier is de tekening correct maar enigszins stijf. De inventaris Spruyt van 1777 schrijft beide schilderijen toe aan Antonius van den Heuvel⁵³.

De kleuren zijn overwegend bruin; de figuren verschijnen in een kunstmatig kaars- of fakkellicht, dat de secundaire personages in de schemer laat.

Gevolg gevend aan de mode van de tijd ging Seghers in tegenstelling met Jan Janssens, na zijn terugkeer uit Spanje (1620) meer en meer over naar het helder Rubensiaans palet, zonder nochtans de bepaalde lichteffecten prijs te geven. De „*Verrijzenis van Lazarus*” en „*Christus een Blinde genezende*” behoren tot de minderwaardigste productie van de laatste werkwijze van de meester⁵⁴.

Volgens de Goesin zijn de twee schilderijen voorstellend: „*De H. Livinus een dode opwekkend*” en „*De H. Livinus een bezetene bezwerend*” afkomstig uit het afgeschafte Jezuïetenklooster te Gent. Ze maakten deel uit van een verzameling van 16 schilderijen — eveneens werken van Seghers — voorstellend verschillende wonderen door de H. Livinus gedaan. Deze werken werden aan de S.-Veerlekerk verkocht⁵⁵, en daarna waarschijnlijk in het Departementaal Museum geplaatst.

Het eerste doek (afb. 27) toont ons de H. Livinus, vergezeld van zijn diakens, die de op een draagberrie aangebrachte dode zegent. Tot verbazing van de lijkstoet keert de vrouw tot het leven terug. De figuren zijn op meer dan levensgrootte voorgesteld.

Op het tweede schilderij drijft de H. Livinus bij een vrouw de duivel uit. Blinden, kreupelen en zieken komen de barmhartigheid afsmecken van de heilige. Op de achtergrond ziet men een verwonderde menigte.

Gelet op de trant waarin laatstgenoemde werken werden uitgevoerd aarzelen wij ze aan Seghers toe te schrijven; hij bestudeerde in Italië

o.c., p. 52 nr. 80; d. 64, 73¹², 17, 28, 30, 31, 33, 39, 41, 42, 49, 80, 98, 115, 171; 77⁴⁴³.

(52) L. Maeterlinck, Gerard Zegers et Frans Wouters au Musée de Gand, in: B.G.O.G., Gent, 1904, pp. 279, 289.

(53) D. Roggen, Catalogus Tentoonstelling Caravaggio in de Nederlanden, Utrecht-Antwerpen, 1952, pp. 73-75; d. 64.

(54) M. Rooses, Geschiedenis der Antwerpse Schilderschool, Gent, 1879, pp. 410-411; L. Maeterlinck, Gerard Zegers et Frans Wouters au Musée de Gand, in: B.G.O.G., Gent, 1904, pp. 279-289; J. Muls, Rubens, Tijdgenoten en Leerlingen, in: Geschiedenis van de Vlaamse Kunst, D. II, Antwerpen, zj. pp. 785-86; d. 64.

(55) P.J. de Goesin, o.c., pp. 22-23, 28; d. 76²³, 32.

toch de manier van Manfredi en Caravaggio. In deze stukken valt hiervan geen spoor te bekennen.

Van Antoon van den Heuvel bezat de abdij meerdere werken o.a.: „De Kroning van Christus”, de „Kalvarie”, waarvan er zich een dupli in de St.-Niklaaskerk bevindt; de „Instelling van de Rozenkrans” en „De H. Maagd met het Jezuskind”. „*De H. Maagd met het Jezuskind*” (afb. 50), dat we nergens geïnventarieerd vonden, stelt Maria voor, in zittende houding. Het Jezuskind slaapt op een soort rustbank. In de linkerachtergrond krijgt men een doorkijk op een landschap. Wat vorm en kleur betreft mag hier verwezen worden naar de „Instelling van de Rozenkrans”.

Bij bulle van 27 juli 1773 werd de Jezuïetenorde door paus Clemens XIV opgeheven, zodat hun inboedel onder de hamer kwam. Te Gent greep dan in 1777 een grote veiling plaats van o.m. 387 schilderijen, 152 gravures en tekeningen en 8 beeldhouwwerken.

De St.-Pietersabdij deed hier heel wat aankopen. Afkomstig uit de S.J.-kerk te Ieper, en er reeds in 1640 voorhanden, kocht de abdij o.a. „*De Aanbidding van de Herders*” (afb. 51) en „*St.-Franciscus bekeert de Heidenen*”, beide van de hand van Nicolaas de Liemaekere (1601-46), „de zuiverste” Gentse Rubensepigoon. Deze schilder keerde, na de traditionele Romereis, in 1620 te Gent terug en werd er in 1624 in de nering als meester opgenomen. In 1635 werkte hij met de Craeyer aan de versiering van de triomfbogen, opgericht ter gelegenheid van de inhuldiging van Kardinaal-Infant Ferdinand⁵⁶.

In een stal, opgetrokken op de puinen van een paleis, grijpt de geboorte plaats. Met sierlijk gebaar licht de H. Maagd het doek op, dat de Messias dekt. Aan de andere zijde van de kribbe staat de H. Jozef in diepe bewondering verzonken. Drie putti omzweven dit tafereel.

Zoals in zijn andere werken, maakt de Liemaekere hier op gelukkige wijze gebruik van het hel-donker. Alles is met brede toets geborsteld. Hij schijnt hier trouwens het procédé van Bassano te hebben gevolgd.

In „*St.-Franciscus bekeert de Heidenen*” (afb. 52), zien we Franciscus Xaverius in een tempel. Aan zijn voeten knielt een Indisch vorst. Abt Sieger deed door Spruyt, Xaverius in een benedictijnenpij steken⁵⁷.

De Liemaekere schilderde deze gebeurtenis met de vurige geestdrift en de rijke verbeeldingskracht die ons uit zijn beste werken tegenstralen. De compositie getuigt van een volmaakte beheersing van het gegeven onderwerp. Alhoewel de algemene tint enigszins leicchtig aandoet, ontbreekt het dit doek nochtans niet aan schitterende kleureffecten.

Op de veiling van de kunstwerken van de S.J.-orde kocht de abdij nog twee andere schilderijen, nl. de „H. Aloïsius” (Ieper) door Theodoor Boeyermans (Antwerpen 1620-1678) en „Franciscus Xaverius”, geschil-

(56) E. Hendriks e.a., Encyclopedie van het Katholicisme, D. II, Antwerpen 1955, kol. 280; E. de Busscher, o.c., p. 77; Catalogus Museum voor Schone Kunsten van Gent, pp. 115-116; D. Roggen en E. Dhanens, o.c., pp. 131, 138, 151-159; J.P. de Bruyn, o.c., pp. 151-152.

(57) Kervijn de Volkaersbeke, Les Eglises de Gand, D. II, Gent, 1857, pp. 233-234; Ph. Kervijn de Volkaersbeke, Rapport; in: M.S.K., Gent, 1851, p. 327; D. Roggen en E. Dhanens, o.c., pp. 151, 160; d. 65, 68, 69, 73⁸, 43, 44, 157, 185.

derd door J.E. Quellien (Antwerpen 1639 - Mechelen 1715).

Het werk van Boeyermans werd in 1779 door P. Spruyt geretoucheerd en bevindt zich thans in het Museum te Nantes. Dit van Quellien werd in 1822 door J. Bourdeau verdoekt. Vermelden we dat de abdij van J.E. Quellien ook nog een „H. Augustinus” bezat ⁵⁸.

Het werk „De H. Aloïsius” is in diagonale compositie opgebouwd ⁵⁹. In een halo van licht verschijnen hem de H.H. Ignatius van Loyola en Franciscus Xaverius, terwijl hij door een engel beschermd wordt tegen de duivel.

Deze mooie vindingrijke compositie is zeer natuurgetrouw uitgebeeld, de tekening is correct en de omtreklijnen zijn van een grote smijdigheid. De kleurenweelde, in zilverige toon opgevat vormt een waar genot voor het oog en doet aan van Dijck denken.

J.E. Quellien is de kunstenaar geweest die op het einde van de 17e eeuw aan de stilaan in verval rakende historieschildering een nieuwe glans heeft verleend. Van hem bezat de abdij „*Het dispuut van St.-Franciscus Xaverius*” (afb 53), waarvan een origineel aquarel in de Atlas Goetgebuer berust (afb. 54).

Het dispuut grijpt plaats in een Grieks paleis. Rechts zit Franciscus op een rustbank en vóór hem heeft Fucarandono, het orakel van Japan, in een zetel plaats genomen. Keizer, hovelingen, soldaten en enkele nieuwsgierigen luisteren aandachtig toe. Bijna allen hebben westerse trekken. De keizer is als een Romein uitgedost; de grote Jezüet draagt een benedictijnenpij ⁶⁰. De gelaatsuitdrukkingen zijn zeer levendig; de drapering met voornaamheid aangebracht en de compositie wel overwogen. Geen enkel figuur of detail doet afbreuk aan het geheel.

De tegenstelling hel-donker is hier vernuftig aangewend, terwijl de andere kleuren fel gebruind, rosachtig en ondoorschijnend zullen geweest zijn.

Evenals bij Paul Veronese, waarvan hij een verre naklank was, legde Quellien een voorliefde aan de dag voor het grandioze. Hij deed zijn, met ontelbare personages overladen composities, bij voorkeur uitkomen op weids opgetimmerde en pralerige toneelarchitecturen, met doorzicht op blauwe hemelen.

J.F. Quellien mag dus gerust de laatste grote barokdecorateur genoemd worden ⁶¹.

Ph. Spruyt leverde in 1779-1780, benevens andere, drie schilderijen afkomstig uit de S.J.-kerk van Brussel ⁶² nl. „*De Overwinning van het Katholiek Geloof*”, „*De Waarheid door de tijd ondersteund*” en „*De Overwinning van de nieuwe op de oude Wet*”. Het zijn copieën door

(58) Ch. Piot, Rapport à Mr le Ministre de l'Intérieur sur les tableaux enlevés à la Belgique en 1794 et restitués en 1815, Brussel, 1883, pp. 40, 70, 306, 328, 330, 345, 364, 368, 426, 427; d. 66, 67, 68, 77 ⁴⁶¹, 83, 95 ¹² (2, 6).

(59) D. Roggen en E. Dhanens, o.c., pp. 176-178.

(60) D. Roggen en E. Dhanens, o.c., p. 176.

(61) P.F. de Goesin, o.c., p. 174; Ph. Kervijn de Volkaersbeke, Les Eglises de Gand, D. II, Gent, 1857, pp. 229-231; M. Rooses, o.c., pp. 516-517; A.H. Cornette, Petrus Paulus Rubens, in: G.V.K., D. II, Antwerpen, z.j., p. 836.

(62) d. 68, 73 ¹⁴⁷, 77 ⁴⁶⁰, ⁴⁶², ⁴⁶⁵.

Theodoor van Thulden gemaakt naar werken van Rubens, waarvan er alleszins twee verloren gingen in de brand die het slot op Coudenberg te Brussel teisterde.

Bij haar terugkomst naar Brussel, na de inname van Breda (1625), kwam de Infante Isabella (1566-1633) over Antwerpen, waar ze Rubens ontmoette. Het is niet uitgesloten dat zij hem toen opdracht gaf om de cartons te ontwerpen voor de tapijtcyclus „De Triomf van de Eucharistie” die bestemd waren voor het Monasterium de las Señoras Religiosas Descalzas Reales te Madrid, en die door de Brusselaar Raes werden uitgevoerd⁶³.

„De Overwinning van het Katholiek Geloof” (afb. 55) werd eertijds door Alfred Michiels aan Erasmus Quellien toegeschreven⁶⁴. De Kerk is voorgesteld als een Maagd met fladderende mantel. In de handen houdt ze een monstrans; een engel is gereed om haar met de tiara te kronen. De zegewagen verplet onder zijn wielen de „Nijd” terwijl „Onwetendheid” en „Domheid” zwaargeboeid worden voortgedreven.

Dit gratievol geconcipeerd tafereel is een van de prachtigste allegorische voorstellingen die men zich kan indenken. De kleurtoets is jammer genoeg ver beneden deze van Rubens. Zij is enigszins leikleurig en somber, wat aan de compositie veel afbreuk doet. Dit schilderij werd circa 1880 vermoedelijk samen met andere gerestaureerd door Ch. Rogiers.

Het Prado bezit van dit thema een origineel van Rubens, de Atlas Goetghebuer te Gent twee gravures, waarvan één van de hand van C. Galle (afb. 56). Beide komen in hun compositie, op enkele onbeduidende details na, in grote lijnen met het hierboven behandeld werk overeen.

In de prelatuur was eertijds een Rubens voorhanden, voorstellend de H. Jozef met het Jezuskind⁶⁵. Stippen we nog aan dat de St.-Pieterskerk een copie bezit van Rubens' beroemd doek „De Lanssteek” gemaakt door de Smet.

„De Waarheid door de Tijd ondersteund” (afb. 57). De Tijd voorgesteld als een athletische gevleugelde grijsaard omvat met forse greep „de Waarheid”, gesymboliseerd door een mooie jonge vrouw. Luther, Calvijn, Zwingli en andere kettters liggen neergebliksemde door het schitterend licht dat de Kerk over de wereld uitstraalt. De portretten van deze hervormers zijn beroemd om hun gelijkenis. N. Lauwers maakte naar dit werk een gravure.

„De Overwinning van de Nieuwe op de Oude Wet” (afb. 58). Het christendom, een jonge vrouw, het hoofd omgeven door een halo van licht, staat op een met engelen bespannen en door putti voortgeduwde wagen. De kelk — waarboven de geconsacreerde Hostie — is in de

(63) Ch. Terlinden, Le Mécénat de l'Archiduchesse Infante Isabelle Claire-Eugénie dans les Pays-Bas, in: Revue Belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art, Antwerpen, 1934, D. IV, fas. 2, p. 220.

(64) Alfred Michiels, Histoire de la Peinture Flamande, D.V., Paris 1864, p. 353; Kervijn de Volkaersbeke, o.c., pp. 234, 235.

(65) Inventaire des objets d'arts, etc.; Mémoires Administratifs de la ville de Gand, D. XX, 1883, p. 452; d. 64, 92, 93, 94, 95¹² (2, 7), 64.

rechterhand ten hemel geheven. Naast haar — gescheiden door de wereldkugel — zit een engel die met beide armen een groot kruis omvat. De triomfwagen wordt gevolgd door enkele personen, waaronder „de Zede-loosheid”, voorgesteld door een vrouw met ontblote dubbele borsten en samengesnoerde handen. In de lucht zweven engelen en cherubs die lauwerkranen en toortsen dragen. In het Louvre is de kleurenschets van dit werk voorhanden.

Al de figuren zijn levensgroot voorgesteld. Het coloriet is verbleekt en zoeterig. In deze kopijen bereikte van Thulden niet het niveau dat Rubens in de originele cartons moet bereikt hebben. Van bovengenoemde werken bezit de Dom van Keulen de tapijten⁶⁶.

Johannes van Cleef (Venlo 1646 - Gent 1716) was eerst te Brussel werkzaam in het atelier Primo, en daarna in dit van de Crayer die hij naar Gent volgde en waar hij in 1668 vrij meester werd. Na diens overlijden voltooide van Cleef de kartons van de tapijten voor Lodewijk XIV. Hij keerde definitief naar Gent terug na een verblijf te Parijs. Voor de Gentse kerken maakte hij veel altaarstukken⁶⁷.

In de „*Gekruisigde Christus*” (afb. 59) bemerkt men het Goddelijk Hoofd met doornen gekroond. Water en bloed sijpelen uit de lanssteek en het witte lendendoek fladdert in de wind. Om het kruis zweven engelen. De achtergrond wordt ingenomen door een monotoon berglandschap.

Descamps sprak in 1769 met grote bewondering over dit werk, en E. Malingié roemde er de mooie uitvoering en fijne kleur van. Sindsdien heeft dit doek veel geleden, voornamelijk door de bruine voorbereidingen waarop van Cleef placht te schilderen. In 1930 werd het door Aelman hersteld.

In de rij van de minder belangrijke tijdgenoten van Rubens neemt Hendrik van Baelen (1575-1632) een voorname plaats in. Hij leidde de eerste schreden van Antoon van Dijck en Snijders op het pad van de kunst en zou ook minder door Rubens worden beïnvloed, omdat zijn stijl reeds was gevormd toen Rubens uit Italië terugkeerde⁶⁸.

Zijn „*Reidans der Engelen*” (afb. 60) bevond zich in 1777 in de prelatuur. Naast dit werk bezat de abdij van hem o.m. ook nog „*De Triomf van David*” en „*Saul na de zege over Goliath*”, schilderij dat in december 1799 door P. Spruyt werd vergroot en waarover wij niet nader zijn ingelicht.

Spruyt had in september 1799 ook nog voor rekening van de abdij een „*Sabienenroof*” gekocht, waarvan de naam van de kunstenaar niet wordt vermeld⁶⁹.

(66) Ph. Kervijn de Volkaersbeke, o.c., pp. 231-232; R.A. d'Hulst e.a., P.P. Rubens, schilderijen, olieverfschetsen, tekeningen; Tentoonstelling 29 juni - 30 september 1977, Antwerpen, pp. 11, 72-76; V.H. Elbern, Die Rubensteppiche des Kölner Domes. „Triumph der Eucharistie” in: Jahrbuch des Zentral. Dombauvereins, 1955, pp. 44-86; G. Gepts, R. d'Hulst, F. Baudouin, P.P. Rubens, schilderijen, olieverfschetsen - tekeningen, Tentoonstelling 29 juni - 30 september 1977, Antwerpen, 1977, pp. 72-73, 76.

(67) Catalogus Museum Schone Kunsten, Gent, Gent, 1938, pp. 35-36.

(68) J. Muls, o.c., p. 779.

(69) d. 64, 66, 68, 76¹⁸⁰, 77⁴³³, 95¹²⁰, 11.

De kunsthistorici van de 19e eeuw stelden „De Reidans der Engelen” op het actief van Pieter van Avont.

Op haar vlucht naar Egypte houdt de H. Familie stil onder een dicht en prachtig geboomte. Een groep engeltjes voert een rondedans uit, begeleid door een viertal cherubijnen. De bewegingen zijn gratievol en lenig.

Niettegenstaande het, door het contact met de vochtige kerkmuur, veel van zijn glans heeft ingeboet, was het werk — toen Michiels en Kervijn de Volckaersbeke het bewonderden ⁷⁰ — nog stevig van toets en kleur. Naderhand heeft een ongeoorloofde restauratie dit meesterstuk van zijn oude patine beroofd, waardoor het veel van zijn oorspronkelijke charme heeft verloren.

Het is een copie van het werk van A. van Dijck waarvan talrijke varianten bestaan, o.m. die van het Ermitage-Museum van Leningrad, bekend als de „Maagd met de Patrijzen”. Bij de versie van het Pitti Museum te Florentië werden de patrijzen door drie zingende en musicerende engeltjes vervangen.

Net zoals bij de gravure van Schelderic a Bolswert is het schilderij averechts gecomponeerd, wat bewijst dat deze gravure — waarvan het landschap aan de linkerzijde werd vergroot en aangevuld — tot model heeft gediend.

Glück en Maeterlinck herkenden in het schilderij van St.-Pieters noch de hand van Pieter van Avont, noch deze van Frans Wouters. Wij zijn dus — na Spruyt — de eersten om dit schilderij terug aan van Baelen toe te schrijven ⁷¹.

Onze meester die amper twee jaar ouder was dan Rubens, behandelde evenals van Avont en Wouters, onderwerpen uit de mythologie. Zo kan hij een laat-romanist in de zin van Francken worden genoemd. Zijn latere werken vertonen een rijker koloriet en een lossere beweging, die hij wel van Rubens of van Dijck zal hebben overgenomen.

De landschappen liet van Baelen gewoonlijk door anderen uitvoeren. De figuurtjes schilderde hij zelf in de zacht-warme kleuren die hem in zijn beste tijd eigen waren ⁷².

De vermaarde groep schilders van het Zoniënbos (o.a. van Uden, d'Arthois, Achtschellinck) werden zeker in de kunst geleid door de Vadder (Brussel 1605-55). Hun werken worden trouwens voortdurend onderling verward.

In een inventaris van 1810 staan niet minder dan zestien landschappen opgetekend als zijnde afkomstig uit de refter. Om beurten worden sommige van deze landschappen, op stijlcritische gronden, toegeschreven aan de Vadder of aan een van zijn bentgenoten. Uitzondering wordt gemaakt

(70) A. Michiels, o.c., p. 249; Ph. Kervijn de Volckaersbeke, *Les Eglises de Gand*, D. II, Gent, 1857, pp. 249-250; Ch. Piot, o.c., p. 118.

(71) L. Maeterlinck, Gerard Zegers et Frans Wouters au Musée de Gand, in: *B.G.O.G.*, Gent, 1904, pp. 296-297; *Katalogus van Dijck, Tentoonstelling, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen, 1949*, p. 20.

(72) J. Muls, o.c., pp. 779-780.

voor de inventaris van 1885, die „De H.H. Paulus en Antonius in de Woestijn” en „Christus en de Samaritaanse” aan van Oosten toeschrijft ⁷³.

Voor de werken van Simons is het manuscript van Malingié een eerste-rangsbron, daar het zo goed als over een tijdgenoot gaat. Aangaande de Vadder en van Uden, baseert hij zich waarschijnlijk op de traditie om toeschrijvingen te doen.

Aan te stippen valt, dat in 1652-55 (periode waarin de grote boslandschappen kunnen ontstaan zijn) de naam van Pieter Pauwel Huybrechts opduikt voor „*tleveren ende maecken van eeneghe schilderijen in den rifter, 8 lb. 14 sch. gr.*” ⁷⁴, terwijl deze van de grote Brabantse landschap-schilders in de archieven niet werden teruggevonden.

Dat de grote boslandschappen van de hand zouden zijn van Huybrechts, lijkt ons evenwel niet bewezen. In ieder geval kent men nu een datum die ons wellicht een stap dichterbij brengt bij de oplossing van dit probleem.

„*De Profeet Elias gespijsd in de Woestijn*” (afb. 61), toegeschreven aan L. Achtschellinck (1626-1699), is een van die grote werken. Twee groepen prachtige bomen zijn stevig geworteld op een heuvelflank. Als vergroeid met de kleiachtige okergele kleur van de Brabantse aarde, beslaan hun machtige kruinen bijna geheel de bovenste helft van het schilderij.

Aan hun voet komt Elias uit een grot te voorschijn. Enkele herders brengen hem een schamel maal. De figuurtjes lijken als opgeslokt in het alles dominerend landschap.

In het midden van het tafereel bemerkt men een door geboomte en dicht struikgewas omrande zomp. Op het achterplan ontvouwt zich een weids uitdeinend landschap. Dit schilderij werd in 1930 op een behoorlijke wijze gerestaureerd door Aelman-Zoon.

In de partikuliere verzameling van wijlen Dr. Zenner te Gent, kwam een schilderij voor van kleine afmeting, die compositorisch veel gelijkt aan de hierboven besproken landschappen en die aan L. de Vadder wordt toegeschreven ⁷⁵. Het Museum voor Schone Kunsten te Gent bezit een dergelijk groot landschap ⁷⁶. „*Antonius bij Paulus in de Grot*” (afb. 62), eveneens toegeschreven aan L. Achtschellinck, toont ons beide heiligen die een gesprek voeren in een grot, gelegen aan de rand van een bos. Rechts verheft zich een rotsmassief en in het dal stroomt een kronkelende rivier. Uit de lucht daalt een raaf neer met brood om de twee mannen te spijzen.

Hoewel dit schilderij verwant schijnt aan de bestudeerde boslandschappen, wordt het gepladerte anders behandeld. De boomkruinen zijn

(73) E. Malingié, o.c., D. I, p. 33; P. F. De Goesin, o.c., pp. 7, 11, 76; Ph. Kervijn de Volkaersbeke, o.c., pp. 241, 250; C.M.S.G., Gent, 1938, pp. 17, 20, 21; d. 73³, 52, 120, 170, 76¹³⁸, 170, 77¹⁵², 394, 410, 422, 423, 95¹² (21-22).

(74) R.A.Gent, Fonds St.-Pietersabdij, I reeks, nr 2329, f° 192vo.

(75) G. Joos, Bijdrage tot de studie over Lodewijk de Vadder, in: „Kunst” nr. 1, 2, Gent, 1935, pp. 14-16; d. 100.

(76) C.M.S.K.G., p. 21.

meer gedetailleerd wijl ze bij de andere in de massa schijnen opgelost te worden.

„*Christus en de Samaritaanse Vrouw*” (afb. 63), bezit niet die machtige allure die voorgaande werken kenmerkt. Bescheidener opgevat ontbreekt hier de traditionele boom niet die — met zijn alles dominerende kruin — gans het landschap overheerst.

Aan de voet van deze woudreus ziet men Christus en de Samaritaanse vrouw bij de put van Jacob.

Bij dit schilderij loopt het landschap minder hoog op. Het is ook minder pittoresk dan het voorgaande, terwijl aan de lucht meer plaats werd ingeruimd. Evenals „*Elias in de Woestijn*” werd het in 1930 grondig gerestaureerd door Aelman-Zoon.

De schilderijen „*Christus en de Samaritaanse Vrouw*” en „*Episode uit het leven van de H. Benedictus van Aniane*”, uit het Museum voor Schone Kunsten te Gent ⁷⁷, zijn naar onze mening, van een ander factuur en misschien wel toe te schrijven aan Lucas van Uden (1595-1673).

Summier esthetisch zou men deze school van landschapschilders als volgt kunnen karakteriseren : L. de Vadder, glansrijk leerling van Rubens, gaf met krachtig coloriet de innerlijke grootheid en bezonken natuurrust weer. Hij schilderde meesterlijk ongeëvenaarde, allerfijnste schakeringen van de atmosferische inwerking op het met machtig Rubensiaanse kleuren overgoten landschap. Zijn werken vertonen bijna alle kenmerken van de school ⁷⁸ : nl. de landschappen weergegeven op het moment dat de opkomende zon door de over de aarde gespreide nevel stilaan doorschemert en hem verdwijnen doet ; de brede uitwerking, de donkerbruine schaduwen en verre diepten (Titiaan) ; de holle heuvelweg, de prachtig geconstrueerde bomenmassa's ; de goudgele Brabantse zandheuvels, de verdwijnende horizons en valleien, de helder weerspiegelde waters, de diep-blauwe hemel met zijn grijs-rozige wolkenstoeten waartegen het licht gebladerde der zilverberken afsteekt.

Evenwel ontbreekt het de schilderijen van Sint-Pieters enigszins aan de diep-intieme natuurwaarheid die de Vadder in zo'n hoge mate eigen was ; zodat wij geneigd zijn deze werken toe te schrijven aan zijn leerlingen Achtschellinck of d'Arthois.

Het toppunt, waarop Rubens het landschap had verheven en dat de weg baande naar de toekomst, hebben deze schilders niet bereikt, daar zij zich lieten beheersen door zuidelijke herinneringen of vervielen in de herhalingen van bosgezichten uit het Zoniënwoud ⁷⁹.

Van J.B. Simons, ons door zijn fresco's in de bibliotheek bekend, zijn : „*De Boden naar het Land van Belofte*” (afb. 64) en „*De Discipelen van Emmaüs*” (afb. 65).

Te midden van een tropisch landschap keren Kaleb en Josué terug uit het land van Kanaän. Aan een stok dragen ze een enorme druiventros.

(77) *Catalogus Museum voor Schone Kunsten van Gent*, Gent, 1938, p. 18 ; d. 100.

(78) G. Joos, o.c., pp. 14-16.

(79) A.H. Cornette, Petrus, Paulus, Rubens, in : G.V.K., D. XII, Antwerpen, z.j. p. 740.

Het tweede schilderij toont ons een paleis waar de tafel gedekt staat. Simons heeft het moment gekozen waarop Christus het brood zegende en brak. Een tafeldienaar kijkt verwonderd toe. Op de achtergrond wordt de horizont begrensd door een stad.

De compositie van deze schilderijen is tamelijk teatraal. Het mangelt de figuren aan natuurlijke eenvoud. De omlijsting van de vormen en het plooienspel van de mantels is hard en scherp en de gelaatsuitdrukking van een verregaande zoeterigheid.

Niettegenstaande het detail van boom en plant nauwkeurig is weergegeven, alles netjes getekend en braafjes gekleurd zou men eerder aan kartons voor tapijten denken dan aan schilderijen.

Een van de meest representatieve figuren van de 17e-eeuwse schilderkunst was ontegensprekelijk Pieter Thijssens (Antwerpen 1624-1677). Hij werkte op grote schaal voor kerken en kloosters en genoot ook als portretschilder een zekere vermaardheid⁸⁰. Prelaat Sieger kocht van hem verschillende werken afkomstig van de Jezuïeten⁸¹.

„*De H. Christoffel*” (afb. 66) voorgesteld als een reus, treedt steunend op een knots en zwichtend onder de last van het Jezuskindje op de oever van de stroom. Een kluisenaar komt uit een grot met brandende lantaarn. Op natuurlijke wijze getekend, moet het eertijds in warme kleuren geschilderd geweest zijn. Thans is het door de vochtige kerkmuren erg gehavend.

„*De H. Adriaan*” (afb. 67), in blinkend armuur van Romeins officier en omzwermd door putti met lauwerkransen, staat aan een zuil in de voorhalle van een paleis. Met de rechterhand omklemt hij een opgeheven zwaard en met de linkervoet vertrappt hij een bijl, symbool van zijn marlaarschap.

Over het algemeen vertonen de kleuren van het vlees bij Thijssens een te rode tint, die doorgaans veel afbreuk doet aan het geheel van de kleurschakeringen. Thijs mag gerust een navolger van Antoon van Dijck genoemd worden. Vooral de handen zijn zo delicaat behandeld, dat ze de grootmeester van het portret waardig zijn.

De Gentenaar Pieter-Norbert van Reysschoot (1702-1772) is hier vertegenwoordigd door twee grote landschappen, nl. „*De Wonderbare Visvangst*” (afb. 68) en „*Christus een blinde genezende*” (afb. 69). De beide schilderijen zijn afkomstig uit de afgeschafte abdij van Baudelo. Zij werden respectievelijk in 1926 en 1930 hersteld door Aelman-vader⁸².

In de sacristij hangt nog altijd het portret van de voorlaatste abt van St.-Pieters (afb. 70), Gudwalus Sieger (1760-1789), bijgenaamd „de prachtlievende”. De prelaat heeft plaats genomen in een zetel. Op de borst hangt een schitterend gouden-met-edelstenen-bezet kruis. De rechterarm rust op de leuning van de zetel, terwijl de geringde linkerhand op de met een

(80) J. Muls, o.c., p. 835.

(81) Ch. Piot, o.c., pp. 116, 271, 272, 275, 426, 427, 452; d. 73⁵, 25, 27, 66, 77^{434, 437, 439}.

(82) M. Fredericq-Lilar, *De Schilderkunst van de 18e-eeuw*, in: *Gent, Duizend jaar Kunst en Cultuur*, Gent, 1975, D. I, pp. 250-251; d. 99-100.

tapijt bedekte tafel ligt waarop een opengeslagen manuscript en enkele rechtstaande boeken voorkomen. Abt Sieger draagt de traditionele pruik. Op de achtergrond bevindt zich een bibliotheek behangen met een drapeerij. Het Museum van Oudheidkunde bezit van deze prelaat een kleiner portret⁸³.

In de O.-L.-Vrouwkapel ziet men nog een doek van de Baets, voorstellend het interieur van de St.-Pieterskerk (1848).

DE KOORHEKKEN

Volgens Stroobant zou er aan deze hekken door de Kamerijkse smid Jos. Maniette gewerkt zijn van 1742 tot 1749.

Het eerst ons bekend document dienaangaande is evenwel het contract van 10 oktober 1746 voor het maken van twee poorten met gesloten arcaden, ten bedrage van 9.500 zilveren ponden. Twee jaar later bestelde de abdij bij Maniette de vijf hekken van de koorafsluiting.

De meesters-slotenmakers van Gent hebben fel geprotesteerd tegen de invoer van deze hekken. Abt Standaert oordeelde evenwel dat zij onbekwaam waren om een dergelijke opdracht naar behoren te vervullen.

Op 5 juli 1748 verzocht hij de intendant van Vlaanderen, Jean Moreau, de hekken binnen Gent te mogen brengen; doch opstoten vrezend, richtte de abt op 6 februari 1749 een verzoekschrift tot de keizerin.

In een bericht van 27 juli 1749 werd aangekondigd dat de hekken, die in totaal 13.000 goudfrank hadden gekost, op 31 juli te Gent zouden aankomen⁸⁴.

Zij bestaan respectievelijk uit twee vaste (afb. 71) en drie hekken met poortvleugels (afb. 72) betoond door pilasters met erboven een architraaf bekroond door vuurpotten. Dit alles rijkelijk versierd met gebloemd rasterwerk, spiralen, palmetten, acanthusbladeren en lobben.

Deze vijf vergulde hekken, uitgevoerd in Lodewijk XV-stijl, sluiten stijlcritisch aan bij de vermaarde dito's van het Stanislasplein en bij deze van O.-L.-Vrouw van Gedurige Bijstand te Nancy, werk van Jan Lamour, alsook bij dit van de kathedraal van Amiens.

Zonder evenwel de sublieme sierlijkheid te bezitten van de koorhekken, is dit van de O.-L.-Vrouwkapel in dezelfde trant gehouden. Vermoedelijk is het van veel jongere datum.

(83) A.P. Sunaert, *Catalogue descriptif du Musée de la ville de Gand*, Gent, 1870, p. 95.

(84) E. Malingié, o.c., p. 72; Ph. Kervijn de Volkaersbeke, *Rapport*, in: M.S.H., Gent, 1851, p. 324; R. Schoorman, *Grilles du Cœur de l'Église Notre Dame St.-Pierre*, in: *Inventaire Archéologique de Gand*, D.I, Gent 1901, p. 290; P. Claeys, *Les Monuments de la ville de Gand*, Gent, 1904, p. 236; E. Michel; *Abbayes et Monastères de Belgique*, Brussel-Parijs, 1923, p. 125; R. van Driessche, o.c., pp. 299-300; Aimé Stroobant, *De koorafsluiting van de O.-L.-Vrouw-St.-Pieterskerk te Gent*, gestencilde brochure, Dendermonde, z.j., d. 36, 37, 40, 42, 43.

DE KERKSCHAT

Wellicht had abt Martinus van de Velde (1791-1820), die zich maar al te wel de schandelijke diefstallen van 1792 herinnerde, bij de tweede Franse overrompeling van onze gewesten, maatregelen getroffen om het kunstpatrimonium van de abdij veilig te stellen. Daarbij kon hij onmogelijk vergeten zijn dat de Franse Republiek in 1793 de abdij voor één miljoen frank had gebrandschat.

Op 25 februari 1796 werden de voorschriften uitgevaardigd tot verkoop van de goederen van de gevluchte emigranten en begon men met het opstellen van de inventarissen. Wat er ook van zij, de archieven werden naar Hamburg verzonden. Gelukkig voor ons bereikten ze nooit hun bestemming en werden ze te Amsterdam in 1809 door Franse beambten onderschept.

Vele cultusvoorwerpen, relikwieën en edelgesteenten, die wel ter bestemming kwamen, werden toevertrouwd aan enkele kooplieden die later bankroet gingen⁸⁵. Of de kerkschat van St.-Pieters hetzelfde lot onderging als die van Oostende en van Ter Duinen, die gedeeltelijk ten bate van de Oostenrijkse munt werden gesmolten⁸⁶ kon niet worden uitgemaakt.

De inventaris van 15 oktober 1796, opgemaakt door Greban, van het meubilair gevonden in de prelatuur belooft 162 artikels⁸⁷.

Ten einde de hand te kunnen leggen op het nog achtergehouden gedeelte van het kunstpatrimonium van de abdij volgden in het jaar 1809 huiszoekingen bij ex-kloosterlingen en vrienden van de pieterlingen zich in versneld tempo op.

Bij Dom Alison — die met deportatie naar Parijs bedreigd was geworden — ontdekte men op 17 augustus 1809 twee kelken. Zij werden afgegeven aan de ontvanger van de domeinen J. Bonsoin, die ze naar de goudsmid Fr. Schockel liet brengen om gewogen te worden. Wij hopen deze bewogen periode uit de geschiedenis van de abdij in een latere studie uitvoerig te behandelen, en beperken ons hier tot het signaleren van de door ons geraadpleegde bronnen⁸⁸.

Het huidige zilverwerk van de St.-Pieterskerk — overwegend afkomstig uit de op 10 juni 1799 afgebroken O.-L.-Vrouw-parochiekerk — bleef tot in 1814 te Gent verborgen⁸⁹. De inventarissen van 26 november 1838 en van 22 maart 1885 tellen ongeveer vierendertig nummers⁹⁰.

(85) Ch. Diericx, *Mémoires sur la ville de Gand*, D. I, Gent, 1814-1815, p. XIV ; E. de Busscher, o.c., p. 103 ; R. van Driessche, o.c., pp. 293-296 ; d. 71.

(86) Ch. Piot, *Les objets emportés de Belgique en Allemagne pendant l'année 1794*, in : *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique*, D. XLII, 9-10, Brussel, 1876, pp. 10-11.

(87) d. 72.

(88) Rijksarchief Gent, Fonds St.-Pietersabdij, II reeks, nr 339, 569 ; Fonds Département de l'Escaut, Vente et ferme de biens nationaux, Biens de communautés religieuses, cloches, mobilier national, Instructions, Correspondence, Ans, 4-6, nr. 1215 ; *ibid.*, vente de mobilier des établissements ecclésiastiques et des émigrés, nr. 1224 ; Archief St.-Baafskatedraal Gent, Fonds St.-Pietersabdij XXX 93 a, 94.

(89) E. de Busscher, o.c., p. 103.

(90) d. 85.

De kerkschat omvat voornamelijk: een *processiekrans* (afb. 73), een altaarkruis, zes zilveren *kandelaars* (afb. 74), de grote koperen Paas-kandelaar, de zilveren kerklessenaar, het platina bloempotomhulsel, de *kerkschaal* (afb. 75) van de Gentse edelsmid Jan Smidts (3 juni 1707) die voor de abdij belangrijke bestellingen uitvoerde, de kerkschalen met Gents merk van 1710 en 1774. Laatst genoemde schaal draagt volgend opschrift: „Joannes Gualbertus van Ostende als prost Doen maken door Joannes Helbe en Frans Hoste als dekens en Joannes de Buck al Balluu tenjare 1774”.

Al deze voorwerpen horen thuis in de XVIIIe eeuw. Voegen wij daarbij de grote troon (Lodewijk XV-stijl) van het „O.-L.-Vrouw-ter Rieven”-beeldje⁹¹, waarvan de juwelen in een afzonderlijk schrijn bewaard worden.

Een XVIIe eeuwse monstrans die deel heeft uitgemaakt van de collectie de Mol te Ninove en die in 1934 te Brussel verkocht werd, schijnt nochtans van de abdij afkomstig te zijn. Zoals gebruikelijk in de tweede helft van de XVIIe eeuw werd de cylinder vervangen door een zon. De lunulus die de H. Hostie beschut is omrand door een gedreven nimbus met bochtige stralen.

In 1758 waren er 26 koorkappen en 40 kazuifels voorhanden. Een groot gedeelte van die parementen kwamen in 1810 onder de hamer. Dom Emile Malingié — eerste pastoor van de O.-L.-Vrouw-St.-Pieterskerk — kocht in die veiling o.m. talrijke priestergewaden waarvan er tot op heden nog altijd in de kerk voorhanden zijn.

Zo, een eerste stel in Lyonese zijde uit het einde van de XVIIIe eeuw (in de XIXe eeuw gerestaureerd met gouden inslagdraad) en een tweede stel — jonger dan het voorgaande — in geborduurde Lyonese zijde met zilveren inslagdraad (hersteld met moderne repen stof), twee kazuifels met wit gewatteerde grond en gouden borduurwerk, alsook een mijter met goud geborduurd rankwerk⁹².

Wij hopen dat onze studie kan bijdragen tot de identificatie van wat eens behoorde tot het kunstpatrimonium van dit eertijds zo machtig Gents klooster.

(91) De Tentoonstelling van Godsdienstige Kunstvoorwerpen der Kerken en Kloosters van Gent, gehouden in het Museum der Bijloke van 27 juni tot 12 augustus 1936, in: B.G.O.G., Gent, 1937, pp. 10-15.

(92) Inventaire des objets d'arts ou d'antiquité et du mobilier servant à l'exercice du culte, Fabriques d'Eglises, verification, 1883, in: Memorial Administratif de la Ville de Gand, D. XX, pp. 453-454; R. van Driessche, o.c., pp. 252-253; d. 52, 75, 95.

BIJLAGEN

— 1 —

1585, 20 JANUARI. — REKENING i.v.m. HERSTELLINGEN o.m.
AAN DE KERK.

... 3 November... Pro duabus cortinis et duabus imaginibus pro sacello
S^{ti} Vincenti 5 sc. 8 d.gr.

Rijksarchief Gent, Fonds St.-Pietersabdij, I reeks, varia nr 124.

— 2 —

1587-1588. — REKENING VAN DE OPPERKOSTER.

Ander uitgheven extraordinaire
Item betaelt aen Symoen de Wilde, schilder voor het vermaken ende
stofferen van een albaesteren Onse L. Vrouwen beelde 6 sc. gr.

Ibid., I reeks, nr 1929

— 3 —

1611, 25 JUNI - 1612, 24 JUNI. — REKENING VAN JOOS DE
BRUNE.

Ghegheven by ordonnantie van den 28 Aprilis 1612 ande patres inde
sodaliteyt van onze lieve vrouwe, tot volcomminghe van het maeken van
haer beelde, ende tot de ciborie eenen gauden dobbelen Albert... 17 sc.
6 gr. (f° 88).

Ibid., I reeks, nr 2309.

— 4 —

1624, 1 JULI - 1625, 1 JULI. — REKENING VAN DE OPPERKOSTER.

Item bethaelt aen Pieter Franc voor 't schoonmaken van de coperen
beelden van Onse L. Vrouwe autaer 3 cs. gr. (f° 7).

Ibid., I reeks, nr 1929.

— 5 —

1625-1626. — REKENING VAN WERKEN EN HERSTELLINGEN AAN DE ST.-PIETERSABDIJ.

1. Item betaelt Jan van der Eecken ende Egbert van Eyll, schrijnwercker ende beeltsnijder, de somme van vier en zeventich ponden grooten, over de bestedynghe van het schrijnwerck van den grooten autær tafele...
2. Item betaelt aen Sr Jan Janssens, schilder, de somme van een hondert eenen viertich ponden derthien schell. vier grooten over het schilderen van den hooghen autær tafele¹.

Rijksarchief te Gent, Fonds der St.-Pietersabdij, rekeningen, I reeks, nr 2067-2077.

— 6 —

1627, 29 MEI. — KONTRAKT TOT HET SCHILDEREN VAN DE „DOORNENKRONING” DOOR JAN JANSENS

Hedent den 29 maius 1627... an mr Jan Jansens een schilderije... presenterende... de crooninghe Christi met op elcke zijde van den Cristus eenen beul die besich sijn met de doorne croone op te setten... ende dit alles voor de somme van seven hondert en vijftich guldens ende twee dobbel ducaeten... welke leveringhe moet gheschieden principaelick dry maenden naer datum deses... onderteeckent datom als boven.

Jan Jansens.

.....

Ic onderschreven bekenne ontfaen te hebben... de somme van hondert en seventwintich ponden XIII sch... desen 4^{en} november 1627.

Jan Jansens

Ibidem, II reeks, nr 333 ; cfr. R. van Driessche, De S.-Pietersabdij te Gent en haar kunstschaten, onuitgegeven doctoraal proefschrift, HIKO-RUG, 1949, pp. 204-205, d. 314 ; D. Roggen, H. Pauwels en A. de Schrijver, Het Caravaggisme te Gent, in : Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis, D. XII, Gent, 1949-1950, pp. 266-267.

(1) R. van Driessche, *De St.-Pietersabdij te Gent en haar kunstschaten, onuitgegeven doctoraal proefschrift, HIKO-RUG, 1949, d. 311² ; D. Roggen en H. Pauwels, Nog bij „Het Caravaggisme” te Gent, in : G.B.K., D. XIV, Gent, 1953, p. 202.*

1626, 24 DECEMBER - 1629, 24 DECEMBER. — REKENING VAN JAC. DE LIXBONNA.

1. ... Jaecques de Liemaecker oover het witten van de clooster keercke... 3 lb. 10 sch. gr. (f° 107).
2. ... Jaecques de Liemaecker, Alexander de Brune ende Michiel de groote cladtschilders oover het schilderen van de cassijne... 5 lb. 6 sch. gr. (f° 112 v°).
3. ... Jan Janssins schilder, over het schilderen van een tafereel representerende de crooninghe Christij staende op den altaer inde cappelle van den pandt... 127 lb. 14 sch. gr. (f° 115).
4. ... aen mr Jacques Cockx beltsnijder oover het leveren ende maecken van de twee marblen portaelen met de timpaenen daer boven staende voor aenden ommeganck vanden choor.
5. ... aenden selven oover het sijden van acht schelpen van Avenne steen staende boven de cornissen daer d'appostellen in sullen staen, midsgaders oover leverynghe van hondert sessenvijftich pondt plaester... 20 le. 10 sch. gr.
6. ... aenden selven Jacques Cockx over het snijden van eenich ciraet aende voorseide keercke te weten aende poorte inden ghevel de twee capitalen booven de calummen ende pilasters, item de twee rechtstaenders met den booghe vande selve poorte ende drij enghels ofte seraphinnen hoofden commende boven den selven booghe soo van binnen als van buyten... 51 lb. 18 sch. 4 gr. (f° 138).

Ibid., I reeks, nr 2311.

1633, 24 DECEMBER - 1636, 24 DECEMBER. — REKENING VAN MAURUS BOSCHMAN

... aen mr Jaques de Cocq beeltsnijder over tmaecken van de schelpen ende leverynghe van plaestere... 31 lb. 11 sch. 4 gr. (f° 101 v°).

Ibid., I reeks, nr 2315

1634, 28 SEPTEMBER. — BEELDHOUWER J. COCX MAAKTE EEN ST.-GODELIEVE- EN EEN MARIABEELD.

Ontfaen bij mij onderschreven ut de handen van syn eerweerdisten heer prelaet van S^{te} pieters neffens gendt, de somme van vijfthien ponden

groot ende dat tot vollen betalinghen van een paer staven van... ende een beelt St. Godelieven ende een Maribelt met twee van advender steen, datum desen 28 September 1634.

Jacques Cock.

L. 15-0-0.

Gerardus Abt van St. Pieters.

Rugzijde :

een quittance van Jacques Cock den beeldensnijder 28 Sept. 1634.

Ibid., II reeks, nr 338.

— 10 —

1640, 24 DECEMBER - 1641, 24 DECEMBER. — REKENING VAN M. BOSCHMAN.

... aen Jacques de cocq over het snijen van diversche roosen ende capiteelen van de nieuwe kercke... 26 lb. 7 sch. 6 gr. (f° 86 v°).

Ibid., I reeks, nr 2322.

— 11 —

1649, 24 DECEMBER - 1652, 24 DECEMBER. — REKENING VAN HIERONIMUS PIERS.

... aen mr Servaes Manilles beldesnyder over het snyden van de cappeelen van het portael inde nieuwe kercke... 2 lb. gr. (f° 144).

Ibid., I reeks, nr 2327.

— 12 —

1651, 16 AUGUSTUS. — KONTRAKT MET Mr JACQUES COCX TOT HET MAKEN VAN EEN NIEUW ALTAAR IN DE O.-L.-VROUWKAPEL

Hedent desen 16ⁿ Augusty 1651, soo sijn veraccordeert mijn Eerw. heere den proost stalins proost van S^{te} pieters neffens Ghendt met m^r Jacques Cocx beldesnijder binnen deser stede van Ghent om te maecken eenen autaeer inde nieuwe kercke in onse Lieve vrouwe cappelle achter den hooghen autaeer de grootte ende conforme naer de schilderye ende plaetse behoorelijck sijn propositie inden eersten is den voornomden Mr Jacques ghehouden te maecken het onderste vanden autaeer tot aende pilieren

van dat den patroen bijden voornomden heere proost onderteekent, d'onderste petistalen sal weesen van naemschen toetsteen ingheleyt met rooden ranschen marbel het banccken daer men de candelaers op sedt oock van rooden ranschen marbel de subaesen ende de cornissen van petistal sal wesen oock van namschen toetsteen, de petistaelen sal oock sijn van rooden ranschen marbel op elcke sijde van tpetistal sal gesneden worden twee wapenen van witten Italiaenschen maerbel int midden vanden autaeer een tabernaekelken van toetsteen ende witten Italiaenschen maerbel om een satorie in te stellen, de deurgaende plint boven de petistaelen sal wesen barbanssonschen marbel wit ende swart, de basementen van calommen sal wesen van witten Italiaenschen maerbel de twee calommen van rooden ransschen maerbel de capiteelen boven de calommen van witten Italiaenschen maerbel, de pelasters van achter van namschen toetsteen voorts van boven het capiteel sal voorts moeten volghen eenen anderen patroen bij den voornomden heere proost, onderteekent te weten van de arquitrave of cornissen temppanne, de taefele om in te schrijven de misschen om marbels in te setten sal al tsaemen wesen van namschen toetsteen de cartoosen neffens de nissen ende twee cartoosen neffens de taefel daermen in schrijft, sal wesen van rooden ransschen maerbel de friesen, inghels hoofden sustonnen sal al sijn van witten Italiaenschen maerbel. Alle dit voornomde werck moet schoene ende meesterlijck vuytgevocht wesen alsoo schoene als hij noch eenich werck ghemaect heeft, moet ghestelt ende opghemaect wesen te syncxsenen toecommende vanden jaere 1652 ende dat voor de somme van duysent guldenen, vijftich ponden grooten contant, ende vijftich ponden grooten alst sal volmaect wesen tot contentemente vanden voornomden heere proost, ende van jaere tot jaere de betaelijnghe te doene soo wanneer mijn voorseide heere den proost believen sal in teecken der waerheyte sijn hiervan ghemaect twee ghelijcke voorwaarden ende elck eene onderteekent. Toorconden date alsvooren ende was onderteekent. Amilianus Stalins proost. Jacques Cocx.

Ontfaen bij mij onderschreven ten selven daeghe de somme van vijftich ponden grooten in mynderynghe van het volmaecken vanden bovenschreven autaeer mij. Toorconden desen 16^a Augustij 1651. Onderteekent.

Jacques Cocx

Ibid., II reeks, nr 396.

— 13 —

1651, TOT 1652, DECEMBER. — MATHIAS MILESENS VERSIERDE EEN ALTAAR

Ick, mathias milesens hebbe geschildert voor de kercke van Sinte pieters int jaer 1651 om op den autaeer te versieren een ossenhoofd - en esels hoofd - schapen oft 8 - een geeyte - 2 honden - in de maent desembre

. int jaer 1652 - in iannuari een verckens hoeft om S Antoni - waer voor ick hebben moet 3 patacons.

Antonius abt van St. pieters.
Gudwalus vanden Marien.

Ibid., II reeks, nr 406.

— 14 —

1688, 19 OKTOBER. — J.A. MARY WORDT BETAALD VOOR DE BEELDEN VAN HET ALTAAR.

Ontfaen van mijnheer van der Marien oppercoster van Ste pieters over alle de verdiepen ende postueren dienende tot den autaeer vande voornomde kercke ter somme van negenthien pont acht schellijnghe. Actum desen 10 october 1688.

J.A. Marij.

Ibid., II reeks, nr 406.

— 15 —

1703. — DE PREEKSTOEL WORDT GEPLAATST.

Item betaelt den XXIII^{en} Februarij voor het stellen van den preekstoel tot... 2 sc. 5 gr. (f° 2).

Ibid., II reeks, nr 402.

— 16 —

1713, 3 APRIL. — KONTRAKT MET JAN-BAPTISTE DE VREE VOOR HET MAKEN VAN EEN ALTAAR.

Accort met Jan-Baptiste de Vree angaende den nieuwen authaer.

Hedent 3 april 1713 sijn d'eerweerde heeren administrateurs van d'exempte abdije van Sinte-pieters neffens Gent sede abbatiali vaccante ende sieur jan bap^{te} de vree veraccordeert soo sij verclaren te accorderen midts desen dat den selven devree voor ende ten behoeve vande kercke vande selve abdye sal maeken enen authaer van behoorelijck ende goet haut volgens de modelle hedent gearapheert ende bij den voornomden de vree ingetrocken met de voordere ornamenten mondelinghe besproken welcken authaer sal moeten van achter ende vooren rechts, ende moet den selven devree daertoe leveren alle het haut ende tgonne voorder nootsaekelyck is, soowel ijsenwerck, nagels als anderssins niet vuytgesteken nocte ge-

reserveert midtsgaders den selven authaer oock bewegen, leveren ende oprechten tsynen coste in de voorseide kercke al behoorelyck ende naer de ionste gevrocht alsmede den selven tsijnen coste doen constelyck marmeren ende schilderen, behouden dat de heeren administrateurs sullen betalen het gaut dienstigh tot het vergulden ende anden voornomden de vree vereeren dry stucken lindehaut liggende tegenwoordigh inde voorseide abdije ende bij den voornomden de vree hedent gesien, welcken authaer sal moeten gerecht wesen voor paeschen vanden iare 1714 ende binnen de drij maenden daernaer behoorelyck ghemarmereert ende gheschildert voor al welcke de voorseide heeren anden gemelden de vree alsdan sullen betalen de somme van negenthien hondert guldens wisselgelt, ende bovendien anden marmereerder den cost geven met sijnen sone, ende ingevalle den voorseiden authaer binnen den gemelden besproken tijt, niet en ware gerecht, soo is geconditioneert dat de voorseide heeren sullen moghen aftrecken ende corten op de voornomde somme ter somme van een hondert guldens ende voorts van ieder dry maenden dat den gemelden de vree noch voorder in faute soude moghen blijven telckent gelycke hondert guldens, ende dat sy bovendien naer het iaer en half naer date deser den voorseiden authaer niet en sullen moeten anveerden alles onder belofte ende verbant als naer rechte. Actum den derden april 1713 onder teeckent E. Cruycke prior, Celestinus de Smet cantor, B. van putthem superior, O. vander brugghen ende jan Bap^{te} de vree.

Rijksarchief te Gent, Fonds der St.-Pietersabdij, I reeks, Resolutieboeken, nr 37, f° 253 v°.

— 17 —

1713 - 1714. REKENING VAN J.F. VAN DER CRUYCEN.

1. ... aen bode duwyn over restitutie van 't verschot bij hem ghedaen tot Antwerpen over het vergulsel noodigh tot den autaeer van dese abdye... 25 lb. 17 sc. 7 gr. (f° 3 v°).
2. ... aen sieur Jan bap^{te} de vree over het maecken ende leveren van den autaeer inden choor van dese abdije... 398 lb. 12 sch. 2 gr. 6 d.
3. ... over gaudt ghecommen van antwerpen tot het vergulden van den autaeer, ende den honorarium aen sieur Jan bap^{te} neckers marbleerder... 14 lb. 4 sch. 8 gr. (f° 4).

Ibid., I reeks, rekeningen, nr 2364.

— 18 —

1719, 24 DECEMBER - 1720, 24 DECEMBER. — REKENING VAN JAN-FRANS VAN DER CRUYCEN.

... aen Nicolaes verheul over het placken ende schoonmaecken van het stuck van den autaeer van Ste Pieter... 5 lb. 6 sch. gr. (f° 93 v°).

Ibid., I reeks, nr 2368.

— 19 —

1721, 24 DECEMBER - 1722, 24 DECEMBER. — REKENING VAN JAN-FRANS VAN DER CRUYCEN.

1. ... aen pieter de Sutter, over daghieren... 6 lb. 10 sch. gr.
2. ... aen den selven over het maeken vande beelden van drij Evangelissen midts het eene al ghemaect was... 120 lb. gr. (f° 101 v°).
3. ... aen Jan Willems over het backen vande beelden vande vier evangelisten in potaerde... 4 lb. 10 sch. gr. (f° 105).
4. ... aen pieter de Sutter beelthauder voor het snijden van twee groote wapens... 3 lb. 10 sch. gr. (f° 108 v°).

Ibid., I reeks, nr 2369.

— 20 —

1722-1723. — REKENING VAN A. COPPENS, ALS BOS- EN BOUWMEESTER VAN DE ABDIJ.

Maerte 1722

Item (den 18 dito) voor het voeren ende draegen der vier evangelisten naer den potbackers... 0 - 3 - 6.

Ibid., II reeks, nr 286.

— 21 —

1723, 24 DECEMBER - 1724, 1 SEPTEMBER. — REKENING VAN J.F. VAN DER CRUYCEN

... aen pieter de Sutter meester beelthauwer over aerbeytsloon 7 lb. 9 sch. 4 gr. (f° 84 v°).

Ibid., I reeks, nr 2370.

— 22 —

1728, 16 JUNI. — J.B. VAN HELDERBERGH MAAKT EEN „KRONING” BOVEN 'T ALTAAR VAN ST.-PIETER.

Ontfaen bij den onderschreven vytter handt van mijnheer Cloosterman religieus de somme van twaelf ponden grooten over het maeken van een croonement boven S^{te} pieters autaar in de abdije van S^{te} pieters nevens gendt. Actum 16 juny 1728.

Jan battist van helderbergh

Visa

Ibid., II reeks, nr 160.

— 23 —

1729, 25 OKTOBER. — L. VAN HELDERBERGH MAAKT EEN VAAS OP DE BALUSTRADE.

Mijnheer Standaert ontfangher van onse domeynen sal betaelen aen Livinus van helderbercht vier patecons in specie voor het cappen vande vaese op het kerckhof, ende twaelf sc. voor twee daghhuren en alf aen den blaffon op de saele, ende seven stuyvers voor plaester, desen 25 octobre 1729.

ita est

Antonius abt van Ste Pieters.

Ontfaen den inhoudt deser.

Livinus van helderbergh.

Ibid., II reeks, nr 405.

— 24 —

1731, 5 JANUARI. — L. VAN HELDERBERGH LEVERT EEN SCHOUWKEN MET SNIJWERK.

Ontfaen bij den onderschreven van mijnheer den prelaet van d'exempte abdije van Ste Pieters de somme van acht pont drij schell. en vier gr. over het maeken ende leveren van een schauwken met het snijwerck daer toe dienende alsmede ses patacons voor twee taeffelkens becleet met toel-serré. Actum 5 january 1731.

Jacobus Salens.

Livinus van holderbergh.

sic est A. D'hanins, prior.

Augustinus Coppens proost.

Ibid., II reeks, nr 348.

— 25 —

Gesneden voor den heer prilat van S. Pieters drij cannons lijsten be- dragen...	2 - 6 - 8
Noch eenige sieraten, voor een spiegel.	0 - 14 - 6
Samen	3 - 1 - 2

Mijnheer Pauwels ontfanghen van onse abdije sal betaelen aen N. helderbergh beelthauder de somme van drij ponden gr. tercausen hier voorn vermeldt ende midts dese ende acquit zal valideren in mysen van rekenynghe.
 Toorconden philippus abt van S^{te} pieters
 ontfan den enaut desen
 Livinus van helderbergh.

Ibid., II reeks, nr 378.

— 26 —

1733, 10 MAART - 1734, 5 AUGUSTUS. — Rekening van AMBROSIUS PAUWELS.

... aen Livinus helderbergh beltsnijder over het maeken van drij canons lijsten met noch eenige ciraeten aen eenen spiegel 3 lb. gr. (rub. 8, f° 4).

Ibid., I, reeks, nr 2376.

— 27 —

1733, 10 MAART - 1734, 5 AUGUSTUS. — REKENING VAN AMBROSIUS PAUWELS.

... betaelynge... van diversche saecken (rub. 11).

... aen frans Blangij schipper tot Doornijck over het transporteren van een autaer uyt d'abdij van St. Martin voor de abdije van Audenburgh... 9 lb. 3 sch. 4 gr. (f° 2 v°).

Ibid., I reeks, nr 2376.

— 28 —

1734, 20 JUNI. — L. HELDERBERGH KAPT o.m. TWEE WAPENS
IN DE ABDIJ-KEUKEN.

Voor de hapdije van S. Pieters nevent Gent, gesneden in de ceuken
vier lampette twee wapens
in de pant een capteel bedragen met het leveren van den plaster samen
6 - 10 - 6

Damp Ambrosius Pauwels ontfangher van onse domeynen sal betaelen
aen N : helderbergh de somme van ses pont courant ter causen hier boven
vermelt. Actum den 20 juny 1734.

philippus abt van Ste pieters

Ontfaen den inhoudt deser
Livinus van helderbergh.
visa.

Ibid., II reeks, nr 163.

— 29 —

1734, 22 NOVEMBER. — DE ABT VAN OUDENBURG BEDANKT
VOOR DE BEMIDDELING VAN HET TRANSPORT VAN ENKELE
BEELDEN (?) UIT DE ABDIJ VAN ST. MARTIN.

Monsieur,

Je ne scaurais assez vous remercier de la cordialité et bienveillance
avec lesquels il vous a plu avoir soing de nous faire adresser les figures
desiderées a notre autel, dont monsieur l'abbé de St. Martin a bien
voulu gratifier notre eglise ; je souhaitois que l'occasion s'offrit de m'en
revanger, elle sera toujours de plus agreables a celui qui a l'honneur d'etre
avec une considération et devouement parfait

Monsieur

Votre tres humble et très obéissant serviteur

mes respects, je vous
prie a monsieur l'abbé,
mons^r le prieur et la
communauté

D.J. Granon, abbé
D oudenbourg

Oudenbourg, le 22 q^{re} 1734.

Ibid., II reeks, briefwisseling, nr 65.

— 30 —

1734, 5 AUGUSTUS - 1736, 10 SEPTEMBER. — REKENING VAN AMBROSIUS PAUWELS.

... aen Livinus helderbergh, beeldsnijder over een beelt 6 lb. gr. (rub. 8, f° 8).

Ibid., I reeks, nr 2378.

— 31 —

1739, 12 MAART. — G.J. DEMUER, PASTOOR TE MATER, ZAL VOOR ZIJN KERK EEN COPIJ DOEN MAKEN VAN HET „LAAT-STE AVONDMAAL” IN DE KAPEL VAN DE ABT VAN ST. PIETERS.

Mijnheer,

Naer hertelijcke groetenisse, ende het wenschen van eenen saligen paesschen, neme de libertijdt van uwe Eerw. over te senden de maete van de schilderije die wij van sien sijn te doen schilderen voor onsen nieuwen autae; waervan ick uwe eerw. in het eersten van den vasten gesproken hebbe; het dessein soude moeten sijn het leste avontmael ontrent op de manniere gelijk de schilderije die in de cappelle van den eerw. heer prelaet is; sijt soo goedt van door den brenger deser mij te laeten weeten den prijs van de schilderije opdat wij ons naer adenant, soudon konnen reguleeren: voorders soude geiren weeten oft dat uwe eerw. van eerweirghdights heer voor onze kercke eenen purperen casuijvel becoomen heft; di waervan ick uw eerw. oock gesproken hebbe, versoeckende van daer te gelieven handt aen te houden; want hem noodtsaeckelijck van doen hebben.

Mijnheer

Ul. dinstwilligen dienaer
G.J. Demuer
pastor in Maetere, 12 mart. 1739.

Ibid., II reeks, Briefwisseling, nr 67.

— 32 —

1739, 2 NOVEMBER. — REKENING VAN MR. L. VAN HELDERBERGH.

Livinus van helderbergh meester belthauder ghelevert ten dienste... van de exempte abdije van St^e pieters neffens ghendt het gone als volght.

Den 2^{en} novembre 1739 acht lampetten...

6 lb. gr.

Item een consolle

6 sc. gr.

... twee madalen met haere ciraeten op de deure
van de sacrastije...

4 lb. 13 sc. 4 gr.

A. Danneels. Bauwmeester.

Ibid., II reeks, nr 331.

— 33 —

1740, 19 DECEMBER - 1744, 9 MAART. REKENING VAN DOM
AMBR. PAUWELS.

... betaalinghe... van wercken, reparatien ende pensioenen van werck-
lieden... (rub. 7).

... aen N(?) van helderbergh, beelhauwer... 4 lb. 10 sch. gr. (f° 17 v°).

Ibid., I reeks, nr 2382.

— 34 —

1744, 10 NOVEMBER. - KONTRAKT met J.B. GILLIS VOOR HET
MAKEN VAN DE BEELDEN VAN : KRISTUS, PETRUS EN PAULUS.

Den onderschreven bekend veraccordeert te sijn met den Eerw^{sten} heere prelaet der Exempte abdije van S^{te} pieters nevens Ghendt nopende het maecken ende leveren ten dienste van den voornoemden Eerw^{sten} heer prelaet drij beelden van witten ende suyveren bentemblers steen, te weten den Salvator mundi ende den heylighen Petrus ende Paulus, ende sal den Salvator mundi lanck moeten wesen negen voeten ende magh wesen gemaect van twee blocken ende aengaende de twee andere beelden ieder moet lanck sijn seven voeten en alf ende ieder gemaect van eenen block alle welcke voornoemde beelden den aennemer sijn verobligeert te maecken naer de conste dit voor ende mits de somme van negen en dertigh ponden grooten courant ieder beelt.

Voor het maecken van ieder beeldt met de leveringhe van den voornoemden steen met bespreck nochtans dat de rechten ende vrechten te dooghen tot het transporteren van de selve beelden van Antwerpen tot Ghendt, sullen betaelt worden bij den Eerw^{sten} heere prelaet tot het volcommen van alle hei gonne voorschreven is den aennemer sijn verobligerende met het onderteekenen deser Actum in onse abdije den 10^{en} novembris 1744.

Item is voorder veraccordeert omme te maecken ende te leveren twee beelden representerende de hope ende liefde van linden hautt wel conditioneert voor ende midts de somme van seven ponden grooten courant het stuck, dat is te saemen voor alle beede de beelden veerthien ponden gr. courant.

De oncosten rechten ende vrecchten sullen betaelt worden door mijnheer den prior der exempte abdije van Ste Pieters directeur vande capelle van Schrijboom.

J.B. Gillis.

Het postuer 7 voet en alf den Salvator 60 voet den block, a 56 stuyvers den voet bentemer is 168 guldens, ende het maken den eenen door den anderen soude commen op drij hondert guldens wisselgelt ende de vrecht van het transporteren aan d'abdije in marber saude wel 800 guldens costen den block.

Nota dat Helderberg maer en reekende tot 30 voet steen in een postuur van 7 voet ende tot prijs van vijf schellingen den voet.

Ibid., II reeks, nr 406.

— 35 —

1744, 9 MAART - 1782, 2 DECEMBER. — REKENING VAN AMBR. PAUWELS.

- ... betaelinghe... van wercken, reparaten ende pensioenen van wercklieden (rub. 6).
1. ... aen den selven (judocus Spillebaut steenhauer) ... van verscot als vooren ende arbeitsloon van vier apostelen gestelt in de kercke deser abdije... 10 lb. 6 sch. 8 gr. (f° 4 v°).
 2. aen J.B. Gillis beeldthauer binnen de stadt antwerpen... van het maecken ende leveren voor de kercke deser abdije drij beelden van bentremschen steen representerende den salvator mundi, Ste Petrus ende Paulus... 10 lb. gr.
... aenden selven... over het restat van het maecken ende leveren der voornoemde beelden... 77 lb. gr.
 3. ... aenden selven over nogh vier beelden representerende vier apostelen staende inde voor kercke deser abdije... 156 lb. gr. (f° 11).
 4. ... aen Jacobus Martens... over het maecken van modellen tot eenen nieuwen autaer inde kercke deser abdije... 10 lb. 10 sch. 10 gr.
 5. ... aen den selven meester beelthauer deser stadt... over het maecken het stuck beelthauerije representerende de waepens van d'abdije etc. staende boven de stellagie aen het spriete volgens... 18 lb. gr. (f° 11 v°).

Ibid., I reeks, rekeningen, nr 2384.

1746, 10 OKTOBER. — KONTRAKT MET MEESTER-SMID J. MANIETTE TE CAMBRAI OVER HET MAKEN VAN DE KOORHEKKEN.

Les soubseigneurz declare davoir fait accort avec Monsieur Joseph qu'il reconnois d'avoir entrepris d'exécuter les modelles des deux portes ouvrantes, avec les deux arquades que nouvrites pas suivant tous les dessins et modelles marquez et parapez au conditions suivatez, pour le pris de neuf mille, et cinq cens livres argent de france, et si en cas que les dittes ouvrages sera executez bien et parfaitement sans critique, l'entrepreneur sera peyée pour un gratuit la somme de cinq cens livres aussi argent de france.

1.

Au premier L'entrepreneur sera obligez d'exécuter pour les deux portes ouvrantes de suivre les dessins marques avec les lettres a et tous les pilatres et ornemens marquez du meme lettres. Les sembrandes et ornemens situez contre les pilatres de l'église, marquez avec les lettres B, et D, seront executez suivant les dessins aussi pour les vaeses marquez avec la lettre C.

2.

Les deux arcaedes qu'il n'ouvrira pas seront executez avec tous ces ornemens suivant tous les dessins pilatres frise marquée avec le lettre S.S. ou le suivira la cornisse marquée des dittes lettres S. seront suivez pour les quatres portes aussi bien pour les ouvrantes que celle qu'il n'ouvrira pas.

3.

Tous les transports Du Cambraij a Gand seront sur les frais de l'abbaije, l'entrepreneur sera obligez d'assembler et poser tous les dittes ouvrages dans l'église anfin qu'il soit bien assemblees suivant le gout des ouvrages.

Les logemens et nourritures du maitre et ses ouvriers seront fait dans l'abeie, fait a l'abeaije le 10 octobre 1746.

philippe abbé de St. pierre
Joseph maniette maitre serurier
a Cambraij.

Accordé le 21 d'Octobre 1748 pour le cinqieme grille de fer a deux portes derriere le grand autel confort aux autres, excepte les couronnement qui ne seront pas conformes aux autres, mais d'un autre façon pour la somme de trois mille livres de france et cinqcent si ledit ouvrage fut bien executé : pour le reste selon les conditions comme cij devant.

Pauwels prevôt de St. Pierre
J.A. Danneels maistre de batiment autorisez par M^r l'abbé
Joseph Maniette entrepreneur.

1748, 5 JULI. — VERZOEKSCRIFT TEGEN DE GENTSE SMEDEN
IN VERBAND MET HET INVOEREN VAN DE KOORHEKKEN.

A Monseigneur,
monseigneur Moreau chevalier Seigneur de Sechelles,
Conseiller d'état intendant en flandre, et des armées du Roy.

L'abbé de S^t pierre de Gand a l'honneur de représenter a vôtre grandeur qu'il est convenu depuis trois années avec sieur maniet maitre serrurier a Cambraij de faire et livrer quatre ballustrades, ou grilles de fer pour servir de fermeture a l'entour du choeur de son église absolument necessaires pour empecher la foule du populace pendant le service divin, et beaucoup d'autres inconveniens, et comme les maitres serruriers de cette ville de Gand, se ventent d'empecher l'entrée en cette ville les dits grilles, comme pretendument essentiel a leur metier, quoy qu'ils ne sont en état de les faire dans ce gout et qu'ils ne sont en droit que d'arreter les ferailles quand ils entrent manchagement, le remontrant pour éviter toutes confusions prend son recour a vôtre grandeur la suppliant tres humblement, pour autant que de besoin de permettre l'entrée des dits quatre grilles de fer, et d'enterdir au corps du metier des serruriers de la ville de gand des les arreter et de faire le moindre empechement a la dite entrée, c'est la grace que le remontrant espere d'obtenir de votre grandeur.

Quoy faisant etc.

Il est permis a M^r l'abbé de S^t pierre à Gand de faire entrer les balustrades ou grilles qu'il a fait faire pour servir de fermeture ou choeur de son église sans qu'il puisse y estre apporté aucun enpechement deffendons aux serruriers de gand de s'y opposée.

A Lille le 5 juillet 1748.

Ibid., II reeks, nr 165.

1748, 30 AUGUSTUS. — J. MARTENS MAAKT HET SNIJWERK
AAN HET NIEUW ALTAAR.

Ontfaen bij den anderschreven, van damp ambrosius pauwels ont-
fanger general van Ste Pieters neffens Gent de somme van t'seventigh
ponden grooten in voldoenynghe van het aengenomen sneywerk van den
nieuwen autaer der selver abdije. Actum den 30^e Oust 1748.

Jacobus Martens.

Damp ambrosius pauwels ontfanger general van onse domeynen
sal valideren in misen van rekenynghe de somme van t'seventigh ponden

gr. soo vele hij betaelt heeft aen jacobus martens belthauwer ter causen hier vooren vermeld 't oorconden.

Philippus Abt van Ste Pieters.

Ibid., II reeks, nr 160.

— 39 —

1748, 2 DECEMBER - 1751, 9 AUGUSTUS. — REKENING VAN AMBROSIIUS PAUWELS.

1. ... aen Livinus van helderbergh... over het maecken van een steenen beelt van bentemschen steen representerende den veerthienden gregorius... 14 lb. gr. (rub. 5, f° 11).
2. ... aen den voornoemden helderbergh... over leverynghe van bentemschen steen, rechten ende vrechten... 63 lb. 14 sch. 3 gr. (f° 11).
3. ... aen N : Gilles meester beelthauwer tot Antwerpen over leverijnghe van vier beelden... 156 lb. gr.
4. ... aen jacobus Martens beelthauwer... 86 lb. 3 sch. 4 gr. (f° 12 v°).
5. ... aen N : van Outrive... over het goedvinden van pauwels van Queckelberghe over het schoonmaecken eenighe schilderijen 12 lb. gr. (f° 15).

Ibid., I reeks, nr 2386.

— 40 —

1749, 6 FEBRUARI. — VERZOEKSCRIFT AAN DE KEIZERIN i.v.m. DE KOORHEKKEN.

Soit cette envoyee a l'avis des eschevins de la ville de Gand par lettres selon la minute faite a Bruxelles le 6 de fevrier 1749.

A sa majesté l'impératrice Reine dans la jointe établie au gouvernement de ces pays.

L'abbé de Saint Pierre lez Gand a l'honneur d'exposer en tout respect a votre Majesté, qu'il y a trois années qu'il est convenu avec le sieur maniet serrurier a Cambray pour la livraison de cinq balustrades ou grilles de fer, qui doivent servir de cloture au chœur de son église absolument necessaires, afin d'empêcher la foule du petit peuple pendant le service divin et plusieurs autres inconveniens ; et comme les serruriers de la ville se sont vantés qu'ils empêcheront l'entrée dans la dite ville de Gand des dites grilles, comme un ouvrage prétendument essentiel a leur metier non obstant qu'ils ne sont pas en état de faire un ouvrage dans ce goud, si artistement travaillé et qu'ils ne sont en droit que d'arrêter les ferailles

et ouvrages qui entrent marchandement ; Le Remontrant a du s'adresser a m. l'intendant de fecherre, duquel il a obtenu la permission cy jointe en copie, de faire entrer ces balustrades avec defense d'empechement de la part des dit serruriers ; au moyen de quoy trois de ces villes sont entrées et placées, mais comme il y en a encore deux a arriver, il qu'il eraint que les dites serruriers voudront y porter de l'obstacle, il sadresse a votre majesté.

La suppliant tres humblement d'avoir pour agréable de declarer pour autant que de besoin qu'il y a permis au remontrant de faire entrer ces grilles, avec deffense aux dits seruriers d'y porter empeschement.

Amée.

Veu l'avis et pris égard aux circonstances ci reprises sa majesté a la deliberation de la jointe commise provisionnellement pour le gouvernement general de ses Pais-bas, a permis comme elle permet par cette au suppliant de faire entrer les grilles ci-mentionnés dont seront ecrites lettres d'advertance aux eschevins de la ville de Gand fait a Bruxelles le 14 Avril 1749.

Par ordonnance de sa Majesté

Bollaert.

Ibid., II reeks, nr 165.

— 41 —

1749, 19 MAART. — KONTRAKT MET BEELDHOUWER
J. B. GILLIE i.v.m. DE VIER BEEDEN IN HET KOOR.

Den onderschreven Sr Jan Bapt. Gillis meester beelthouder binnen Antwerpen, bekend midts dese veraccordeert te syn met den Eerw^{sten} heer prelaat van S^t pieter te maecken ende te leveren vier sneeuw witte marberbeelden zonder vleckte ofte faute representerende de vier cardinale deugden, ieder van seven voet hoog, de breedte naer proportie sonder minder te wesen, omme de selve te placeren voor de vier pilasters omtrent den autaeer op de naergeschreven conditiën te weten : Dat den aannemer sal maecken vooraleeer de voornoemde beelden in 't wit marbere gemaect worden, de selve beelden in 't wit rijssels steen ofte avenne steen, welcke steen sal betaelt worden door erw^{sten} heer prelaet, ende die te maecken omme te dienen voor modelle ingevolge de gepresenteerde potaarde boetseersels in de abdye door hem goetgekeurt.

Ende waer het saeke dat voorseyde beelden in witten rysselschen steen naer onpartijdige visitatie niet keurbae bevonden werden, sal hij aannemer in dat geval hem moeten contenteren met daer voorn te ontvangen ses guldens par voet in syne hoogtestreek voet ofte seven ponden grⁿ voor ieder beelt. Ende hy soo verne de voorseyde beelden sullen goet aangenomen worden sal den aannemer de selve beelden soo in grootte en hoogte van seven voet, achtervolghen in suyvere witte maerbere steen, soo, ende

gelyck de eerweerde beelder Gillis gemaect, ende goetgekeurt wesen, als mede leveren ende maecken, om onder ieder marbre beelt eene consolle op de maniere van het poraerde boetseersel gepresenteert naer conformityt ende verheyst van het beelt.

Den marberen steen tot het maecken van de voorsejde marbele beelden, sal hij bij den aannemer bestelt ende geleverd worden, waervoor ende in het volkommen van den bovenstaende condities, sal hij aannemer, ontfangen ende betaelt worden voor ieder beelt duysent guldens cour^t gelt, den transport van het schip van Antwerpen tot Ghendt, sal betaelt worden door den heer prelaet, welcker vier beelden den aannemer belooft te maecken ende te leveren ten tijde van twee jaar en alf.

Datter desen ghedaen in onse abdye den 19 maerte 1749.

Philippus, abt v. S^t pieters
J.B. Gillis.

Ibid., II reeks, nr 406⁵⁰

— 42 —

1749, 27 JULI. — BRIEF i.v.m. DE AANKOMST VAN DE KOORHEKKEN.

A monsieur
Monsieur le directeur des postes de Lens.
pour Monsieur vander heucht a harnes
a Lens en Artois.

Monsieur et cher confrere,

Je recois l'agreable nouvelle que les ballustrades arriveront à Gand pour le 31 de juillet, nous sommes accordé avec lui pour les quatre premiers neuf mille livres de france et cinq cent pour un don gratuit, et pour la cinquieme 3 mille livres, et cinq cent livres aussi pour un don gratuit, font ensemble 13 mille cinq cent livres de france, je vous prie de me donner part combien vous lui avez avance, en attendant je suis tres sincerement

Gand, 27 juillet 1749

Monsieur et cher confrere
Votre tres humble serviteur
philippe abbé de St. Pierre.

Ibid., II reeks, nr 165.

— 43 —

1749, 31 JULI. — BRIEF i.v.m. HET SALDO VAN DE KOOR-
HEKKEN.

Harnes 31 de juillet 1749

Monseigneur,

J'ai eu l'honneur de la votre, a monsieur maniette cerronier a Cambray j'ay paye a compte de son travail pour les grilles de fer la somme de = 9801 lb. monoijs de de france, ainsy reste a payer de la somme de 13 500 lb. = 3699 lb. dite monoye.

Le roy par son edit demande le vingtieme denier de toutes les revenues dans son royaume a commencer de l'année 1750, les deputez pour l'etat d'arts travaillent en toute diligence pour faire un abonnement, jusque a present l'affaire pour cette egard est encor incognue suivant le menu edit il fait cette demande a perpetuite.

Je suis avec le plus profond respect

Monseigneur

Votre tres humble et obeissant serviteur.

Vander Heucht.

Ibid., II reeks, nr 165.

— 44 —

1751, 9 AUGUSTUS - 1754, 27 NOVEMBER. — REKENING VAN
AMBR. PAUWELS.

1. ... aen P. thomas... over leverynghe ende het stellen een autær tombe van getighert marbere aen den autær van O.L.Vrauwe in onse kercke... 37 lb. 6 sch. 8 gr.
2. ... aen den selven (P. thomas)... tot het stellen van twee andere tombe inde voornoemde kercke eene aen St Benedictus autær ende d'andere aen St Pieters autær... 93 lb. 6 sch. 8 gr. (f° 12 v°).
3. ... aen jan de pre m^{re} beelthouder... 10 bl. gr. (f° 19).

Ibid., I reeks, nr 2388.

— 45 —

1751. — N. HAMELINCK LEVERT KOPEREN PLATEN VOOR EEN
ALTAAR.

Gelevert ende gevrocht... door N. Hamelinck...

1. geleverd aen monsieur grave den silversmet 36 p. coppersche platen dienende tot het werck van den auteur... 4 lb. 16 sch. gr.
2. geleverd aen monsieur grave 60 ponden copper platen dienende voor den authaer der voorseide abdijs... 8 lb. gr.

Ibid., II reeks, nr 306.

— 46 —

1753, 8 JULI. — P.J. THOMAS ZAL TWEE ALTAARTOMBEN
MAKEN.

Le sousignez pierre Joseph thomas maitre marbrier a Rence recon-
nais d'avoir Entrepris deux tombeaux et de poser dans l'église de l'abbaye
de St pierre a Gand de marbere blancq et noire ou de marbre tigre et
blancq et varies sur le mesure conditions comme celle dans la chapelle de
notre dame dans la même église pour le pris deux cens ecus pour le
dittes deux tombeaux faisant quarantes livres de gros argent de change,
fait a l'abaye le 8e Juliet 1752.

Reçu le contenu de cette, le 18e december 1753.

Ibid., II reeks, nr 160.

— 47 —

1754, 27 NOVEMBER - 1762, 16 AUGUSTUS. — REKENING VAN
AMBR. PAUWELS.

1. ... over leverynghe van silver aen d'helft van de tombe van den hoo-
ghen autaur, aen joffrouw de weduwe Le noir... 936 lb. gr.
2. ... aen sieur michiel de Graeve silversmet over de silvere consolen
vandern autae... 650 lb. 2 sch. 6 d.
3. ... Item bedraegt het accort aengegaen met baes thomaes van het swart
ende root maerbel daer onder gerekent de vier colommen ofte pilaeren
gestelt annex den choir in de kercke... daerbij eene marbel schauwe...
915 lb. 8 sch. 1 gr. 6 d. (f° 22).

Ibidem, I reeks, nr 2390.

— 48 —

1756, 1 JANUARI. — DE WED. VAN M. LENOIR LEVERT KOPER
AAN 'T NIEUW ALTAAR.

... Gelevert het naervolgende silver aen d'helft van de tombe van den
autae in de kercke der voorseide abdije.

Alvooren 867 oncen 10 inghelsche silver...	437 lb. 6 sch. 5 gr.
Item voor het fatsoen...	151 lb. 16 sch. 3 gr.
Item daer aen vervrocht 1652 oncen koper...	206 lb. 10 sch. gr.
Item nogh gelevert tot het koper 12 oncen silver ...	6 lb. 1 sch. gr.
Item over aerbeyt aenden smet...	12 sch. gr.
	T'samen 802 lb. 5 sch. 8 gr.
Alvooren 20 oncen 9 ingelsche silver vanden auden titel...	9 lb. 4 sch. gr.

Item in gelde eene some van	148 lb. 10 sch. gr.
Item nogh in gelde de some van	169 lb. 4 sch. gr.
Item nogh over audt silver tot	1 lb. 17 sch. gr.
Item ten lesten in gelde de somme van	472 lb. 15 sch. gr.
tsamen wisselgelt	801 lb. 10 sch. gr.

Ontfaen bij mij onderschreven de somme van 15 sch. 8 gr. 6 den. wisselgelt over het restat van de leverynghe bij dese specificatie vermeld. verclaerende daermede voldaeen te sijn van den voors. Eerw. Prelaet van alle mijne pretentien tot date deser, Actum den 1 january 1756.
Joanna L. Slabaert wed^e van M. Lenoir.

Ibid., II reeks, nr 160.

— 49 —

1756, 25 FEBRUARI. — REKENING VAN J. SLABAERT, WED. VAN GOUDSMID JAN BAPT. LENOIR.

Gevrocht ten dienste van den eerwiedighen heer den prelaet van de exempte abdije van S : pieters nevens Gendt den 25 februarius seventhien hondert sesen vijftigh, voor eerst vergult diferente stukken van het autaar cruyse daer is twee ooncen sethien in, en derthien asen gout aen bedragt

	L. 22-11- 6
voor den aerbijt en oncost van het vergulden...	L. 20- 0- 0
Daertoe gemaectt diferente nieuwe straelen voor aerbijt...	L. 2- 0- 0
item noch gerepareert het cruyse wiet gesoten en gebruijnert voor oncost en aerbijt...	L. 16- 0- 0
item noch gemaectt vier schelpen aen het tabernaeckel die wegen 19 onc. 5 ing. bedragt	L. 9-14- 1
voor het fatsoen a 3 schellingen en alf de once bedragt	L. 3- 7- 4
comt al sament in wisselgelt drij en seventigh pont twalf schellinghen en elf grooten...	L. 73-12-11
hier op onfaenghen 10 on. houdt zelve bedragt...	L. 5- 0-10
noch ontfaenghen het restant van het gout van de tombe bedragt...	L. 2- 3- 0
noch ontfaenghen twee overgebleve ducatten bedragt...	L. 1-13- 9
bedragt sament	L. 8-17- 7
restert noch in wisselgelt vier en sestigh ponden vijftien schellingen en vier grooten...	L. 64-15- 4

Ontfaen den inhoudt desen 29 Maerte zeventhienhondert sesen vijftigh.

Joanna L. Slabaert, de weduwe van M. Le Noir.

Damp Ambrosius Pauwels sal valideren in misen van Renynghe de somme van vijf en tseventigh pondt elf schell. ende ses gr. courant gelt ter causen alhier vermeld toorconden.

L. 75-11-6. Visa. Philippus abt van S^te pieters.

Ibid., II reeks, nr 338.

1756, 17 MEI - 12 JULI. — BEELDHOUWER J. DE PRE HERSTELT HET SNIJWERK VAN TWEE DEUREN.

Ghewerckt door mij Jan de pre beelthouwer ten dienste vanden Eerweerdighsten heer mijnheer den prelaet van S^t pieters nevens Ghendt alles gedaen bij horders van mijnheer den bouwmeester soo als volght... ten jaere 1756.

Eerst ghewerckt aen het repareren vande ciraeten dienende aen twee deuren van syden den coor in de kerck van den 17 mey tot ende met den 28 dito... 2 lb. gr.

Den 12 July ghesnede de ciraeten van ses styllen dienende aen een taeffel in den rifter... 2 lb. 6 sch. 8 gr.

F.A. Danneels. Bouwm. comt 4 lb. 6 sch. 8 gr.

Damp Ambrusius pauwels ontfanger general van onse domeynen sal betaelen aen jan de pré de somme van 4 lb. 6 sch. 8 gr. ...

philippus abt van S^{te} pieters.

Ibid., II reeks, nr 160.

1757, 14 DECEMBER. — PLAATSEN VAN VIER MARMEREN KOLommen IN DE KERK.

Les soubseigneur reconnez davoit entrepris de monseigneur l'abbé de St. pierre a Gand de livrer deux ouvrages suivant les modelles et molle mollans qu'il lui seront mis en main pour placer dans l'église de l'abbaije du dit St. pierre a scavoir tous le marbre voir marquez sur le dessins L.L. etc : La livrence de quatre collomes et tout le marbre rouge marquee sur le dissin avec le lettre M : a conditions qu'il soit bien travaillé et bien pollis suivant l'art d'architectuere et l'ouvrage sans aucun diffaut soit dans le marbre ou des ouvrages et le tout livre dans l'abbaye sans être cassée ou rompu aussij qu'il est obligée de livrée un ouvrier pendant le tems de la poser lequel sera noirij a la frais de l'abbaye et que le pont gelt sera aussy aux frais de l'abbaye la première cotée l'un ou l'autre sera livre dans l'abbaye pour le premier juillet de l'année 1758 et les deuxième partie soit la reste de tous laditte livrence a la fin de mois d'ortobre de meme année moyennant que tout ses conditions accorde de dix mille livre de france le pièce a couronne a six livre et l'autre espece a proportion de l'ouvrage fait a l'abbaye.

Le 14 decembre 1757 fait double.

Philippe abbé de St. pierre.
P. Thomas.

Ibid., II reeks, nr 406.

— 52 —

1758, 26 FEBRUARI. — INVENTARIS VAN DE GEWADEN.

Den staet der ornamenten van het priesterlijck ghewaet, rustende in de beste sacristije der abdije van St. pieters als volgt :

lijnwaet

fijne alben 13 : fijne rocquetten 22, handschoenen 14 paer.

het betse roodt... chorcappen 6, cavalcaede cappen 3, tunicquen 3. casuyffels 1 etc.

het beste wit... chorcappen 6, casuyffels 1, tunicquen 3, etc.

priors roodt... chorcappen 8, casuyffels 2, tunicquen 4, etc.

priors wit... chorcappen 5, casuyffels 2, tunicquen 4, etc.

Roode ende witte casuyffels voor de cleyne missen 7 roode 4 witte.

Swart... chorcappen 3, casuyffels 3, tunicquen 2 ; de beste pelle 1.

Item de ornamenten rustende inde cleene sacristije der selver abdijde als volgt :

lijnwaet... alben 55, zijngels 10, amicten 104, rocquetten 19, authaer-dwaelen 14, handdwaelen 36. servaten 11. corporalen 37, purica-toren 96. berdelkens 27, een slecht communie-cleedt.

dagelijcx roodt... chorcappen 1. casuffels 6. tunicquen 4. item ander roodt. casuffels 6 etc. t' wit chorcappen 1. casuffels 5. tunicquen 2. t'purper choorcap 1. casuffels 5, tunicquen 2. t'groen, choorcap 1. casuyffels 4, tunicquen 2. t'zwart, casufels 4 nevens versleten passelycke vaennen.

Ibid., II reeks, nr 339.

— 53 —

1758, 11 NOVEMBER. — REKENING VAN BEELDHOUWER P. COLMAN.

Betaelinghe ghedaen aen pieter Colman beelthaudre over de twee medaillen witten maerbel staende voor den choor als volgt :

Alvooren den 11^{en} november 1758 gheavanceert aenden beelthauder die de modellen aengenomen heeft van het nieuw werck aen den choir eenen quinée in spetie.

Den 25e november 1758 noch gegeven anden selven beelthauder eenen quinee in spetie.

Den 2e December noch aen den selven eenen quinee in spetie.

Den 9ⁿ December noch gegeven aenden selven tot 3 croonen in spetie maeckende tsaemen tot. lb. 7-0-0 wisselgelt.

Ibid., II reeks, nr 406.

— 54 —

1759, 23 JANUARI. — GEWICHT VAN EEN KOORDEUR.

De deure vanden choir die weght 1982 lb. a 2 schellinghen par lb dus comt lb. 198-4-0. S. Eloijs gewicht
Geaccordeert den 23 Januarii 1759.
Jan de Smet die het gemaect heeft

Ibid., II reeks, nr 379.

— 55 —

1759, 17 FEBRUARI. — MARBLEREN VAN TWEE BALUSTRADEN IN HET KOOR.

Ontfaen bij den onderschreven van mijnheer den ontfangher van de domeijnen van St. Pieters de somme van vier ponden gr. sterck wisselgelt in voldoeninghe van het marbleren van de twee balustraden staende voor den choir. Actum den 17 februarij 1759.

Alexander Dancket.

Ibid., II reeks, nr 385.

— 56 —

1759, 4 MAART. — REKENING VAN PIETER COLMAN.

Den 4^{en} Maerte 1759 aen den selven wederom als vooren drij croonen in spetie.

pieter Colman.

Den 13ⁿ Maerte aenden selven tot vierentwintigh Schellingen wisselgelt sijnde t'restat van vijf en twintigh pondt wisselgelt alles bij accorte vervadt.

pieter Colman.

Damp. Ambrosius Pauwels ontfangher general van d'abdij van S^{te} pieters sal valideren in misen van rekeninghe de somme van vierendertigh ponden elf schellinghen en vier grooten ter causen als bij billiet vermeldt voorconden

philppus abt van S^{te} pieters.*Ibid., II reeks, nr 379.*

— 57 —

1759, 13 MEI. — P. COLMAN MAAKT HET MODEL VOOR HET SLUITSTUK VAN HET FRONTON.

Ghewerckt door orders van sijne Eerweirdigheyt voor moddelle van het sluytstück van den fronton met de blommen daer toe diennende als volgt.

Item aen het sluytstück 4 daeghen	0-16-0
aen de bloemen 2 daegen en alf	0-10-0
	tsaemen 1- 6-0

Ontfaen uytter hant van Mijnheer vander vinck de somme van sesen-twintigh schellijngen wisselgelt over aerrebeijts loon ten dienste vande abdije waermede ik bekenne voldaan te sijn dato den 13 meye 1759.
pieter Colman

Ibid., II reeks, nr. 379.

— 58 —

1759, 31 MEI. — J. SLABAERT LEVERT KOPEREN STRALEN VOOR 2 MEDAILLONS.

Den 31 meije 1759 Gelevert... twee copere vergulde straelen dienende voor twee maerbelen medaelden die wegen seshondert en seventigh oncen voor het maecken en voor het vergulden a drij schellingen wisselgelt de once bedraght Lb. 100-10-0

Item daer tot ghelevert vier ooncen fijn gout a	Lb. 33- 6-8
50 guldens de once bedragt	Lb. 133-16-8

Ontfaen den inhoudt desen 3 Junius 1759. Joanna Slabbaert
de weduwe van M. Lenoir.

Ibid., II reeks, nr 406.

— 59 —

1759, 15 OKTOBER. — LEVERINGEN AAN DEZELFDE MARME-REN MEDAILLIONS.

Gelevert... diferente ciraeten van copen om die voorgaende straelen dienende tot maerbele medaelden die wegen in copen 338 oncen voor fatsoen en vergulden 4 sc. wisselgelt de once bedraght lb. 67-12-0

Daer toe geleverd om te vergulden 5 oncen 5 ingel-
schen en 7 asen fijn gout a 50 guldens de
oonce bedragt
bedragh al sament in wisselgelt

lb. 43-16-10

lb. 111- 8-10

Ontfaen den inhoud deser den 17ⁿ november 1759

Joanna L. Slabaert de weduwe van M. Lenoir.

Ibid., II reeks, nr 406.

— 60 —

1760, 7 JULI. — J. VAN BENTHEM LAAT DE PRIJS KENNEN
VOOR EEN PARTIJ HOUT.

Monsieur J.B. Simoens, meester-metser op de hooghstraet tot Ghendt.
Sr J.B. Simoens

Monsieur,

Ick hebbe UE. brieft wel ontfangen waer inne gesien den leest voor
een partije hout voor de abdije van St Peeter; den prijs van de balken
en viercant hout is tot 9 guls het hondert voet ribbe Brusselsche voet-
maete; en de pl. van de trappen tot 10 guls het hondert voet ribbe;
alles tot Brussel op de cade geleverd ende sal het selve kunnen leveren
tusschen a 5 a 6 weken in soo verre UE den prijs daer van conveniert
gelieft maer te ordonneren aen mij die ben met respect

Monsieur

Ul. dw. dieneer

Brussel 7 Julij 1760

Joannes Van Benthem

Ibid., II reeks, nr 72.

— 61 —

1762, 16 AUGUSTUS. — REKENINGEN VAN DOM AMBROSIUS
PAUWELS.

...betaelinge... van wercken, reparatien ende pensioenen van wercklie-
den... (rub. 5).

1. ... aen Domin Cruyt, Beelthauder... 26 lb. 13 sch. 2 gr. (f° 4 v°).
1. ... aen pieter colman, beelthauder over leveringhe ende aerbeyt...
51 lb. 18 sch. 2 gr. (f° 5).
3. ... aende weduwe D. Lenoir soo over silverwerck als vergulden...
132 lb. 16 sch. 6 gr. (f° 5 v°).
4. ... aen P. Thomas over leveringhe van maerbele schauwen... 55 lb.
12 sch. 3 gr. (f° 6).
5. ... aen Alexander Dancket over leveringhe ende schoon maecken van
differente schilderijen... 35 lb. 7 sch. gr. (f° 8).

Ibid., I reeks, nr 2392.

— 62 —

1767, 4 DECEMBER. — VERZENDING DOOR P. THOMAS VAN TWEE MARMEREN SCHOUWEN

Beaumont, ce 4 décembre 1767.

Monsieur,

A la garde de Dieu et conduite du sieur Jean-baptiste Lateure chartier de Mons a Gand je vous envoie selon vos ordres qui vous mavoit ordonné pour le bas de votre batiment neuf, de votre orangerie deux cheminées de marbre garnie de toutes pièces sans foyer du plancher, les aiant reçu en la ville de Gand déchargée bien conditionnée...

Votre tres humble et obeisan serviteur
P. Thomas

Ibid., II reeks, nr 380.

— 63 —

1772, 30 AUGUSTUS. — REKENING VAN ZILVERSMID L.J. VAN DER STRAETE.

Rekeninge van verschot ende devoiren en leveringhe gedaen voor de Exemte Abdije van St. Pieters door Lo : Jo : van der Straete
30 augus.1772...

item voor het los maecken van den silveren autaeer met het wit soijen en Bruneren...	52-0-0
item voor het montereren vanden silveren autaeer	3-0-0
item betaelt aen den behanger voor het bekleeden van het tabernakel...	0-9-5

Ibid., II reeks, nr 338.

— 64 —

1777. — INVENTARIS VAN AL DE SCHILDERIEN VAN DE KERKEN EN KLOOSTERS DER STAD GENT, OPGEMAAKT DOOR P.L. SPRUYT INGEVOLGE HET DECREET VAN 3 SEPTEMBER 1777.

Jurisdiction de St Pierre

L'Abbaye de Saint Pierre

Tableaux

Dans l'église en entrant, à droite un tableau representant un sujet tiré de l'écriture Sainte, peint par Jordaens

Le tableau suivant represente le couronnement de Notre Seigneur par Jansens

a Coté la resurreccion de Lazare peinte par van den Heuvel
dans la petite nef a droite un tableau representant, la decollation de St Jean par Jansens

Le tableau suivant, la derniere Cene de Nôtre Seigneur, d'un bon maitre Italien

Le tableau d'autel dans la ditte nef represente Saint-Pierre delivré du prison, peint dans le gout de van den Heuvel

dans la sacristie un tableau représente le Seigneur sur la croix, la Sainte Vierge, Saint Jean, et Sainte Magdalene, peint par van den Heuvel

deriere le chœur le tableau d'autel la Sainte Vierge, et des Saints de l'ordre de Saint Benoit, peint par van den Heuvel.

Le tableau d'autel dans la nef gauche représente Attila devant Saint-Benoit, peint par G. de Craijer.

En sortant de la ditte nef le premier tableau represente Tobie et l'Ange peint par le même.

Le tableau suivant représente le miracle de l'aveugle né, peint par van den Heuvel.

à coté Jesus Christ en croix par Cleef.

Le tableau suivant represente une histoire de l'écriture Sainte par Jacques Jordaens.

Dans l'appartement de l'abbé.

En entrant dans le salon un grand tableau representant la Contenance de Scipion, peint par Jean de Cleef

dans la chapelle a droite, un tableau representant le sacrifice d'Abraham par G. de Craijer.

Vis a vis une Sainte Famille entourée d'une gloire d'anges, peint par H. van Baelen.

a Coté, Saint George en priere par C. Schut.

vis a vis Saint Martin donnant son manteau au pauvre, peint par le même.

dans une chambre à coté de la ditte chapelle un tableau représentant l'Immaculée conception, Sainte anne et Saint Joachim peint par de Cleef.

Le portrait de son Altesse Royale le duc Charle de Lorraine par Perrannau.

dans une dite chambre trois dessus des portes, peint par de Cleef.

a coté la cheminée, Saint Joseph et l'enfant Jesus peint par P.P. Rubens.

dans une chambre suivante le portrait de Sa Majesté l'Impératrice Dou^{re} et Reine, peint par Mijtens.

Stadsarchief Gent, Fonds, Culte, nr 10, fo 56-58 ; Ch. Piot, Rapport à Mr le Ministre de l'Intérieur sur les tableaux enlevés à la Belgique en 1794 et restitués en 1815, Brussel, 1883, pp. 159-160.

— 65 —

1779, AUGUSTUS. — AANKOOP VAN SCHILDERIJEN IN DE VEILING VAN DE AFGESCHAFTE JEZUIETENORDE.

De même mois (augustus 1779) on a placé dans nôtre église les sept beaux et grands tableaux, dont il est fait mention supra fol. 51 (provenant de la vente des Jesuites).

E. Malingié, o.c., bl. 94.

— 66 —

1779, 2 OKTOBER. — AANKOOP VAN SCHILDERIJEN TEN STERFHUIZE VAN DE HEER JAN CLEMENS.

Debet Sieur Leducq over coopen ghedaen bij ordonnancie van dheer Blommaert inde venditie gehauden den 21 junij 1779 ten sterfhuize van den heer Jan Clemens.

N ^o 301 - 1 schilderij	wiss ^t L.	3 - 12 - 0
299 - 1 dito		3 - 1 - 0
298 - 1 dito		4 - 1 - 0
300 - 1 dito		4 - 11 - 0
68 - 1 d ^o		21 - 10 - 0
297 - 1 d ^o		18 - 14 - 0
27 - 1 d ^o		33 - 0 - 0
Bij 6 gr. te ponde		2 - 4 - 27

Tsaemen wiss^t L. 90 - 13 - 27

Ontfaen van dheer Blommaert betaelende over den eerw. heer prelaet van Ste Pieters de somme van tnegentigh ponden derthien schell. en twee gr. en alf wiss^t in voldoeninge vanden inhouden hierboven desen 17^e Sept. 1779.

Ondert. J.B. Apers.

Item door Blommaert betaelt aen mijnheer Sas van Brussel over overlatinghe van het stuck van primo Gentilly in wisselgelt L.6 - 13 - 0

Item aende aerbeyders van de venditie over het draeghen afdoen ende gaedeslaen van alle de schilderijen naer de abdi 1 - 4 - 0

Item overgelaeten aenden Eerweerden heer prelaet een schilderije van van Balen 4 - 0 - 0

Item nog een schilderije 1 - 4 - 8

Betaelt aen sieur Leducq over tcoopen der schilderijen 1 - 0 - 0

Dit voor acquit desen 21 sept. 1779 ond. Josephus

J. Blommaert

L. 104 - 14 - 5½

Damp Paulus vander vynckt, en Damp Anselmus Balde, beyde ontfanghers general van d'abdije van S. pieters, sal valideren in misen etc. Toorconden 2 Oct. 1779 als maer alsdan betaelt was. Ondert. Gudwaldus abt van S. Pieters.

Ibid., II reeks, nr 333.

1779, 30 december. — REKENING VAN SCHILDER P. SPRUYT EN VAN VERGULDER J. PANNE.

Debet den Eerweirdigsten heer prelaet der exempte abdije van S. Pieters aen dheer spruyt zoo volgt.

Alvooren over het schilderen van 7 schilderijen ende leveren der doecken tsaemen tot... L. 66 - 13 - 4

Item over coop van 1 schilderije geschildert door du chatel verbeeldende figueren in een lantschap met het vergrooten der selve, somme van... 20 - 0 - 0

Mitsgaeders over het retoucheren van twee groote schilderijen, verbeeldende de eene de h. rosalia met bijwerck geschildert door Gaspard de Crayen ende de andere den h: Aloysius de Gonzaga met bijwerck geschildert door J. Boyermans tot... 6 - 0 - 0

Item betaelt aenden vergulder panné voor 't vergulden der twee lijsten der boven gheseyde groote schilderijen volgens quittantie van date den... 6 - 0 - 0

Courant L. 100 - 13 - 4

Ontfaen bij den onderschreven van dheeren onfanghers generael van d'abdij van S. Pieters de bovenstaende somme van een hondert ponden derthien schell. en vier gr., actum den 19 september 1779. Ondert. P.L.J. Spruyt.

Damp paulus vander vynckt en damp anselmus beyde ontfanghers generael van d'abdije van S. Pieters sal vallideren etc. 19 sept. 1779. ondert. Gudwalus abt.

Ghewerckt door mij Josef Panné ten dienste van mijnheer den prelaet... door orders van mijnheer van haute als hofmeester dit volgende.

1779 4 dec. vergult 5 lijsten in fijn sterck gaut. f. 71 - 7 - 1

1779 24 dito. vergult 1 dito in fijn sterck gaut. 19 - 2 - 2

Ondert. vid. M. van den haute hofmeester. tsaemen f. 90 - 16 - 3

Ibid., II, reeks, nr 333.

1779 - 1780. — REKENING VAN SCHILDER P. SPRUYT.

Rekeninghe raeckende coop leveringhe ende retoucheren van schilderijen ten dienste vande exempte abdije van Sinte Pieters, ghedaen door mij Philippus Spruyt.

Sept. 1779. Eerst over leveringhe en coop van een schilderije verbeeldende den Sabienen Roof, met het vergrooten der selve de somme van... L. 10 - 0 - 0

Dec. 1779. Over leveringhe van vijf schilderijen verbeelden- de de vier triumphen vande heylighe kercke ge- schildert door eenen discipel van Rubens ende eene verbeeldende den heyligen augustinus van het order vanden heyligen Benedictus, predi- kende het waere gheloove aen de heydenen in Enghelandt geschildert door Erasmus Guilimus	L. 40 - 0 - 0
Voor retoucheren van eene schilderije verbeel- den voornoemden heyligen bekeerende eenen heydenschen conninck in Schodtlandt geschild- derd door Nicolaes roose de somme van	4 - 0 - 0
Voor vergrooten van eene schilderije verbeel- dende rencontre van jacob en Esau geschildert door Leplad de s. van	4 - 0 - 0
Hieronder begrepen het leveren van douck, rae- men, alle de verven, en vernis etc. etc. bedrae- de somme van L. 61 - 10 - 0 wisselgelt	L. 61 - 10 - 0

Ontfanghen uyt d'handen vanden Eerw. heere
prelaet van St Pieters de somme van eenentses-
tigh ponden thien schell. gr. wiss. in voldoe-
ninghe van dese rekeninghe. Actum Gent 11
febr. 1780, ond^t P.L.J. Spruyt.

R.A.G., Ibid., II reeks, nr 333.

— 69 —

1781, 2 JANUARI. — REKENING VAN J. PANNE

Gewerckt door mij J. Panné ten dienste van den Eerweerdigen heer mijnheer Sieger prelaet der abdije van St.-pieters soo volgt.

Den 2 Januarij : Vergult eene kroone ende septer in fijn gaut	f. 4 - 18 - 0
den 10 Octobre : vergult eene binne lijstje van eene schilde- rije in fijn gaut.	f. 18 - 6 - 0
	tsamen f. 23 - 4 - 0
sijnde het groot stuck geschildert door Salvator Rosa, ver- beeldende den stal van Belthlehem etc. hangende in onse kercke.	

Den inhoud dese is mij voldaan, Actum Gendt den 19 Octobre 1781.
J. Panné.

Ibid., II reeks, nr 406.

1782. — VOORSTEL TOT VERGROTEN VAN EEN ALTAAR IN DE
KAPEL VAN SCHREIBOOM.*Propositie van Baesken Martens, beeltsnijer*

Memorie voor den Eerwaardigsten heer abt van St. Pieters neffens Ghend etc. raekende het vergrooten van den autaar staende voltroken te worden in de nieuw opgeregte cappelle van Onse L. V. van Schreyboom, als volgt.

1° - 50 voet swarte marbre trappen, en swarten rondloopenden band. alles courant gelt...	L. 20 - 16 - 8
2° - voor een witte marbre tombe en de gradijns daer onder begrepen...	L. 64 - 16 - 8
3° - voor het maken van een wit marber tabernakel, den witten marber daer onder begrepen volgens het model daer zijnde...	L. 60 - 0 - 0
4° voor de houtse kasse en draeyende rolle	L. 5 - 0 - 0
5° voor het snijden van de tabernakel deure	L. 1 - 10 - 0
6° voor het snijden van een Cruys en Christus	L. 2 - 16 - 8
7° voor den autaar steen te leveren	L. 2 - 13 - 4
8° voor al het noodig ijserwerk plaster en lood	L. 4 - 16 - 8
9° voor al het voorschreven werk ter aennemers koste en perijkel te transporteren en ter plaets te stellen in de voornoemde cappelle	L. 5 - 0 - 0
Maekt al te samen	L. 167 - 10 - 0

Rejectum uit nimis caro.

Ibid., II reeks, Ebbrechts-Hospitaal, rekeningen, nr 243.

1793. — DE ABDIJ MOET EEN MILJOEN OORLOGSBELASTING
BETALEN AAN DE FRANSE REPUBLIEK

D'abdijs van S. Pieters nevens Gendt gerequireert sijnde door de municipaliteijt van Gendt te betaelen in gault ofte sulvere materie ofte specien een millioen fransche Livres in de contributie aen die van Gend ende Audenburg opgeleyd bij arreté vanden representant vande fransch volck interpelleert alle de gonne aen de vernoemde Abdijs schuldig sijn van vervallen thiende, pachten vanden jaere 1793 ende voorgaende bij hun in nature genotten t'sij uijt wat hoofde het soude moghen wesen ten comptoire van de selve Abdijs voor den ses-en-twintig deser loopende maent augusti danof de betaeling te komen doen ten eijnde van door de voornoemde Abdijs te komen voldoen aen de gemelde contributie binnen de seven daegen.

Ibid., II reeks, nr 338.

1796, 15 OKTOBER. — INVENTARIS VAN DE VOORWERPEN GEVONDEN IN DE PRELATUUR.

Inventaire de meubles, livres et objets d'art dans le quartier de l'abbé emigré, etc... (auteur Greban).

Extrait de l'inventaire dressé à l'abbaye de saint Pierre par le commissaire de la direction des domaines nationaux conformément à l'article deux de la loi du 15 fructidor an quatrième.

Dans la bibliothèque de l'Abbé emigré
dans la chambre n° 1.

.....

32° - un croix de bois noir

.....

39° - un plan pour la construction d'une Eglise

40° - un plan de l'église d'harnes

.....

Dans la chambre n° 2

.....

13° - douze petits bustes en bronze représentant les Empereurs romains.

.....

24° - un tableau représentant St Jean offrant ses hommages à Jésus enfant.

.....

Dans la chambre n° 3.

.....

13° - un coffre en bois d'ébène à plusieurs tiroirs sur lesquels sont peints en soie les douze mois de l'année.

.....

25° - un tableau représentant une vue de rivage.

26° - six tableaux représentant différents paysages.

27° - sept petites gravures encadrées.

28° - onze tableaux représentant différents paysages.

29° - un tableau représentant une vûe d'un édifice à Colonnes

30° - cinq tableaux représentant différents sujets.

31° - un tableau représentant un Abbé.

32° - sept bras de chandeliers en cuivre.

.....

34° - douze pièces de tapisserie et un grand rideau vert.

.....

Dans la chambre n° 4.

.....

21° - deux tableaux représentant des paysages.

.....

26° - deux idem représentant des batailles

27° - un idem representant une vierge offrant son enfant a St-Jean

Gand le 24 Vendemiaire 5e année Républicaine
Pour extrait conforme
Gréban.

Archief St.-Baafskathedraal Gent, Fonds St.-Pietersabdij, XXX - 93.

— 73 —

1809, 11 NOVEMBER. — INVENTARIS VAN DE „REBUT” SCHILDERIJEN VAN DE AFGESCHAFTE GENTSE KLOOSTERS.

<i>numéros du Livret</i>	<i>noms des Peintres</i>	<i>Sujet analitique des Tableaux</i>	
10 1	nic.Roose	agar dans le desert	toile
6 2	j. van helmont	J.C. en croix	toile
3 3	j. artois	un paysage	toile
10 4	Jordaens	la reconciliation	toile
13 5	thyssens	la tentation de S. antoine	toile
10 6	J. van cleef	jesus couronne les vertus etc.	toile
2 7	Simon de bruxelles	Les nêces de cana	toile
14 8	Anonime N. roose	St francois preachant l'évangile	t.
7 9	p. hals	paysage bois	t.
10 10	Graf	du gibier pris à la chasse	t.
7 11	W. Kroets	Vue d'une ville etc.	t.
4 12	G. de crayer	Buste du scapulaire etc.	toile
9 13	Nic Roose	S ^t jerome etc.	toile
1 14	j. van cleef	l'immaculée conception	toile
3 14	P. champagne	Le chant grégorien	toile
5 16	Bochhorst, lange jan.	la supériorité de la nouvelle alliance...	
11 17	G. de crayer	S ^t Simon stock	toile
11 18	Seghers	les disciples d'Emaus	toile
9 19	T. Boyermans	vision de s ^{te} marie etc.	toile
	20	St livin évêque statue de marbre sculptée par delvaux.	
9 21	janssens	l'annonciation etc.	toile
5 22	T. Boyermans	S ^t charles Boromé etc.	toile
	23	se trouve à l'Eglise de S ^t Pierre, rebut.	
5 24	G. Seghers	J.C. guésissant l'aveugle né	toile
11 25	thyssens	S ^t Adrien	toile
13 26	j. van cleef	S ^t Bernard etc.	toile
4 27	thyssens	S ^t Sébastien etc.	toile
8 28	crayer	la résurrection	toile
17 29	J. van cleef	le triumphe etc.	toile
3 30	G. de crayer	tobie etc.	toile
11 31	manière de crayer	un christ en croix	toile
	32	se trouve à l'église de st. pierre, rebut.	

9	33	G. de crayer	le martire de S ^t Blaise	toile
11	34	P.D.G. de groot	l'assomption de la S ^{te} vierge	toile
	35	la sainte vierge avec l'enfant, groupe de marbre blanc.		
9	36	J. van cleef	S ^{te} catharine, intercedant etc.	toile
5	37	G. Seghers	la resurrection de lasare	toile
8	38	J. van cleef	S ^{te} Blaise évêque	toile
14	39	Crayer	la première messe de S ^t Nicolas	toile
3	40	P.P. Rubens	S ^t francois stigmatisé	toile
14	41	Crayer	l'adolescense	toile
8	42	Crayer	la S ^{te} vierge délivre plusieurs ames	t.
11	43	Nic. Roose	S ^t Augustin évêque	toile
14	44	Nic. Roose	l'adoration des bergers	
11	45	j. de cleef	la manne du desert	toile
9	46	dupont	vue d'un grand palais	t.
7	47	école de rubbens	la sainte vierge	t.
1	48	... Simon	j.c. à table chez simon	toile
1	49	G. de crayer	le jugement de salomon	toile
10	50	Jordaens	la femme adultère	t.
4	51	thyssens	S ^t christophe	toile
4	52	L. Achterschelling	un paysage montagnent	toile
	53	compris sous le n ^o 21 dans le dépôt aux augustins.		
8	54	A. van den heuvel	S ^{te} catharine etc.	toile
4	55	van den heuvel	La mere des enfants de Zébédé etc.	t.
13	56	Primo gentil	S ^t Raimond adorans etc.	toile
6	57	Primo gentil	une des sept douleurs etc.	toile
4	58	J. van cleef	Le martyre de S ^{te} Barbe	toile
	59	G. Maes	S ^t Nicolas etc.	toile
	60	A. van den heuvel	S ^t Bavon etc.	toile
	61	à l'église de S ^t pierre	le martire de S ^{te} catharine	toile
9	62	J. van cleef	le martire de S ^{te} Barbe	
9	63	A. vanden heuvel	institution du Rosaire	toile
7	64	A. van den heuvel	institution du Rosaire	toile
7	65	A. van den heuvel	la s ^{te} vierge donnant le portrait etc.	t.
4	66	thyssens	S ^t hubert	toile
13	67	baut	une marine	toile
7	68	anonime	un port de mer	t.
7	69	baut	marine	t.
11	70	anonime ou I.P.	un étang rempli de canard	toile
9	71	anonime	paysage montagnoux	t.
9	72	cleef	Saleneus et sons fils	t.
11	73	Bekkers	paysage, ruines, figures	toile
11	74	Huysmans	paysage boisé	toile
9	75	Jordans	buste	t.
7	76	anonime	paysage montagnoux	t.
7	77	anonime	paysage montagnoux	t.
13	78	H. van vliet	l'intérieur d'une église	toile
11	79	anonime		
9	80	crayer	tête de femme	t.

7	81	anonime	vue d'un village	bois
7	82	anonime	choc de cavalerie	t.
11	83	Bekkers	choc de cavalerie	t.
7	84	Van den heuvel	paysage boisé	toile
7	85	anonime	la sainte vierge	t.
11	86	C.W.	paysage boisé	toile
13	87	anonime	vue de la colonne trajan	toile
7	88	heda	un table couvert d'assiettes	bois
7	89	anonime	paysage boisé	t.
7	90	heykens	un table couverte d'assiettes	bois
7	91	anonime	un paysage boisé	t.
	92	à l'église de St pierre, rebut.		
4	93	anonime	le martyre de s ^{te} apoline	toile
3	94	j. van cleef	le martyre de s ^{te} crispin	toile
9	95	j. van cleef	s ^t joseph et s ^{te} marie etc.	toile
13	96	A. van den heuvel	j.c. descendu de la croix	toile
4	97	Nic. Roose	apparition de la s ^{te} vierge	toile
11	98	G. de crayer	L'archiduc Leopold etc.	toile
7	99	janssens	Le martire de s ^t adrien	toile
7	100	A. van den heuvel	fuite en egypte	toile
13	101	Primo Gentil	Charles Boromé etc.	toile
7	102	anonime	petit paysage boisé	toile
11	103	p. Breydel	la tentation de s ^t antoine	toile
7	104	anonime	Vue d'une paysage montagneux	t.
7	105	coninck	Vue d'un jardin, animaux, bosquets	t.
9	106	Van Orley	paysage	t.
			le jugement de Salomon	
11	108	R. van Orley	jumon qui place les yeux de la tête d'argus	t.
7	109	anonime	un paysage montagneux	t.
7	110	anonime	Jesus christ attaché à la croix	bois
13	111	B. peeters	une mer agitée	bois
11	112	anonime	clair de lune	bois
13	113	H. van vliet	L'intérieur d'une église	bois
7	114	anonime	paysage boisé	t.
7	115	crayer	la résurrection du christ	t. et bois
7	116	anonime	paysage boisé	t.
9	117	anonyme [Snayers Pieter]	choc de cavalerie	t.
9	118	anonyme	paysage boisé	t.
13	119	anonime	L'archiduc Léopold présenté à l'enfant jésus	t.
13	120	goût d'artois	paysage	toile
7	121	anonime	Vue d'un port de mer	bois
13	122	anonime	jesus crist portant sa croix	toile
9	123	mahij	la nature morte, un table couvert a plat	b.
7	124	anonime	un paysage montagneux	b.et t.
9	125	anonyme	une table et des fruits.	

13	126	gout d'artois	paysage	
0	127	van audenaerde	L'assomption de la s ^{te} vierge	t.
2	128	Leplat	La magdelaine au pieds du christ	t.
2	129	vanden audenaerde	portraits etc.	toile
2	130	Rob. van audenaerde	J.C. guérissant les paralitiques	
1	131	vanden audenaerde	L'entrée de j.c. à jerusalem	toile
5	132	Janssens	Le martyre de S ^{te} Barbe	toile
	133			
	134	} quatre statues de marbre blanc.		
	135			
	136			
9	137		janssens	le couronnement de l'épine
	138		Elie dans... rebut de trouve à St	Pierre
8	139	anonime	l'épiphanie	t.
3	140	Nic. Roose	couronnement de la s ^{te} vierge	toile
7	141	Nic. Roose	St Bernard devant la s ^{te} vierge	toile
	142	rebut		
11	143	Nic. Roose	plusieurs attributs etc.	toile
7	144	roose	attributs tirés des litanies	t.
9	145	beckers		
10	146	vanden heuvel	mort de pierre martire	t.
6	147	d'apres Rubens	triumphe de la nouvelle loi	toile
	148	Pierre hals	rebut à l'église de S. pierre	
9	149	beckers		
9	150	beckers		
7	151	anonime	Alexandre devant diogène	toile
9	152	beckers		
9	153	beckers		
9	154	Van den heuvel	Jesus christ attaché à la croix	t.
9	155	beckers		
7	156	p. hals	un recollet	t.
6	157	E. Quillin	F. Xavier etc.	toile
	158	Pierre hals	à l'église de St pierre	
9	159	beckers		
9	160	beckers		
3	161	A. van utrecht	boutique d'un marchand de poisson	t.
9	162	beckers		
9	163	beckers		
	164	Pierre hals	à l'église	
13	165	d'après van dyck	la S ^{te} famille	toile
14	166	anonime	Jesus christ avec marthe et marie	bois
14	167	Van den heuvel	la resurrection	t.
13	168	d'après van dijck	une sainte famille, copie	toile
9	169	anonime	Buste de vierge avec l'enfant jesus	b.
	170	achtschelling	5 fois à l'église de S ^{te} pierre, une fois au dépôt	
	171	crayer	à l'église de S ^{te} pierre	
3	172	Nic. Roose	la S ^{te} famille	toile

11	173	copie du n° 137	Le couronnement d'épines	toile
7	174	Janssens	l'annonciation etc.	toile
13	175	anonime	la cène	toile
9	176	van den heuvel	un ange	t.
5	177	van hulle	le couronnement de la s ^{te} vierge	t.
13	178	d'après carrache	le christ déposé de la croix	toile
0	179	roose	l'enfant jesus assis sur le genoux	t.
0	180	cornelis schut	représentation alégorique	t.
	181	d'après le dominiquain	à l'église de s ^{te} pierre	
10	182	van den heuvel	La sainte vierge pleurant sur le	t.
9	183	van den heuvel	un ange	t.
7	184	A. van den heuvel	J.C. en croix	toile
8	185	d'après Basano	l'adoration des Bergers	toile
	186	copie d'après van dyck	à l'église de s ^t pierre	
	187	cleef	au dépôt, rebut	
1	188	Verhaegen	La présentation au temple	toile
7	189	anonime	paysage boisé	t.
	190	cing fois	au dépôt de l'église de S ^t pierre	
9	191	viex bullers	paysages et ruines	t.
13	192	anonime	la vierge et l'enfant jesus	toile
7	193	J. van cleef	S ^{te} M. Magdalaine enlevée au ciel	t.
8	194	j. jordaens ou sa manière	descente de croix	toile
8	195	anonime	descente de la croix	
8	196	van den heuvel	S ^t Jean montre le corp	t.
1	197	anonime	le temps qui découvre la vérité	t.
	198	pierre hals	à l'église de S ^t pierre	
9	199	H. Janssens	le combat pour les culottes	t.
0	200	Venckeboom	un paysage etc.	
13	201	Breugel d'Enfer	noce de village. Tableau de chevallot	
8	202	anonime	Guillaume duc d'acquitaine	bois
7	203	anonime	un christ portant sa croix	t.
7	204	anonime	la sainte vierge et etc.	bois
4	205	N. Roose	les trois personnes de la S ^t trinité	t.
6	206	d'après Rubens	triumphe de l'église	toiel
		[Th. van Thulden]		
	207	à l'église st. pierre	au dépôt	
13	208	anonime	groupe d'animaux	toile
		[Ferdinand van Kessel]		
0	209	anonime	un paysage	t
9	210	anonime	vue d'un sité montagneux	t.
7	211	roose	L'hostie consacré	t.
13	212	annime	la S ^t vierge son fils et S ^t Jean	toile
7	213	roose	portrait	
13	214	roose	Portrait de S ^t Bernard	toile
	215		au dépôt, rebut	
	216		à l'église de s ^{te} pierre	
11	217	heertvelt	une marine, tempête	toile
3	218	Nic. Roose	la s ^{te} vierge couronnée	toile

219	anonime	paysage, chasse, etc.	toile
9 220	anonime	paysage boisé, etc.	bois
221	à l'église de s ^t pierre	au dépôt	
fin du livret. Pièces réservées au dépôt.			
222		la s ^{te} trinité	toile
223			
224			
225	N. Roose.		

Archief Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Gent.

— 74 —

1810, 19 JANUARI. — DE PREFECT LAAT WETEN DAT ER TOT DE VEILING VAN HET „REBUT” MAG OVERGEGAAN WORDEN

Gand, le 19 Janvier 1810.

L'Auditeur au Conseil d'Etat, Préfet
& Monsieur le Maire de la ville de Gand.

Conformement à votre demande je vous autorise, monsieur, à faire vendre publiquement les tableaux et objets de rebut qui par leur vétusté et... ont été jugés hors d'Etat de service et lesquels sont désignés dans la 2e série de l'inventaire que vous m'avez adressé le 11 novembre dernier.

J'ai l'honneur de vous saluer.
Pour le Préfet absent
Le conseiller de Préfecture.
signé L. Beaucarne.

Archief Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Gent.

— 75 —

1810, 29 JANUARI. — OPENBARE VERKOPING VAN KERKSIERADEN VAN DE GEWEZEN ST.-PIETERSABDIJ.

L'an dix huit cent dix le vingt neuf janvier à dix heures du matin, par suite de l'arrêté de monsieur le préfet en date du 16 Decembre dernier, d'après inventaire estimatif des ornemens de l'église provenant de la cidevant abbaye de S^t pierre à Gand, saisis en hollandaise, et déposés aux archives de la préfecture, dressé le 13 Janvier présent mois par le receveur des Domaines à Gand, et le sieur bytebier expert choisi ; d'après publication et affi-

N° 84 du sommier
du mobilier national

ches adressées dans cinquante communes différentes, dans la ville de Gand et inscrites dans trois numeros du Journal de commerce de Gand.

Il a été procédé à la salle ordinaire de vente de la préfecture, pardevant Mr. Lichtervelde adjoint délégué par monsieur Le Maire de la ville de Gand, en présence de Mr Debousson receveur des domaines à Gand, à la vente des objets repris au dit inventaire, dont plusieurs articles ont été réunis en un seul lot pour former des ornemens complets aux conditions qui suivent.

Art. premier ; la vente se fait aux enchères et à l'extinction des feux chaque objet ne sera qu'après l'extinction de deux feux consécutifs sans qu'il y ait eu des enchères pendant leur durée.

Art. second ; la vente sera fait argent comptant, les acquereurs seront tenus de payer le prix de leurs acquisitions entre les mains du receveur des Domaines qui leur délivrera le permis de retirer les objets vendus, qui jusqu'au payement, resteront déposés aux archives, et à défaut de payement, seront vendus à leur folle enchère.

Numeros correspondans
avec ceux de l'inventaire

T 63	1° un chasuble de velour rouge brodée en or l'étoile, une maniple, le voile de calice et la bourse en tout cinq pièces adjugés moyennant deux cents francs au sieur Louis arnould vandinter, à Gand fr. 200—
T: 59	2° une chasuble de velour rouge galonnée, l'étoile une maniple, le voile de calice et la bourse, adjugé au sieur Bernard callens à Gand, moyennant quatre vingt quinze francs 95—
T. 58	3° une chasuble de velour rouge galonné, l'étoile une maniple le voile de calice et la bourse adjugé au dit bernard callens, moyennant quatre vingt dix francs, cy. 90—
57	4° une chasuble de velour et objets que dessus adjugés au sieur <i>Malingies</i> curé de la paroisse de S ^t pierre à Gand, moyennant cent cinq francs 105—
12,13,14,62,50 et 54	5° un ornement complets composées de trois chappes une chasuble et deux tuniques, trois maniples une étoile, une voile de calice et la bourse, composant les 12, 13, 14, 62, 50 et 54. adjugé au sieur <i>malengies</i> susdit moyennant six cent soixante francs 675—

72	6° un velum de velour rouge brodé en or et argent adjudgé moyennant cent cinquante cinq francs au sieur <i>malengies</i> susdit 195—
25	7° une chasufle l'étoile une maniple le voile de calice et la bourse brodée et galonnée en or de taffeta noire fond blanc adjudgé au même malengies et moyennant cent quinze francs 115—
22	8° une chasufle l'étoile, une maniple le voile de calice, et la bourse brodée et galonnée en or adjudgé moyennant deux cent vingt cinq francs au sieur Louis arnold vandinter à Gand 225—
38	9° une chasufle et objets que dessus brodée en argent sur fond verd, adjudgé moyennant cent francs à la veuve wittewrongel à Gand 100—
27	10° une chasufle et objets que dessus brodée en or sur fond d'argent, adjudgé au sieur vandinter à Gand moyennant cent trente cinq frans 135—
35	11° une chasufle et objets que dessus brodé en or adjudgé au sieur <i>malengies</i> curé que dessus moyennant cent dix francs 110—
21	12° une chasufle et objets que dessus brodé en or et argent adjudgé moyennant cent vingt francs, au sieur <i>malengied</i> que dessus 120—
24	13° une chasufle et objets que dessus brodé en or et argent adjudgé, moyennant cent quatre vingt cinq francs au sieur philippe Deroy 185—
20	14° une chasufle et objets comme ci dessus brodée en or et argent adjudgé moyennant cent cinq francs au sieur <i>Menlingies</i> que dessus 105—
T	15° une chappe en Damas verd galonnée et brodée en or adjudgé au sieur Jean wulgen moyennant cent cinq francs cy 105—
T 41	16° une chappe en Damas brodé en or et argent adjudgé moyennant cent vingt cinq francs au sieur <i>malingies</i> que dessus 125—
T 61	17° une chasufle, l'étoile, une maniple le voile de calice et la bourse de velour rouge galonnée adjudgé au sieur Bazile Michiels cler de la paroisse de Loochristy moyennant cent quinze francs 115—
T 49	18° une chappe brodée en or et argent adjudgé moyennant cent trente francs à la veuve wittewrongel à Gand 130—
T 46	19° une chappe brodée en or et argent adjudgé moyenant cent cinq francs au sieur philippe Leroy 105—
T 71	20° trois sous chasubles, une rouge et deux blanches adjudgé moyennant soixante francs à M ^r Knockaert à Gand 60—

T 32, 34, 37	}	21° une chasufle, deux tuniques, etole, voile de calice verd, galonnée, adjudgé moyennant cent quarante francs au Sieur <i>Malingies</i> susdit	140—
		22° une chappe brodée en or et argent adjudgé moyennant cent soixante cinq francs, au sieur <i>Malin-gies</i> susdit	165,—
T 44		23° une chappe brodée en or et argent adjudgé moyennant cent quatre vingt cinq francs au S ^r <i>Malengies</i> susdit	185—
T 39		24° une chappe brodée en or et argent adjudgé moyennant quatre cent cinquante francs <i>au même</i>	450—
23		25° une chasufle, un voile de calice, etole d'or et argent, adjudgé moyennant trois cent soixante quinze francs au sieur vandinter	375—
T 10		26° une chappe en soye rouge brodée en or adjudgée moyennant cinquante francs au sieur Jacob dem. marché au vendredy	50—
T 7 & 77		27° une chappe de drap d'or et galonnée en argent et un mitres, adjudgé moyennant deux cent cinquante francs à M ^r <i>Malingies</i> curé de S ^t pierre	250—
T 56		28° une chasufle, voile étole, maniple et bourse non galonné adjudgé moyennant cent quinze francs au sieur Prieels Gand	115—
T 76		29° un petit voile d'Exposition de satin rouge brodé en or adjudgé moyennant quarante cinq francs au même prieels	45—
T 42		30° une chappe brodée d'or et argent avec son etole adjudgé, moyennant deux cent soixante quinze francs au même	275—
T 19,18,55,48,49,47	}	31° trois chappes un chasufle, et deux tunipes, deux etoles, trois maniples, un voile et bourse, adjuge moyennant treize cent cinquante francs au sieur Louis arnold vandinter à Gand	1350—
		32° un chappe, un chasufle et deux tuniques de velour violet galonné avec trois maniples deux etole, voile et bourse adjudgé moyennant sept cent vingt cinq francs à la veuve wittevronghel à Gand	725
T. 69,64,60,61	}	33° deux chappe, un chasufle, deux tuniques, trois étole, un maniple et deux bourses brodés en or et argent, adjudgé moyennant quinze cent soixante quinze francs, à M ^r vandinter à Gand	1575—
68,67,8,2,36		34° un petit voile d'exposition de satin brodé en or, adjudgé moyennant soixante francs au sieur callens à Gand.	60—
T 76			

30,31,33,50,51,52	}	35° trois chappes, un chasufle, deux tuniques, deux étoles, trois maniples, deux voiles et une bourse de drap d'argent brodés en or, adjudés, moyennant cinq cent vingt cinq francs au sieur Callens à Gand	525—
T 6		36° un chappe etoffe or et argent fleur d'or et d'argent et galon, adjudé moyennant trois cent vingt cinq francs à M ^r <i>Malingies</i> curé de S ^t pierre à Gand	325—
T 5		37° une chappe d'étoffe d'or et d'argent brodée idem et galonnée adjudé, moyennant trois cent francs au même <i>malingies</i>	
T 4		38° une idem, adjudé moyennant trois cent francs <i>au même</i>	300—
T 1		39° une chappe idem adjudé, moyennant deux cent soixante quinze francs au sieur Prieels à Gand	275—
T 29		40° une chasufle et maniple brodée d'or et d'argent adjudée, moyennant quatre vingt dix francs au sieur Prieels, à Gand	90—
T 3		41° une chappe d'étoffe d'or et d'argent brodée idem et galonnée, adjudé moyennant deux cent cinquante francs à M ^r <i>Malingies</i> curé de S ^t pierre	250—
26,66,45 T.		42° une chappe une chasufle, deux tuniques, un mitre, maniple et bourse, adjudés moyennant cinq cent soixante quinze francs au sieur <i>Malengies</i> curé de la paroisse de s ^t pierre	575—
T 28		43° une chasufle, voile deux maniples et trois etole brodée d'or et d'argent, adjudée, moyennant cent francs au sieur Samuel Jacob, près le marché au vendredy à Gand	100—
T 80		44° plusieurs pièces d'étoffes, un voile, et bourse en velour, une étole en soye, adjudée moyennant quatre vingt francs au même Samuel Jacob	80—
T 73		45° trois voiles dont deux garnis en dentelles de bruxelles adjudée moyennant cent vingt francs à Mr <i>Malingies</i> curé de s ^t pierre	120—
T 16		46° un miselle, au millesime de 1744 relié en velour garniture en argent, adjudée, moyennant cent trente francs au sieur prieels à Gand	130—
T 17		47° Idem d'épitre evangile au millesime de 1750 garnie idem, adjudée moyennant cent vingt francs au sieur Samuel Jacob à Gand	120—
T 15		48° un miselle romain relié en maroquin garni en argent au millesime 1757, adjudé moyennant cent cinq francs au sieur Samuel Jacob à Gand	105—

	49° chandelier et indicateur d'argent adjudgé moyennant cinquante cinq francs au même	55—
T 82	50° un christ en ivoire non monté, adjudgée moyennant deux cent francs, au sieur vanderhaegen rue longue monnoye à Gand	200—
		12.365—

Et après qu'il ne s'est plus rien trouvé à vendre nous avons clos et arrêté le présent procès verbal de vente à la somme de douze mille trois cent soixante cinq francs. Les dits jours mois et an que dessus.

Signé Deboussois et Jf Delichtervelde adjoint.

Enregistré à Gand le quinze février 1800 dix.

f° 58 R.c. 7 et 8 reçu deux cent quarante sept francs soixante centimes, plus vingt quatre francs soixante seize centimes pour le decime.

St Quantin

Stadsarchief te Gent, Beaux-arts, divers, T. 1.

— 76 —

1810, VOOR 26 FEBRUARI. — INVENTARIS VAN DE SCHILDERIJEN IN DE ST.-PIETERSKERK.

Ces tableaux se trouvent à l'église de St pierre

a l'église 23	St lievin eveque ressucitant une femme morte, par Gerard Seghers.
à l'église 32	St lievin chasse le demon d'une femme possédé, par Seghers
à l'église 53	représente l'apparition de la s ^{to} vierge a henry Jazon par van den heuvel.
92	purification de la Vierge par Abraham Janssen.
au dépôt 138	elie dans le desert d'après p.p. rubens, au rebut.
au dépôt 142	paysage montagneux et boisé on y voit le jourdain, et st Jean conférant le baptême à Jésus christ.
au dépôt 148	Vue d'un port de mer par pierre hals un poisson monstrueux s'élançe vers la chaloupe dans laquelle est st francois, rebut
à l'église 170	Six grands paysages avec figures peints sur toile par louis achtschelling ; louis Vadder ils ornaient le refectoire de l'abbaije de st pierre.
à l'église 171	St bavon se présente devant le monastère des religieux benedictins par crayer.
à l'église 181	St pierre apotre delivré de la prison, copie d'après le dominicain.
à l'église 186	la sainte famille dans un paysage accompagné d'un groupe d'anges exécutant une danse.

au museum	187	Jesus christ mort sur la croix par figures de grandeur naturelle.
à l'église	190	cinq fois au dépôt par van audenaert
	198	Pierre hals au dépôt.
	207	Pierre hals au dépôt
	216	la pêche miraculeuse au dépôt.
	217	paysage agréable avec figures par pierre hals
	221	le christ à la croix entre les deux larrons, un bourreau rompt les jambes au mauvais larron, copie d'après le beau tableau de pierre p. Rubbens.
à l'église	1	la pêche miraculeuse par reyschoot.
	2	l'aveugle de l'évangile par reyschoot.
à l'église		six paysages, rebut.
à l'église		un image etc.

Archief Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Gent.

— 77 —

1810, VOOR 26 FEBRUARI — INVENTARIS VAN o.m. DE SCHILDERIJEN IN DE SCHOOL VAN DE BAUDELO-ABDIJ EN IN DE SINT-PIETERSABDIJ.

Notice des tableaux, dessins et estampes trouvés dans la ci-devant école de l'abbaye de baudeloo : ceux marqués d'un K sont conformes à la note du 10 ventose an 5, trouvés au quartier de l'abbé de St.-Pierre.

(T = toile)	hauteur	largeur
(B = bois)	pouces	pouces

tout ceci est dans la chambre
servant ci devant d'école, a baudelo

394 - 410

Ce tableau et les Seize paysages avec figures, qui décorent le ci-suivants jusqu'au devant refectoire de l'abbaye de St. Pierre

qu'au n° in	} deux de ces paysages	T	19 pieds	12 pieds
clus, sont dans			3 pouces	6 pouces
le cloître de	} dix dito		12 pieds	9 pieds
l'abbaye de			6 pouces	5 pouces
St-pierre	} quatre dito		12 pieds	6 pieds
			6 pouces	1 pouce

422

dans le refectoire	Moyse frappe sur le rocher dans le desert		
tableau de trois pièces	formant ensemble une	15 pieds	32 pieds
lunette jusqu'à la voute		T 3 pouces	

		423		
	dans le réfectoire vis à vis de l'autre	la distribution des pains, tableau de 3, pièces comme le précédent, et situé vis à vis le premier		
			T	même grandeur
		425		
	la délivrance de S. pierre hors de la prison tableau copié d'après dominiquain... toile	10 pieds 8 pi. 11 po. 3.247 2.895		
		426		
	S. Benoit recoit un prince... par gaspar de crayer cintré...	10 pieds 6 pieds 4 .p toile 3.147 2.246		
		433		
	une sainte famille avec la danse des anges, copie moderne d'après van dyk		5-8 po. 10-6 po	
		toile 1.840	3.409	
		434		
	S. Adrien... par boiermans	7-5 po 5-3 po. toile 2.490 1.705		
		435		
meeresone	S. christophe portant le christ enfant avec l'hermite qui l'éclaire par peeter tays	toile 7-8 po 513 po. 2.490 1.705		
		436		
	la tentation de S. Antoine par peeter Tays	7-8 po. 5-7 po. 2.490 1.813		
		437		
	S. roch s'agenouillant devant un cerf portant un crucifix entre ses bois	dito dito toile 2.490 1.813		
		438		
	S. Charles borommée administrant les pestiferés... boyermans...	dito 5 p. 8 po. toile 2.490 1.840		
		439		
meeresone	le martyr de S. Sebastien par le même peintre que le tableau de S. Adrien	8 pi 1 po 5 pi. toile 2.625 1.624		
		442		
meeresone	la vierge distribuant des rosaires aux religieux et religieuses de l'ordre de S. Benoit par vanden heuvele	7-6 p. 5-6 po. 2.435 1.786		
		443		
	le jeune tobie avec l'ange ôtant la foie du poisson par crayer... beau tableau	7-7 p. 7-7 po. 2.463 2.643		

	460			
meeresone	le triomphe de la religion d'après rubbens	9 p. toile	13 p. 4.221	
dans la basse eglise	461 St. françois Xavier preachant la foi aux indiens E. Quellinus pictor à cub caesaree majestatis 1702	9-3 po. toile	13-2 po. 4.275	
à gauche	462 le triomphe de la religion catholique sur le dogme de la transsubstantiation d'après rubbens	913 po. toile	13-2 po. 5.520	
	463 S. francois Xavier preachant la foi aux mexicains par...	11 -11 p. toile	17 pie. 5.520	
	464 l'adoration des bergers, copie d'après un peintre italien		dito dito toile 3.870 5.520	
	465 le triomphe de la vérité de la religion catholique sur les athées materialistes... d'après rubbens	9-3 po. toile	13-2 po. 4.275	
au fond de l'église dans la dernière chapelle derrière le maitre autel	474 le couronnement d'épines par janssens	6-9 po. toile	4-8 po. 1.515	
au chœur en haut	475-483 neuf tableaux representant l'histoire de S. pierre modernes par servant a boucher autant de fenêtres, ne pouvant se déplacer			
au dessus du maite autel	484 la dernière cene, moderne		toile	
en haut au dessus de ce tableau prédit	485 la resurrection du christ, moderne		toile	
 la chaire de vérité de la même église (Ste pharailde) de bois d'acajou, toute demontée ; manquant plusieurs pièces et plusieurs gatées ; elles sont epartes dans le chapitre et une autre chambre			
au sacristie	tous les ornemens arabesques. colonnes, torses etc. des stalle de la haute église, sculptés en bois de chêne,			

six grandes figures, et quatre garnies, tous en bois de chene.

dans l'église
haute

les quatres vertus cardinales, statues de marbre blanc,
par J.B. Gillis d'anvers,

.....

Archief Koninklijke Academie voor Schone Kunsten Gent

— 78 —

1810, 26 FEBRUARI. — OPENBARE VERKOPING VAN EEN GEDEELTE VAN 'T MUSEUM EN VAN HET KOORGESTOELTE VAN DE ST. PIETERSKERK.

26 Februari 1810 heeft de stad, door Sr Jan Apers, stokhouder, doen publiekelijk verkoopen alle de schilderijen etc. van alle de kerken, abdijen, kloosters etc. bijeen vergadert in de abdije van S. Pieters nevens Gend, en uytmaekende een deel van 't museum, door de fransche opgereggt, en geplætst in de Kerke der voorzeyde abdije, in den pand had de venditie plaets. Onder andere zijn daer verkogt de schilderijen, welke boven de keuken der Jesuïtekerke waeren geplætst, verbeeldende de historie van den H. Franciscus, en voordezen te zien in de Recolettenkerke, en daer gegeven door de familie la Faille; een groot deel portraiten van de prelaeten van S. Pieters, Baudeloo enz. alsook het schoon gestoelte van de abdije van S. Pieters; 't welck in stukken getrokken wierd. Ook is daer verkogt het ijzer en lood dat men van de gebouwen diezer abdije heeft kunnen afdoen, als balustraden, colonnen etc.

J.F. de Laval, Verzaemeling van echte en andere stukken betrekkelijk de Stad Gent, D. II., univ. bib. Gent, hs G. 11515, fº 51.

— 79 —

608-1811. — VERKOPING VAN DE GOEDEREN VAN DE SINT-PIETERSABDIJ

Beschrijf der abdije van St. Pieters.

.....

1799

16 Juny sijn al de marbelen beelden ende consolen die gestaen hebben in St. Michiel achter den choor naer St. Pieters gebracht en gesteld in de kerke alsook St. Lieven uyt St. Pharildeskerke.

Stadsarchief van Gent, nota's Frans de Potter, St-Pieters, 510, nr. 1.

— 80 —

1819, 31 JULI. — HERSTELLING VAN DE APOSTELBEELDEN.

Ontfange van Mijnheer de Smedt de somme van 14 Guldens aengenome voor het vermacke van de Apostels in onse lieve vrouwe kerken op sen pieters.

Ontfange der 31 July 1819

V. Block

Fiat de betaeling dor Me O. Desmedt

Gend 31 July 1819

Vanneste
past. B.M.V.
gandae

Archief O.L.Vrouw-St.-Pieterskerk te Gent, IV, D. d. 89.

— 81 —

1820, 20 JUNI. — DE STAD GENT SCHENKT AAN DE O.L.V. St PIETERSKERK EEN MARMEREN O. LIEVE VROUW BEELD MET JEZUS KINDJE.

Remise d'une statue à l'Eglise de Notre Dame de Gand

L'An Mil huit Cent Vingt de 20 Juin, à deux heures de relevée, Nous Conservateur, du Musée de Gand, nous étant transporté à l'Academie Royale de dessin, y avons trouvé Monsieur Van Neste curé de l'Eglise de notre Dame en cette Ville, au quel, en vertu d'un arrêté de M.M. les Bourguemaitre et Echevins de cette Ville, en date du 15 de ce mois, avons remis une statue en marbre blanc un peu mutilée représentant la Ste Vierge avec l'Enfant, pour être placée dans la dite Eglise, sous condition expresse que ce sera à titre de depot, que la statue continuera d'appartenir à la ville, et qu'elle ne pourra être déplacée ni restaurée sans l'autorisation de M^r l'Echevin commissaire des travaux publics.

Et a le dit Monsieur Van Neste accepté la dite statue sous les conditions susmentionnées, à quel effet il a signé conjointement avec nous le présent procès-verbal, en triple expédition, les jour, mois et An que dessus

Vanneste, curé de N. D. S^t pierre Gand
P. vanhuffel, cons.

Ibid., IV, D. d. 96.

1820(?). — INLICHTINGEN WORDEN GEVRAAGD OVER SOMMIGE KUNSTWERKEN VAN DE GEWEZEN ABDIJKERK.

De Schrijver temmerman baes nu laetst sashouder op de visscherye te Gend heeft de schilderijen in de abdije kerke van St Pieters in de jaeren 1793 of 1794 afgedaen.

De navolgende zouden kunnen getuygen dat zij de schilderijen in de parochie kerke en de abdije kerke hebben zien hangen. Devoegelaere tichel-derye, Ferdinand De Schrijver hierboven. Pieter De Smet bij de heuvelpoorte, Verkerke woonende bij den bakker Wittemeire op Stalhof, Lam-pens winkelier nederkauter, Ghyselinck bij schreyboom, Van der haegen bij de pompe nederkauter, Van der maeren bij schreyboom. Aen dezen vraegen waer de waepen van den Prelaet van St Pieters is.

Informeren of de abdije kerke van St Pieters aen de stad is terug gege-ven zoo niet aen wie en door wie, indien zij als parochie kerke is terug gegeven vermits de oude kerke niet meer exteerde behooren de schil-derijen haer toe, bij Verstichelen en Manilius dit onderzoeken.

Lammens bibliothecaris heeft de lijste van de schilderijen die naar Parijs zijn gezonden geweest.

Den doctor van Koetsem heeft alle de papieren van gemelden Lammens derijen haer toe, bij Verstichelen en Manilius dit onderzoeken.

De schilderije, multiplication des pains, door Lange Jaen, heeft de kerke van St Michiels te Gend ; en de kerke van Akkergem de schilderije van den grooten autaer, van het museum terug ontfangen ; de kerke van St Pieters heeft den predikstoel, en het marmeren beeld van O.L.V het welk staet in den frontispice van de kerke ook van het museum terug ontfangen.

Ibid., IV, D. d. 58.

Verdient door mij J. Bourdeau voor den Eerw. heer pastoor van St Pieters tot Gendt het volgende : een schilderije geschildert door E. Quel-linus, op eene niuwe doùck gebragt gekùjst ende in staet gestelt en vernist volgens ackort ondert frank... \$ 100—0

Dito een schilderije van Caspar De Kraijer gekùjst ende in staet gestelt en vernist... 25—0
\$ 125—0

Gendt den 16 augustus 1822

pour acqùit

J. Bourdeau

Mag betaelt worden

E. vanderschaeghe, pastor B.M.V.

Ibid., IV, D. d. 98.

1832. — VERANDERINGSWERKEN AAN EEN TABERNAKEL.

Conditions pour l'adjudication des travaux de menuiserie a executer au tabernacle de l'Eglise de Notre-Dame St. Pierre, à Gand.

Les travaux consistent dans :

- 1° L'Enlevement des pilastres, consoles et toutes les pièces de bois nécessaires pour reconstruire le tabernacle suivant le plan annexé aux présentes conditions ; tout ce qui provient de la demolition reste la propriété de la fabrique de l'Eglise, et ensuite dans la main d'œuvre et fournitures des bois et ferrures nécessaires pour la reconstruction du dit tabernacle.
- 2° Les bois à fournir seront :
 Pour les objets a sculpter en bois de tilleul. Pour toutes les autres en bois de sapin rouge de Riga. Ils seront sains, sans fentes, nœuds vicieux, ni aubies. Les dimensions des bois a employer sont déterminées ci-après ; les pièces à moulures qui n'y sont pas spécifiées devront avoir des dimensions telles, que lorsque les moulures y sont faites, elles offrent encore toute la solidité désirable.
 Pour les pedestaux planches de 5/4 pouces d'épaisseur
 Pour le surhaussement du tambour planches de 5/4 pouces d'épaisseur
 Pour le plafond sous l'architrave planches de 1 pouce d'épaisseur
 Pour l'architrave planches de 2 pouces d'épaisseur
 Pour la frise planches de 5/4 pouces d'épaisseur
 Pour l'attique et le couronnement planches de 1 pouce d'épaisseur.
- 3° Les objets a sculpter sont :
 Le Christ
 Le couronnement supportant la croix
 Les modillons de la corniche
 Huit chapiteaux d'ordre corinthein
 Les têtes d'anges a côté d'un cintre de l'arcade.
- 4° La partie du tabernacle audessus de l'attique devra etre construite de manière a pouvoir être enlevée. La partie superieure de l'attique devra être couverte d'un plancher.
- 5° Les ouvrages devront être exécutés et achevés avec tous les soins possibles et d'après les règles de l'art.
- 6° Le conseil de fabrique se reserve le droit de faire des changements ou modifications au dessin du tabernacle ; dans ce cas l'entrepreneur devra se conformer aux ordres qu'il recevrait à cet egard. Toutes fois aucun changement ne pourra être fait sans ordre écrit et avant que la valeur des ouvrages a executer en plus ou en moins n'ait été préala-

blement déterminée et consenti, aussi par écrit, par les parties contractantes.

- 7° Tous les travaux seront achevés deux mois après que l'ordre de les commencer aura été donné.
- 8° l'Entrepreneur sera tenu de stater les travaux qui devront s'exécuter dans l'Eglise, pendant les jours de fêtes observées par l'Eglise, conservées où non, il en sera de même pendant les jours d'anniversaire, ou tout autre temps pendant lequel les cérémonies du culte se pratiqueront dans l'Eglise.
- 9° Le paiement des travaux aura lieu.

— 85 —

1838, 26 NOVEMBER. — INVENTARIS VAN AL HET ZILVERWERK BERUSTEND IN DE SACRISTIJE VAN O.L.V. KERK OP ST. PIETERS IN GENT.

N°

- 1 Eenen zilveren troon van O.L.V. genaemd den Grooten troon.
- 2 Eenen dito genoemd der kleynen troon.
- 3 Twee zilvere staven voor de cantoren met vergulde beelden.
- 4 Vier zilvere lanteirens toebehoorende de confrerie Beregtinge.
- 5 Een zilvere autaeer kruys in dry stuken verdeelt.
- 6 Een zilvere processie kruys met houten steel.
- 7 Een zilvere autaeer kruys / kleyn / gezeyd credentie kruys.
- 8 Zes zelve kandelaers voor den coor dienende.
- 9 Twee dito dito voor de Acolieten.
- 10 Een zelve Remonstrantie omzet met 64 diamanten waer in een ring met 26 diamanten voor de H. Ostie in te stellen.
- 11 Vier zilvere bloem croesen.
- 12 Eenen zelveren lessenaer met missal beslagen met zilver banden.
- 13 Twee groote zilvere Pullekens voor waeter en wyn.
- 14 Twee klyne dito...
- 15 Twee zilvere schotels van gemeene Groote.
- 16 Eenen zilveren eemer voor het gewijd water met zilveren Borstelsteel.
- 17 Dry zilvere schaelen / Een der Beregting / 2 der conf. van O.L.V.
- 18 Twee zilvere wierook vaten met zilvere schelpen en lepelke.
- 19 Dry zilvere cadere dienende voor canons.
- 20 Eenen zilveren vergulden kelk met vercierselen gegeven door Mr Maes met patene en lepelke en gesloten in een groene maroquyne doos.
- 21 Eenen zilveren vergulden kelk met patene en lepelke voor het gebruyck van den heer Pastor.
- 22 Eenen zilveren kelk met patene en lepelke en vercierselen dienende voor de vremde heeren pristeren.

- 23 Eenen zilveren vergulden kelk met patene en lepelke zonder verciersels voor d'heeren onderpastors.
- 24 Eenen zilveren effen kelk voor d'heeren onder pastors met patene en lepelke.
- 25 Een zilveren kruys / het H. kruys / met de Reliquie van het H. Kruys.
- 26 Een zilvere handeke / Index / met zwarten steel.
- 27 Zes zilvere reliqui kassen als volgd / 1mo reliqui van den H. Aloysius / 2° Idem h: Barbara / 3° h Joseph / 4° h: Adrianus / 5^e O.L.V. / 6° h: Hubertus.
- 28 Eene zilvere dooze met scheel voor h: olie en crisma dienende voor de Doopen met 2 zilvere bakskens voor d'h. Olie.
- 29 4 zilvere Beregting dooskens 3 bij de heeren pastor en onderpastors en 1 voor de sacristije.
- 30 Eene zilvere doos dienende voor het bewaeren der H. Olie voor de zieken en op den scheel geteekent met een I /nfirma /
- 31 Eene zilvere Cibore genoemd de Groote Cibore.
- 32 Eene zilvere vergulde cibore genaemd de kleyne
- 34 Eene zilvere halve maen met een zilvere pyk voor den Grooten troon dienende.

De juweelen van O.L.V. in een kasken.

- 1mo Eene masive goude kroone met 35 dimant steenen voor C.L.V.
- 2 Een dito goude kroon met valsche steenen voor het kinderen Jesus.
- 3 Een zilvere masive kroon met 64 diamant steenen voor O.L.V.
- 4 Een dito kroone met valsche groene steenen voor het kindeken Jesus.
- 5 1 zilvere kroone voor O.L.V. 7 ween en 1 voor O.L.V. in de weke dagen.
- 6 Eenen zilveren vergulde cepter voor de feestdagen O.L.V.
- 7 Een dito gemeenen cepter voor alle dagen.
- 8 10 paar oringe in het goud.
- 1 paar ooringe in het goud met roode steenen en een collier van het zelve.
- 9 4 gouden ringe zonder, 2 met valsche steen.
- 10 16 gouden kruysen waer onder 13 in het zilver en 3 in het goud alle met steenen :
 - 1 zilveren met 11 diamanten.
 - 3 zilveren te saem 64 diamanten
 - 1 dito te saem 17 diamanten
 - 3 kruysen te saem 91 diamanten
 - 1 kruys te saem 22 diamanten
 - 1 kruys te saem 11 diamanten
 - 1 Brugs zilver 27 diamanten
 - 1 zilver 42 diamanten
 - 1 goud 22 diamanten
 - 1 dito 6 diamanten
 - 1 dito 6 diamanten en 1 slot 1 steen.
- 11 1 dito goude kruys zonder steenen.

- 12 Een diamant zilvere hoofd spel met 13 steene.
- 13 8 goude ketinge.
- 14 11 Enden goude ketinge aen de kruysen vast.
- 15 5 medallien waer onder 3 verguld en 2 zilvere.
- 16 Een klyn medallion en een klyn goud-spelle.
- 17 Een zilvere spelle met eenen brillant / genoemd Balsberge.

Archief O.L.V. Kerk te Gent - St.-Pieters.

— 86 —

1839, 10 OCTOBER. — SCHENKING, DOOR DOM GREGORIUS GHEERSEN, TOT HET MAKEN VAN HET NIEUW DOKZAAL.

Vergaeding van 10 october 1839.

De heeren Pastor Président ende leden van den bureau als ook de gene van den Raed in een genoegzaam getal vergaert zynde geeft M^r den Pastor te kennen dat den Eerweerden heer Benedictus volgens klooster naem Gregorius Gheersen abdye heer der gewezene abdye van St Pieters in Gend verscheyde mael hem zijne geneging te kennen heeft gegeven van aen de Kerk fabriek van O.L.V. op St Pieters in Gend eene vrijwillige gifte ofte jonste te doen tot het medehelpen in het maeken van eenen nieuwen oxael, ofte het verplaetsen van den tegenwoordigen aen de groote deure dezer kerke, hij nu eyndelijck vast heeft besloten, eene somme van Zes duyzend dry honderd negen veertig francs twintig centimen in geld specien te geven, en dat hij begeert d'eeze aen de kerkfabriek over te stellen, vraegende ter zelve tyde wat er daer mede te doenstaet. De vergaeding d'eeze goedjonstigheyd van den mildadigen begiftiger in andagt nemende en rypelyk overwegende dat d'eeze overgroote gifte niet dan tot voordeel van de kerkfabriek kan strekken, heeft de heeren Simoens Pastor en Henri Bauwens kerkmeester en tesorier verzogt zich te willen begeben ten huize van den Eerweerden heer Gheersen voornoemd tot het ontfangen van boven gemelde somme.

B.L. Simoens Past. van O.L.V.

J. Speelman

S.J. Bauwens

H. Bauwens tesorier

H. Nuytens Entresangle
G. Cnudde

Archief O.L.Vrouw St Pieters te Gent, Zittingen kerkfabriek 1831-1862, pp. 37-38.

— 87 —

1845, 22 OCTOBER. — HET DOKZAAL ZAL, UIT 'T MIDDEN, NAAR HET WESTPORTAAL VERPLAATST WORDEN.

Vergaeding van 22 oktober 1845.

Den Kerkraad: erzien zijne resolutie van 11 Juny 1844 waerby vastgesteld is dat altoorens over te gaen tot de verplaetsing van den oxael dry deskundigen daer omtrent zullen geraedpleegt worden.

Gezien het getuygschrift door de gemelde deskundigen in dato 11 Juny 1844 afgelevert waer uyt blykt dat de bedoelde verplaetsing geenzins den bouwtrant der kerk nog de soliditeyt van het gebouw kan verhinderen, maer zelfs eene aanzienelijke verbetering zal zijn :

Gezien het plan door den bouwmeester Roelandt van eenen nieuwen oxael opgemaakt :

Gezien het getuygschrift door ervaeren toonkunsteners indato 20 mey 1843 afgelevert waerbij blykt dat de gemelde verplaetsing voor de toonkunde eene verbetering zal zijn.

Besluit :

Het gemelde plan word eenstemmiglijk aangenomen en zal door de zorg van den heer H. Bauwens onzen trésorier aen de goedkeuring van het Collegie van borgemeester en schepenen dezer stad aangeboden worden, en zullen de twee meergemelde getuygschriften voor bewijsstuks insgelijkss an het voornoemd Collegie gezonden worden.

Betreffende de fondsen die tot de bestrijding der kosten van deze verplaetsing benoodigd zijn zal hier toe gebruijkt worden den opbrengst der tentoonstelling die in 1843 plaets heeft gehad, en verders den opbrengst van daertoe bijzondere gegevene liefdadige giften.

Ibid., pp. 103-104.

— 88 —

1846, 4 JANUARI. — BIJZONDER-BESTEK VOOR HET BOUWEN VAN HET DOKZAAL.

Cahier de charges, clause et conditions pour l'adjudication des travaux à exécuter dans l'église Notre Dame St Pierre à Gand pour la reconstruction du jubé et son placement à l'entrée principale de l'église.

Exposé des Travaux

Les travaux, qui font l'objet de la présente entreprise sont divisés en trois lots savoir :

- 1er Lot. Déblai pour les fondations, maçonneries, plafonnage, plâtrage etca.
- 2e Lot. Demontage du jubé existant son placement à l'entrée principale de l'église ; montage et réparation de toutes les pièces à en provenir, livraison et main d'œuvre pour la marbrerie en noir de Basècle, en noir de Dinant, en blanc clair et en rouge brun ou rouge royal, conforme aux colonnes existantes, ornements en demi statuaire.
- 3e Lot. Livraison et placement de la charpente en bois de chêne ainsi que de la menuiserie.

1er Lot

Plafonnage et plâtrage

Article 10. Toutes les faces des murs intérieurs et baies seront peintes à fresques indiquant l'appareil des pierres suivant les indications de l'architecte. L'Entrepreneur devra aussi stucquer en noir la partie autour du cartouche dans le fronton brisé à la face principale.

Il est formellement stipulé que l'exécution de ces ouvrages doit être confiée à un ouvrier très expérimenté dans cette besogne, qui devra avoir lieu avec la plus grande sujction au risque de devoir la refaire à ses frais.

2me Lot.

Marbrerie.

Article 12. L'entrepreneur de la marbrerie devra immédiatement commencer lorsqu'il en recevra l'ordre de la part de la fabrique de l'Eglise ou de l'architecte les travaux de démontage du jubé existant ; ils devront être faits avec soin et prudence pour que l'on puisse réemployer au nouveau portail toutes les différentes pièces de marbre.

Il est en outre obligé de démolir toutes les parties de murs dependans du jubé actuel, ainsi que de pratiquer l'ouverture des deux arcades latérales au jubé et qui s'y trouvent immédiatement au dessous de completer et restaurer les pilastres et murs qui se trouveraient dégradés aux deux cotés du jubé actuel tant à l'intérieur qu'à l'extérieur du cœur, de manière à remettre le tout en harmonie avec le reste de l'Eglise.

Article 14. Les ornemens qui sont indiqués au mètré doivent être taillés en demi statuaire, les chapiteaux des pilastres seront dans le même style que les chapiteaux existants, les écailles et clefs de voute dans l'archivolte, doivent être sculptés de manière que les feuilles donnent beaucoup d'ombre et d'effet, le cartouche dans le fronton brisé, d'après le dessin sera composé de deux anges suivant nature et du chiffre de la vierge surmonté d'une couronne, ces objets seront exécutés en bois de chêne de Pologne et convenablement fixée, placés et peints à l'huile

matte d'après les règles de l'art, le tout aux frais de l'entrepreneur du présent lot. la fabrique se reserve la faculté de désigner l'artiste qui sera chargé d'exécuter la cartouche et accessoires d'après un prix à convenir et qui sera communiqué à l'entrepreneur.

3me lot.

Charpente et menuiserie

Article 18. Les portes de coté et l'éventail au-dessus de la porte principale, seront construites avec le même nature de bois que celui de la porte à double battant que sert actuellement dans le portail existant.

Article 20. La balustrade audessus de la face principale comme il est indiquée dans le dessin sera construite et exécutée de la même manière, que celle existante.

Conditions Générales

Article 5 ... l'Entrepreneur du 3e lot (charpente et menuiserie) devra avoir terminé le tout avant le 1 mai 1847.

Dans le cas ou les entrepreneurs resteraient en défaut d'avoir terminé les ouvrages aux époques fixées par l'article précédent, ils encourront une amende de 25 francs par chaque jour de retard à retenir sur le prix de leurs entreprises.

Article 10. Les payemens auront lieu pendant le mois de Juillet 1847 pour le 1er et 2me lot. pour le 3me lot pendant le mois d'aout 1847.

Article additionnel.

Fit et arrêté en séance du conseil

Gand le quatre Janvier 1800 quarante six.

Pour copie conforme

Le tresorier

J. Bauwens.

*Archief parochiekerk van O.L.Vrouw St Pieters te Gent, IV, D.C. 20
f° 1-17.*

— 89 —

1846, 17 MEI. — AANBESTEDING VAN HET DOKZAAL EN ORGELKAST

Vergaeding van 7 may 1846, zynde het vervolg der vergaeding van 5 april 1846 :

Den raed gaet over tot het onderzoeken der ingediende soumissen voor het verplaetsen van den oxael alsook voor het maken van eene orgelkas, en het beeldhouwwerk derzelve

.....

De soumisse van den heer P. Coppieters (Gent) de voordeligste zijnde word hem het eerste lot (metselwerk) toegewezen aen den prijs van veertien hondert acht en veertig francs \$ 1.448,00

De soumissie van den heer G. Geill (Gent) voordeeligste zijnde word hem het tweede lot (marmerwerk) toegewezen aen den prijs van acht duyzend zeven hondert francs... \$ 8.700,00

De soumissie van den heer F.J. De Smedt (Gent) de voordeeligste zijnde word hem het derde lot (temmer en schrijnwerk) toegewezen aen den prijs van Dertien hondert vijf en tachtig francs \$1.385,00

De soumissie van den heer F.J. De Smedt voorzeyd voor het maken van eene orgelkas zynde de voordeeligste word hem dit werk toegewezen aen den prys van Dry duyzent zeven hondert zes en tachtig francs 50 centimen... 3.786,00

Wat de soumissie betreft voor het beeldhouw-werk ingedient door J.J. Bogaert (Gent), den raed beslyt dit werk onbepaald uyt te stellen.

Den raed neemt aen de borggen door de boven genoemde soumissionnariissen aengeboden tot het volledig uytvoeren der werken in hunne soumissien vermeld.

Den raed beslyt verders...: dat alle de werken zullen provisoirelijk overgenomen worden voor Eersten Augusty 1847.

In deze vergaedering compareert den heer P^{re} van Peteghem meester orgel maker te Gent den welken door den Raed verzogt is geweest eene begrooting te maeken van eene gansche nieuwe orgel voor de kerk. Den tresorier leest deze begrooting dewelke beloopt tot de somme van tien duyzend acht hondert twaelf Francs vier en negentig centimen.

Den raed keurt deze goed teekent de zelve in dubbel, en belast hem eene nieuwe orgel ingevolge deze begrooting te maeken, en komt met hem over een dat hij de oude orgel, met kas, figuren, ornamenten blaesbalken en toebehoorten zal overnemen voor de somme van Achtien hondert francs, dat indien zij voor eenen hooger prijs verkogt word, de Kerkfabriek den helft van deze somme zal genieten, en hij den anderen helft; dat deze zal mogen gebruykt worden voor de Kerk diensten zonder vergelding tot dat de nieuwe orgel zal volsteld en bespeelbaer zyn te weten, 15 Augusty 1848, dat hy ten zynen koste deze, met kas etca. zal moeten weeren van den ouden oxael gedurende de veertien dagen na daer toe aanzogt zynde van den Kerkraad. Den raed beslyt verders dat dn heer F.J. De Smedt temmerman voorzeyd zich zal moeten gedragen, aen de conditien en voorwaerden heden vastgesteld en gebragt onder den akt van zijne soumissie voor het maken der orgelkas.

— 90 —

1847. 3 JANUARI. — PLAATSEN VAN EEN GEDENKSCHRIFT IN DE FRIES VAN HET NIEUW DOKSAAL.

Vergaeding van 3 January 1847.

Den tesorier geeft te kennen dat het oud Kerkportaal door het verplaatsen van den nieuwen oxael zal moeten weg gedaen worden, vraegende ten zelven tijde wat er met zelve moet gedaen worden. Den raed besluyt dat den trésorir dit mag verkoopen voor den prys die hij daer van kan bekomen. Den trésorier geeft nog te kennen dat hem dunkt dater ter gedagtenis van het plaatsen van dezen oxael een opschrift in de frise van den zelven zoud moeten geplaeft worden. Den raed keurt dezen voorstel goed en besluyt dat het volgende opschrift in het wit marmer paneel in de frise zal graveert worden en dat de letters zullen verguld worden.

D.O.M.

Anno Dⁿⁱ MDCCCXLVII

Dum ædes has sacras. administrarent

Rev. Dom. B.L. Simoens, B.M.V. pastor

et æ ditui Dni

H. Nuytens, S. Bauwens, thesaur. J.B. De Potter,

Em. van den Hecke, T. de Valenzi, & L. Delebecque

odeum hoc erexit

ad formam a Lud. Roelandt, archit. inventam

G.F. Geill, marmorarius

Ibid., pp. 113-114.

— 91 —

1849, 12 MAART. — HET NIEUW ORGEL WORDT GEKEURD.

Vergaeding van 12 Maart 1849.

Mr P. Kuyl onderpastor van O.L.V. Kerke en Mr Henkens organist van St Jacobs kerke beyde te Antwerpen hebben aen M^r den Pastor laeten weten dat zij om aen het verzoek van den raed te voldoen heden zich zullen om 10 uren 's morgens in de kerke begeven tot het keuren der nieuwe orgel.

Waren tegenwoordig M.M. Simoens pastor, G. Cnudde, S. Bauwens, den ridder H. Bauwens tesorier, Em^el van den Hecke en Th. de Valenzi kerkmeesters. P. Kuyl onderpastor en Henskens organist voornoemd, A. van Boecksel zangmeester van St Jacobskerke te Gent, deze dry heeren als keurders aangesteld door den Kerkraed. Pieter van Peteghem die d'orgel

heeft gemaakt en A. Strauwen organist van St Nicolas Kerke te Gent door hem aengesteld als keurder. Daer word procès verbal van deze keuring gemaakt het welk door alle de tegenwoordige is geteekent.

Ibid., pp. 126-127.

— 92 —

1875, 7 FEBRUARI. — BRIEF OVER DE HERSTELLING VAN
SCHILDERIJEN

Zitting van 7 Februari 1875.

Het bureel, gezien den brief van het stedelijk bestuur van 30 Januari ll. nopens de herstelling der schilderijen, beslist de antwoord op denzelfden te verschuiven, tot dat het advies gehoord hebben van den h. Becker, hersteller van schilderijen, wegens het verschil der bestekken der heeren Roegiers en Scheysr.

Gedaan in zitting den 7 Februari 1875

	V.J. d'Hoop. Past. B.M.V.
C. Coemans	F. Bréard
De Vos-Cotman	

Ibid., p. 60.

— 93 —

1879, 17 JANUARI. — BRIEF OVER HERSTELLING VAN
SCHILDERIJEN.

Het bureel gezien den brief van den Heer minister van het Inwendige in dato van 8 x^{re} 1878, aan het kerkbestuur toegekomen door tusschenkomst van M^r den Gouverneur den Januari 1879, nopens de herstelling der schilderijen der Kerk.

Gezien de beraadslagingen van den Kerkraad van 16 December 1873 en 4 Januari 1874 ;

Gezien den brief door ons bestuur aan den Heer Gouverneur toegezonden in dato van 5 Juli 1875 ;

Gezien de middelen der kerk niet toelaten haar toegestane aandeel te vermeerderen,

Beslist in antwoord aan bovengemelden brief van den Heer Minister een afschrift te doen geworden van onzen brief van 5 Juli 1875 bovengemeld.

Gedaan in zitting den 17 Januari 1879

C. Coemans	V.J. d'Hoop past. O.L.V.
De Vos-Cotman	F. Bréard.

Ibid., p. 74.

1880, 13 JUNI. — BRIEF OVER HERSTELLING SCHILDERIJEN

Het bureel neemt kennis van eenen brief des Gemeentebestuur van 10 Juni ll. nopens het herstellen der schilderijen, waarin het Kerkbestuur verwittigt wordt binnen acht dagen te antwoorden op den brief van hetzelfde bestuur van 23 Januari ll. Het bureel beslist te schrijven dat er geantwoord is geworden op gemelden brief den 7 April 1880, en afschrift van gemelden antwoord met nieuwe copy der bestekken der heeren Rogiers en Noë, tot het Gemeentebestuur te zenden.

Gedaan in zitting den 13 Juni 1880

C. Coemans

V.J. d'Hoop. Past. O.L.V.
De Vos Cotman.

Ibid., p. 76.

1885, 22 MAART - 1915, 20 AUGUSTUS. — INVENTARIS VAN DE KERK

Inventaire du Mobilier de l'Eglise de Notre-Dame S. Pierre à Gand§ Ier Meubles fixes

A) dans l'Eglise.

- 1° Maitre-autel en bois peint et doré, sans valeur artistique, avec crucifix de la même matière.
2 Crédences en bois sculpté et doré avec tablettes de marbre
4 statues en marbre blanc représentant les vertus cardinales œuvre de Gillis, d'Anvers.
2 grands chandeliers en cuivre ciselé ou torches à l'entrée du chœur.
Banc de communion en fer battu, tablette en acajou, fermant le chœur, par devant.
Grilles en fer battu ouvragé, entourant le chœur.
- 2° Autel du S^t sacrement dans la chapelle dite N.D. de la Rive au fond de l'abside. En marbre sculpté-orné de statues peu remarquables en pierre et d'une statue de la Vierge en marbre.
Tabernacle en bois doré, renfermant une armoire en fer.
Banc de communion en fer-support acajou - 1 lustre à gaz.
- 3° Au fond de la Nef droite, un autel avec tabernacle en marbre blanc des deux cotés les statues en marbre blanc de St Joachim et de Ste Anne.
Dans la niche une statue du sauveur en pierre ou platre. Au dessus le Père éternel en marbre blanc.

- 4° Autel du côté gauche, en marbre, orné d'un tableau de Gaspar de Craeyer, représentant St Benoit, reconnaissant l'envoyé du roi Totila - et plusieurs statues d'anges en marbre et en pierre.
- 5° Chaire de vérité en acajou, avec quatre panneaux peints par Van Rysschoot et Crucifix en ivoire - entouré d'une grille en fer battu.
- 6° 5 confessionnaux en bois de Riga peints à l'huile.
- 7° au fond de l'église un Jubé en marbre sculpté, transféré du milieu de l'église vers l'année 1847. Buffet d'orgues et orgues construits par Mr Van Peteghem à la même époque.
- 8° 16 grandes statues en pierre, se trouvant dans les niches de la basse église.
2 statues en plâtre polychromées. N.D. de Lourdes et St Pierre. Un cadre en bois de chêne pour les exvotos.
- 9° Fonts baptismaux dans la nef droite
Bassin en pierre peint en marbre. Couvercle en cuivre armé et pupitre en bois peint. Calorifère.
- 10° Deux armoires au fond de l'église peintes en chêne.
- 11° Banc d'œuvre en bois de chêne pour le chaisier
Chandelier en fer pour les cierges offerts.

12° Tableaux

- 1° Dans le pourtour du Chœur 10 tableaux représentant les miracles de St Pierre par Van Doorselaere ; au milieu la dernière cène et au dessus, en haut, l'ascension.
- 2° St François-Xavier en présence de l'empereur du Japon par Erasme Quellyn = haut 3 m. larg 4 m.35 (restauré).
- 3° Le triomphe de la vérité sur l'erreur par Van Thulden, haut 3 m. larg. 4m.30 (restauré).
- 4° Le triomphe de la Foi par le même. 2 m 98 - 4.27.
- 5° S. François-Xavier, prêchant la foi aux Indiens par N. Liemacker dit Roose = haut. 3m30 l. 5.80.
- 6° Le triomphe de la Religion (par Quellyn) h. 3 m. l. 4.30.
- 7° L'adoration des bergers, par Roose, h. 3.30 larg. 5.80.
- 8° Christ mourant sur la croix de Van Cleef (d'après Van Dyck).
- 9° S. Pierre délivré de la prison par un ange par Janssens alias Antoine van den Heuvele de Gand.
- 10° S. Adrien martyr par Pierre Tyssens d'Anvers et le pendant S. Christophe par le même. / se trouve dans la salle des archives/
- 11° La danse des Anges par Van den Avond long 2 m h. 1 m.
- 12° La pêche miraculeuse de S. Pierre par Janssens

- 13° L'ancienne église de N.D. frappée par la foudre (l. 1.80 haut 80 c. par van Doorselaere)
- 14° 2 petits tableaux l'un à trois, l'autre à deux panneaux provenant de l'ancienne église N.D. représentant des miracles de N.D. de la Rive (1604).
- 15° La résurrection de Lazare.
- 16° La guérison de l'aveugle par Segers d'Anvers.
- 17° Tableau de G. Craeyer mentionné plus haut. 4°.
- 18° Le Christ en croix entre deux larrons d'après Rubens par De Smet.
- 19° L'aveugle de Jéricho par Van Rysschoot.
- 20° La Sainte famille (auteur inconnu) ou l'immaculée Conception.
- 21° S. Paul ermite et S. Antoine dans le désert par van den Ooten.
- 22° La Samaritaine par le même (au grenier de l'église, détérioré) restauré en 1929.
- 23° La vierge distribuant le rozaire par van den Heuvel (Dom Antonio).
- 24° Le couronnement d'épines par P. Janssens.
- 25° 26° tableaux représentant des miracles de St Liévin = au dessus des nefs latérales.
- 27° Elie dans le désert (au grenier de l'église, détérioré), restauré en 1930.
- 28° 14 stations du Chemin de la Croix (très médiocres) peintes par de Cramer 1917.

Une tombe ou mausolée en marbre recouvert d'une pierre renfermé les / cendres / restes de la reine de Danemark. Isabelle d'Autriche - récemment transférés à Odensée (11 mai 1883).

Statue / mutilée / du sauveur se trouvant au fond de l'église / à mettre dans la catégorie des statues /

29° Grisaille De Baets, représentant l'intérieur de l'église avant 1848.

B) Dans les sacristies :

Dans la sacristie des prêtres

- 6° Grande armoire à ornements en chêne. Le dessus à portes à deux battants et le dessous à tiroirs pour les ornements et le linge d'autel - renfermant une armoire en fer à trois clefs pour la fabrique d'église.

Dans la seconde sacristie

Différentes armoires adossées le long des murs pour les tapis, cousins, habillements d'enfants de chœur, linges etc.

§ II Ameublement d'Autel

1° Chandeliers

- 1° Six chandeliers argent et Croix du même - métal - genre Louis XV pour le maitre-autel (anciens) haut 1 m. Pour les grandes fêtes.
- 2° 4 petits chandeliers (cuivre argenté) et 4 id plus petits.
- 3° Six grands chandeliers en similor pr. les jours ordinaires.
- 4° 4 petits id.
- 5° 2 chandeliers pr acolytes en argent
- 6° 2 chandeliers pr acolytes en cuivre verni
- 7° 12 chandeliers en cuivre pr les autels latéraux
- 8° 6 chandeliers petits en similor pour les mêmes
2 petits candelabres en platine
2 petits chandeliers en argent. Cadeau de M^{11e} D.C.

2° Meubles

- 1° une croix de procession en argent
- 2° 2 croix de procession en similor
- 3° une croix d'autel ou de crédence en bois plaqué d'argent
- 4° une croix en bois
Deux sonnettes platine
3 id. similor
- 5° Deux encensoirs en argent avec leur navette
un encensoirs en argent de Berlin »
un encensoirs en cuivre »
- 6° 1 porte missel en argent
4 porte missel en acajou
- 7° 4 vases en argent pour les chandeliers
- 8° un vase d'eau bénite et goupillon (manche en argent).
id. en cuivre
- 9° Deux plats et quatre burettes en argent
2 en étain, en cuivre
- 10° Canons d'autels cadres en argent
3 » » bois doré
3 » » acajou
- 11° 2 anges adorateurs bois doré
2 » » plus petits
- 12° Petite main d'argent servant d'index.
Deux batons de bedeau surmontés de statuette de la Vierge
- 13° 8 vases à fleurs sous verre
- 14° Une trône pr la Vierge, plaqué d'argent avec pied et accessoires.
2 batons de chantres - argent et vermeil
- 15° Lampe du S. Sacrament en similor.

3° Tapis, etc.

- 1° Grand tapis de bournay, rouge à fleurs pour les solennités

 3° marchepieds en chêne avec tapis et trois fauteuils en acajou, garnis
 en velours rouge

 10 chaises antiques chêne garnies en peluche rouge dont deux fau-
 teuils.

 4° pupitre en acajou sculpté surmonté d'un aigle

 5° 1 missel relié en maroquin rouge fermoirs d'argent
 5 missels ordinaires
 3 livres pour les évangiles dont un à ferm. d'argent.

§ III Vases sacrés

A) Vases sacrés

Un ostensor en vermeil avec pierreries - haut 0 m. 50 c.
 un id. en argent
 un grand ciboire en argent
 2 petits ciboires argent doré
 une custode en argent
 un calice en vermeil ciselé - Don de la famille Lucas Maes 1827
 Deux calices en argent doré avec accessoires
 Deux calices en argent doré avec accessoires
 Une boîte aux S^{tes} huiles en argent pour les baptêmes
 Une vase » » » infirmes
 4 pixides et 4 vases aux S. huiles pour les administrations.

B) Reliquaires

Croix en argent renfermant la relique de la Ste Croix h. 25 c.
 Six reliquaires en argent renfermant les reliques de la Ste Vierge, de S^t
 Joseph, de S. Louis de Gonzague, de S. Hubert, de S. Adrien, de S^t
 Barbe, de Ste Antoine de Padoue (don de Mlle Rooman).

C) Ornaments sacrés

1. Couleur blanche
 1° un ornement complet : étoffe brochée d'or et couleurs (très ancien)
 3 chapes Pour les grandes solennités. voile huméral. mitre ancienne.

Pour les fêtes de 1re classe

4° Ornement complet étoffe très ancienne tissée d'argent et couleurs

.....

9° Deux chasubles anciennes broderies or et couleurs

.....

Le curé de N.D. S. Pierre

J.F. d'Hoop.

Le Président du conseil de fabrique

H. Kervyn.

Revu et controlé le 22 Mars 1885, le 9 Mars 1887, le 1 avril 1888, le 21 Février 1889, le 6 Fevrier 1890, le 5 Avril 1891, le 20 Mars 1892, le 2 Avril 1893, le 1 Avril 1894, le 22 Mars 1895, le 5 Avril 1896, le 4 Avril 1897, le 6 Mars 1898, le 30 Avril 1902, le 29 Avril 1903, le 25 Avril 1904, le 21 Avril 1905, le 7 Mai 1906, le 30 Avril 1908.

Nagezien den 20 Augusty 1915.

Rich. De Steur

Pastoor der parochie van O.L.V St Pieters

Voor den Voorzitter van de Kerkraad, afwezig.

Archief O.L.V. Kerk te Gent - St Pieters, Inventaire-mobilier, fo 1-6 v°.

— 96 —

1921, 3 JULI. — HET BESTAANDE HOOGALTAAR ZAL DOOR EEN NIEUW VERVANGEN WORDEN.

De Heer Pastoor maakt aan den kerkraad bekend dat gedenksteen ter hulde der gesneuvelden vóór het begin der novene zal afgemaakt en geplaatst zijn...

De Heer Pastoor brengt ook ter kennis van den Kerkraad dat een kostelijk nieuw marmer Hoogaltaar in de plaats van het vroeger altaar dat in het wit hout was afgewerkt, zal opgericht worden ; dit hoogaltaar wordt door gifte van milde personen aan O.L.V. ter Rive, ter gelegenheid van het jubel, ten geschenke opgedragen. Dit werk bedraagt 70.000 fr.

Gedaan in zitting van 3 Julij 1921.

Kan. Rich. De Steur, pastoor

Is. de Jonckheere

Paul d'Hoop

M. Van de Vijvere

J. Piens

A. Coemans

Art. Haye

G. De Stoop

Ibid., Zittingen Kerkfabriek, 1894-1943, p. 121.

— 97 —

1921, 2 OKTOBER. — INWIJDING VAN HET NIEUW
HOOGALTAAR.Den 1ste dag, Zondag 21 Oogst, ...

Den 22ⁿ Oogst werd het nieuw Marber Hoogaltaar plechtig gewijd door Mgr. Seghers, Bisschop van Gent, bijgestaan door al de Hooge Dignitarissen van het Kapittel, en in het bijzijn van al de H.H. Kerkmeesters en van duizenden geloovigen, die de kerk vervulden.

Den 28ⁿ militaire mis met aanspraak ter inhuldiging van het gedenkmaal der gesneuvelden, door Mgr. Seghers ingezegend in het bijzijn van al de daarte genoodigde burgerlijke en militaire overheden ;

Kan. R. De Steur, Pastoor.

De Raad stelt vast dat al de werken in zitting van 3^{den} Julij II. voorgesteld met vooruitzicht op de a.s. jubelfeesten, degelijk uitgevoerd zijn, en met eenparige stemmen keurt die goed.

Gedaan in zitting van 2 October 1921.

Kan. Rich. De Steur, Pastoor	J. Piens	Paul d'Hoop
A. de Hemptinne	A. Coemans	G. De Stoop
Art. Haye	M. Van de Vijvere	

Ibid., Zittingen Kerkfabriek, 1894-1943, pp. 122-123.

— 98 —

1923, 3 JULI. — HET ORGEL WORDT HERSTELD DOOR DE
FIRMA STINCKENS

Men zal ook gansch het orgel hernieuwen, 't is te zeggen : gansch het orgelspel kuischen, de ontbrekende pijpen aanvullen en andere herstellen, en het orgel door bijkomende nieuwe spelen en een afzonderlijk pedaal volmaken. Men beslist ook een ventilateur elektriek op het orgel te plaatsen. Deze volgens het laatste nieuw systeem, komende uit het huis Meidinger (Bâle), moet gansch gedruischloos zijn.

Al deze werken werden uitgevoerd door de H.H. Stinckmans en C^o, van Strombeek bij Brussel, volgens bepaald bestek, namelijk : ...

fr. 16.420.

Door dit afgedaan werk bestaat het orgel nu uit 32 volledige spelen.

Ibid., Zittingen Kerkfabriek, 1894-1943, pp. 130-132.

1926, 3 JANUARI. — HERSTELLING VAN SCHILDERIJEN.

Op aanvraag der kerkfabriek om zekere schilderijen der kerk te herstellen, laat een Koninklijk besluit van 21 Oogst 1925 toe drie ervan te herstellen, overeenkomstig het voorstel Aelman :

De Craeyer : St. Benediktus voor 1000 fr.

Van Reysschoot : de Vischvangst voor 1800 fr.

Janssens : Doornekroning voor 850 fr. 3.650

Het Departement van Kunsten komt er tusschen voor 608.33

de Provincie voor 912.50

en de Stad zal het te kort dekken van 2.029.17

3.650.00

Den 15 December 1925 heeft de Kerkraad aan de Heer De Saegher, Scnevene van Schoone Kunsten gemeld dat het werk toevertrouwd aan Heer Aelman, in zeer goede voorwaarden afgemaakt is.

Art. Haye	Paul d'Hoop	P. van de Vijver
	A. Coemans	J. de Kemmeter
C ^t A. de Hemptinne		J. Piens
	Kan. R. De Steur, pastoor.	

Ibid., *Zittingen Kerkfabriek*, 1894-1943, pp. 132-143.

1930, 5 JANUARI. — HERSTELLING VAN SCHILDERIJEN.

Twee groote schilderijen, verbeeldende : „*de genezing van den blindgeboren van Jericho*” en : „*Paulus en Antonius, kluizenaars, in godvruchtig gesprek*” werden hersteld door Aelman, vader voor de som van 1200 fr. ieder, betaald door eene bijzondere gift aan den H^r Pastoor geschonken.

Twee andere schilderijen, zoodanig gescheurd en versleten dat zij sedert veel jaren op den zolder der kerk lagen opgerold, werden wonderschoon hersteld door Aelman, zoon : de eene verbeeld : „*Elias in de woestijn*” ; de andere : „*Jesus met de Samaritaansche vrouw bij den put van Jacob*”. Deze herstelling heeft gekost 5.250 fr. voor ieder schilderij en werd betaald door een groot weldoener der kerk, nl. den H^r P. de Burggraave.

Eene 5° schilderij, nl. „*Jesus aan het kruis*” werd ook hersteld door Aelman, zoon voor de som van 750 fr. onkosten ook betaald door voornemden weldoener.

Ibid., *Zittingen Kerkfabriek*, 1894-1943, p. 156.

KRITISCHE UITGAVE VAN DE „PRECEPTA”
VAN GRAAF FILIPS VAN DE ELZAS
VOOR DE STAD GENT (1178)

door

R.C. VAN CAENEGEM en L. MILIS *

I. *Aard en Inhoud*

De *Precepta*, waarvan hier voor het eerst een kritische uitgave wordt gebracht, zijn een grafelijke ordonnantie voor de stad Gent, waarbij hoofdzakelijk enkele uitvoeringsmodaliteiten worden uitgevaardigd in verband met de Grote Keure, die niet lang te voren te Gent en in andere Vlaamse steden was ingevoerd¹. Hoewel de naam van de graaf-wetgever niet expliciet in de tekst wordt gegeven, moet Filips van de Elzas bedoeld zijn. Niet alleen is dit de communis opinio in de geschiedschrijving, maar graaf Filips was de enige graaf vóór de datum van de oudste bewaarde kopie van ons document (kort na 1237), die van Jeruzalem is teruggekomen en de titel van de ordonnantie vermeldt uitdrukkelijk dat ze werd uitgevaardigd door de graaf „toen hij van Jeruzalem terugkeerde”. Dit gegeven laat ook toe onze tekst te dateren, want het is bekend dat Filips van de Elzas in oktober 1178 terug in Vlaanderen was, na een pelgrims-tocht die was begonnen met zijn inschepping te Wissant rond Pinksteren 1177 (op 1 aug. van dat jaar had hij Palestina bereikt, was plechtig ontvangen te Jeruzalem en had het Hl. Land, na verschillende militaire operaties, kort na Pasen 1178 weer verlaten)². De tijdsbepaling „eo tempore quo rediit Iherosolimis” laat toe te stellen dat ons document werd uitgevaardigd in oktober 1178 of kort daarna. „Bij zijn terugkeer” moet niet al te letterlijk opgevat worden want de graaf had dan wel meer zaken te regelen dan het Gentse recht, zodat ook de eerste weken na oktober 1178 kunnen bedoeld zijn, maar het komt ons toch zeer onwaarschijnlijk voor dat „op het tijdstip dat hij terugkeerde” ook op het jaar na zijn terugkeer kon slaan, zodat het jaar 1178 als quasi zeker kan worden beschouwd.

Filips' ordonnantie werd voor de stad Gent uitgevaardigd. Aangezien ze een aanvulling en precisering is van de Grote Keure van de Vlaamse

(*) Onze dank gaat naar de stafleden en studenten die, in het raam van de colleges over Historische Kritiek aan de Gentse Rijksuniversiteit, hebben deelgenomen aan het onderzoek, waarvan de resultaten hier, althans gedeeltelijk, worden gepubliceerd.

(1) Zie de uitgave en commentaar van R. VAN CAENEGEM en L. MILIS, *Kritische uitgave van de „Grote Keure” van Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, voor Gent en Brugge (1165-1177)*, in: *Handelingen v.d. Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 143, 1977, blz. 207-257.

(2) H. VAN WERVEKE, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 4, 1970, kol. 303-305.

steden zou men eerder verwacht hebben dat ze werd ingevoerd in al de steden waar de Grote Keure was geïntroduceerd en de bepaling in de titel van ons stuk dat het „in Gandavo” werd uitgevaardigd, zou strikt genomen kunnen betekenen dat het „te Gent” voor al die steden en niet alleen „voor Gent” werd afgekondigd. Deze theoretische mogelijkheid wordt o.i. geëlimineerd door het feit dat onze tekst in geen enkele andere stad die de Grote Keure heeft gekregen enige sporen heeft nagelaten, terwijl hij te Gent, zoals we verder zullen zien, vele malen is gecopieerd; ook vermeldt de verbodsbepaling van art. 7 uitdrukkelijk de stad Gent (toegegeven dient echter dat deze plaatsnaam in een algemene aanvulling bij de Grote Keure, naargelang de stad had kunnen aangepast worden). De conclusie ligt voor de hand dat deze ordonnantie niet alleen te Gent, maar speciaal voor Gent werd uitgevaardigd. De reden is te zoeken in specifiek Gentse omstandigheden, met name de gespannen verhoudingen tussen de machtige en eigenmachtige stad en de niet minder machtige en eigenmachtige graaf, die met grote strengheid de hand wilde houden aan de naleving van zijn Grote Keure, wat blijkbaar te Gent tot extra-problemen aanleiding gaf³. De ware natuur van ons document blijkt niet alleen uit de titel „dit zijn de voorschriften die de graaf heeft afgekondigd”, maar ook uit de inhoud: we staan voor een ordonnantie, d.i. een stuk wetgeving door de landsheer, krachtens zijn vorstelijke, dus ook wetgevende, macht in één van zijn steden afgekondigd. We staan hier dus niet voor een stadsprivilege of keure in de zin van voorrechten of rechtsverbeteringen aan de stad en op haar aanvraag „verleend”, zoals bijv. de beroemde Gentse keure van Mathildis van 1191⁴. We staan hier ook niet voor een optekening van het geldende gewoonterecht. De Grote Keure had zich nog gedeeltelijk voorgedaan als een optekening van de gewoonte, want ze heette te zijn de „lex et consuetudo quam Philippus...

(3) Giselbert van Bergen heeft het over de „talrijke Gentenaars die machtig waren door hun familierelaties en versterkte torens” (*Chronicon*, ed. L. VANDERKINDERE, Brussel, 1904 (Kon. Com. v. Geschiedenis. Recueil de Textes pour servir à l'étude de l'histoire de Belgique), blz. 292) en aartsbisschop Willem van Reims nam in een brief van 1179, handelend over de rechten van het Gentse St. Veerlekapittel ook geen blad voor de mond, waar hij het had over de talrijke Gentenaars die, wegens hun rijkdom en hun huizen met versterkte torens, op insolente wijze rebelleerden en niet alleen op het stuk van het beheer van de scholen (van St. Veerle), maar ook op vele andere gebieden de jurisdictie en de heerschappij van de graaf usurpeerden: Filips, zo schreef hij, was er toe gebracht deze lieden in hun aangezicht te weerstaan en de sterke nekken van die hoogmoedigen met eigen kracht te buigen (uitg. M. H. VOORDECKERS - DECLERCQ, *Het ontstaan van de S. Veerleculthus te Gent*, in: Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, n.r. 17, 1963, n° 4, bl. 20-22). Het was, zoals bekend, om deze al te grote Gentse stedelijke hoogmoed te temmen dat Filips rond 1180 het nog bestaande gravensteen als een dwangburcht heeft gebouwd, zoals Giselbert van Bergen uitdrukkelijk zegt (*op. cit.*, bl. 266). Ook andere steden onder Filips' gezag, in en buiten Vlaanderen, zijn hardhandig door de graaf aangepakt, o.m. Hesdin, waar hij de klok van de *communia* in beslag nam en liet wegvoeren (VAN WERVEKE, *op. cit.*, kol. 324).

(4) Uitg. W. PREVENIER, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191 - aanvang 1206)*, II: *Uitgave*, Brussel, 1964, n° 1, bl. 1-16 (Kon. Com. v. Geschiedenis. Akten der Belgische Vorsten, 5).

comes... instituit'. Hoewel o.i. ook de Grote Keure veel meer nieuw recht bevatte en dus eerder een stuk wetgeving was dan een wijsdom (d.w.z. een optekening van het bestaande gewoonterecht), werd daar tenminste nog de schijn van een zeker costumier karakter gered⁵. In ons document wordt expressis verbis duidelijk gemaakt dat de graaf als wetgever optreedt en juridische bepalingen uitvaardigt, zonder enige verwijzing naar het gewoonterecht. Twee constataties kunnen hierbij nog worden gemaakt. Daar is vooreerst het ontbreken van enige vermelding van de *curia comitis*, de *consensus* van de raad van 's graven vazallen of de instemming of medewerking van de burggraaf of de schepenen van Gent. Daar is vervolgens de afwezigheid van de normale vormelijke elementen van een grafelijke oorkonde. Het stuk heeft noch protocol, noch eschatocol, de naam van de graaf ontbreekt en er is noch getuigenlijst noch datering. Met de Grote Keure is het niet anders gesteld en we hebben er elders op gewezen dat deze formele onbeholpenheid een gevolg is van de toenmalige betekenis van de wetgeving als rechtsbron⁶. Die was in de 12e eeuw nog zeer ondergeschikt aan de gewoonte, dé essentiële bron van het recht van de tijd. Een optekening en bekrachtiging van het gewoonterecht vond men normaal, net als een verlening van voorrechten (waarvoor de gewone chartervorm best kon worden aangewend); de afkondiging van nieuwe rechtsregels door de vorst was echter een innovatie, waar men nog onwennig tegenover stond en die pas later een aangepaste en geëigende diplomatische vorm zou krijgen⁷.

Onze tekst is duidelijk een complementaire ordonnantie: ze staat niet op zichzelf zoals de Grote Keure, maar is een aanvulling en precisering bij deze laatste. Dit blijkt niet uit de titel, maar uit de analyse van de inhoud. De bepalingen betreffen inderdaad geen fundamentele regels van strafrecht, strafprocesrecht en gerechtelijke organisatie, zoals de Grote Keure, maar vooral, zij het niet uitsluitend, detailkwesties die waren opgedoken bij de toepassing van deze laatste en vooral dan bij de inning van de zeer zware boete van 60 pond, die één van de grote innovaties was van de Grote Keure en één van de steunpilaren van het strenge strafrecht van Filips⁸. De artikelen 1, 3, 4, 5 en 6 (in onze nummering) hebben betrekking op de inning van grafelijke boeten (art. 1 en 6 vermelden uitdrukkelijk de 60 pond boete); de artikelen 2 en 7 zijn toevoegingen aan de lijst van misdrijven en straffen van de Grote Keure en hebben alleen in die zin betrekking op de 60 pond boete dat ze twee nieuwe misdrijven vermelden die met die straf worden gesanctioneerd, nl. de wei-

(5) Zie op dit punt VAN CAENEGEM en MILIS, *op. cit.*, bl. 213-217.

(6) *Op. cit.*, bl. 219-220.

(7) Een interessant voorbeeld van een rechtswijziging ingevoerd bij wijze van stedelijk voorrecht is het privilege van Boudewijn VII voor Ieper van 1116, dat de uitgewerkte vorm van een schenkingsoorkonde heeft, met *intitulatio*, datum, lijst van ondertekenaars enz. (uitg. F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre 1071-1128*, Brussel, 1938 (Kon. Com. v. Geschied. Akten der Belgische Vorsten), n° 79, bl. 177-178).

(8) R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, Brussel, 1954, bl. 216-217 (Verhand. Kon. Vl. Acad. Wetenschappen, Kl. Lett. Verhand. 19).

gering een vredesgijzelaar te leveren en de vorming van onwettige groepen (waarschijnlijk gewapende) aanhangers in de stad.

II. Juridische Analyse

De *Precepta*, waarvan we het belang dadelijk hopen in het licht te stellen, behoren tot de meest verwaarloosde teksten van het oud-Vlaamse recht. Ze zijn nooit het voorwerp geweest van een systematische analyse en men heeft er in de literatuur bijna nooit meer dan een paar lijnen aan besteed. De uitzondering is C.L. DIERICX die aan onze tekst een zevental bladzijden heeft gewijd, waarin men naast de Latijnse tekst en de Middelnederlandse vertaling, ook een moderne Franse vertaling vindt alsook, artikelgewijs, een commentaar die alleen voor het laatste artikel van de ordonnantie uitvoerig is⁹. Daarbuiten moet onze tekst zich, zoals gezegd, in de literatuur tevreden stellen met een paar lijnen, al dan niet n.a.v. een editie: dit is het geval bij LESBROUSSART, WARNKOENIG, GHELDOLF, VANDERKINDERE, FRIS, VAN WERVEKE en KOCH¹⁰. Ook wordt onze tekst zeer kort geanalyseerd in een aantal inventarissen en regestenwerken, van VAN DUYSE, WAUTERS en COPPIETERS¹¹. Merkwaardig is dat onze tekst niet wordt behandeld in de paragraaf *Législation* van GANSHOF's overzicht van de middeleeuwse Vlaamse instellingen in LOT en FAWTIER's *Institutions françaises*¹², noch in VAN WERVEKE's artikel over Filips van de Elzas (en diens wetgevende bedrijvigheid) in het *Nationaal Biografisch Woordenboek*, waar de Grote Keure wordt besproken¹³. Dat de Gentse aanvulling in de schaduw heeft gestaan van de Grote Keure is begrijpelijk, aangezien haar betekenis inderdaad secundair was, doch deze graad van verwaarlozing was toch onverdiend: wie een belangrijke beschikking als de Grote Keure bestudeert doet er goed aan de aanvullende en preciserende bepalingen uit de tijd zelf eveneens in zijn studie te betrekken. Ook behandelen de *Precepta* geen detailkwesties zonder intrinsiek belang, maar wel sensitieve materies, waaruit heel wat kan geleerd worden m.b.t. de strafpolitiek en de politiek tout court van de grote Elzasser.

(9) C.L. DIERICX, *Mémoires sur les lois et les privilèges des Gantois*, I, Gent, 1817, bl. 79-85.

(10) Zie voor LESBROUSSART, WARNKOENIG, GHELDOLF en KOCH de volledige referenties bij onze editie; L. VANDERKINDERE besteedt een paragraaf van 15 lijnen aan onze tekst in zijn *La politique communale de Philippe d'Alsace et ses conséquences* (Acad. roy. Belg., Bull. Classe Lettres et Sciences morales et polit., 1905, n° 9-10, bl. 751-752) en V. FRIS amper drie lijnen in zijn *Histoire de Gand*, Gent, 1930, bl. 19; H. VAN WERVEKE vermeldt hem terloops in zijn *Kritische studiën betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent*, Antwerpen, Parijs, Amsterdam, 1933, bl. 53, n. 5 (Werken Fac. Letteren Gent, 69).

(11) Zie verder de volledige referenties bij onze editie.

(12) *Histoire des institutions françaises au moyen âge*, o.l.v. F. LOT en R. FAWTIER, I: *Institutions seigneuriales*, Parijs, 1957, bl. 366-369.

(13) *Op. cit.*, kol. 324-325: de auteur stelt terecht dat de uitvaardiging van de keure in de grote steden „beantwoordde aan een verstrakking van Filips' houding tegenover de bevolkingscentra”; we zullen zien hoe de *Precepta* een stap verder hebben gezet in diezelfde richting.

Artikel I luidt als volgt. „Indien iemand van een misdrijf waarop 60 pond boete staat is overtuigd en hij binnen de drie dagen de graaf geen voldoening heeft gegeven, verlate hij het land van de graaf binnen de drie dagen ; doet hij dat niet en wordt hij daarna in het land van de graaf gezien, hij zal alle dagen van zijn leven wetteloos blijven”. Dit artikel bepaalt de termijn waarbinnen de 60 pond boete, ingesteld door de Grote Keure, moet worden "voldaan", hetzij door effectieve betaling in de grafelijke schatkist hetzij door het stellen van borggen, geven van panden of andere vormen van waarborg, voorschot of compositie die „de graaf voldoening schonken”. De termijn voor een zo zware boete — zo zwaar dat alleen de rijke burgers ze ooit werkelijk konden betalen — was ongelooflijk kort : slechts drie dagen toestaan om een klein fortuintje te realiseren was een ongenadige maatregel¹⁴. Nog ongenadiger was de sanctie voor de niet-betaler : hij moest stad en land verlaten — ook alweer binnen drie dagen — en werd wetteloos, indien hij zich daar ooit nog vertoonde. Wie wetteloos, d.w.z. vogelvrij verklaard was, genoot geen enkele rechtsbescherming meer, noch in zijn goed noch in zijn persoon en kon derhalve ongestraft worden om het leven gebracht¹⁵. Op een even preciese als harde manier werd in dit artikel een in de Grote Keure onvermeld gebleven vraag i.v.m. de 60 pond boete beantwoord.

Artikel 2 luidt als volgt. „Indien iemand vanwege de graaf te Gent tot „vice-graaf” werd aangesteld en hij van iemand een gijzelaar eist, dan zal deze hem die gijzelaar binnen de drie dagen uitleveren ; zoniet zal hij de boete van 60 pond oplopen”. We vermoeden dat dit artikel verband houdt met een materie die in het oude strafrecht een belangrijke plaats innam en ook in de Grote Keure werd behandeld, nl. de strijd van de openbare machten tegen de vete. Een van de aangewende technieken bestond erin de families die in vete lagen ertoe te brengen een tijdelijke wapenstilstand — *verde* genoemd — af te sluiten, in afwachting van de definitieve verzoening, *zoen* genoemd. De Grote Keure bepaalde in haar art. 13 dat twee of meer schepenen het recht hadden dergelijke *verden* op te leggen betreffende om het even welke vete en dat weigering met

(14) VAN CAENEGEM, *Strafrecht*, bl. 223-227 ; men bedenke dat een ongeschoolde arbeider zich met een dagloon van 1 penning (1 pond = 240 penningen) moest tevreden stellen (zodat 60 pond voor hem het loon van 60 jaar betekende) en dat men een horige kon kopen voor bedragen van 4 pond 10 schellingen of 8 pond (naargelang leeftijd, gezondheid en andere consideraties die ons onbekend zijn), zie L. MILIS, *De onuitgegeven oorkonden van de Sint-Salvatorsabdij te Ename voor 1200*, Brussel, 1965 (K.C.G.), n° 35, bl. 24-25 en nr 64, bl. 35).

(15) VAN CAENEGEM, *op. cit.*, bl. 137-147. We staan hier voor een regel die eeuwenlang van praktische toepassing is gebleven. In Atrecht, de stad die het model is geweest voor de Grote Keuren, vindt men bijv. nog in de 16e eeuw dat personen die schuldig waren aan doodslag werden vrijgesproken omdat hun slachtoffer de 60 pond boete niet had betaald en „wetteloos” was geworden, zie R. MUCHEMBLED, *Misdaad en straf in Atrecht onder keizer Karel V*, in : Spiegel Historiaal, 13, 1978, bl. 106 (de stadskeure van Atrecht van Filips II Augustus 1194, bepaalde in art. 12 : „qui bannitum de 60 lb. vel de morte hominis infra bannileugam occiderit, quantum ad communiam sine forisfacto erit”, G. ESPINAS, *Recueil de documents relatifs à l'histoire du droit municipal. Artois*, n° 108, I, Parijs, 1934, bl. 275-276.

60 pond werd beboet. In de *Precepta* wordt, naar ons gevoelen, deze stipulatie aangevuld doordat ook de *vice-comes* (waarover dadelijk meer) het recht krijgt initiatieven op dit gebied te nemen (eveneens op straffe van 60 pond), door het eisen van vredesgijzelaars. Men kende twee soorten van dergelijke gijzelaars. De eerste, die in vroegere tijden domineerde, waren de gijzelaars die door de families bij het sluiten van de *verde* werden uitgeleverd en met hun leven borg stonden voor het vrede-lievend gedrag van de clan tot het moment van de verzoening was gekomen. De tweede, waarmee we hier vermoedelijk te maken hebben, waren gijzelaars die geëist werden van families die geen *verde* wilden sluiten. Het eisen van dergelijke gijzelaars was dan een pressiemiddel om de weerbarstige bloedverwanten tot beter inzicht, d.w.z. tot het sluiten van vrede te brengen. Dergelijke gijzelaars werden opgesloten, zij zelf of hun familie moesten tijdens dit „inliggen” voor hun onderhoud instaan en ze konden hun gewone werkzaamheden niet uitoefenen : dit alles was een drukingsmiddel dat na verloop van tijd wel zwaar moest doorwegen. De gijzeling door de overheid was ook een middel om de meest vechtlustige familieleden in verzekerde bewaring te nemen tot de verzoening een einde aan de vete had gesteld. De *vicecomes* krijgt hier een belangrijke en directe rol — buiten en naast die van de schepenen — in de stedelijke vredespolitiek : op de weigering de geëiste gijzelaar in te leveren stond de ruïneuze boete van 60 pond¹⁶. De *vicecomes* van ons artikel is o.i. de proto-baljuw, d.w.z. de welbekende grafelijke ambtenaar die pas in de loop van de 13e eeuw zijn standaardbenaming van *ballivus* heeft gekregen, maar die reeds onder Filips van de Elzas is ontstaan, zij het onder een verscheidenheid van benamingen en omschrijvingen als *justicia* of *minister comitis* of „hij die de graaf in zijn plaats zal instellen om het recht te handhaven” (Grote Keure, art. 28). De term *vicecomes* slaat o.i. op deze ambtenaar (en bijv. niet op de oude, feodale burggraaf), niet alieen wegens de rol die hij hier speelt in de ordehandhaving in de stad, maar omdat *vice-comes*, d.w.z. hij die optreedt „in de plaats van de graaf” precies overeenstemt met de omschrijving van de proto-baljuw in de Grote Keure, art. 28 „quem loco suo ad iusticiam tenendam instituerit”¹⁷. Men notere dat ook hier de tijdsfactor belangrijk is : de ongeduldige wetgever gunt de deelnemers aan een vete slechts drie dagen om een gijzelaar te vinden en in het gijzelhuis te doen inliggen ; ook hier is de sanctie zeer zwaar, weliswaar geen verbanning, zoals in art. 1, maar toch de hoogste bestaande geldboete.

Art. 3 luidt als volgt. „Indien iemand een grafelijke boete heeft opgelopen en door de schepenen overtuigd werd, zal men naar zijn huis gaan en zoveel van hem ontvangen als nodig is om de boete aan de graaf te voldoen ; indien hij niet genoeg bezit, zal men het ontbrekende op zijn

(16) Zie over *verden* en vredesgijzelaars VAN CAENEGEM, *op. cit.*, bl. 248-279.

(17) Zie voor de vroege geschiedenis van de Vlaamse baljuwen de voortreffelijke studie van L.M. DE GRYSSE, *Some observations on the origin of the Flemish bailiff (bailli) : the reign of Philip of Alsace*, in: Viator. Medieval and Renaissance Studies, 7, 1976, bl. 243-294.

persoon verhalen". Dit artikel behandelt een eeuwig probleem van het strafrecht in het algemeen en de geldstraffen in het bijzonder: wat te doen om een effectieve inning te verzekeren en wat te doen met veroordeelden die te arm zijn om te betalen. Onze tekst, die specifiek handelt over boetes die aan de graaf verschuldigd waren, stipuleert wat de inning betreft dat de grafelijke gerechtsofficier, d.i. de baljuw — want hij schuilt achter de „men" van art. 3 — zich naar de woning van de veroordeelde moet begeven om het verschuldigde te ontvangen en zich bij onvoldoende betaling te vergewissen of bepaalde delen van de inboedel kunnen te gelde gemaakt worden (aangezien de inningsproblemen bij de 60 pond boete al in art. 1 werden geregeld, mag men aannemen dat art. 3 de lagere boeten behandelt). Indien de veroordeelde desondanks nog bij de graaf in het krijt blijft staan, zal hij worden gevangen gezet, om zijn schuld door arbeid af te betalen of in de schuldevangenis, onderhouden door vrienden en magen, een miserabel bestaan te slijten tot het ontbrekende geld, ergens toch „gevonden" werd (hetzij dat hij het tijdig had weggestopt en er thans mee te voorschijn kwam om uit een vunzige kerker te ontkomen, hetzij dat verwanten, vrienden en kennissen na verloop van tijd het nodige bijeenbrachten of beroep op de liefdadigheid met succes was bekroond). Er was echter nog een andere kans om uit de gevangenschap te worden bevrijd, nl. het vinden van een borg, die zich met zijn eigen goed tegenover de graaf verbond het nodige bedrag binnen een acceptabele termijn te betalen (vanzelfsprekend mits verhaal op de hoofdschuldenaar, wanneer die opnieuw solvabel was). Aan deze mogelijkheid is het volgende artikel gewijd.

Art. 4 luidt als volgt. „Indien hij echter een borg stelt voor zichzelf en die borg stelt de betaling uit tot de gerechtsofficier van de graaf hem daaromtrent voor het gerecht daagt, dan zal de borg dubbel gestraft worden". Hier treden we in steeds minutieuzere details, want de vraag wordt gesteld wat moet gebeuren indien de borg op zijn beurt in gebreke blijft. Dan rest de baljuw niets anders dan de vierschaar om diens veroordeling te vragen, doch niet alleen tot de betaling van het verschuldigde bedrag, maar twee maal zoveel, als straf omdat de borg niet spontaan en binnen de afgesproken of costumiere termijn heeft betaald en de baljuw daarvoor heeft genoodzaakt een gerechtelijke procedure in te spannen. Men notere wat voor een gecompliceerde cascade van mogelijkheden hier wordt onderscheiden. De veroordeelde betaalt of hij betaalt niet (of althans niet helemaal). In dit tweede geval neemt men uit zijn huis wat men kan. Daarmee is de graaf geheel of slechts gedeeltelijk voldaan. In dit tweede geval wordt de in gebreke blijvende overtreder gevangen gezet en, indien hij geen borg vindt, gehouden. Vindt hij wel een borg, dan gaat hij vrij uit (mits ervoor te zorgen dat hij later zijn borg vergoedt). De borg kan de graaf betalen en dan zijn er geen strafrechtelijke problemen meer, of hij kan zelf ook in gebreke blijven en in dat geval zal het tussen hem en de baljuw tot een proces komen en zijn veroordeling tot dubbele betaling. Wellicht kon hij op zijn beurt weer een borg stellen, die op zijn beurt... doch het is beter deze potentieel eindeloze keten van niet-betaling af te breken. Het verschil in behandeling van de niet-betaler van

de 60 pond boete en de andere is opvallend. Voor de eerste is er geen pardon en leidde niet-betaling binnen de drie dagen — en weinigen waren in staat deze zware financiële inspanning te leveren — tot verbanning en eventueel vogelvrijverklaring. Opnieuw blijkt hier het verpletterend karakter en uitdrijvend effect van dit strenge wapen in graaf Filips' strijd tegen de geweldscriminaliteit. Bij de lagere boeten is de houding van de overheid veel toegeeflijker en schijnt niet de verjaging van de veroordeelde maar de betaling van de boete beoogd en verwacht te worden.

Art. 5 luidt als volgt. „Op gelijke wijze zal ook in andere zaken al wie als borg is aangesteld en wacht met betalen tot men hem voor het gerecht brengt, dubbel bestraft worden”. Hier wordt de regel van art. 4, die alleen sloeg op het in gebreke blijven van borgen tegenover de graaf, uitgebreid tot alle gevallen van borgstelling. Wie zich borg stelt moet betalen binnen de normale of afgesproken termijn, wie dat niet doet en de schuldeiser noodzaakt tot een gerechtelijke actie (met al de last en kosten van dien) zal het verschuldigde bedrag dubbel betalen. Dit artikel lijkt ingegeven door rechtvaardigheidsoverwegingen want het breidt *per analogiam* de toepassing van art. 4 uit tot alle burgers. De dubbele betaling, die we hier ontmoeten, is een regel die reeds vroeg in de geschiedenis opduikt. Hij komt voor in zo uiteenliggende bronnen dat het onmogelijk is met zekerheid na te gaan welke de inspiratiebron voor onze ordonnantie kan geweest zijn. We vinden hem zowel in de bijbel (Exodus 22,4: als een dief betrapt wordt met het gestolen vee nog levend in de hand, zal hij het dubbel restitueren), als in het Romeinse recht (waar de Lex Aquilia over de schadevergoeding bepaalde dat wanneer de schuldlige had geloofend, de vergoeding dubbel werd: „*lis infitiando crescit in duplum*”). In de Noord-Spaanse gewesten met vroege stedelijke ontwikkeling ontmoet men reeds in de 11e eeuw analoge bepalingen. Zo leest men in de Fuero van León van koning Alfonso V uit het jaar 1020, art. 19: „wie iemand zonder vonnis een onderpand afneemt zonder eerst bij diens heer geklaagd te hebben, zal wat hij als pand heeft weggenomen dubbel teruggeven” en in de *Usatges de Barcelona*, optekening van het Catalaanse recht onder Ramón Berenguer I de Oude, daterend uit 1055-1071, waarschijnlijk kort voor 1068, werd bepaald dat aan beroofde kooplieden het dubbel van de verloren goederen moest worden gerestitueerd en dat een leenman die in gebreke was gebleven tegenover zijn heer, dit in tweevoud moest goed maken¹⁸.

(18) *Cortes de los antiguos reinos de Leon y de Castilla publicados por la real Academia de la Historia*, I, Madrid, 1861, bl. 5; A. GARCIA-GALLO, *Manual de Historia del Derecho Español*, II, Madrid, 1967, bl. 587, n° 824, art. 62; bl. 527, n° 795, art. 34. Cf. L.G. DE VALDEAVELLANO, *Historia de España*, I, 2, Madrid, 1963, bl. 310 en A. SCHAUBE, *Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebietes bis zum Ende der Kreuzzüge*, München, 1908, bl. 103. De sanctie van de verdubbeling van de verbintenis voor de in gebreke gebleven partij gaat wellicht terug op een algemeen menselijke reflex: men vindt ze bijv. in art. 160 van het wetboek van Hammurabi, dat bij breuk van verloving een dubbele schadevergoeding voorzag (J. KOHLER en F.E. PEISER, *Hammurabi's Gesetz*, I, Leipzig, 1904).

Art. 6 keert terug naar de beruchte 60 pond boete en behandelt de plaats van dagvaarding, al volgt. „Indien iemand een misdrijf heeft gepleegd waarop de 60 pond boete staat, worde hij gedagvaard te zijnen huize, heeft hij er geen dan worde hij gedagvaard op een terechtzitting en als hij niet binnen de drie dagen verschijnt zal hij voor schuldig worden gehouden”. We staan hier voor een typisch aanvullend artikel waarbij enkele details worden gepreciseerd, die in de Grote Keure in het duister waren gelaten. Inderdaad, het fundamentele principe dat een beklagde van een 60 pond-misdrijf, die verstek liet gaan, automatisch voor schuldig werd gehouden aan het misdrijf waarvan hij werd beticht, staat reeds in de Grote Keure geformuleerd (art. 1). Niet duidelijk was echter waar de beklagde moest gedagvaard worden, want art. 1 van de Grote Keure had het alleen over een dagvaarding ten huize van de beklagde, zonder iets te voorzien voor het geval hij geen huis had en art. 2 zegde helemaal niets over de plaats van dagvaarding. Dit werd in de *Precepta* gepreciseerd: de beklagde moet gedagvaard aan zijn huis als hij er een heeft, zoniet ter rechtbank waar zijn zaak wordt opgeroepen. De Grote Keure had evenmin gespecificeerd binnen welke termijn de gedagvaarde moest verschijnen (er wordt alleen gesproken van de „gestelde dag”), dit werd thans gedaan: weer gold de korte termijn van drie dagen. Wellicht hadden sommige lieden van een zekere vaagheid van de Grote Keure geprofiteerd om allerlei uitvluchten te bedenken en aan haar strenge bepalingen te ontsnappen: waar moest men rechtsgeldig iemand dagvaarden die geen huis (in de stad) had? Wellicht door een proclamatie op het schepenhuis, maar dan binnen welke termijn? Waarschijnlijk hadden allerlei lieden beloofd „in de naaste toekomst” hun boete te betalen en zo de zaak op de lange baan geschoven, of borgen gesteld die dan zelf maar met grote moeite tot betalen konden worden gebracht. Niet-betalers tegen wie een verbanningsvonnis was uitgesproken bleven rondhangen omdat niet vaststond binnen welke termijn ze moesten verdwijnen. Dit alles werd door de strenge preciseringen van de *Precepta* tegengegaan en Filips maakte wel bijzonder duidelijk, als dat nog nodig was, dat het hem met zijn nieuwe strafrecht ernst was.

Art. 7 luidt, in letterlijke vertaling, als volgt. „Niemand zal te Gent een ander mens hebben, tenzij in verband met een vete of een leen; wie hem toch heeft en overtuigd wordt, zal in de genade van de graaf zijn ten belope van 60 pond”. Met de interpretatie van dit artikel kan men vele kanten uit, want „een mens hebben” is een vage uitdrukking die verschillende inhouden kan dekken. Op het eerste gezicht zullen vele mediëvisten denken aan de *homo potestatis*, de „mens die in andermans macht staat”, d.w.z. de horige die van een heer-grondbezitter afhangt. In die zin zou ons artikel een verbod betekenen van horigheid en horigheidsrelaties in de stad: daar mochten alleen vrije lieden wonen zodat ingeweken platelandshorigen er — al of niet na de bekende termijn van jaar en dag — vrij werden (regel waarvoor men in de moderne geschiedschrijving de formule „Stadluft macht frei” heeft bedacht)¹⁹. Tegen deze interpre-

(19) H. MITTEIS, *Über den Rechtsgrund des Satzes „Stadluft macht frei”*, in:

tatie bestaan een aantal bezwaren. Men ziet niet goed hoe die ex-plattelandsorigen op één lijn konden worden geplaatst en in één adem worden genoemd met de *homines de faida* en de *homines de feodo*, vooral de gedachtensprong „niemand hebbe een horige man tenzij... een leenman” zou wel erg vreemd zijn. Ook ziet men niet goed waarom een maatregel uit de sociale sfeer plots zou verschijnen in een ordonnantie die duidelijk het strafrecht tot voorwerp heeft. Analoge bezwaren kan men formuleren t.a.v. de interpretatie van *hominem habere* zoals de schuldknechtschap, d.w.z. het in de onvrijheid vervallen wegens onbetaalde schulden. Evenmin moet men in onze gewesten in die tijd aan vormen van de antieke en in het Middellandse Zeegebied voortlevende slavernij denken. Onze interpretatie gaat dan ook in een andere richting, nl. van een verbod van paramilitaire formaties, gewapende *clientelae*, tot stand gebracht doordat een machtig burger een aantal lieden met een eed van trouw aan zich verbond. Groepsgeweld en bendevoorming waren een gesel van de middel-euwse samenleving en de Grote Keure was bijzonder streng voor de huisoverval door benden (art. 2). Ons artikel zou dan betekenen dat dit soort groeperingen rond leidende figuren in de stad, verboden waren, uitgenomen in verband met veten en lenen. Dat de eed van persoonlijke en levenslange trouw, bij de manschapsceremonie afgelegd door wie een leen ontving, een legitieme en algemeen gerespecteerde band was in de feodale samenleving ligt voor de hand en we zullen er dan ook niet langer blijven bij stilstaan. De *homo de faida* verdient wellicht enkele woorden commentaar. We staan hier voor een bekende instelling van het oude zoenrecht, nl. de soort manschap die werd gedaan door een misdadiger aan zijn slachtoffer (of een bloedverwant) n.a.v. de plechtige openbare verzoening. Het hele ceremonieel geleek sterk op dat van de feodale manschap en ook de terminologie van *homo* en *homagium* (Ned. 'man'), maar de aanleiding en context waren verschillend²⁰. Het lag voor de hand dat zoenmanschap ook buiten de verbodsbepalingen van Filips moest blijven, die vrede en verzoening juist in de hand moesten werken. Doch buiten de zoenmanschap en de feodale manschap waren private „solidariteiten” rond machtige Gentenaars, gevestigd op manschap-achtige beloften en eden, verboden. Ze waren een bron van onrust binnen de stad, maar ook van opstandigheid tegenover de graaf en men begrijpt dan ook dat hij er een zware straf op heeft gesteld: de ruïneuze 60 pond boete, enkel en alleen voor het „hebben” van een dergelijke „man”, zonder dat het verder tot enige concrete daad van weerspanning of geweld was gekomen! Hierbij nog twee kanttekeningen. De straf gold alleen voor hem die onwettige „mannen” rond zich had geschaard, niet voor hen die zijn „man” waren geworden. Ook verschijnt de 60 pond boete hier in de ongewone vorm van de „genade van de graaf ten belope van 60 pond”, d.w.z. een willekeurige geldstraf die door de graaf naar goeddunken kon worden bepaald, tot een maximum van 60 pond. Die 60 pond boete moet

Festschrift E.E. Stengel, Münster, Keulen, 1952, bl. 324-358 (herdr. in C. HAASE, *Die Stadt des Mittelalters*, II: *Recht und Verfassung*, Darmstadt, 1976, bl. 182-202).

(20) VAN CAENEGEM, *op. cit.*, bl. 284-286.

zelfs voor de rijke inwoners van de Vlaamse steden in graaf Filips' tijd een afschrikwekkend middel van betekenis geweest zijn ²¹.

De lezer van de zeven artikelen van de *Precepta* mag zich wel afvragen of ze aan een bepaalde logica beantwoorden en hun volgorde een bepaald plan en gedachtengang verraadt (een weinig bestudeerd formeel aspect van de middeleeuwse rechtsbronnen). Het fundamentele doel van de *Precepta* is de bestrijding van opstandigheid en geweldscriminaliteit, vandaar het verbod van de onwettige vormen van manschap (art. 7), en het recht van de baljuw gijzelaars te eisen in geval van vete (art. 2), vandaar ook de aanvullende bepalingen over de strafprocedure (art. 6) en de tenuitvoerlegging van de veroordeling tot boete (art. 1, 3, 4), vooral dan de 60 pond boete (art. 1, 6), die wordt uitgebreid tot nieuwe misdrijven (art. 2, 7). Alleen art. 5 valt buiten dit raam want het betreft een algemene regel over de borgstelling. Het past echter wel in de *Precepta* als een uitbreiding van art. 4, dat handelt over het ingebreke blijven van borgen tegenover de graaf. De interne samenhang van de ordonnantie is dus duidelijk en goed vatbaar. De volgorde van de artikels is dat minder, hoewel bij nader toezien toch wel draden kunnen worden ontdekt die het ene artikel met het andere verbinden. Dat het stuk opent met preciseringen i.v.m. de 60 pond boete is zeer begrijpelijk, want deze was een sluitsteen van Filips' strafrecht. De draden die naar art. 2 — een nieuwe materie — leiden zijn de termijn van drie dagen en de 60 pond boete, die allebeide in de eerste twee artikels voorkomen. Daarna keert men met art. 3 en 4 terug naar het uitgangspunt, de niet-betaling van boeten, ditmaal betreffende de lagere boeten. Hier wordt, onder andere oplossingen, aan een borgstelling voor de betaling van de boete gedacht en de regeling daaromtrent, in art. 4 gedefinieerd, wordt in art. 5 uitgebreid tot andere gevallen van borgstelling. Met art. 6 nemen we weer de draad op van de procedure in verband met de 60 pond boete, waarbij deze laatste wellicht de band legt met het zevende en laatste artikel, dat genoemde boete voor een nieuw misdrijf invoert.

Zoals bekend, hebben de Gentenaars van het overlijden van graaf Filips in 1191 geprofiteerd om van zijn weduwe, Mathildis, de reeds genoemde stadskeure te verkrijgen, die de klok terugdraaide en vele strenge innovaties van de grote Elzasser ongedaan maakte, waaronder de 60 pond boete (10 pond was er de hoogste geldstraf). Echter niet voor lang, want reeds in de zgn. „baljuwsordonnantie" uit 1192-1202 en zeer waarschijnlijk 1195-1202 ²² en de Gentse ordonnantie van de regent,

(21) Het is betekenisvol voor de rijkdom van sommige Vlaamse burgers uit die tijd dat mensen als Willem Cade en Hugo Oisel geldschietters waren van de koningen van Engeland (A.-L. POOLE, *From Domesday Book to Magna Carta 1087-1216*, Oxford, ²1955, bl. 423).

(22) Uitg. W. PREVENIER, *op. cit.*, n° 214, II, bl. 437-447; cf. R.C. VAN CAENEGEM, *Considérations critiques sur l'ordonnance comtale flamande connue sous le nom d'„Ordonnance sur les baillis"*, in: *Actes du Congrès Internat. de la Société Italienne de l'Histoire du Droit*, Florence, 1971, bl. 133-152.

Filips van Namen uit 1206²³ is de stad teruggekeerd tot het regime van Filips van de Elzas, gekarakteriseerd door de 60 pond boete (resp. in art. 6 en art. 2, 3, 6 en 7). De artikelen 2, 3 en 7 van deze laatste ordonnantie zijn in het licht van de *Precepta* bijzonder interessant. Art. 2 bepaalt dat indien een rijk man tot de 60 pond boete veroordeeld wordt, hij binnen de drie dagen de volle som moet betalen; wie niet zo welgesteld is moet binnen drie dagen ten minste 10 pond betalen op straffe van verbanning voor 10 jaar en wetteloosheid bij voortijdige terugkeer (voor de rest, nemen we aan, kon afbetaling, borgstelling of compositie optreden).

Nog veel strenger is art. 3 dat niet alleen met de 60 pond boete dreigt tegen al wie moorddadige wapens draagt, maar er aan toevoegt dat wie de boete niet integraal binnen de drie dagen betaalt een hand zal verliezen. Nadat art. 6 de boete van 60 pond heeft gesteld op het schenden van *verde* of *zoen*, stipuleert art. 7 dat deze boete binnen de drie dagen moet worden betaald, op straf van verbanning voor drie jaar en verbeurte van alle goed, en wetteloosheid bij voortijdige terugkeer²⁴.

III. Handschriften en vroegere edities

Reeds bij de editie van de „Grote Keure” voor Gent en Brugge is gebleken hoe arm men nog is aan kritische uitgaven van Vlaamse juridische teksten uit de twaalfde eeuw²⁵. Dit is des te verbazender daar de geschiedenis van het oude graafschap sinds haast tweehonderd jaar de scherpzinnige aandacht van menig voortreffelijk mediëvist heeft opgewekt.

Wanneer we dan ook de lijst van oudere uitgaven van de *Precepta* bekijken en nagaan waar de uitgevers hun tekst vandaan gehaald hebben, blijkt dat precies de slechtste — of liever: de verst van het origineel verwijderde — kopieën als model werden genomen.

Men kan zelfs stellen dat na de eerste uitgave van LESBROUSSART in 1789²⁶ en na die van WARNKOENIG in 1836²⁷ er geen vooruitgang meer werd geboekt... tot in 1960. In dat jaar publiceerde A.C.F. KOCH zijn *Vroegmiddelnederlands ambtelijk proza* waarin hij de *Precepta* naar het oudst bekende handschrift uitgaf. Maar zelfs daar bleef een kritische uitgave, gebaseerd op alle bewaarde handschriften, afwezig (wat trouwens niet in de bedoeling van Koch lag)²⁸.

De handschriftelijke traditie is complex. Zoals hierboven al is aange-

(23) Uitg. A.C.F. KOCH, *Vroeg Middelnederlands ambtelijk proza. Gentse keuren van vóór 1240*, Groningen, 1960, nr. IV-V, bl. 32-43; voor de datum zie PREVENIER, *op. cit.*, II, bl. 441 en 443.

(24) Art. 10 van de keure van Mathilde was veel milder: wie de boete van 4 pond niet binnen de 3 dagen betaalde werd dubbel beboet; was hij onvermogen, dan werd dat op het schepenhuis uitgeroepen en mocht men hem geen onderdak meer verschaffen.

(25) VAN CAENEGEM en MILIS, *op. cit.*, bl. 221-222.

(26) P. d'OUDEGHERST, *Annales de Flandre*, ed. J. B. LESBROUSSART, I, Gent, 1789, bl. 430-431.

(27) L.A. WARNKOENIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, II, 1, Tübingen, 1836, bl. 10-11, nr. II.

(28) Groningen, 1960, bl. 16-23, nr. II.

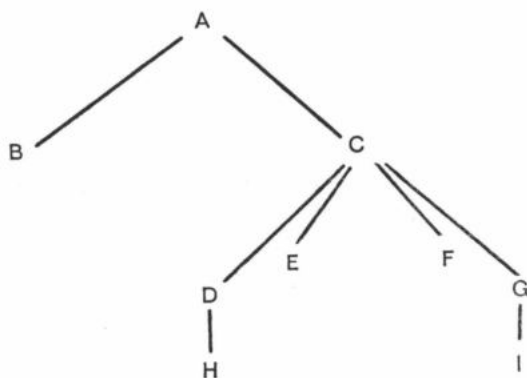
gestipt bleef de tekst van de *Precepta* (die zich niet aandienen als typisch Gents) toch maar bewaard in Gentse bronnen, wat meteen een aanwijzing was om ze te situeren in een uitsluitend Gents politiek en juridisch kader. De tekst komt voor in de belangrijke reeks stadscartularia, die sinds de dertiende eeuw samengesteld zijn en die door latere gebeurtenissen, over archieven en bibliotheken te Gent, Brussel en Wenen verspreid zijn geraakt.

Het oudste in de reeks is het oude *cartularium*, bewaard als *fonds Stad Gent*, nr. 6 op het Rijksarchief te Gent, hier *B* genoemd.

De andere teksten gaan rechtstreeks of onrechtstreeks terug op het *cartularium*, genoemd „*Wetten en Costumen*” uit de veertiende eeuw (Stadsarchief Gent, 93 bis 8), hier *C*.

Alle tekstgetuigen stammen uit de praktijk, met uitzondering van één. De Collectie Gerard op het Algemeen Rijksarchief te Den Haag (hier *H*) is een allegaartje van afschriften met erudiete bedoeling.

Het kritisch apparaat bij de uitgave laat niet toe een *stemma codicum* op te stellen dat sluitend is. Veel verder dan tot een grof onderscheid tussen een traditie *B* (één handschrift) en een traditie *C* (zeven handschriften) kan men niet komen. Voor de samenstelling van de stamboom moet men dan ook beroep doen op het *stemma* dat voor de Grote Keure werd opgesteld²⁹ en op het *stemma* dat W. PREVENIER opstelde voor de keuren van Mathildis en Boudewijn VIII³⁰. Dit leidt tot volgend beeld :

Vergelijkt men dit stemma met dat van de „Grote Keure” voor Gent, waarop de *Precepta* toch een aanvulling zijn, dan is op te merken dat hier tussen het origineel en de oudste copieën *B* en *C* (bij de Grote Keure resp. *C* en *D*) geen trap *A* heeft bestaan, een herwerkte of aangepaste versie, die op essentiële punten afweek van het origineel van Filips van de Elzas.

(29) VAN CAENEGEM en MILIS, *op. cit.*, bl. 222.

(30) PREVENIER, *op. cit.*, bl. 6 en 24.

We moeten daarenboven vaststellen dat de twee groepen (dus het individuele *B* en de familie *C*) geen wezenlijke verschillen naar inhoud of vorm vertonen. De varianten zijn allemaal min of meer te herleiden tot slordigheden, purisme en onachtzaamheid. Een voorbeeld van het eerste levert § 2 variante *b*, waar in *B* foutief *obses* i.p.v. *obsidem* staat, en variante *c* waar datzelfde handschrift *reddam* i.p.v. *reddat* geeft. Aan purisme kan men de vorm *submoneatur* toeschrijven in handschrift *I* i.p.v. *summoneatur* (zoals in het model stond). Dit voorbeeld is terug te vinden in § 6 variante *c*. Dat § 1 variante *c* *domino comiti* schrijft (handschrift *B*) i.p.v. gewoon *comiti* is wel aan onachtzaamheid te wijten: vlak voordien in de titel was ook al van *dominus comes* sprake.

Uit de voorbeelden hier gegeven en na een blik op het kritisch apparaat in het algemeen, blijkt dat bij de editie de voorkeur moet worden gegeven aan afschrift *C* eerder dan aan (het oudere) *B*. Wel schijnen ze allebei in de filiatie ervan dicht bij het origineel te staan, maar enkele manifeste fouten van *B* moeten ons ook in andere gevallen doen opteren voor de lezing van *C*. Dit systematisch doen, bleek evenwel niet wenselijk.

IV. De „Precepta” van Filips van de Elzas voor Gent : kritische uitgave

Ordonnantie van graaf Filips van de Elzas voor de stad Gent, waarbij in hoofdzaak een aantal strenge uitvoeringsmodaliteiten bij de strafrechtelijke bepalingen van de „Grote Keure” worden uitgevaardigd.

[Oktober 1178 of kort daarna]

A. Origineel niet voorhanden.

B. Gent, Rijksarchief, fonds stad Gent, 6, f° 23 r-v. Kort na 1237. Naar A.

C. Gent, Stadsarchief, 93 bis 8, f° 28 r. „Wetten en costumen”. XIVe eeuw. Naar A. Rubriek: „Dit sijn de ghebode die de grave Ph' sette binnen Ghent, ten dien tijde doe hi weder was comen van Iherusalem”.

D. Gent, Rijksarchief, fonds Stad Gent, 4, f° 19 r. XVe eeuw. Naar C. Rubriek: „Dit syn de ghebode die grave Phs sette binnen Ghend ten dien tide doe hi weder was commen van Iherusalem”.

E. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 16760-61, f° 203 v - 204 r. XVe eeuw. Naar C. Rubriek „Dit syn de ghebode die de grave Phs sette binnen Ghent, ten dien tide doe hi weder was comen van Iherusalem”.

F. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 10464-66, f° 51 v - 52 r. XVe eeuw. Naar C. Rubriek: „Dit syn de ghebode die de grave Philips sette binnen Ghent te dien tide doe hi weder was commen van Iherusalem”.

G. Wenen, Nationalbibliothek, hs. 2583, f° 257 v - 258 r. Ca. 1454. Naar C. Rubriek: „Dit syn de ghebode die de grave Phs sette binnen Ghent ten dien tide doe hi weder was comen van Iherusalem”.

H. Den Haag, Algemeen Rijksarchief, coll. Gerard, 68, pp. 115-116, XVIIIe eeuw. Naar D.

I. Gent, Stadsarchief, 93 bis 1, f° 180 v. „Witteboek”. XVe eeuw. Naar G.

Uitgaven

a. P. d'OUDEGHERST, *Annales de Flandre*, ed. J. B. LESBROUSSART, I, Gent, 1789, pp. 430-31 (in noot). Naar E.

b. C.L. DIERICX, *Mémoires sur les lois et les privilèges des Gantois*, I, Gent, 1817, pp. 74-84. Naar a, vermeldt ook expliciet I.

c. L.A. WARNKOENIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, II, 1, Tübingen, 1836, pp. 10-11, nr. II. Naar E.

d. L. A. WARNKOENIG - A. E. GHELDOLF, *Histoire de la Fandre*, III, Brussel, 1846, pp. 219-20. Naar E.

e. A.E. GHELDOLF, *Coutumes de la ville de Gand*, I, Brussel, 1868, pp. 388-389. Naar I en F.

f. A.C.F. KOCH, *Vroeg middelnederlands ambtelijk proza*, Groningen, 1960, pp. 16-23, nr. II (Fontes Minores Medii Aevi, X). Naar B.

Regesten

P. VAN DUYSE - E. DE BUSSCHER, *Inventaire analytique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville de Gand*, Gent, 1867, p. 4, nr. 7.

A. WAUTERS, *Table chronologique des chartes et diplômes*, II, Brussel, 1868, p. 580.

H. COPPIETERS-STOCHOVE, *Regestes de Philippe d'Alsace, comte de Flandre*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, VII, 1906, nr. 218, p. 78.

R. C. VAN CAENEGEM, *Coutumes et législation en Flandre aux XIe et XIIe siècles*, in: *Vrijheden in de stad en op het platteland van de XIe tot de XIVe eeuw*, Brussel, 1968, p. 275, nr. 32 (Pro Civitate, *Histor. Uitgaven in -8°*, nr. 19).

Hec sunt precepta que statuit dominus comes in Gandavo (*a*), eo tempore quo rediit Iherosolimis (*b*).

- [1] Si quis de LX (*a*) libris (*b*) convictus fuerit et infra triduum comiti (*c*) non satisfecerit, exeat terram comitis infra triduum; quod si non fecerit et de cetero in terra comitis visus fuerit, omnibus diebus vite sue sine lege permanebit.
- [2] Si quis ex parte comitis vicecomes constitutus (*a*) fuerit in Gandavo et idem ab aliquo obsidem (*b*) exegerit, reddat (*c*) ei infra triduum; sin autem, in forisfacto LX librarum erit.
- [3] Si quis ceciderit in forisfactum comitis et per scabinos convictus fuerit, ad domum eius eatur (*a*) et tantum de suo accipiat, unde forisfactum (*b*) comiti reddatur; quod si non habuerit, accipiat ad propriam ipsius (*c*) personam.
- [4] Si vero fideiussorem pro se (*a*) constituerit et fideiussor reddere differat donec iusticia (*b*) comitis inde (*c*) super eum placitaverit, fideiussor (*d*) in duplo puniatur.
- [5] Similiter in aliis negotiis, quicumque (*a*) fideiussor constitutus fuerit et donec super eum (*b*) placitetur satisfacere (*c*) distulerit puniatur in duplo.

(*a*) in Gandavo) in *H* vervangen door (Philippus Flandrie et Viromandie).

(*b*) Iherosolimis) Iherosomis *B*.

[1]

(*a*) LX) sexaginta *B*.

(*b*) libris) librarum *B*.

(*c*) comiti) domino comiti *B*.

[2]

(*a*) constitutus) constitutus *H*.

(*b*) obsidem) obses *B*.

(*c*) reddat) reddam *B* reddet *H*.

[3]

(*a*) eatur) erat *F*.

(*b*) forisfactum) forefactum *CDEFGI*.

(*a*) ipsius) suam *H*.

[4]

(*a*) fideiussorem pro se) pro se fideiussorem *B*.

(*b*) iusticia) iusticiam *EGHI*

(*c*) inde) *om.* *H*.

(*d*) fideiussor) *om.* *B*.

[5]

(*a*) quicumque) quicumque *FI*.

(*b*) eum) *om.* *B*.

(*c*) placitetur, satisfacere) placitare *I*.

- [6] Si quis fecerit (*a*) forisfactum (*b*) LX librarum, summoneatur (*c*) ad domum suam; qui (*d*) si non habuerit (*e*), summoneatur (*f*) in placito; et si infra triduum non venerit, convictus erit (*g*).
- [7] Nullus (*a*) hominem habeat in Gandavo nisi de faida vel de feodo; qui vero (*b*) habuerit et convictus fuerit, erit in misericordia comitis de LX libris (*c*).

[6]

- (*a*) fecerit) fecit *H*.
(*b*) forisfactum) forefactum *CDEFGHI*.
(*c*) summoneatur) summoniatur *CDEFG* submoneatur *I*.
(*d*) qui) quod *CDEFGHI*.
(*e*) habuerit) fecerit habuerit *I*.
(*f*) summoneatur) summoniatur *F*.
(*g*) erit) fuerit *CDEFG*, fuit *H*.

[7]

- (*a*) Nullus) Nulus *G*.
(*b*) vero) non *I* (*boven schrijflijn*: vero).
(*c*) libris) librarum *B*.

SOCIALE EN KONJUNKTURELE FACETTEN VAN DE LINNENNIJVERHEID IN VLAANDEREN

(late 14e - midden 19e eeuw)

door

Chr. VANDENBROEKE

Het belang van de huisnijverheid in het algemeen en van de vlas-industrie in het bijzonder hoeft zeker niet meer benadrukt te worden. Door de meeste historici, die zich met de sociale en economische ontwikkeling tijdens de pre-industriële fase hebben ingelaten, werd dit reeds bevestigd. Algemeen wordt in die zin trouwens aangenomen dat, tot vóór de industrialisatie, de secundaire sektor overwegend op de garenbereiding en de textielproductie was afgestemd¹. Meer nog dan voor het buitenland, geldt dergelijke vaststelling voor Vlaanderen. Sinds de late Middeleeuwen en het begin van de Nieuwe Tijden vormde de textielindustrie er veruit het belangrijkste alternatief naast en samen met de tewerkstelling in de landbouw². Tegen het einde van het Ancien Regiem nam het aandeel van deze sektor in de totale tewerkstelling nog verder toe. Door de sterker wordende bevolkingsdruk enerzijds en de extreem doorgedreven vormen van bedrijfsversnippering anderzijds, zagen zich steeds meer mensen tot het zoeken van alternatieve en/of aanvullende inkomsten verplicht. Des te meer was dit het geval, daar ook de grond- en pachtprizen evenals de huishuren en de prijzen van levensmiddelen over langere termijn bleven stijgen en de koopkracht uitholden. In welke mate de plattelandsbevolking in Vlaanderen van de huisnijverheid afhankelijk was geworden, blijkt overvloedig uit de eerste statistische overzichten inzake beroepskwalifikatie, die tegen het einde van de 18e eeuw werden opgesteld. Zowel in West- als in Oost-Vlaanderen was toen reeds 1/4 tot 1/5 van de bevolking permanent of deeltijds in de linnennijverheid actief en in sommige regio's kon deze verhouding zelfs tot ruim de helft oplopen³. Weliswaar gelden dit vrij ruwe schattingen; de bijzondere aard van deze activiteit laat evenwel niet toe verdere preciseringen na te streven. Herhaaldelijk verne- men we o.m. uitlatingen in de zin van: „l'industrie flamande du lin était un accessoire, une prolongation de l'industrie agricole. Elle s'exerçait pen-

(1) Vgl. o.m. F. CROUZET, „Essai de construction d'un indice annuel de la production industrielle française au XIXe siècle”, in „Annales. Economies - Sociétés - Civilisations”, 1970, pp. 85-97.

(2) J. A. VAN HOUTTE, „Economische en sociale ontwikkeling van het Zuiden”, in „Algemene Geschiedenis der Nederlanden”, VII, pp. 397-398.

(3) Een systematisch onderzoek van de telling van het jaar IV, dat thans in voorbereiding is, zal ongetwijfeld toelaten de regionale contrasten scherper af te bakenen. Analoge vergelijkingen m.b.t. de regionale spreiding omstreeks het midden van de 19e eeuw komen voor bij G. JACQUEMYS, „Histoire de la crise économique des Flandres, 1845-50”, Brussel, 1929.

dant les nombreuses heures de chômage que subissait le paysan" ⁴. Inzonderheid tijdens de maanden november-december tot en met maart-april bereikten het weven en de garenbereiding een hoogtepunt ⁵. Het systematisch opvullen van de dode periodes op het landbouwbedrijf betekende op zichzelf reeds een reële verbetering van de „productivity of workers" ⁶. Vanaf de 18e eeuw betrokken bovendien steeds meer mensen een inkomen uit de proto-industrie en voor een toenemend aantal mensen en/of gezinsleden werd de vlasnijverheid de enige of alvast veruit de belangrijkste activiteit ⁷. Meteen houdt dit in dat enkel de laagste sociale geledingen van bezitlozen, dagloners en keut-erboeren bij deze bedrijvigheid betrokken waren. Deze groeiende participatie ging nochtans geenszins gepaard met een even snelle toename van de verdiensten; het tegendeel deed zich zelfs voor. Op het onderzoek vooruitlopend kunnen we nu reeds aanstippen dat de globale betekenis van de linnennijverheid in verhouding tot het fysisch produkt uit de primaire sektor bij het begin van de 19e eeuw nog slechts 10 à 15 % vertegenwoordigde en naderhand zelfs nog verder werd afgezwakt. Analoge ramingen voor Oost-Vlaanderen laten toe dit aandeel voor het einde van het Ancien Régime op ± 15 à 20 % te bepalen en omstreeks het midden van de 18e eeuw bedroeg het wellicht meer dan 20 % ⁸. Dit betreft dan uitsluitend de vlasnijverheid. De precieze betekenis van deze verhoudingen wordt nog sterker geaccentueerd, wanneer we weten dat het globale aandeel van de secundaire sektor t.o.v. de agrarische produktie op dat ogenblik in Frankrijk van een orde van 20 à 25 % was ⁹.

Meerdere facetten van de vlasindustrie in Vlaanderen werden reeds

(4) L. VARLEZ, „Les salaires dans l'industrie gantoise. II. Industrie de la filature du lin", Brussel, 1904, p. XXV.

(5) E. DUBOIS, „L'industrie du tissage du lin dans les Flandres", Brussel, 1900, p. 17.

(6) F. MENDELS, „Proto-industrialization: the first phase of the industrialization process", in „Journal of Economic History", 1972, p. 242.

(7) A. LASSERRE, „La situation des ouvriers de l'industrie textile dans la région lilloise sous la monarchie de juillet", Lausanne, 1972, p. 22; H. COPPEJANS-DESMEDT, „Het Land van Waas in de XIXe eeuw. Van 'autarkische' regio naar geïntegreerd Belgisch gewest", in „Belgisch Tijdschrift Nieuwste Geschiedenis", 1977, p. 55; J. VERMAUT, „Nieuwe gegevens over het industrieel verleden van Roeselare en omgeving (1350-1800)", in „Rollariensia. Jaarboek van het Geschieden Oudheidkundig Genootschap van Roeselare en Ommeland", 1974, p. 166.

(8) Betreffende de schattingen van het per capita inkomen in de primaire sektor, cfr. C. VANDENBROEKE, „Levensstandaard en tewerkstelling in Vlaanderen (17e-18e eeuw)", in „Handelingen Maatschappij Geschiedenis en Oudheidkunde Gent", 1977, p. 151-189. De ramingen van de linnenproduktie, zowel uitgedrukt in natura als tegen courante prijzen, zullen verder meer in detail worden toegelicht.

(9) „Histoire Economique et Sociale de la France", II, Parijs, 1970, p. 250. Het fundamentele belang van de vlasindustrie in de Zuidelijke Nederlanden blijkt eveneens uit volgende vergelijking: begin 19e eeuw omvatte de globale waarde van de textielexport in Frankrijk ± 220 miljoen frank per jaar of, omgerekend, ca. 65-70 stuiver per inwoner. Analoge omrekeningen voor Groot-Brittannië geven een hoofdelijke waarde van ± 465 stuiver. Vanuit de Zuidelijke Nederlanden bedroeg de linnenuitvoer alleen al ca. 80 stuiver per hoofd van de bevolking. Uitgezet t.o.v. het Vlaamse land, waar de linnennijverheid het sterkst gekoncentreerd was, geeft dit een verhouding van 150 à 160 stuiver.

eerder vrij uitvoerig belicht. Anderzijds werd systematisch aan een aantal problemen voorbijgegaan, zodat het wel opportuun en aangewezen leek om deze bedrijfssektor vanuit een andere gezichtshoek te benaderen. Enkele essentiële vraagstellingen blijven immers nog steeds onbeantwoord. Regelmatig worden allerlei tekorten en onvolkomenheden in het bronnenmateriaal ter verontschuldiging ingeroepen voor de soms weinig diepgaande analyses. In een aantal gevallen is dit wellicht een reëel gegeven. L. Varlez maakt hierbij de bedenking: „Les tisserands étaient toujours connus comme très misérables, mais on n'aimait pas beaucoup à sonder la profondeur de leur misère. Les recherches à ce sujet étaient d'ailleurs difficiles...”¹⁰. Toch komt het ons voor dat een aantal kansen tot een geïntrigeerde benadering al te lang onbenut bleven. Hoe was het met name gesteld met de prijs- en loonevolutie over langere termijn? Een aanzienlijke hoeveelheid gegevens zijn hiervoor bekend en dit sinds de 14e-15e eeuw, zonder dat blijkbaar aan een hergroepering tot een min of meer doorlopende reeks werd gedacht. Alvast vonden we een aanzet hiertoe eerder uitzonderlijk in de bestaande literatuur terug¹¹. Dergelijke informatie vormt nochtans een onmisbare schakel bij het uitwerken van de problematiek. Heel wat andere factoren dienen echter evenzeer in overweging te worden genomen. Aan welke normen beantwoordden de arbeidsgraad en de arbeidsintensiteit van de textielarbeiders? Hoe lang moest er gewerkt worden om eventueel tot een sluitend gezinsbudget te komen? Op grond van een dergelijke rekonstruktie van de (netto-)verdiensten moet het alvast mogelijk zijn de arbeidsintensiteit bij benadering te meten. Omgekeerd zou dan evenzeer een omschrijving van de vrije tijd kunnen gegeven worden¹². Al te zeer bleef dit belangrijk aspect uit het historisch onderzoek uitgesloten. Het is nochtans één van de karakteristieken van de proto-industrie dat bij gunstige werkomstandigheden gemakkelijk de neiging ontstaat om de inzet aan arbeid te verminderen („backward-bending supply of labor”). Vrije tijd en ontspanning genoten er de voorkeur op een maximaliseren van de winst¹³. Aangenomen dat dergelijke deelaspekten te bepalen zijn, zullen we meteen enig uitzicht hebben op de sociale status en de materiële leefwereld van deze arbeiders. Op zichzelf is dit reeds een kolossale op-

(10) L. VARLEZ, op. cit., p. XXIII.

(11) Opvallend zijn namelijk de lacunes i.v.m. kwantitatieve preciseringen in oudere werken. Bij wijze van voorbeeld citeren we slechts de overigens bijzonder interessante bijdrage van G. WILLEMSSEN, „Contribution à l'histoire de l'industrie linière en Flandre au XVIIIe siècle”, in „Handelingen Maatschappij Geschiedenis en Oudheidkunde Gent”, 1906-07, pp. 221-340.

(12) Een opvallend kenmerk in de oudere historiografie zijn ook de talrijke vage omschrijvingen omtrent de sociale toestand van de textielarbeiders. Steeds worden zij als de meest verarmden afgeschilderd en dit niettegenstaande het feit dat ze zich dag en nacht met vrouw en kinderen inzetten.

(13) F. MENDELS, „Industrialization and population pressure in eighteenth-century Flanders”, 1970, onuitgegeven doktoraatsverhandeling, p. 59; D. LANDES, „The Unbound Prometheus. Technological change and industrial development in Western Europe from 1750 to the present”, Cambridge, 1969, pp. 58-59; P. KRIEDTE - H. MEDICK - J. SCHLUMBOHM, „Industrialisierung vor der Industrialisierung. Gewerbliche Warenprodukten auf dem Land in der Formationsperiode des Kapitalismus”, Göttingen, 1977, pp. 97-98.

dracht, aangezien weinig rechtstreekse en betrouwbare aanduidingen in de bronnen vervat liggen. Door het samenbrengen en onderling vergelijken van alle beschikbare informatie menen we niettemin tot een valabele omschrijving van de levensstandaard en het arbeidsritme binnen de linnenijverheid te komen sinds de 14e-15e eeuw en opklimmend tot en met het midden van de 19e eeuw. Voor de oudste periode staat echter weinig vergelijkingsmateriaal ter beschikking. Ook voor de 16e en het begin der 17e eeuw is het nog zo goed als uitgesloten om tot een continue weergave van de eigenlijke leefwereld te komen. Op dat ogenblik was de linnenijverheid nochtans reeds enige tijd aan een gestadige opgang toe op het platteland, in die mate zelfs dat in de vakliteratuur van een „territorialization of craft industry” wordt gesproken¹⁴. Doorlopende en vlotter te bewerken basisgegevens komen eerst voor vanaf het midden van de 17e eeuw. Moeilijker te benaderen zijn verder ook de laatste jaren van het Ancien Regiem en de eerste decennia der 19e eeuw. Verrassend weinig vóóronderzoek werd tot op heden voor deze periode — die nochtans als één der belangrijkste breukpunten inzake sociale en economische ontwikkeling valt te beschouwen — ingesteld¹⁵. Het dispaaraat en minder omvattend karakter van de basisgegevens zal meteen voor gevolg hebben dat de representativiteit der weergaven voor die periode enigszins aan belang inboet. In de mate van het mogelijke werd dit probleem evenwel ondervangen door de omrekeningen steeds over meerdere jaren uit te spreiden en de interpretaties tot de middenwaarden te beperken. Volledigheids halve dient ten andere toegegeven dat nooit enige precisie bij de rekonstrukties werd nagestreefd. De heterogeniteit van het bronnenmateriaal laat dit zelden toe. Niet alleen zijn er de kwaliteitsverschillen van de linnenstoffen¹⁶; al even storend zijn de kansen op afwijkingen als gevolg

(14) E. SCHREMMER, „The textile industry in South Germany 1750-1850: some causes for the technological backwardness during the Industrial Revolution; investment approach and structure approach”, in „Textile History”, 1976, p. 76. Een analoge typering van deze problematiek vinden we eveneens bij V. SKIPP, „Crisis and development. An ecological case study of the forest of Arden, 1570-1674”, Cambridge, 1978, p. 64.

Betreffende de uitbouw van de vlasnijverheid in België en de eventuele aanpassingen in de productiecentra, dient vooral verwezen te worden naar de publikaties van E. SABBE.

(15) Klaarblijkelijk werd het historisch onderzoek voor deze periode meer afgestemd op de nieuwe sectoren van de textielindustrie. Vgl. H. COPPEJANS-DE-SMEDI, „De Gentse textielnijverheid van 1795 tot 1835. Het proces van de mechanisering en zijn economische gevolgen”, Gent, 1958, onuitgegeven doktoraatsverhandeling; J. DHONDT, „The cotton industry at Ghent during the French Régime”, in F. CROUZET - W.H. CHALONNER - W.M. STERN, „Essays in European Economic History, 1789-1814”, Londen; J. MOKYR, „Industrialization in the Low Countries, 1795-1850”, Londen, 1976; J. DE VISSER, „De industrialisatie van de Gentse katoenijverheid, 1750-1850”, Gent, 1976 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

(16) J. G. VAN BEL („De linnenhandel van Amsterdam in de XVIIIe eeuw”, Amsterdam-Parijs, 1940, p. 8) stipt hieromtrent aan: „het aantal soorten linnen was zo groot, dat een eenigszins diepgaande bespreking een plaatsruimte zou vergen, die niet in overeenstemming is met het belang aan het te verkrijgen resultaat verbonden”.

van de regionale spreiding der basisgegevens. Met betrekking tot de prijsaanduidingen van de produkten werden bovendien zowel rekeningen van instellingen als mercurialen gebruikt, zodat ook in dit opzicht de eventuele foutenlast in de hand wordt gewerkt¹⁷.

Deze diversiteit in het aangewende bronnenmateriaal ten spijt kwamen toch nog allerlei lacunes voor, die enkel door extrapolaties waren aan te vullen. Het zal dan ook duidelijk zijn dat heel wat van onze evaluaties met de nodige omzichtigheid moeten geïnterpreteerd worden. Naar best vermogen en waar nodig met de bijhorende kritische bedenkingen hebben we deze problemen trachten te ondervangen. Vóór alles waren we immers geïnteresseerd in het conjuncturele verloop per periode en waarbij een approximatieve indruk van de sociale evolutie belangrijker leek dan een „vermeende” en compleet onhaalbare precisie. Waar we dit aangewezen en echt verantwoord achten, zullen we ten andere niet aarzelen om in het exposé zelf te waarschuwen voor een al te vluchtige veralgemening van de bekomen resultaten.

Een cruciaal probleem is anderzijds het typeren van de linnenproductie zelf. Over het algemeen zijn voor de pre-industriële periode bijzonder weinig statistische gegevens bekend i.v.m. de omzet. H. Kellenbenz laat in die zin terecht opmerken: „les statistiques, les chiffres de production, d'ouvriers, d'outillage nous manquent en grande partie”¹⁸. Enkele benaderende inzichten hieromtrent zijn nochtans van belang; gerelateerd met het groeiritmte over langere termijn wensen te volgen; gerelateerd met de kostprijs per produktie-eenheid zullen deze evaluaties bovendien toelaten om het belang van de bedrijvigheid af te wegen tegenover andere sectoren, terwijl voor bepaalde jaren ook een schatting van het gezinsinkomen kan overwogen worden. Dit impliceert dan wel dat we ook over aanvullende informatie beschikken omtrent de tewerkstellingsgraad, een voorwaarde die slechts vanaf het einde van het Ancien Régime is vervuld.

Bij het benaderen van de (globale) produktiecijfers verdienen de laatste jaren van de 18de eeuw en de eerste decennia van de 19e eeuw bijzondere aandacht. Omtrent het produktieritmte tijdens deze periode komen immers enkele diametraal tegenover elkaar staande interpretaties voor. Een preciesere omschrijving van het economisch gebeuren is evenwel een essentiële vereiste voor het bepalen van de sociale status van de lagere klassen in het algemeen en van de textielarbeiders in het bijzonder¹⁹. In de oudere

(17) In ruime mate moesten wij ons ten andere verlaten op prijs- en loongegevens, die voor Brabant werden ingewonnen en uitgegeven in „Dokumenten voor de Geschiedenis van Prijzen en Lonen in Vlaanderen en Brabant”, dln. I-IV, Brugge, 1959-1973.

Betreffende de moeilijkheden met het prijsonderzoek in Frankrijk, zie C. E. LABROUSSE, „Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle”, Parijs, 1932, pp. 323-333.

(18) H. KELLENBENZ, „Les industries dans l'Europe moderne (1500-1750)”, p. 75 (in P. LEON - F. CROUZET - R. GASCON, „L'industrialisation en Europe au XIXe siècle”, Parijs, 1972).

(19) Ook omtrent de evolutie van de levensstandaard op het einde van het Ancien Régime en het begin van de 19e eeuw bestaat nogal wat onenigheid. Vooral in Engeland werd dit probleem reeds uitvoerig besproken, hetgeen leidde tot een optimistische en pessimistische interpretatie.

historiografie lijkt de mening te overheersen dat de linnennijverheid zowel tijdens de Franse als de Hollandse periode, op enkele kortere onderbrekingen na, nog steeds in expansie was. Dergelijk standpunt werd o.m. ingenomen door N. Briavoinne, H. Pirenne, G. Jacquemyns en J. Lewinski²⁰. Expliciet werd door E. Dubois zelfs gesteld: „la dernière moitié du XVIIIe siècle et le temps de l'Empire français marquèrent une ère de très grande prospérité pour l'industrie linière”²¹. Voor de volgende jaren voegde L. Varlez hieraan toe: „sous le régime hollandais... l'industrie linière prit bientôt une rapide extension”²². Analoge omschrijvingen vinden we in tal van rapporten terug. Zo beschrijft de arrondissementscommissaris van Eeklo in een historisch overzicht van 1852 de toestand als volgt: „les dernières années de l'administration autrichienne nous présentent la fabrication de la toile parvenue à son apogée... Cet état prospère se retrouve pendant la réunion de notre pays à la France; c'est surtout durant le système continental, que l'industrie linière repandit le plus de bien-être dans le pays flamand”²³.

Deze optimistische indrukken worden echter, hoe verwonderlijk dit ook moge lijken, niet ten volle onderschreven. E. Sabbe, die zich jarenlang met de studie van deze bedrijfstak inliet en het onderzoek zelfs als het ware monopoliseerde, meende deze visie volledig te moeten herzien. Inspelend op de toenemende belangstelling die sinds de jaren veertig werd genoteerd voor de problemen i.v.m. de industrialisatie en de expansie van het katoenbedrijf, hield deze auteur zelfs voor dat de linnennijverheid zich reeds sinds het einde van het Ancien Regiem en stellig vanaf het Frans Bewind met een structurele crisis gekonfronteerd zag. Dit zou dan o.m. zijn af te leiden uit de afzetmoeilijkheden en de dalende omzet²⁴. Jarenlang heeft deze stelling naderhand het sociaal-ekonomisch onderzoek voor deze periode beheerst en/of beïnvloed. Dit was mede afhankelijk van de vermeende „autoriteit” van de Hr. Sabbe, die men als algemeen rijksarchivaris boven alle kritiek verheven achtte. Bovendien lag het zowat in de mode om een vroegtijdige en exponentiële groei van het katoenbedrijf in het Vlaamse land en meer bepaald te Gent te onderschrijven. Laatstgenoemde interpretatie geniet ten andere nog steeds heel wat krediet, ook al worden dan wel meer en meer relativerende beschouwingen toegevoegd omtrent de eigenlijke betekenis van de katoensektor²⁵. Dit geldt dan zowel t.o.v. de konkurrentiële positie der katoen-

(20) N. BRIAVOINNE, „De l'industrie en Belgique”, II, Brussel, 1839, p. 359; H. PIRENNE, „Histoire de Belgique”, VI, Brussel, 1929, pp. 171-172; G. JACQUEMYS, op. cit., p. 127; J. LEWINSKI, „L'évolution industrielle en Belgique”, Brussel-Leipzig, 1911, p. 68.

(21) E. DUBOIS, op. cit., p. 17.

(22) L. VARLEZ, op. cit., p. XXVII.

(23) J. VAN DE CASTEELE, „Microstudie over sociaal-ekonomische mutaties in een plattelandsgemeente. Adegem, 1830-1860”, Gent, 1977, p. 81 (onuitgegeven licentieverhandeling).

(24) E. SABBE, „De Belgische Vlasnijverheid”, II, Kortrijk, 1975, pp. 265-307.

(25) A. S. MILWARD - S.B. SAUL, „The economic development of continental Europe, 1780-1870”, Londen, 1973, p. 192; G. ADELMANN, „Quellen zur Geschichte des Belgischen Baumwollgewerbes beim Uebergang von der Vorindustriellen

stoffen als voor de wezenlijke impact van deze bedrijfstak. Tot omstreeks 1810-20 omvatte de import van katoen in de Zuidelijke Nederlanden immers gemiddeld niet meer dan 2 fl. per inwoner²⁶. Omgerekend benaderen we derhalve heel dicht de realiteit door het belang van deze sektor op nauwelijks 2 tot 3 % van het BNP te schatten voor het begin der 19e eeuw. Uitgedrukt in functie van de tewerkstelling lag het aandeel wellicht nog lager. In het verder betoog zal trouwens nog meermaals, en dit op grond van een vergelijking met het platteland waar de linnenijverheid thuis hoorde, voor eventuele overschattingen van zogenaamde innovaties moeten gewaarschuwd worden. Ook het pessimistische beeld, dat door E. Sabbe met betrekking tot de linnenproductie werd voorgehouden, lijkt ten andere uitermate tendentius en moeilijk aan te houden. Recent onderzoek bracht ten andere aan het licht dat de meeste van zijn kwantitatieve benaderingen dringend aan een grondige herziening toe zijn. In een striemende recensie van de „Belgische Vlasnijverheid” werd zelfs gesteld: „l'ouvrage d'E. Sabbe donne, à première lecture, l'impression d'une somme exhaustive de données quantitatives extrêmement précises. Or, cette impression est tout à fait fausse...”²⁷.

Inzonderheid door J. Vermaut werd sinds kort baanbrekend werk gepresteerd voor wat een herziening van het conjunctureel verloop der vlasindustrie tijdens het Ancien Regiem betreft²⁸. Micro-onderzoek voor het eerste derde van de 19e eeuw laat eveneens uitschijnen dat de „optimistische” interpretatie van de oudere historiografie dichter bij de werkelijkheid aansluit²⁹. Allerlei bepalende factoren, zoals de lengte der stukken en de oprichting van nieuwe marktcentra werden door E. Sabbe ten onrechte compleet over het hoofd gezien.

Op grond nu van deze voorstudies en enkele aanvullende opzoeken, zullen we trachten een reëler beeld op te hangen van de linnenproductie over langere termijn. Een dergelijke schatting van de omzet is tevens noodzakelijk voor het bepalen van het inkomen, daar het uitkeren van stuklonen tot diep in de 19e eeuw gebruikelijk bleef. Uitgaande van de gemiddelde prijzen kunnen we ons dan wagen aan enkele schattingen van

zur Industriellen Zeit (1760-1815)”, in „Economische Geschiedenis van België”, 1972, pp. 138-139; H. VAN DER WEE, „België's economische groei in structureel perspectief”, in „Spiegel Historiaal”, 1970, p. 519.

(26) J. D. POST, „The last great subsistence crisis in the Western World”, Londen, 1977, pp. 31-32.

(27) Bespreking door J. J. HEIRWEGH in „Belgisch Tijdschrift Filologie en Geschiedenis”, 1977, pp. 176-177. Al even negatief is trouwens de bespreking door J. VERMAUT, „Vijf variaties op het thema „De Belgische Vlasnijverheid”, in „Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis 'Société d'Emulation' te Brugge”, 1976, pp. 183-227.

(28) J. VERMAUT, „De textielnijverheid in Brugge en op het platteland in Westelijk Vlaanderen vóór 1800. Konjunctuurverloop, organisatie en sociale verhoudingen”, Gent, 1974 (onuitgegeven doktoraatsverhandeling); zie ook van dezelfde auteur „Nieuwe gegevens...”, op. cit.

(29) M. RYCKAERT, „De huisweverij te Zomergem”, in „Appeltjes van het Meetjesland”, 1973, pp. 146-205; A. DE VOS, „Bloei en verval der plaatselijke handweefnijverheid te Evergem (1794-1880)”, in „Handelingen Maatschappij Geschiedenis en Oudheidkunde Gent”, 1959, pp. 113-161.

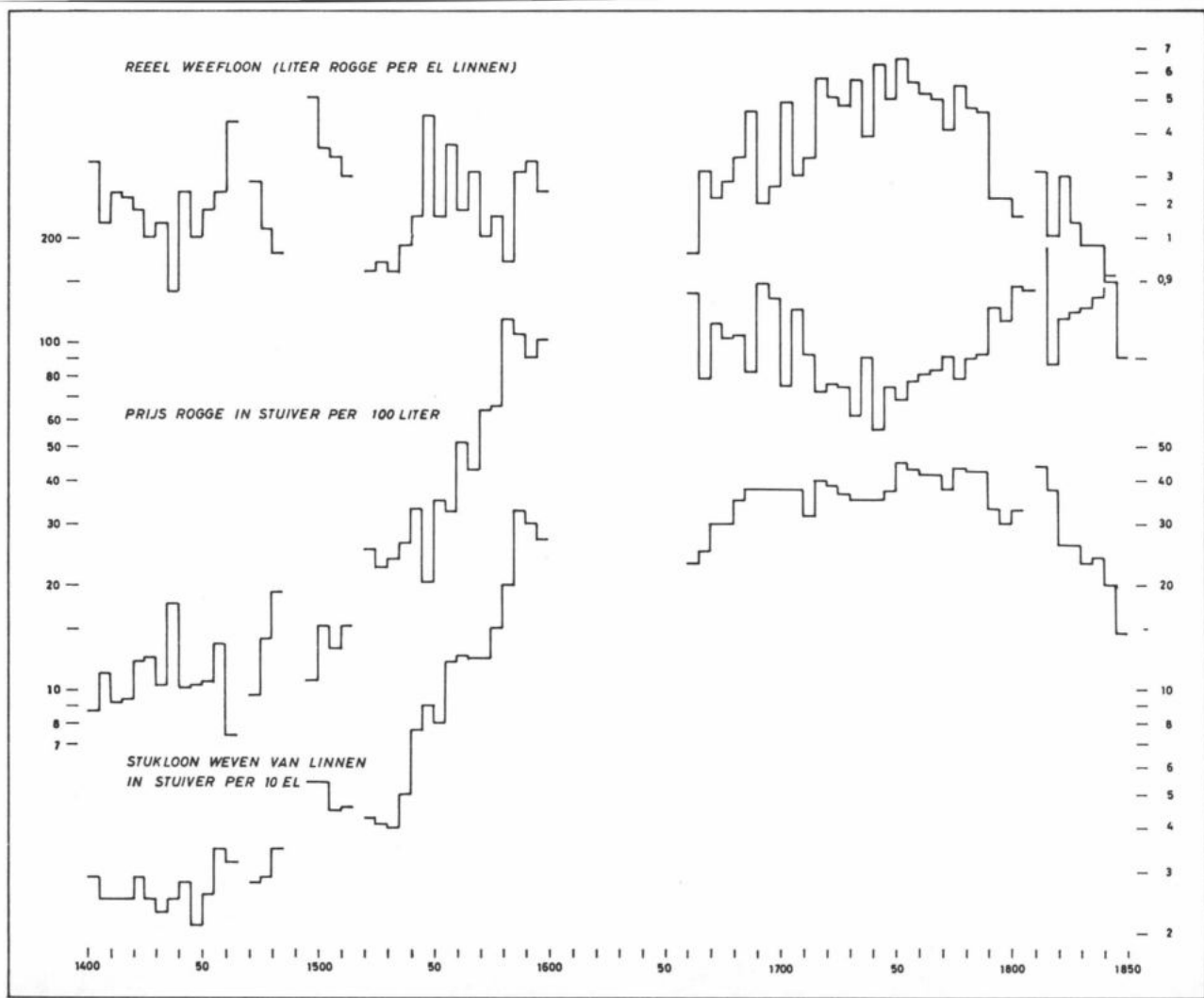
de waarde der produktie per periode. Door deze evaluaties verder te vergelijken en/of te combineren met het fysisch produkt uit de landbouw, ligt het in de mogelijkheden om tot een vrij volledige weergave te komen van de materiële situatie binnen de plattelandsgemeenschap. Een samenvoegen van de primaire sektor stricto sensu en de huisnijverheid (vlasindustrie) zou ons alvast met de bestaansmogelijkheden van ruim 80 à 90 % van de bevolking konfronteren.

Als uitgangspunt voor onze evaluaties hebben we ons allereerst op de loonaanduidingen verlaten, die door Prof. E. Scholliers vrij massaal werden ingewonnen en aan een eerste bewerking onderworpen³⁰. Eerder uitzonderlijk werden bij dit overzicht nog verdere aanvullingen opgenomen voor het Ancien Regiem. Wel leek dit nodig voor de laatste decennia en de eerste helft van de 19e eeuw. Voor deze periode werd tot op heden geen enkele systematische loonstudie ondernomen, zodat aanvullend archiefonderzoek aangewezen was. Ook werden de losse en disparate vermeldingen in de beschikbare vóórstudies zo goed mogelijk ter vergelijking aangevend³¹. Het samenbrengen van al deze gegevens biedt de kans om de loonevolutie te volgen sinds het begin der Nieuwe Tijden. Hierbij komen dan wel meerdere lacunes voor, o.m. voor de laatste jaren van de 15e eeuw en de eerste helft van de 17e eeuw. Voor enkele periodes (meer bepaald voor 1441-56, 1531-35, 1551-55, 1586-1600, 1661-65 en 1791-1800) moeten bovendien afgeleide waarden worden gebruikt en dit na extrapolatie van de gegevens in verband met de kostprijs van de grondstof en/of van de linnenfabrikaten.

Zoals gesteld gaat het, alvast voor het Ancien Regiem, steeds om stuklonen. Bij het omrekenen en uniform maken, werden deze dan in stuiver per el uitgedrukt. De renumeraties voor de eerste helft van de 19e eeuw leveren meer moeilijkheden op, wanneer zowel stuk- als daglonen voorkomen. Om tot een vergelijkbare loonreeks te komen, drong zich derhalve een herleiding van laatstgenoemde renumeratievorm op. Op gevaar af het loonniveau eerder te overschatten, gingen we hierbij uit van een ar-

(30) Cfr. de diverse bijdragen van E. SCHOLLIERS in „Dokumenten...”, op. cit., dl. I-IV.

(31) Afgezien van de hoger vermelde bijdragen, werd verder o.m. nog gebruik gemaakt van loonvermeldingen in de „Enquête sur l'industrie linière”, Brussel, 1841; J. SAMYN, „Geschiedenis der loonen in de Belgische vlasnijverheid”, Gent, 1923; FAIPOULT, „Mémoire statistique du département de l'Escaut”, 1801 (heruitgegeven door P. DEPREZ, Gent, 1960); F. MENDELS, „Agriculture and peasant industry in eighteenth century Flanders”, in „European peasants and their markets”, éd. E. JONES-W. PARKER, Princeton, 1975; A.K.L. THYS, „Van werkwinkel tot fabriek. De textielnijverheid te Antwerpen van het einde der vijftiende tot het begin der negentiende eeuw”, Gent, 1977 (onuitgegeven doktoraatsverhandeling); I. J. BRUGMANS, „Statistieken van de Nederlandse Nijverheid uit de eerste helft der 19e eeuw”, Den Haag, 1956; „Wat zoudt gij zonder 't werkvolk zijn? Anderhalve eeuw arbeidersstrijd in België. I. 1830-1966”, Leuven, 1977; L. VAN ACKER, „Vlas, garen en lijnwaad in het Brugse omstreeks 1840”, in „Biekerf”, 1978, pp. 177-180; M. STROBBE, „Micro-onderzoek over sociaal-ekonomische mutaties in de stad Tielt tussen 1830 en 1860”, Gent, 1978; I. HOSTE, „Micro-onderzoek over sociaal-ekonomische mutaties in een plattelansgemeente tussen 1830 en 1860: Aalter”, Gent, 1978. Beide laatstgenoemde studies zijn onuitgegeven licentieverhandelingen, voorgedragen aan de R.U.G.

beidsproductiviteit van 4 tot 5 el per getouw en per dag en dit over een tijdspanne van 8 tot 10 werkuren. Dergelijke prestaties kwamen geregeld voor tijdens de tweede helft van de 18e eeuw³². Technische innovaties bleven ten andere uit tot het midden der 19e eeuw, zodat de productiviteit per tijdseenheid mag worden veralgemeend. Wel is het meer dan aanneemelijk dat de arbeidsduur per dag sinds het einde van het Ancien Regiem toenam, waardoor onze omrekeningen van dag- naar stuklonen wellicht aan de hoge kant liggen. Een summiere vergelijking met gekende stuklonen voor deze periode laat dit trouwens uitschijnen, ook al blijven de afwijkingen eerder gering.

Een bijkomend probleem wordt gevormd door de kwaliteitsverschillen in de gegeven stoffen. Doorheen de beschouwde periode en meer in het bijzonder sinds de 17e-18e eeuw werd namelijk meer en meer overgeschakeld op de productie van grof linnen en lijnwaad³³. Het ligt voor de hand dat een dergelijke kwaliteitsvermindering niet zonder invloed is op de arbeidsproductiviteit en de loonvorming. Bij een aanduiding van de lonen per eenheidsmaat, zouden de grote kwaliteitsverschillen van de weefsels tot sterk uitgesproken contrasten in de uitbetaalde lonen moeten leiden. In de mate van het mogelijke hebben we derhalve bij de omrekeningen de extreme (positieve) afwijkingen buiten beschouwing gelaten. Een dergelijke eliminatie kon des te gemakkelijker plaats vinden, daar in de prijs- en loonreeksen zoals die door E. Scholliers werden opgevat, vaak kwalitatieve omschrijvingen van de produkten in aanmerking werden genomen. Ook het feit dat alle beschikbare gegevens steeds tot vijfjaarlijkse gemiddelden werden herleid, draagt ertoe bij dat de afwijkingen maximaal worden weggewerkt en omzeggens te verwaarlozen zijn.

Voor gans de beschouwde periode van 450 jaar werden de loongemiddelden in stuiver per el uitgedrukt (vgl. tabel en grafische voorstelling)³⁴. Zoals gebruikelijk bij dergelijke loonoverzichten komen weinig bruuske schommelingen voor. Enkele belangrijke aanpassingen van de nominale lonen vragen nochtans onze aandacht. Dit is o.m. het geval voor de late 15e - begin 16de eeuw; omstreeks het midden van de 16e eeuw treedt zelfs een verdrievoudiging van het loonniveau op en deze situatie houdt naderhand aan tot omstreeks 1580. De laatste decennia van de 16e eeuw laten dan een nieuwe stijging van de weeflonen noteren. De renumeraties voor voorbereidende activiteiten als hekelen, zwingelen en spinnen wijzen op een gelijkaardige evolutie³⁵.

Tijdens de eerste helft van de 17e eeuw is het, bij de huidige stand van het onderzoek onmogelijk om de loonfluctuaties op de voet te volgen. Bij-

(32) Zie o.m. de aangehaalde publikaties van F. MENDELS.

(33) G. WILLEMSSEN, op. cit.; J. BASTIN, „De Gentse lijnwaadmarkt en linnenhandel in de XVIIe eeuw”, in „Handelingen Maatschappij Geschiedenis en Oudheidkunde Gent”, 1967; C. VANDENBROEKE, „Agriculture et alimentation dans les Pays-Bas Autrichiens”, Gent-Leuven, 1975, hoofdstuk V.

(34) De cijfers die in de tabel tussen haakjes werden aangeduid, betreffen geëxtrapoleerde waarden op grond van de kostprijs van linnen en/of van vlas.

(35) Voor dergelijke activiteiten zijn we nochtans minder uitvoerig ingelicht. Ook deze aanduidingen werden door E. SCHOLLIERS samengebracht in „Dokumenten...”, op. cit.

EVOLUTIE VAN HET WEEFLOON EN DE LEVENSSSTANDAARD DER TEXTIELARBEIDERS

Periode	Prijs rogge (st/hl)	Stukloon weven (st/el)	Reëel loon (liter rogge)	Graanbehoefte (liter)	Gezinsbudget (stuiver)	Benodigde linnenpro- duktie (el/jaar)	Aantal Weefdagen	Aantal "vrije dagen"
1401-05	8,7	0,29	3,3	1642	429	1479	296	77
1406-10	11,3	0,25	2,2	1642	557	2228	446	2
1411-15	9,2	0,25	2,7	1642	453	1812	362	44
1416-20	9,4	0,25	2,6	1642	463	1852	370	40
1421-25	12,1	0,29	2,4	1642	596	2055	411	20
1426-30	12,6	0,25	2,0	1642	621	2484	497	-24
1431-35	10,3	0,23	2,2	1642	507	2204	441	5
1436-40	17,9	0,25	1,4	1642	882	3528	706	-128
1441-45	10,2	(0,28)	2,7	1642	502	1793	359	46
1446-50	10,3	(0,21)	2,0	1642	507	2414	483	-17
1451-55	10,6	(0,26)	2,4	1642	522	2008	402	24
1456-60	13,1	0,35	2,7	1642	645	1843	369	41
1461-65	7,4	0,32	4,3	1642	365	1141	228	111
1471-75	9,7	0,28	2,9	1642	478	1707	341	55
1476-80	14,1	0,29	2,1	1642	695	2397	479	-15
1481-85	19,3	0,35	1,8	1642	951	2717	543	-47
1496-00	10,6	0,55	5,1	1642	522	949	190	130
1501-05	15,3	0,55	3,6	1642	754	1371	274	88
1506-10	13,2	0,45	3,4	1642	650	1444	289	81
1511-15	15,3	0,46	3,0	1642	754	1639	328	61
1521-25	25,7	0,43	1,7	1642	1266	2944	589	-70
1526-30	22,5	0,41	1,8	1642	1108	2702	540	-45

EVOLUTIE VAN HET WEEFLOON EN DE LEVENSSSTANDAARD DER TEXTIELARBEIDERS

Periode	Prijs rogge (st/hl)	Stukloon weven (st/el)	Reëel loon (liter rogge)	Graanbehoefte (liter)	Gezinsbudget (stuiver)	Benodigde linnenpro- duktie (el/jaar)	Aantal Weefdagen	Aantal "vrije dagen"
1531-35	23,9	(0,40)	1,7	1642	1177	2943	589	-70
1536-40	26,6	0,50	1,9	1642	1310	2620	524	-37
1541-45	33,2	0,77	2,3	1642	1635	2123	425	13
1546-50	20,2	0,91	4,5	1642	995	1093	219	116
1551-56	35,1	(0,80)	2,3	1642	1729	2161	432	9
1556-60	32,5	1,21	3,7	1642	1601	1323	265	93
1561-65	51,9	1,26	2,4	1642	2557	2029	406	22
1566-70	40,6	1,25	3,1	1642	2000	1600	320	65
1571-75	64,1	1,25	2,0	1642	3158	2526	505	-28
1576-80	65,1	1,50	2,3	1642	3207	2138	428	11
1581-85	117,4	2,00	1,7	1642	5783	2892	578	-64
1586-90	106,8	(3,3)	3,1	1642	5260	1594	319	66
1591-95	90,6	(3,0)	3,3	1642	4463	1488	298	76
1596-00	101,5	(2,7)	2,7	1642	5000	1852	370	40
1661-65	130,9	(2,3)	1,8	1642	6448	2803	561	-56
1666-70	79,4	2,5	3,1	1642	3911	1564	313	69
1671-75	113,4	3,0	2,6	1642	5586	1862	372	39
1676-80	103,2	3,0	2,9	1642	5084	1695	339	56
1681-85	103,8	3,5	3,4	1642	5113	1461	292	79
1686-90	82,3	3,75	4,6	1642	4054	1081	216	117
1691-95	148,5	3,75	2,5	1642	7315	1951	390	30
1696-00	134,0	3,70	2,8	1642	6601	1784	357	47
1701-05	75,3	3,71	4,9	1642	3709	1000	200	125
1706-10	125,1	3,73	3,0	1642	6162	1652	330	60
1711-15	92,6	3,12	3,4	1642	4561	1462	292	79
1716-20	70,4	4,00	5,7	1642-1551	3468-3276	867-819	173-164	138/143

EVOLUTIE VAN HET WEEFLOON EN DE LEVENSTANDAARD DER TEXTIELARBEIDERS

Periode	Prijs rogge (st/hl)	Stukloon weven (st/el)	Reël loon (liter rogge)	Graanbehoefte (liter)	Gezinsbudget (stuiver)	Benodigde linnenpro- duktie (el/jaar)	Aantal Weefdagen	Aantal "vrije dagen"
1721-25	76,0	3,85	5,1	1642-1551	3744-3536	972-918	194-184	128/133
1726-30	75,7	3,67	4,8	1642-1551	3729-3522	1016-960	203-192	123/129
1731-35	61,9	3,50	5,7	1642-1551	3049-2880	871-823	174-165	138/143
1736-40	90,0	3,50	3,9	1642-1460	4433-3942	1267-1126	253-225	98/113
1741-45	56,2	3,53	6,3	1642-1460	2768-2462	784-697	157-139	146/156
1746-50	74,5	3,75	5,0	1642-1460	3670-3263	979-870	196-174	127/138
1751-55	69,2	4,50	6,5	1642-1460	3409-3031	758-674	152-135	149/158
1756-60	77,0	4,33	5,6	1642-1369	3793-3162	876-730	175-146	137/152
1761-65	80,8	4,17	5,2	1642-1369	3980-3318	954-796	191-159	129/146
1766-70	82,6	4,17	5,0	1642-1277	4069-3164	976-759	195-152	127/149
1771-75	90,8	3,75	4,1	1642-1277	4473-3479	1193-928	239-186	105/132
1776-80	78,7	4,33	5,5	1642-1186	3877-2800	895-647	179-129	135/161
1781-85	90,4	4,25	4,7	1642-1186	4453-3216	1048-757	210-151	120/150
1786-90	92,6	4,25	4,6	1642-1095	4561-3042	1073-716	215-143	117/154
1791-95	126,4	(3,3)	2,6	1642-1095	6226-4152	1887-1258	377-252	36/99
1796-00	116,5	(3,0)	2,6	1642-1095	5739-3827	1913-1276	383-255	34/98
1801-05	143,6	3,30	2,3	1642-1095	7074-4717	2144-1429	429-286	10/82
1811-15	140,8	4,41	3,1	1642-1004	6936-4241	1573-962	315-192	67/129
1816-20	185,4	3,77	2,0	1642-1004	9133-5584	2423-1481	485-296	-17/77
1821-25	86,1	2,60	3,0	1642-1004	4241-2593	1631-997	326-199	62/126
1826-30	118,7	2,60	2,2	1642-1004	5847-3575	2249-1375	450-375	0/88
1831-35	121,5	2,30	1,9	1642-1004	5985-3660	2602-1591	520-318	-35/66
1836-40	123,5	2,40	1,9	1642-1004	6084-3720	2535-1550	507-310	-28/70
1841-45	134,7	2,00	1,5	1642-1095	6635-4425	3318-2212	664-442	-107/4
1846-50	156,0	1,45	0,9	1642-1186	7685-5550	5300-3828	1060-766	-305/-158

zonder weinig informatie werd tot hertoe voor deze periode ingewonnen. Het lijkt echter aannemelijk dat de nominale weeflonen tijdelijk boven de 2,5 stuiver per el uitgestegen zijn, een niveau dat nog kort na het midden van de 18e eeuw wordt aangetroffen. Heel wat beter zijn we trouwens ingelicht voor de periode 1660-1850. Een snelle aanpassing van de nominale lonen valt alvast te noteren voor de jaren 1660-1690, met een toename van ruim 50%. Het laatste decennium van de 17e eeuw en de eerste jaren van de 18e eeuw kenmerken zich daarentegen door een stagnatie en tijdelijk zelfs door een daling van de nominale lonen. Het zal ten andere duren tot en met het midden van de 18e eeuw alvorens een nieuwe, zij het minder omvattende aanpassing van de remuneraties gaat optreden. Weliswaar beschikken we voor het einde van de 18e eeuw en de eerste jaren van de 19e eeuw over minder uitgebreide inlichtingen; op zijn minst lijkt het aannemelijk dat het loonniveau tijdens deze periode van politieke verwickelingen aan sterke schommelingen onderhevig was. De maximale waarden, zoals die voor het midden van de 18e eeuw optraden, herhalen zich niettemin tegen het einde van de Franse periode. L. Varlez laat hierbij zelfs opmerken: „l'empire français avait été un vrai âge d'or”. Door de geleidelijke uitbouw van het katoenbedrijf enerzijds en de talrijke opeisingen van jongaktieven voor de „conscriptie” anderzijds, manifesteerden zich tijdelijke tekorten aan arbeidskrachten. Bovendien werden de afzetmogelijkheden verruimd door de gestegen behoeften voor het leger³⁶. Het gelijktijdig optreden van al deze factoren wordt dan ook weerspiegeld in enkele bruuske loonaanpassingen. Spoedig zou echter een spektakulaire daling volgen, in die mate zelfs dat het loonniveau in nauwelijks een halve eeuw tot ongeveer 1/3 terugvalt³⁷. Hierbij moet dan wel een iets tragere aftakeling van de nominale lonen worden vermeld voor de jaren 1820 en 1830.

Belangrijker dan een overzicht van de nominale lonen is de weergave van de reële inkomsten, die de textielarbeiders genoten. Als test-case bij dit onderzoek moeten we ons door de aard der basisgegevens overwegend tot het inkomen van de wevers blijven beperken. Al te weinig loonaanduidingen zijn voor andere activiteiten als zwingelen, hekelen of spinnen voorhanden.

Bij het deflateren van de gemiddelde weeflonen werd overwegend gebruik gemaakt van de roggeprijzen, die voor Gent bekend zijn. Deze keuze was door twee overwegingen beïnvloed. Allereerst beschikken we voor deze markt over nagenoeg doorlopende prijzen sinds de late 14e eeuw³⁸. Daarbij komt nog dat deze stad centraal gelegen was binnen de Vlaamse textielzone en lange tijd als het belangrijkste aanvoer- en verkoopcentrum van linnenweefsels fungeerde³⁹. Wanneer, zoals voor het midden van de

(36) FAIPOULT, op. cit., p. 165; L. VARLEZ, op. cit., p. LI.

(37) Een loondaling van dezelfde orde werd eerder reeds door J. MOKYR (op. cit., p. 254) vermeld.

(38) De Gentse prijzen voor rogge werden uitgegeven door P. DEPREZ, A. WYFELS, M. TOCH en C. VANDENBROEKE-W. VANDERPIJEN in dln. I-III van de „Dokumenten”.

(39) G. WILLEMSEN, op. cit.; C. VANDENBROEKE, „Agriculture...”, op. cit.

10000 — JAARLIJKS BENODIGD GEZINSBUDGET (STUIVER)

8000 —

A. KONSTANT GRAANVERBRUIK (x3)

6000 —

B. DALEND GRAANVERBRUIK (x3)

5000 —

4000 —

3000 —

2000 —

1000 —

800 —

600 —

500 —

400 —

300 —

1400

1450

1500

1550

1600

1650

1700

1750

1800

1850

10000

8000

6000

5000

4000

3000

2000

1000

800

600

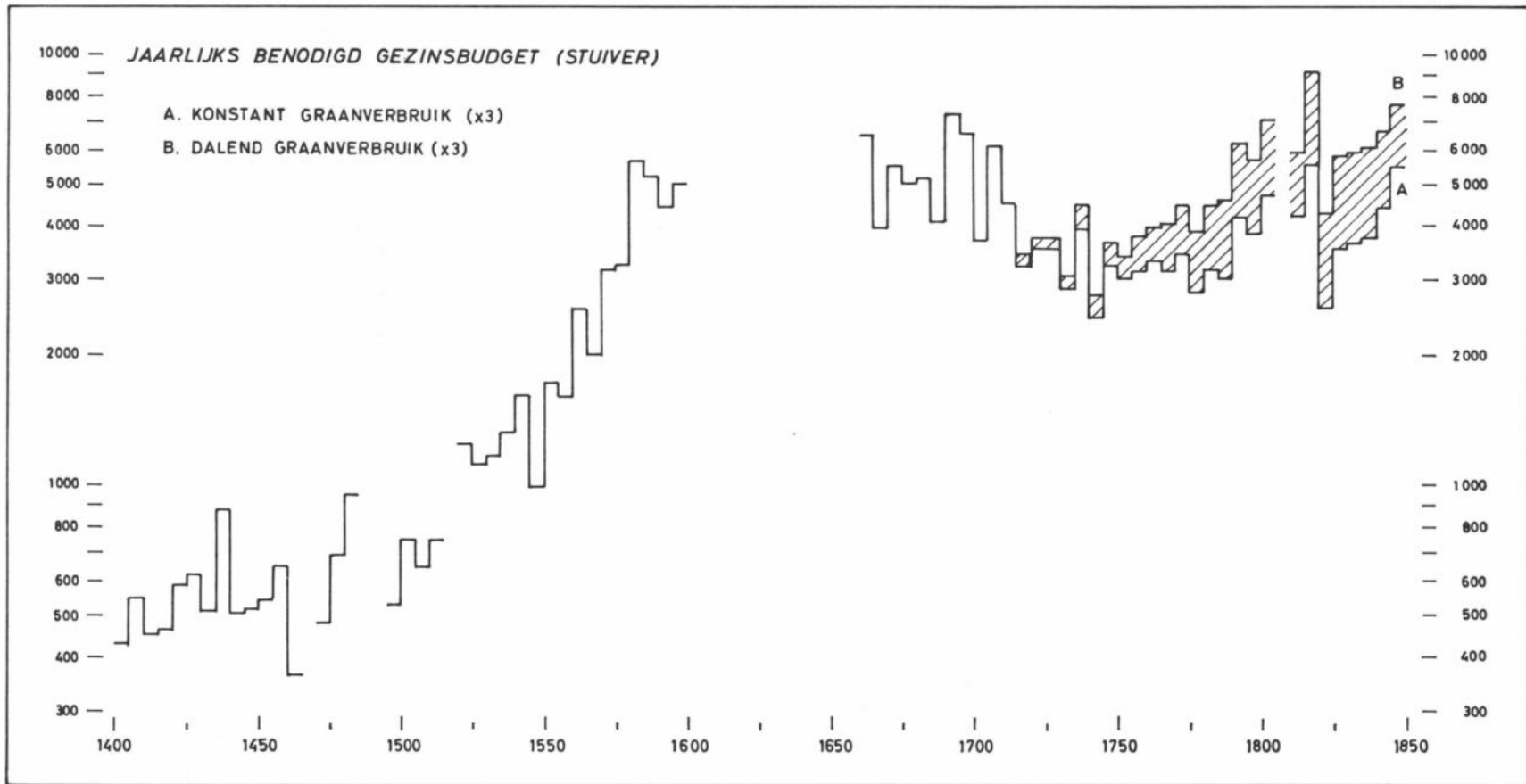
500

400

300

B

A

15e eeuw, geen prijsnoteringen voor deze stad bekend zijn, deden we beroep op de prijsnoteringen te Brugge⁴⁰. Weliswaar kunnen hierdoor enkele afwijkingen bij de vergelijkingen optreden, maar die lijken niet van aard dat ze de omrekeningen op een beslissende wijze aantasten.

De weergave van het reëel loon geeft alvast een heel wat duidelijker en sprekender indruk omtrent de materiële situatie van de textielarbeiders in het algemeen en de linnenwevers in het bijzonder. Voorlopig blijft het beeld echter zuiver theoretisch, daar nog geen rekening wordt gehouden met de arbeidsintensiteit en het produktieritme. Naderhand zullen zich derhalve enkele bijkomende nuanceringen opdringen.

Uiteraard tekent het verloop der reële (theoretische) verdiensten zich heel wat stabiel af, ofschoon ook thans meerdere fasen van verbetering en verslechtering van de sociale status alternerend optreden. Een essentieel kenmerk blijft niettemin de loonstabiliteit over lange termijn. Met het oog op de buitenlandse afzet werd dit trouwens bestendig door de handelaars als een „must” voorgesteld en nagestreefd. Ter motivering hielden zij voor: „les hausses et les baisses déroutent et dégoutent l'étranger... les fluctuations de prix devraient être insensibles”⁴¹. Weinig prijsfluctuaties impliceerden meteen dat ook de loonschommelingen binnen bepaalde marges moesten gehouden worden. Over korte en middellange termijn sluit dit evenwel bepaalde aanpassingen niet uit.

Een gunstig uitgangspunt biedt in die zin het einde van de 14e - begin 15e eeuw, wanneer het reëel weefloon van een el linnen zelfs ruim 3 liter rogge waard was. Tijdens het verder verloop van de 15e eeuw werd dit niveau nog slechts zelden geëvenaard. Gemiddeld schommelde de kostprijs voor het weven van een el linnen dan rond 2,5 liter rogge. Minima van minder dan 2 liter werden zelfs bereikt tijdens de jaren dertig en tachtig⁴². Een hogere levensstandaard zou daarentegen opnieuw bereikt zijn tegen het einde van de 15e en bij het begin van de 16e eeuw, wanneer de prijs voor het weven van een el linnen gelijk stond met 3,5 liter rogge.

In de loop van de jaren 1520 en 1530 zal de koopkracht echter met ruim 1/3 afnemen en dit als gevolg van de tragere loonaanpassingen in vergelijking met de prijs(r)evolutie. Wel kwam tijdelijk een bijzonder gunstig sociaal klimaat voor kort vóór en onmiddellijk na het midden van de eeuw. Een reëel loon van 4 tot 5 liter rogge per el was tot dan wellicht nooit voorgekomen en het zal eerst in de loop van de 18e eeuw opnieuw geëvenaard worden. De duurzaamheid van het gunstig sociaal klimaat in de 16e eeuw was ten andere heel kortstondig, vermits zich reeds op het einde van de jaren '50 en m.a.w. nog vóór de politieke crisis een nieuwe aantasting van de levensstandaard begon af te tekenen. Ook

(40) A. VERHULST, „Prijzen van granen, boter en kaas te Brugge volgens de 'slag' van het Sint-Donatianskapittel (1348-1801)”, in „Dokumenten”, op. cit., dl. II, pp. 43-45.

(41) G. WILLEMSSEN, op. cit., p. 258.

(42) In de inleiding van zijn publikatie getuigt L. VARLEZ (op. cit., p. XII) dat de linnenwevers te Gent een lage sociale status genoten tijdens de 15e eeuw en vaak moesten ondersteund worden.

hier wordt meteen bevestigd dat de laat-16e eeuwse crisis zeker niet uitsluitend door exogene factoren kan verklaard worden⁴³. Klaarblijkelijk was de koopkracht van bredere lagen van de bevolking reeds kort na het midden van de eeuw uitgehold. Sterk kontrasterend is overigens het verloop van de sociale kurve na het midden der 17e eeuw. In plaats van bruuske en kortstondige uitschieters, worden we voortaan geconfronteerd met een duurzame en stijgende trend, die zich over nagenoeg driekwart eeuw uitstrekt om eerst na 1770-1780 in een nieuwe en aanvankelijk geleidelijke daling over te gaan. Een uitzonderlijk gunstige situatie valt met name te weerhouden voor de periode 1715/20 - 1770/80, wanneer het weven van een stuk linnen nagenoeg permanent 5 liter rogge en meer opbracht. Een absoluut maximum van 6,5 liter rogge werd zelfs bereikt omstreeks 1750-55.

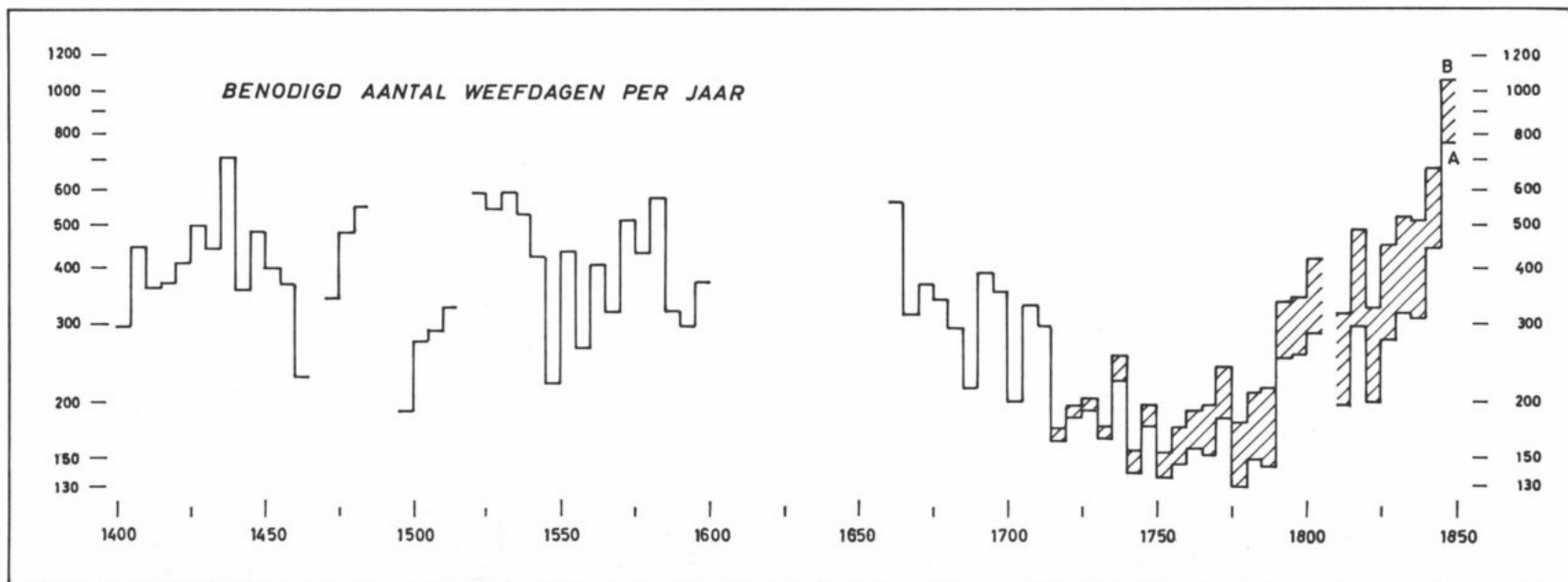
Naderhand bleef het reëel loon nog tot omstreeks 1770-80 schommelen om en rond de 4,5 à 5 liter rogge⁴⁴. Vanaf de laatste jaren van het Ancien Regiem kwam hierin opnieuw verandering. Niet alleen wordt de periode omstreeks 1800 — ook al zijn we er dan minder goed over ingelicht — gekenmerkt door enorme fluktuaties in het nominaal en reëel loon; de algemene tendens is wel duidelijk dalend, hetgeen wordt bevestigd uit de eerste gegevens voor de 19e eeuw. Voor de periode 1800 - 1830/40 zou het reëel loon nog slechts gemiddeld 2 tot 2,5 liter rogge hebben omvat. Vanaf het einde van de jaren 1840 - begin 1850 werd trouwens een historisch dieptepunt bereikt met nauwelijks 1 liter. Daarbij moet dan nog worden herinnerd aan het feit dat onze omrekeningen voor de 19e eeuw eerder overschat zijn. Herzieningen van het reëel loon overeenkomstig de extreme arbeidsduur, die tijdens het hoogtepunt van de crisis schijnt te zijn toegepast, zouden het weerhouden niveau zelfs met nog eens 25 tot 50 % doen afnemen.

Deze globale weergaven van het nominaal en reëel loon van de linnenwevers, die afgezien van enkele minder omvattende schommelingen als voldoende representatief zijn te beschouwen, laten zich nog verder bewerken tot een geïntegreerde sociaal-historische analyse. Uitgaande van deze basisinformatie kunnen we de sociale status en eigenlijke leefwereld van deze arbeiders, als type-vertegenwoordigers van de textielsector (op het platteland), nog van meer nabij doorlichten. Indirekt zal het hierbij ook tot de mogelijkheden behoren om een benaderend inzicht te verwerven inzake werkritme en arbeidsintensiteit, waarbij dan meteen het theoretisch karakter der rekonstrukties scherper zal worden afgelijnd. In een eerste fase gaan we thans ingaan op het werkmilieu van een full-time

(43) H. SOLY - A.K.L. THYS, „Nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden”, in „Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden”, VI, p. 50.

(44) Een analoge situatie werd o.m. ook in de Engelse historiografie benadrukt; cfr. J. ADDY („The textile revolution”, Londen, 1976, p. 43), die stelt: „from 1720 to 1765 was a period of prosperity when the working man became accustomed to wearing leather shoes and eating white bread”.

Algemeen wordt ten andere aanvaard dat de (tijdelijke) verhoging van de levensstandaard en de toename van de binnenlandse vraag essentiële factoren waren bij het tot stand komen van de industrialisatie.

wever ; een verdere nuancering zal dan iets dichter bij de realiteit blijven, door gelijktijdig een klein inkomenssurplus uit de primaire sektor (\pm 25 are bouwland) in rekening te brengen. Textielarbeidersgezinnen, die hun hele inkomen uit de secundaire sektor halen, blijven immers uitzonderlijk vóór het midden der 19e eeuw. Dit geldt dan inzonderheid voor de vlasindustrie, waar allerlei connecties met het landbouwbedrijf bijzonder typerend waren ⁴⁵.

In bovenstaande paragrafen werd een eerste aanzet gemaakt tot het bepalen van het bruto-inkomen van een linnenwever en dit aan de hand van de uitbetaalde stuklonen. Tevens weten we dat een wever ongeveer twee uur nodig had om één el (ruw) linnen te vervaardigen. Uitgaande van dit gegeven kunnen thans meer verfijnde benaderingen worden overwogen ⁴⁶. Veelal zijn we echter te fragmentarisch ingelicht omtrent de arbeidsduur en het arbeidsritme om hieruit een benaderend dagloon af te leiden. Deze cruciale vraag, waaraan het historisch onderzoek tot op heden al te zeer is voorbij gegaan, laat zich nochtans via een kleine omweg beantwoorden. De reële loonevolutie, zoals die tot hiertoe werd gevolgd, kan met name worden aangewend bij het schatten van een minimaal vereiste arbeidsinzet. Het zou ons te ver leiden alle benodigde evaluaties in detail te willen bespreken. Voor sommige „posten” zijn we bovendien maar heel summier ingelicht, zodat een doorlopend overzicht moeilijk te realiseren valt. De voornaamste uitgavenpost betrof evenwel de voeding. Hiervoor beschikken we dan wel over vrij preciese informatie en dit voor gans de beschouwde periode. Teneinde de benaderingen zo overzichtelijk mogelijk te houden, baseerden we ons derhalve op de kostprijs van de consumptie van graan en/of aardappelen in een typegezin van vijf personen. Deze onkostenpost werd dan nog eens met drie vermenigvuldigd om tot een verantwoord globaal uitgavenpakket te komen, met inbegrip van verwarming, verlichting, huishuur, ontspanning en fiskale bijdragen. Dit houdt derhalve wel in dat het aandeel van de verschillende rubrieken als min of meer konstant werd beschouwd. Uiteraard strookt een dergelijke voorstelling niet volledig met de werkelijkheid. Sommige uitgaven konden per periode zelfs heel sterk schommelen. Daartegenover staan dan echter de onderlinge compensaties per rubriek bij eventuele scherpe wijzigingen op korte termijn.

Bij de ramingen gaan we, zoals gezegd, uit van een full-time weversgezin, waar omzeggens geen alternatieve inkomsten voorkomen en waar de bevoorrading in levensmiddelen integraal moet worden aangekocht. Wel nemen we in een supplementaire schatting aan dat het voedingspakket in de loop van de 18e eeuw werd gewijzigd door de opname van aardappelen, waarvan de benodigde hoeveelheid eigenhandig werd gewonnen. De onkosten voor het huren en/of kopen van het bouwland lieten we hierbij buiten beschouwing, zodat deze benadering een enigszins overtrokken en te optimistisch beeld ophangt. Aangenomen mag worden dat de concrete situatie zich tussen deze twee uitersten zal hebben bewogen.

(45) Vgl. in die zin de preciseringen bij E. DUBOIS en L. VARLEZ, op. cit.

(46) F. MENDELS, „Agriculture...”, op. cit.

In funktie van het globale onkostenpakket kan thans worden nagekend hoeveel de jaarlijkse linnenproduktie per gezin „moest” bedragen om het budget minstens in evenwicht te brengen (vgl. tabel en grafische voorstelling). Bij een gemiddelde dagproduktie van 5 el per wever en per getouw, gespreid over een arbeidsdag van tien uur, krijgen we meteen enig uitzicht op het aantal benodigde arbeidsdagen. De beschikbare hoeveelheid man-dag schatten we op maximum (200-) 225, gezien het voorkomen van supplementaire verletdagen voor aankoop van grondstof en/of leveren van afgewerkte stoffen op de stedelijke markten. In sommige gevallen kan dit aantal zelfs lager hebben gelegen, vooral dan wanneer ook enkele nevenprestaties als landarbeider werden opgebracht⁴⁷.

Een laatste nuancering tenslotte betreft de omvang van het arbeidspotentieel en de eventuele deeltaken, die door diverse gezinsleden werden uitgeoefend. Daar alternatieve en/of aanvullende inkomsten uit de landbouw geheel of toch in ruime mate uitgesloten werden, is het evident dat meer dan één persoon zich met een of andere vorm van textielbereiding zal ingelaten hebben. Weliswaar staat ons hieromtrent weinig achtergrondinformatie ter beschikking; toch menen we tot een aanvaardbare voorstelling van de werkelijkheid te komen door de dagproduktie van (1,5 à) 2 full-time wevers in de omrekeningen op te nemen. Op die wijze zijn immers de mogelijke deeltijdse activiteiten van vrouw(en) en kind(eren) ruimschoots gekompenseerd. Vooral bij een aantasting van de levensstandaard dringen laatstgenoemde korrekties zich op, daar dan steeds meer op aanvullende inkomsten van andere gezinsleden moest teruggevalen worden!

Sterker nog dan de eerder aangehaalde weergaven van het reëel loon, illustreren deze rekonstrukties de wisselvalligheden van de vlasnijverheid op het platteland in Vlaanderen. Allereerst worden we hierbij geconfronteerd met de kronische moeilijkheden tijdens de 15e en 16e eeuw. Terwijl het eerste kwart van de 15e eeuw reeds weinig voorspoedige tewerkstellingsmogelijkheden bood, werd de situatie naderhand zelfs bepaald dramatisch. Zelfs in de veronderstelling dat gans het jaar door minstens drie personen per huishouden gedurende tien uur per dag als wever actief waren, dan nog was het omstreeks 1435-40 en 1475-85 bijna onmogelijk om in het onderhoud te voorzien. Vandaar dan ook dat heel wat huishoudens zich uit het platteland terugtrokken om elders (en vooral in de centra) een inkomen te zoeken⁴⁸. Een kentering trad evenwel op omstreeks de eeuwwisseling. Tot en met het midden van de 16e eeuw kwamen, met uitzondering van de periode 1526-40, gemiddeld zelfs ca. 70-80 vrije dagen per jaar voor. Meer in het bijzonder tijdens de periodes 1496-1510 en 1545-1560 lag de situatie heel gunstig en kon, indien

(47) F. MENDELS (op. cit.) gaat met name uit van een normale werktijd van ca. 180 dagen per jaar. Door A. LASSERRE (op. cit., p. 47) wordt de inkomensderving als gevolg van de talrijke verplaatsingen naar de marktplaatsen op ongeveer 1/5 geschat.

(48) Betreffende de relaties tussen economische groei en bevolkingsmobiliteit, vgl. o.m. de bijdragen in de „Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden” met betrekking tot de landbouwgeschiedenis tijdens de Nieuwe Tijden.

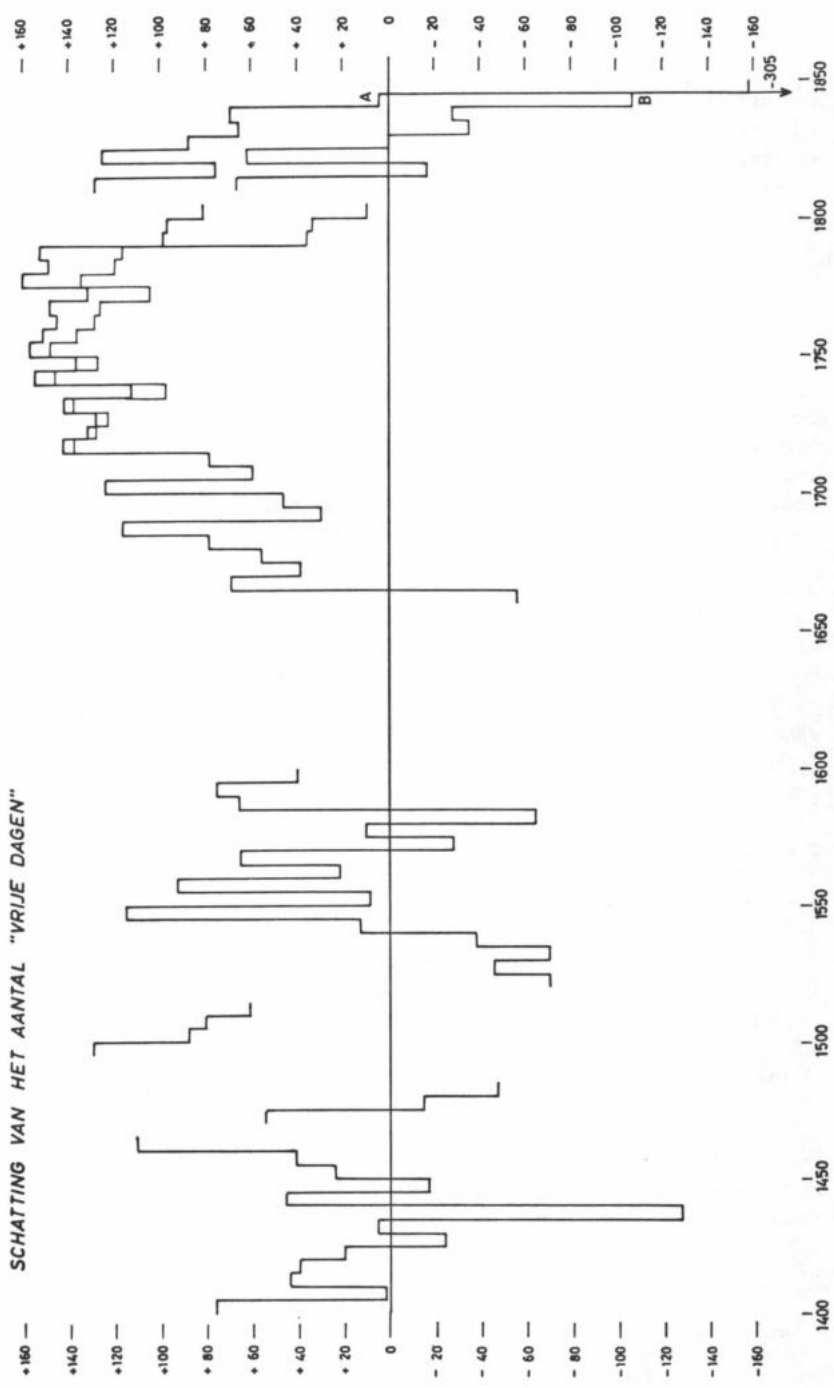
wenselijk, zelfs gemakkelijk voor een surplus worden gezorgd. Kenmerkend is dan ook het samenvallen van deze gunstige toestand binnen de huisnijverheid met de versnelde economische groei bij het begin van de 16e eeuw⁴⁹. Alle expansiefasen worden klaarblijkelijk voorafgegaan en/of vallen samen met een proces van „revitalizing” van de rurale sektor.

Het einde van de jaren '60 der 16e eeuw betekent een nieuw breukpunt in deze evolutie. De talrijke lacunes in het bronnenmateriaal beletten evenwel een preciese omschrijving van de duur der crisis te geven. Naar alle waarschijnlijkheid kwamen wel hernieuwde groeikansen voor tijdens het eerste derde van de 17e eeuw. Voortgezet onderzoek voor deze periode lijkt niettemin aangewezen om tot gefundeerde besluiten te komen. Moeilijker te interpreteren zijn overigens ook de tweede helft van de 17e eeuw en de eerste jaren van de 18e eeuw, daar de ontwikkeling van de linnennijverheid herhaaldelijk door bruuske en ingrijpende fluktuaties werd verstoord. Onder meer was dit het geval in 1670-75, 1690-1700 en 1706-15. De dieptepunten van de 15e en 16e eeuw werden nochtans niet meer geëvenaard. Het beeld uit de oudere historiografie, als zou de 17e eeuw als een ongelukseeuw te beschouwen zijn, wordt ten andere slechts okkasioneel in onze benaderingen bevestigd. Bij een normale arbeidsintensiteit bleef immers nog ruim voldoende tijd over om tijdens de vrije dagen (gemiddeld ca. 70 dagen) voor een reserve te zorgen. Daartegenover staat dan wel de zwaardere fiskale druk tijdens deze periode, een faktor die bij onze omrekeningen onvoldoende in aanmerking werd genomen.

Buitengewoon gunstig lagen de verhoudingen tijdens het verder verloop van de 18e eeuw, meten de periode waarin de proto-industrie in Vlaanderen tot volle wasdom kwam en een enorm aantal mensen geheel of gedeeltelijk in de secundaire sektor een onderkomen vond. Hier vooral kan met recht en reden van nieuwe groeikansen binnen de rurale sektor gesproken worden. Met een minimum aan inzet kon, theoretisch althans, gedurende heel de beschouwde periode voor een volwaardig inkomen worden gezorgd. In de mate dat onze berekeningen als representatief zijn te beschouwen en alvast volgens de meest optimistische weergave, zou het aantal vrije dagen zelfs decennia lang groter zijn geweest dan het aantal werkdagen. Absolute maxima waren aldus aan de orde tussen 1740/50 en 1775-1785/90. Vooral wanneer met een gewijzigd voedingspatroon wordt rekening gehouden (d.i. met opname van aardappelen) of wanneer een minimale landbouwproduktie in aanmerking zou worden genomen, kon relatief gemakkelijk voor een sluitend budget en zelfs voor een behoorlijke spaarreserve worden gezorgd. Wel willen we er nog even aan herinneren dat in voorkomend geval enkele uitgavenposten (o.m. pacht) buiten beschouwing bleven, zodat het beeld op zijn minst aan de optimistische kant blijft. Daartegenover staat dan wel dat we precies voor deze periode een hogere bezetting per huishouden krijgen en een (rela-

(49) H. VAN DER WEE, „Handel in de Zuidelijke Nederlanden”, in „Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden”, VI, p. 75; R. VAN UYTVEN, „Sociaal-economische evoluties in de Nederlanden vóór de Revoluties (14e-16e eeuw)”, in „Bijdragen en Mededelingen Geschiedenis der Nederlanden”, 1972, pp. 60-93.

SCHATTING VAN HET AANTAL "VRIJE DAGEN"

tieve) toename van het aantal actieven per gezin. Het is ten andere typerend dat ook rond dezelfde tijd de eerste reacties loskomen ten aanzien van de vrijetijdsbesteding en/of het weinig gedisciplineerd gedrag der jongeren. In diezelfde kontekst dienen ook de herhaalde aanklachten tegen het verhoogd alcoholverbruik en het frekwent herbergbezoek begrepen te worden, kwalen die naderhand met de aantasting van de levensstandaard enigszins in omvang zullen afnemen om eerst met de beginnende industrialisatie opnieuw sterker aan bod te komen. Een niet minder sprekend bewijs voor het gunstig conjunctureel verloop van de plattelandsnijverheid tijdens de 18e eeuw vinden we bovendien terug in het bevolkingsverloop. Heel de periode door komen op het platteland namelijk beduidend hogere groeicoëfficiënten voor dan in de centra. Meer bepaald tijdens de eerste twee derden van de 18e eeuw kwamen aldus markante tegenstellingen voor tussen de demografische groei op het platteland en in de centra ⁵⁰.

Het eindpunt van deze gunstige sociale ontwikkeling is, bij gebrek aan detailanalyses en prijs- of loonstudies voor het einde van het Ancien Régime en het begin der 19e eeuw, moeilijk te situeren. Weliswaar kwamen nog enkele kortstondige bloeiperiodes voor, waarbij hoge reële lonen werden uitgekeerd zoals in 1810-15 en 1820-25; de algemene trend verliep evenwel dalend. Alleen al om het gezinsbudget in evenwicht te houden moest, vergeleken met het midden van de 18e eeuw, voortaan dubbel zo hard worden gewerkt. Een verhoogde inzet was trouwens het enige alternatief ter compensatie van de loondalingen: „le régime des longues journées... est imposé par le taux minime des salaires à la pièce”, zo merkte E. Dubois reeds op ⁵¹. Klaarblijkelijk werden de loondalingen zelfs zover doorgedreven, dat ook een omschakeling naar mechanisatie nog slechts moeilijk te realiseren was ⁵². De weerstand van de thuisarbeiders, die overigens door plaatselijke belangengroepen van kerkelijke en wereldlijke aard werd aangemoedigd, zal meteen tot een bestendinging van de sociale aftakeling leiden ⁵³.

Deze vaststellingen dragen er toe bij om de honkvastheid van de plattelandsbevolking te begrijpen. Het is ten andere treffend dat de demografische groei op het platteland in Vlaanderen, op een paar kortere periodes na, tot en met het eerste derde van de 19e eeuw sneller bleef verlopen dan in de steden. Zelfs te Gent, het vaak geroemde centrum van „king cotton” in het Vlaamse land, bleef de bevolkingsgroei nog geruime tijd minder uitgesproken! Dit houdt meteen een nieuwe waarschuwing in voor een al

(50) H. VAN WERVEKE, „Demografische problemen in de Zuidelijke Nederlanden (17e en 18e eeuw)”, Brussel, 1955; C. VANDENBROEKE, „Levensstandaard...”, op. cit., p. 182.

(51) E. DUBOIS, op. cit., p. 166. Gelijkwaardige bevindingen werden geformuleerd door A. LASSERRE, op. cit., p. 132.

(52) L. VARLEZ, op. cit., p. XXV; F. MENDELS, „Proto-Industrialization...”, op. cit., p. 246.

(53) Deze problemen werden tegen het midden van de 19e eeuw in allerlei publikaties van tijdgenoten uitvoerig besproken. Verwijzingen hiervoor komen overvloedig voor in de reeds aangehaalde werken.

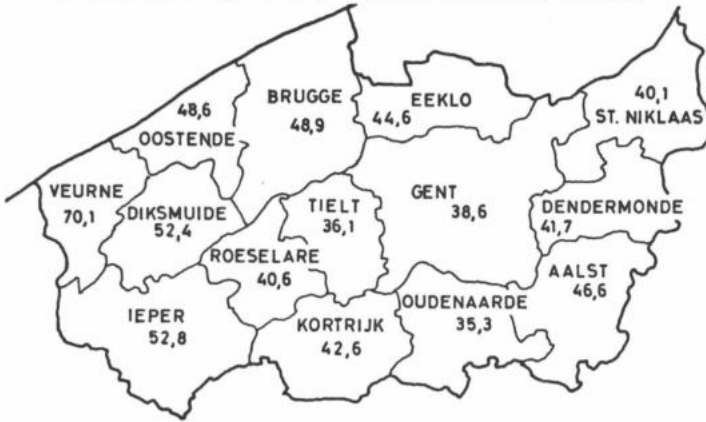
te vluchtige overschatting van de aantrekkingskracht en/of de impact van nieuwe en moderne industriële centra. Omgekeerd laten bijgaande weergaven i.v.m. het platteland voldoende de vitaliteit en de weerbaarheid van de traditionele produktiesektoren als de linnennijverheid uitschijnen. Al te zeer heeft het optreden van vernieuwers van het type L. Bauwens blijkbaar de aandacht van de historici afgeleid en dit terwijl de tewerkstelling in andere bedrijfstakken nog decennia lang overheersend bleef. Het is geenszins onze bedoeling de fundamentele betekenis van innoverende produktietechnieken en progressieve economische sectoren als de katoennijverheid in twijfel te trekken. De preciese impact van dergelijke innovaties mag evenwel, vóór het tweede kwart van de 19e eeuw, allerm minst overtrokken worden. Al die tijd bleven de meer traditionele activiteiten in de „rural industry” het sociaal-economisch gebeuren immers beheersen. Weliswaar moest er steeds harder worden gewerkt in de vlasindustrie om tot een bestaansminimum te komen; meer en meer moest ook op vrouwen- en kinderarbeid worden overgeschakeld. Tot en met de jaren dertig bleef het niettemin mogelijk om zich op het platteland te handhaven, hetgeen trouwens een bevestiging vindt in de relatief geringe bevolkingsmobiliteit. Tijdelijke prijsdalingen van allerlei levensmiddelen tijdens de jaren 1820-25 droegen daar eveneens toe bij. Aan deze behoudsgezinde situatie komt wel een einde vanaf de jaren veertig, wanneer de overlevingskansen van de plattelandsindustrie in een minimum aan tijd totaal worden ontworcht. Zelfs door meer of langer te werken, dé oplossing die zich tijdens het eerste derde van de eeuw had opgedrongen, kon men het voortaan niet langer redden. Een nieuwe structurele crisis bedreigde namelijk de plattelandseconomie. In tegenstelling tot de 15e en 16e eeuw, wanneer dit een totale stagnatie voor gevolg had, bood de industrialisatie en de tewerkstelling in de stedelijke centra voortaan echter een voldoende tegenwicht om de impasse te doorbreken⁵⁴.

Het zou ons te ver leiden de neveneffecten van deze verarmingsprocessen in detail te volgen. In meerdere publikaties werd hierop reeds ingegaan. Een essentiële indicator ligt trouwens verrat in de armenlijsten, die ongekende proporties gaan aannemen. Overeenkomstig de aard der crisis worden ook de normale en gebruikelijke verhoudingen volledig door elkaar gehaald, in die zin dat het aandeel der armlastigen en bedeeden voortaan veruit de grootste afmetingen gaat aannemen in de plattelandsdistrikten⁵⁵. Niet minder overtuigend zijn de wijzigingen in de motivering tot steunverlening en waarbij het hoofdmotief thans wordt gevormd door

(54) Toch wist de huisnijverheid zich naderhand te hervatten om nog een korte expansie te kennen doorheen het derde kwart van de 19e eeuw. De motor achter was eerder van socio-culturele dan wel van zuiver economische aard (G.L. DE BRABANDER, „De constructie van de regionaal-sectoriële werkgelegenheidsmatrices voor België, 1846-1896”, Antwerpen, 1976).

(55) P.C. VAN DER MEERSCH, „De l'état de la mendicité et de la bienfaisance dans la province de Flandre Orientale depuis le règne de Marie-Thérèse jusqu'à nos jours”, in „Bulletin de la Commission Centrale de Statistique”, V, Brussel, 1852; C. VANDENBROEKE, „Demografische en sociaal-economische varianten van het pauperisatieproces in Oost-Vlaanderen”, in „Handelingen van het XXXe Vlaams Filologencongres”, Gent, 1975, uu. 256-262.

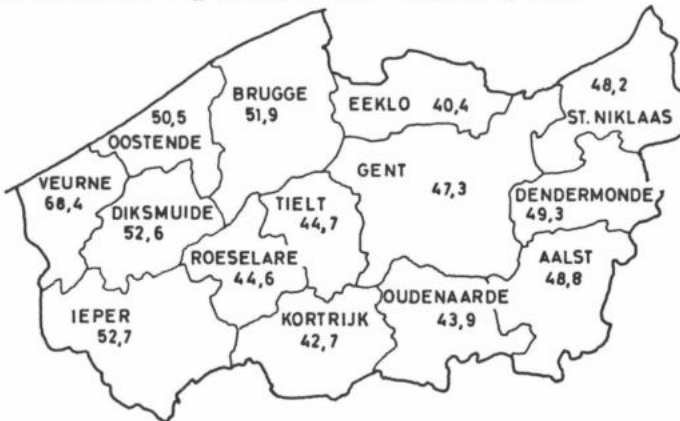
ALFABETISME : % GELETERDE CONSCRITS, 1845-50

ALFABETISME : % GELETERDE VROUWEN, 1866

ALFABETISME : % GELETERDE MANNEN, 1866

werkloosheid, loonderving en/of zogezegde overdreven kinderlast. Al even duidelijk weerspiegelen zich deze ongunstige verhoudingen in de belangrijkste demografische determinanten. Een eerste vaststelling betreft aldus het uitermate restriktief huwelijkspatroon sinds de late 18e eeuw. Indirect zal dit meteen leiden tot een markante terugval van de geboortecoëfficiënten. Zelfs bij een meer verfijnde benadering van de vruchtbaarheid, vinden we de reperkussies van de snel voortschrijdende verarming terug. Het meest uitgesproken en het scherpst gevoeld waren evenwel de reperkussies ten aanzien van de morbiditeit en de mortaliteit door het optreden van allerlei sociale epidemieën als tyfus, dysenterie of tuberculose.

Een vrij ideale maar vaak verwaarloosde meter in verband met de verarmingsprocessen in het algemeen en de verhoogde arbeidsintensiteit in het bijzonder, vinden we tenslotte terug in een onderzoek naar de geletterdheid sinds het midden van de 18e eeuw. Opvallend hierbij zijn de regionale contrasten, in die zin dat steeds beduidend hogere proporties aan analfabeten voorkomen in de epicentra van huisnijverheid. Deze vaststellingen bevestigen derhalve de hoge participatie van kinderen in het productieproces. Doorheen de 18e en de eerste helft van de 19e eeuw zal deze tendens zich trouwens nog verstrakken. Een analyse van de graad van geletterdheid over langere termijn bevestigt alvast de hoger aangehaalde evaluaties met betrekking tot het werkritme en de levensstandaard, daar blijkbaar in toenemende mate ook op kinderarbeid een beroep moest worden gedaan⁵⁶. Inzonderheid voor Zuid- en Binnen-Vlaanderen manifesteert zich deze sociale aftakeling tijdens de periode 1770/80 - 1840/50 in een stijgend aantal analfabeten en de reperkussies van deze „geestelijke” armoede waren wellicht nog ingrijpender dan de materiële ontredde⁵⁷. Op korte termijn zal deze situatie anderzijds wel hebben bijgedragen tot het handhaven van de „sociale vrede”⁵⁸.

(56) G. AELGOET - C. VANDENBROEKE, „Alfabetisme in Vlaanderen en inzonderheid in Zuidelijk-Vlaanderen (einde 18de eeuw - ca. 1870)”, in „5de Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring der Gaverstreke”, 1977, pp. 142-178.

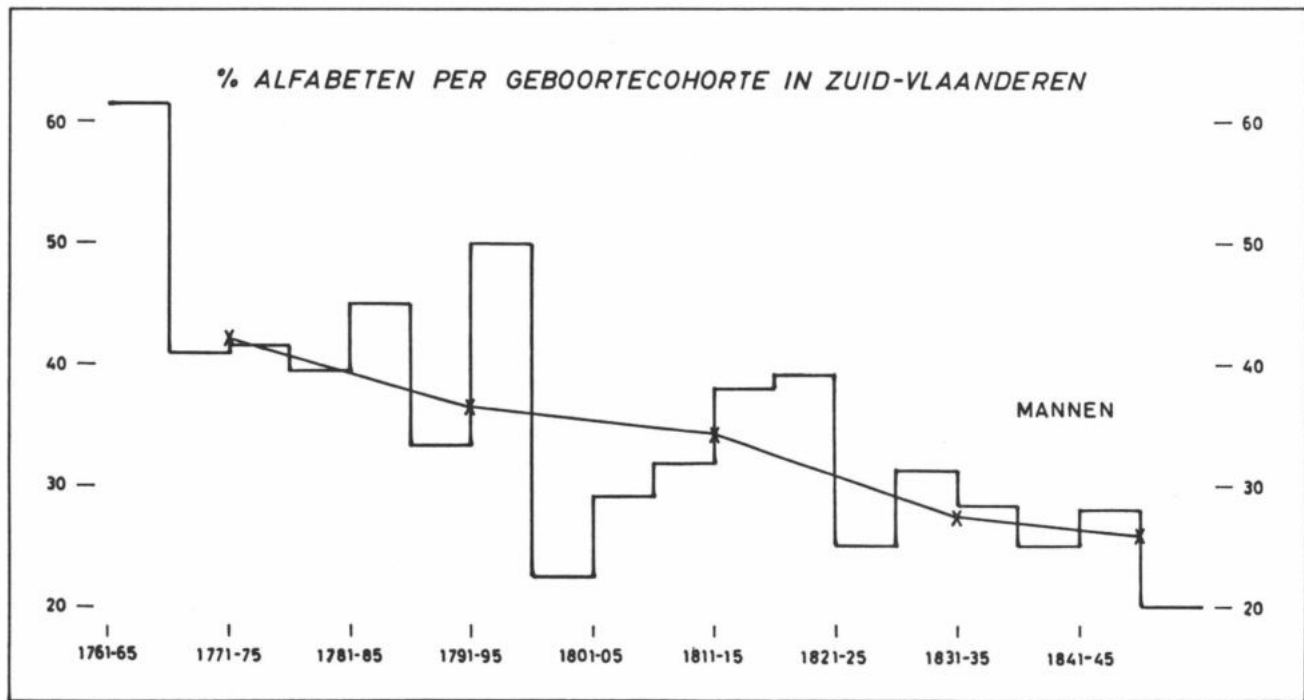
Een gelijkaardig verband tussen tewerkstelling en levensstandaard enerzijds en graad van geletterdheid anderzijds, werd eerder benadrukt door M. SANDERSON, „Literacy and social mobility in the Industrial Revolution in England”, in „Past and Present”, 1972, pp. 75-104; F. FURET - J. OZOUF, „Literacy and industrialization: the case of the Département du Nord in France”, in „Journal of European Economic History”, 1976, pp. 5-44.

(57) Een kernachtige omschrijving van de „mentale” crisis vinden we terug in de „Histoire Economique et Sociale de la France”, II, Parijs, 1970, p. 116: „finalement ce labeur... épuisait les corps et tuait les âmes chez les plus faibles”.

(58) Kenmerkend in dit opzicht is de gelatenheid, die in tal van gedichten en liederen tot uitdrukking wordt gebracht:

„Wij boeren en boerinnen
Wij wercken dagh en nacht
Wij ploeghen en wij spinnen
En wij zingen uter macht
Geef lieve Heer ons cost en cleer
Het hemelrijk en dan niet meer”
(J. SAMYN, op. cit., p. 3)

„Daar, waar de vrouw het koetje voedt,
Terwijl de man de aard omdoet;
Daar, waar de vrouw het spinwiel draait,
Terwijl de man de akker zaait;
En in de winter, wel bemerkt
Op het getouw met schietspoel werkt,
Daar is altijd bij zulke lien,
Niet dan geluk en vré te zien”
(I. HOSTE, op. cit., p. 150)

Aansluitend bij het loononderzoek dat we in eerste instantie hebben uitgewerkt, werden ook de beschikbare prijsgegevens van linnen en lijnwaad tot een min of meer doorlopende reeks verwerkt. Opnieuw werden de nominale aanduidingen, waarvan de oudste zelfs tot het midden der 14e eeuw opklimmen, gedeflatteerd aan de hand van de roggeprijzen voor Gent en/of Brugge (vgl tabel en grafische voorstellingen). Ook in dit verband wordt het onderzoek in menig opzicht bemoeilijkt, mede doordat de kwaliteitsverschillen der stoffen niet altijd en/of in dezelfde mate te elimineren zijn. Bepaald storend zijn de gepubliceerde prijsnoteringen op de markt te Zottegem voor de periode 1691-1766, waarbij decennia lang een konstante waarde van 6 stuiver per el voorkomt⁵⁹. Vergelijkingen met andere aanduidingen laten er niet de minste twijfel over dat hier echt minderwaardige produkten zijn bedoeld, die over het algemeen 50 tot 80 % beterkoop werden verkocht! Naar best vermogen werden dan ook enkele korrekties opgenomen aan de hand van de fragmentarische vermeldingen voor andere markten. Uitgaande van gekende prijzen voor ruw vlas en ons baserend op de nominale weeflonen werden tevens enkele prijzen geëxtrapoleerd⁶⁰. Hierbij kunnen dan wel afwijkingen voorkomen, daar zowel het aandeel van de grondstof als van het weefloon nogal varieerde tijdens deze periode. Later komen we ten andere nog uitvoeriger op deze problemen terug bij het weergeven van een kostenanalyse.

Een detailbespreking van de nominale prijzen lijkt ons, in het kader van deze bijdrage, minder relevant. Tot en met de 18e eeuw verschilt de evolutie weinig van het gekende patroon der prijsbeweging. Ook voor linnen noteren we aldus tijdens de 16e eeuw en meer bepaald tussen 1530/35 en 1585/90 een verzesvoudiging van de prijzen, terwijl de 17e eeuw dan omgekeerd eerder door een daling schijnt te zijn gekenmerkt. De prijsevolutie van de 18e-19e eeuw zou daarentegen, voor zover onze extrapolaties betrouwbaar zijn, minder aan de klassieke trend beantwoorden. In plaats van een langzaam opgaande beweging, zoals voor de meeste produkten en gewassen na 1730-40 gebruikelijk is, onderscheiden zich de linnenprijzen eerder door hun stabiel niveau en dit tot omstreeks 1780-90. Tijdens de eerste helft van de 19e eeuw wordt het afwijkend verloop zelfs nog sterker geprononceerd. Tot en met de jaren '30 treedt namelijk een prijsdaling op! Aanvankelijk blijft deze daling nog vrij beperkt (1790/1810 -1820/1830), om vanaf 1830-35 in een versnelde beweging over te gaan. Deze situatie vinden we uiteraard in tal van beschrijvende bronnen bevestigd. Een verslag van de provinciale landbouwcommissie van Oost-Vlaanderen, daterend van 31 maart 1838, stelt o.m.: *cette circonference a exercé sur nos marchés une réaction fatale. Les prix s'en sont ressentis à tel point qu'il y a eu stagnation complète et une baisse de 12 à 15 %.* Actuellement la panique s'est dissipée et les toiles ont à peu près repris leur

(59) Gepubliceerd door H. COPPEJANS-DESMEDT in „Dokumenten”, II, p. 493-500.

(60) De „geschatte” prijzen werden in de weerhouden tabel steeds tussen haakjes opgenomen.

Prijzen van linnen in stuiver per el: nominale en reële waarden

Periode	Prijs linnen (st/el)	Graanprijs (st/hl)	Reële Prijs (liter rogge)	Periode	Prijs linnen (st/el)	Graanprijs (st/hl)	Reële Prijs (liter rogge)
1356-65	1,41	11,2	12,6	1721-25	(10,6)	76,0	13,9
1426-30	1,40	12,6	11,1	1726-30	(10,1)	75,7	13,3
1431-35	1,35	10,3	13,1	1731-35	(8,7)	61,9	14,1
1436-40	1,25	17,9	7,0	1736-40	(9,3)	90,0	10,3
1536-40	2,50	26,6	9,4	1741-45	(9,5)	56,2	16,9
1541-45	3,40	33,2	10,2	1746-50	(10,0)	74,5	13,4
1546-50	3,40	20,2	16,8	1751-55	(13,0)	69,2	18,8
1551-55	3,20	35,1	9,1	1756-60	(10,6)	77,0	13,8
1556-60	3,90	32,5	12,0	1761-65	(11,0)	80,8	13,6
1561-65	6,40	51,9	12,3	1766-70	(10,4)	82,6	12,6
1566-70	6,50	40,6	16,0	1771-75	(10,0)	90,8	11,0
1571-75	5,00	64,1	7,8	1776-80	(11,3)	78,7	14,4
1581-85	7,70	117,4	6,6	1781-85	(11,3)	90,4	12,5
1586-90	13,30	106,8	12,5	1786-90	(11,2)	92,6	12,1
1591-95	12,00	90,6	13,2	1791-95	9,5	126,4	7,5
1596-00	10,90	101,5	10,7	1796-00	8,5	116,5	7,3
				1801-05	9,5	143,6	6,6
1691-95	(10,2)	148,5	6,9	1806-10	9,5	120,2	7,9
1696-00	(11,6)	134,0	8,7	1811-15	9,3	140,8	6,6
1701-05	(9,9)	75,3	13,1	1816-20	8,7	185,4	4,7
1706-10	(10,0)	125,1	8,0	1821-25	8,1	86,1	9,4
1711-15	(9,0)	92,6	9,7	1826-30	8,5	118,7	7,2
1716-20	(10,7)	70,4	15,2	1831-35	6,1	121,5	5,0
				1836-40	6,6	123,5	5,3
				1841-45	8,6	134,7	6,4
				1846-50	8,0	156,0	5,1
				1851-55	6,9	189,7	3,6
				1856-60	7,2	159,5	4,5
				1861-65	8,1	151,7	5,3
				1866-70	9,5	184,4	5,2

ancienne valeur. La différence n'est plus que de 5 à 6 %, mais les demandes ne sont pas aussi fortes ni le commerce à beaucoup près aussi considérables que l'année dernière" ⁶¹. Deze prijsdaling is des te merkwaardiger, daar ze los staat van technische innovaties binnen de plattelandsindustrie zelf. Anders gesteld en rekening houdend met de grotere prijsstabiliteit van de grondstoffen, kan deze tendens enkel worden verklaard door een ingrijpende reductie van de arbeid en de toegevoegde waarde ⁶². Het is meteen duidelijk dat voortaan allerlei exogene factoren op de prijsvorming van het linnen gaan inspelen. Een omgekeerde beweging doet zich trouwens voor vanaf de jaren 1840 en 1850. Precies op het ogenblik dat technische innovaties ingang beginnen te vinden en tot een stijging van de produktiviteit leiden, herstellen zich de linnenprijzen op een niveau dat sinds ruim een halve eeuw niet meer was voorgekomen. De verklaring hiervoor ligt vervat in een nieuwe verruiming van de afzetmogelijkheden door de moeilijke bevoorrading in katoengaren ⁶³.

Belangrijker dan een overzicht van de nominale prijzen, zijn evenwel de gedeflatteerde waarden. Het belangrijkste kenmerk hierbij voor wat de evolutie in de long run betreft, is het konstant niveau waarrond de reële prijzen schommelen. Sinds het midden der 14e eeuw en tot en met het begin van de 19e eeuw stemt de kostprijs van een el linnen overeen met ongeveer 8 tot 12 liter rogge. Een dergelijk stabiel niveau bevestigt m.a.w. het uitblijven van technische innovaties in het produktieproces vóór de 19e eeuw ⁶⁴. Over korte en middellange termijn treden niettemin sterkere fluctuaties op. Beduidend hogere reële prijzen werden met name genoteerd omstreeks het midden van de 16e eeuw en inzonderheid aan het midden van de 18e eeuw, wanneer de vraag naar textielprodukten blijkbaar sneller steeg dan het aanbod ⁶⁵. Ook de binnenlandse behoeften werden trouwens tijdens deze periodes opgetrokken door de bevolkingstoename naast en samen met een gunstig verloop van het per capita inkomen. Vergeleken met de graanprijzen was het linnen daarentegen bijzonder goedkoop omstreeks 1435-40, tijdens de jaren '70 en '80 van de 16e eeuw alsook tijdens de laatste jaren van de 17e eeuw. Hevige schommelingen van de graanprijzen en bevoorradingsmoeilijkheden door misoogsten en/of door politieke verwickelingen leidden toen tot afzetmoeilijkheden in de andere economische sectoren, hetgeen wordt vertaald in een

(61) I. HOSTE, op. cit., p. 135.

(62) P. DEPREEZ, „Evolution économique et mouvements paysans en Belgique à la fin du 18e siècle”, in „Belgisch Tijdschrift Nieuwste Geschiedenis”, IV, 1973, p. 53; zie ook H. KISCH, „Die Textilgewerbe in Schlesien und im Rheinland: eine vergleichende Studie zur Industrialisierung”, in P. KRIEDTE - H. MEDICK - J. SCHLUMBOHM, op. cit., p. 357.

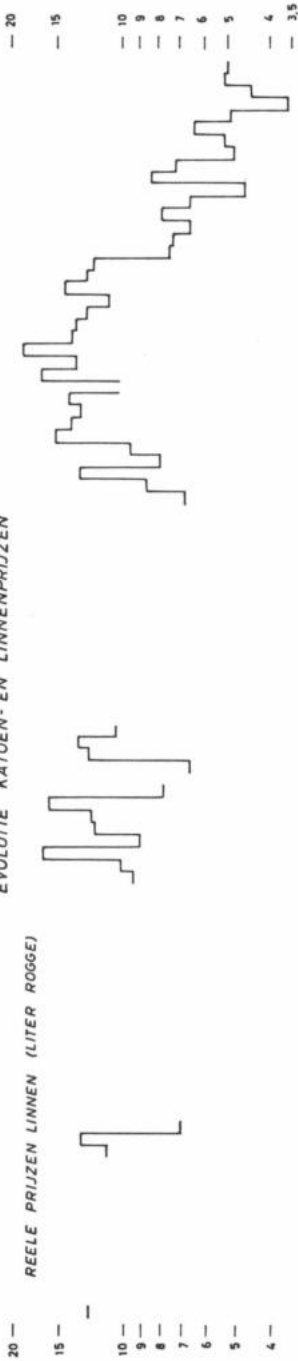
(63) P. TEMIN, „The causes of cotton-price fluctuations in the 1830's”, in „The Review of Economics and Statistics”, 1967, p. 463; F.X. VAN HOUTTE, „L'évolution de l'industrie textile en Belgique et dans le monde de 1800 à 1939”, Leuven, 1949, pp. 68 en 254-255.

(64) J. FOURASTIE, „Machinisme et bien-être. Le niveau de vie et genre de vie en France de 1700 à nos jours”, Parijs, 1962, p. 35.

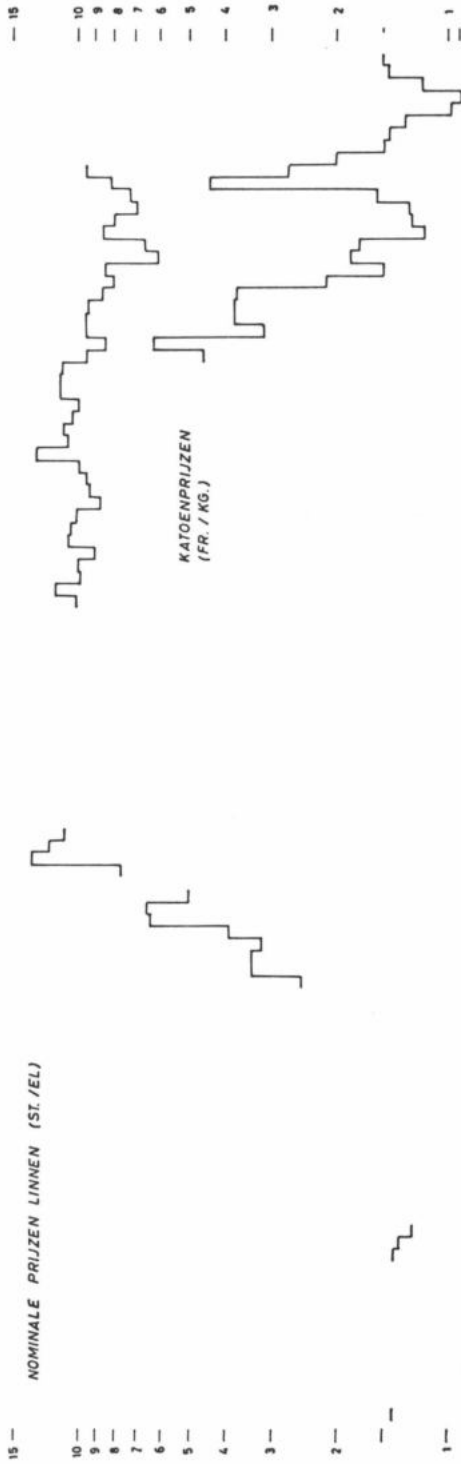
(65) Dit zou dan wel impliceren dat een tijdelijke verhoging van de levensstandaard een toename van de consumptie voor gevolg had. Vooral voor de betere kwaliteiten gaat deze relatie wellicht op.

EVOLUTIE KATOEN- EN LINNENPRIJZEN

REELE PRIJZEN LINNEN (LITER ROGGE)

NOMINALE PRIJZEN LINNEN (ST./EL)

KATOENPRIJZEN
(FR. / KG.)

relatieve prijsdaling. Typerend is bovendien het verloop der reële prijzen sinds het derde kwart van de 18e eeuw. Op een paar kortere onderbrekingen na, noteren we thans over meer dan een eeuw een daling van de reële linnenprijzen. De verklaring voor dit specifiek verloop is uitermate kompleks. Onder de talrijke beïnvloedingsfactoren moet o.m. gerefereerd worden naar de snel groeiende concurrentie van buitenlandse produktiecentra. Meerdere regio's gingen er zich namelijk eveneens op de produktie van (ruwe) linnenfabrikaten toeleggen ten einde een vaste voet te verwerven op de expansieve internationale markten van de Nieuwe Wereld. Onder de voornaamste buitenlandse regio's, die de vlasindustrie stimuleerden, vermelden we slechts Silezië, Westfalen, Bohemen, Ierland en Schotland, Bretagne, Normandië, het Noorden van Zwitserland en het Oosten van Nederland⁶⁶. Weliswaar ontbreekt het voorlopig aan systematische prijsstudies om het probleem van de buitenlandse concurrentie aan een minutieus onderzoek te onderwerpen; fragmentarische aanduidingen van o.m. Schots en Iers linnen zijn evenwel veelbetekenend voor een dergelijke vergelijking:

Vergelijkend prijsoverzicht van (ruw) linnen in stuiver per el

Periode	Prijs Schots linnen ⁶⁷	Afwijking Vlaams linnen	Prijs Iers linnen ⁶⁸	Afwijking Vlaams linnen
1728-30	7,96 st/el	126,9%	1710 11,85 st/el	75,9%
1731-35	7,93	109,7	1720 9,48	111,8
1736-40	8,33	111,6	1730 9,48	91,8
1741-45	8,69	109,3	1740 12,64	75,1
1746-50	8,91	112,2	1750 11,06	117,5
1751-55	9,63	135,0	1760 12,64	87,0
1756-60	8,88	119,4	1770 14,22	70,3
1761-65	9,27	118,7		
1766-70	10,47	99,3		
1771-75	9,41	106,3		
1776-80	9,64	117,2		
1781-85	10,39	108,7		
1786-90	8,87	126,2		
1791-95	8,18	116,1		
1796-00	8,70	97,7		
1801-05	9,10	104,4		
1806-10	10,23	92,9		
1811-15	10,04	92,6		
1816-20	8,27	105,2		
1821-22	8,28	97,2		

(66) H. KELLENBENZ, op. cit., p. 105.

(67) B.R. MITCHELL - P. DEANE, „Abstract of British Historical Statistics”, Cambridge, p. 200.

(68) Gemiddelde prijzen van Iers linnen werden overgenomen uit J.G. VAN BEL, op. cit., p. 52.

Bijgaand overzicht, hoe summier het ook moge zijn en al blijft het tot Ierland en Schotland beperkt, laat weinig twijfel omtrent de fundamentele betekenis van de buitenlandse concurrentie voor wat de prijsvorming aangaat. Kwaliteitsverschillen bemoeilijken echter in menig opzicht de vergelijkingen. In Ierland bleef de linnenproductie alvast meer op duurdere fabrikaten afgestemd, terwijl het Schots linnen ruwer was. Doorgaans was het trouwens beterkoop dan de middenprijzen, waarop wij ons voor het binnenland baseerden⁶⁹. Vanaf het begin van de 19e eeuw zouden de afwijkingen evenwel geringer zijn geworden.

Tegenover de groeiende buitenlandse concurrentie staat dan anderzijds wel het feit dat ook andere produktiezones met tijdelijke moeilijkheden hadden te kampen, zodat althans voorlopig nog voldoende ruimte op de internationale markten vrijwaard bleef. Dit geldt o.m. voor het derde kwart van de 18e eeuw, wanneer de produktie en de afzet van Silezisch linnen heel sterk onder de politieke verwickelingen hadden te lijden⁷⁰.

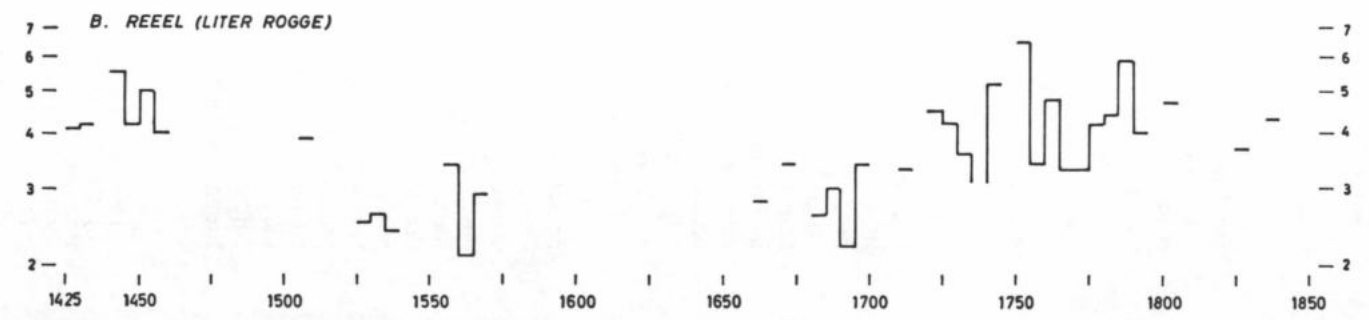
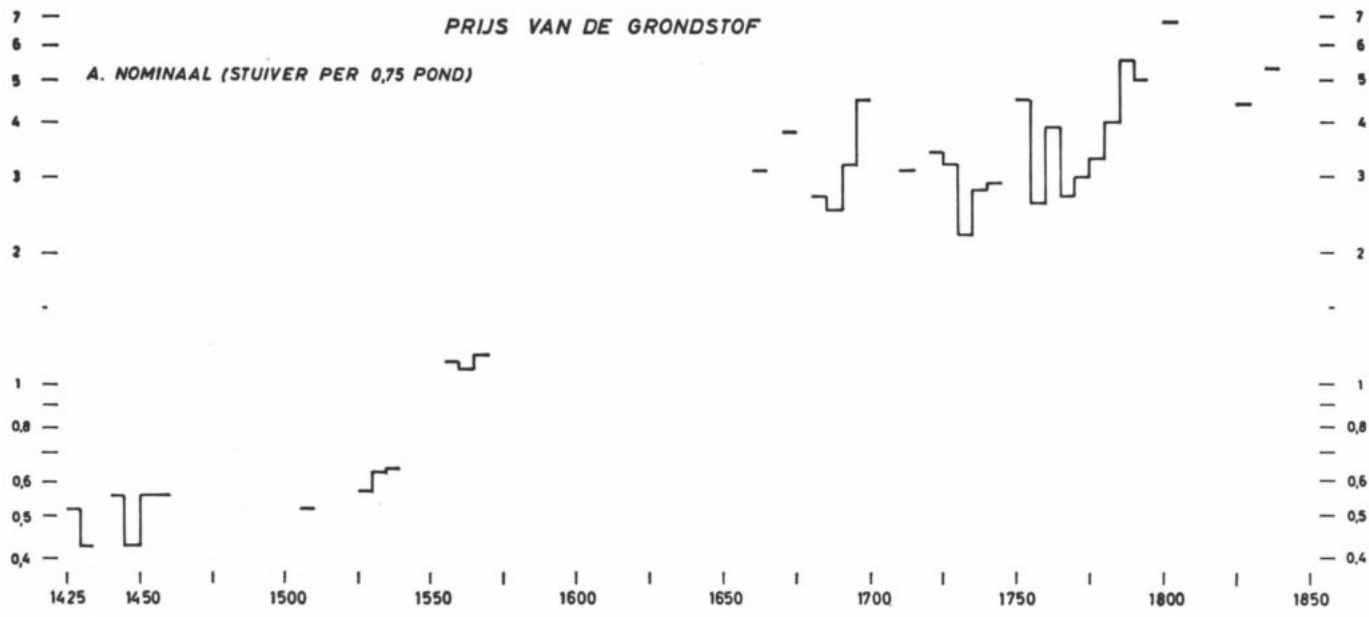
Een verdere daling van de reële linnenprijzen sinds het begin van de 19e eeuw was mede afhankelijk van het aanbod van beter in de markt liggende substitutieprodukten als katoen. Door de snel om zich heen grijpende mechanisering werden hier de meest spektakulaire prijsdalingen aangetroffen⁷¹. Technologische innovaties bleven daarentegen nog jarenlang uit in de meer traditionele sectoren van de huisnijverheid. Tot het in extreme doorgedreven aanpassingen van de renumeraties waren derhalve een absolute noodzaak, te meer daar de prijzen der grondstoffen eerder bleven stijgen en in die zin de algemene trend der pacht- en grondprijzen volgden. Geruime tijd slaagde men er trouwens in om de afzet van katoenstoffen af te remmen, ofschoon dit ook wel door regelmatige onderbrekingen in de aanvoer van ruwe katoen werd in de hand gewerkt.

Al te zelden wordt het probleem van het prijsniveau en de onderlinge prijsverhoudingen evenwel in aanmerking genomen. Opvallend is immers de beperkte aandacht, die tot hiertoe in de desbetreffende vakliteratuur voor een comparatieve prijsstudie werd opgebracht. Ook al kan hierbij geen of onvoldoende rekening worden gehouden met modeverschijnselen, kwaliteitsverschillen en/of tegenstellingen ten aanzien van de duurzaamheid der stoffen; enkele benaderende indrukken lijken toch op zijn minst noodzakelijk indien we meer diepgang aan het onderzoek wensen te geven. Weliswaar heeft men het vaak, zij het dan in vage bewoordingen, over prijsdalingen en prijsaanpassingen als gevolg van mechanisering der produktie; al te zelden komen hierbij de nodige preciseringen voor. Vast staat nochtans dat de linnenprijzen omstreeks 1810-15 nog steeds beduidend lager waren. Blijkens enkele steekproeven voor de markten van Brugge en Tielt werd toen voor één el katoen gemiddeld 13 tot 15 stuiver

(69) Betreffende de kwalitatieve aspecten van de Schotse linnenindustrie, cfr. A.J. DURIE, „The fine linen industry in Scotland, 1707-1822”, in „Textile History”, 1976, pp. 173-185.

(70) G. WILLEMSSEN, op. cit., p. 258.

(71) Vgl. B.R. MITCHELL - P. DEANE, op. cit., pp. 490-491; F.X. VAN HOUTTE, op. cit., pp. 254-255.

betaald ; één el laken zou er zelfs 30 tot 40 stuiver hebben gekost. Linnen werd daarentegen op dezelfde markten (vgl. ook de prijstabel) tegen 9 à 10 stuiver per el verhandeld ⁷². Een kwart eeuw later was de kostprijs van laatstgenoemd produkt gedaald tot 6 à 7 stuiver per el. Mechanisch bereid lijnwaad, een produktietechniek die toen in Engeland reeds in volle opgang was en kort nadien ook in het binnenland navolging zou vinden, kostte rond dezelfde tijd nog steeds $\frac{1}{3}$ duurder ⁷³.

Aansluitend bij deze problematiek kunnen we ten andere nog stellen dat de globale hoofdelijke verbruikscijfers van vlas en linnen met een gemiddelde van 1,5 à 3 kg nagenoeg stabiel bleven tijdens de beschouwde periode. De konsumptie van katoen kende daarentegen een bijzonder spektakulair en tot de verbeelding sprekend verloop. Zo goed als onbestaande op het einde van het Ancien Regiem, zouden de gemiddelde hoofdelijke verbruikscijfers in België reeds 2 kg hebben bedragen omstreeks 1840-50 en 2,9 kg in 1860, een cijfer dat te vereenzelvigen is met 3 tot 4 henden ⁷⁴. Eerst tegen het midden van de 19e eeuw oversteeg de konsumptie van katoen m.a.w. deze van vlas op de binnenlandse markt.

Het is meteen duidelijk dat men, door een maximaal afremmen van de loonkosten, de concurrentiepositie van de traditionele linnenprodukten nog decennia lang heeft weten te handhaven. Verder inspelen op reducties van het arbeidsloon was ten andere het enige middel ter afwering van de concurrentie. Niet alleen waren de prijzen der grondstoffen aan allerlei fluktuaties overeenkomstig de oogstopbrengsten onderhevig ; tevens volgden ze de algemene hausse der grond- en pachtprizen, die sinds de 18e eeuw was ingezet ⁷⁵. Zelfs door een verstrakken van de uitvoermodaliteiten, zoals vanaf de jaren '70 van de 18e eeuw gebeurde, kon deze tendens slechts gedeeltelijk worden afgeremd. Dit blijkt afdoende uit een detailanalyse van de kostprijzen voor linnen, waarvoor fragmentarische aanduidingen bekend zijn sinds de vroege 15e eeuw. Alvorens tot deze bespreking te komen, kan vooraf nog even ingegaan worden op de nominale en reële prijzen van (ruw) vlas. Ook al stelt zich hier eens te meer het probleem omtrent eventuele kwaliteitsverschillen ; voor zover we het konden nagaan, werden evenwel uitsluitend de zogenaamde middensoorten en lagere kwaliteiten — die precies het leeuwenandeel van de benodigde grondstof in de binnenlandse verwerkingsindustrieën uitmaakten —

(72) Rijksarchief Brugge, Leidedepartement, nr. 2911.

(73) E. SABBE, dl. II, op. cit., p. 354.

(74) Omtrent de evolutie van de verbruikscijfers van vlas, katoen en/of wol, zie o.m. de verspreide aanduidingen in A. AFTALLON, „La décadence de l'industrie linière et la concurrence victorieuse de l'industrie cotonnière”, in „Revue d'Economie Politique”, 1903, pp. 423-426 ; C. VANDENBROEKE, „Agriculture...”, op. cit., p. 380 ; F.X. VAN HOUTTE, op. cit., p. 242 ; J. FOURASTIE, op. cit., p. 105 ; P. BAIROCH, „Commerce extérieur et développement économique de l'Europe au XIXe siècle”, Parijs - Den Haag, 1976, p. 173. De meest exhaustieve bespreking van deze probleemstelling komt voor bij I. TURNAU, „Consumption of clothes in Europe between the XVIth and the XVIIIth centuries (research problems)”, in „The Journal of European Economic History”, 1976.

(75) Cfr. C.E. LABROUSSE, op. cit., pp. 329-330.

opgenomen ⁷⁶. In die optiek beschouwd, lijkt onderstaande weergave dan ook voldoende representatief en kunnen, vooral dan voor de reële prijsevolutie, wel enkele valabele konklusies geformuleerd worden.

<i>Periode</i>	<i>Kostprijs in st.</i>	<i>Gedeflatteerd in liter rogge</i>	<i>Periode</i>	<i>Kostprijs in st.</i>	<i>Gedeflatteerd in liter rogge</i>
1426-30	0,52	4,1	1711-16	3,1	3,3
1431-35	0,43	4,2	1721-26	3,4	4,5
1441-45	0,56	5,5	1726-30	3,2	4,2
1446-50	0,43	4,2	1731-35	2,2	3,6
1451-55	0,53	5,0	1736-40	2,8	3,1
1456-60	0,53	4,0	1741-45	2,9	5,2
1506-11	0,52	3,9	1751-55	(4,5)	6,5
1526-30	0,57	2,5	1756-60	2,6	3,4
1531-35	0,63	2,6	1761-65	3,9	4,8
1536-40	0,64	2,4	1766-70	2,7	3,3
1556-60	1,12	3,4	1771-75	3,0	3,3
1561-65	1,09	2,1	1776-80	3,3	4,2
1566-70	1,16	2,9	1781-85	4,0	4,4
1661-65	3,60	2,8	1786-90	5,5	5,9
1671-75	3,80	3,4	1791-95	5,0	4,0
1681-85	2,7	2,6	1801-05	6,8	4,7
1686-90	2,5	3,0	1826-30	4,4	3,7
1691-95	3,2	2,2	1836-40	5,3	4,3
1696-00	4,5	3,4			

Net als voor de weeflonen en de linnenprijzen, werden ook de vlas-prijzen tot vijfjaarlijkse gemiddelden herleid. Alle omrekeningen werden bij dit overzicht per 3/4 pond aangegeven, omdat deze hoeveelheid met de benodigde grondstof voor het weven van een el linnen overeenstemt ⁷⁷.

Een gedetailleerde bespreking van de nominale waarden kan, om herhalingen te vermijden, in menig opzicht buiten beschouwing blijven. Wel is het van belang de prijsstijgingen, die tot en met het eerste kwart van de 19e eeuw aanhouden, te benadrukken. Zoals verder gesteld, contrasteert deze evolutie met het verloop van de prijzen van afgewerkte produkten. Meteen laat zulks een aftakeling van de toegevoegde waarde bij de „industriële” verwerking uitschijnen!

Bij een overzicht van de reële prijzen, die eens temeer in liter rogge werden uitgedrukt, valt vooral het stabiel niveau op : gemiddeld ca. 3-4 liter en dit voor gans de beschouwde periode. Vanaf de jaren '30-40 van de 19e eeuw wordt wel een prijsreduktie aannemelijk, daar voortaan in

(76) Prijsnoteringen van vlas op diverse binnenlandse markten werden door E. SCHOLLIERS, P. DEPREZ en C. VANDENBROEKE uitgegeven in „Dokumenten”, op. cit., dln. I-VI.

(77) G. WILLEMSEN, op. cit., p. 256 ; E. SABBE, op. cit., p. 135 ; F. MENDELS, „Industrialization...”, op. cit., p. 192.

toenemende mate op het verwerken van geïmporteerde Russische (en Baltische) vezels in de gemechaniseerde bedrijven zal worden overgeschakeld⁷⁸. Het stabiel prijsniveau tijdens het Ancien Regiem ligt daarentegen voor de hand, daar zich met betrekking tot de graanbouw evenals voor het winnen van nijverheidsgewassen geen noemenswaardige wijzigingen in het productieproces voltrokken. Per periode dringen zich niettemin wel enkele verdere nuanceringen op. Het relatief hoog niveau der grondstoffenprijzen tot en met het begin van de 16e eeuw lijkt met name bepaald door het geringe aanbod en de beperkte areaalbezetting van nijverheidsgewassen. Aan deze situatie zou echter een einde zijn gekomen sinds de 16e eeuw, tevens het tijdstip waarop de vlasnijverheid volledig op het platteland in Vlaanderen werd geïntegreerd⁷⁹. Ook doorheen de 17e- en 18e eeuw, en dit niettegenstaande de enorme toename van de behoeften, bleven de grondstofprijzen op een laag niveau. Uitbreiding van de beteelde oppervlakte evenals een verstrenging van de uitvoermodaliteiten droegen hiertoe bij. Doorheen het verder verloop van de 18e eeuw namen de vlasgaarden in het Vlaamse land zelfs nog verder in belang en omvang toe, zodat vanuit diverse landbouwmiddens meer en meer stemmen opgingen voor een vrijere handelspolitiek⁸⁰. In de loop van de jaren '60, toen de centrale regeringsinstanties zich tijdelijk voor een fysiokratisch beleid gewonnen toonden, werd hierop ten dele ingegaan. Een maximale uitbreiding van de teelt alsook enkele overvloedige oogsten droegen hiertoe bij. In industriële kringen werd het afzwakken van de traditionele protektionistische politiek evenwel bijzonder scherp aangeklaagd. In een massaal aantal rapporten werden de grieven en protesten uitvoerig toegelicht. Het ligt voor de hand dat de aangehaalde argumenten wegens het tendentius opzet der publikaties met de nodige omzichtigheid geïnterpreteerd moeten worden; de achtergrondinformatie waarover we thans beschikken, maakt de vrees in industriële middens echter vrij geloofwaardig. Niet alleen was er de groeiende concurrentie van buitenlandse verwerkingscentra op de internationale markten; de expansie van de vlasnijverheid in het binnenland had anderzijds voor gevolg dat — behoudens in uitzonderlijke jaren en niettegenstaande de uitbreiding van de vlasteelt — het aanbod van grondstoffen dicht bij de industriële behoeften aansloot. Naar alle waarschijnlijkheid bedroegen de vlasreserves tijdens het laatste derde van de 18e eeuw maximaal 20 tot 30 %. Vaak betrof het dan nog kwaliteitsvlas, waarnaar in het binnenland minder vraag was. Dit

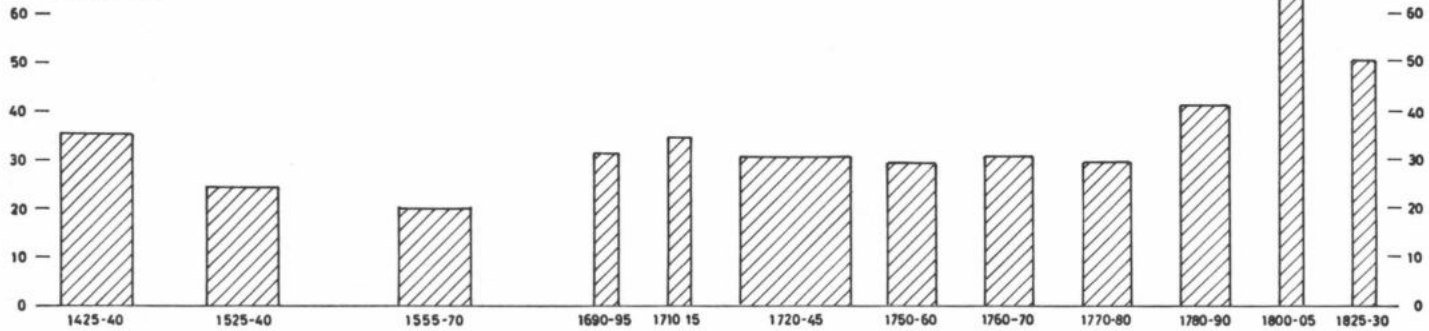
(78) De buitenlandse concurrentie inzake grondstoffenbevoorrading zal ten andere tot een gevoelige reductie van het aantal vlasgaarden in het binnenland leiden.

(79) Cfr. H. VAN DER WEE, „Conjunctuur en economische groei in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 14e, 15e en 16e eeuw”, in „Mededelingen Kon. Vlaamse Academie Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België”, XXVII, nr. 8, pp. 3-25; R. VAN UYTVEN, „Die ländliche Industrie während des Spätmittelalters in den südlichen Niederlanden”, in „Agrarisches Nebengewerbe und Formen der Reagrarisierung im Spätmittelalter und 19./20. Jahrhundert”, 1975, pp. 73 en vlg.

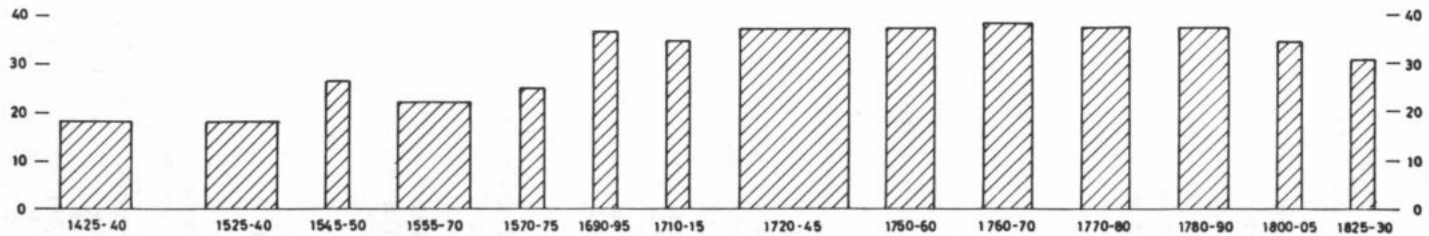
(80) Met betrekking tot de areaalbezetting en/of de gevoerde landbouwpolitiek, zie P. Lindemans, „Geschiedenis van de landbouw in België”, Antwerpen, 1952; G. WILLEMSSEN, op. cit.; G. VANDENBROEKE, „Agriculture...”, op. cit.

KOSTPRIJSBESTANDELEN (%)

GRONDSTOF

WEEFLOON

alles zal trouwens spoedig tot een herziening van de handelspolitiek leiden, waarbij opnieuw prioriteit werd gegeven aan de industriële belangen met een nauwkeurige controle en/of reglementering van de grondstoffenexport. De industriële expansie bleef trouwens danig uitgesproken en dit tot en met het eerste derde van de 19e eeuw, zodat de dalende vlasreserves zich regelmatig in prijzenhausses vertaald zagen. Indirect krijgen we hier dan ook een nieuw bewijs voor de „foutieve” veralgemeningen van E. Sabbe met betrekking tot het voorkomen van een crisis in de linnennijverheid op het einde van het Ancien Regiem en het begin van de 19e eeuw. Uit de omzetcijfers, die we verderop analyseren, zal dit ten andere nog veel scherper aan het licht komen. Niet minder overtuigend blijkt dit uit de sociale reperkussies. De dalende dag- en/of stuklonen (cfr. hoger) sinds de late 18e eeuw konden immers enkel en alleen door een hogere arbeidsintensiteit en een grotere produktie worden gecompeniseerd!

Nu we het overzicht in verband met de linnenprijzen, de loonkosten voor het weven en de vlasprijzen elk afzonderlijk hebben doorgelicht, kan tot een meer geïntegreerde bespreking van de produktiekosten worden overgegaan. Eens te meer moeten we echter de opmerking maken dat het overzicht bijlange niet volledig is. Heel wat lacunes, o.m. voor wat de voorbereidende bewerkingen als zwingelen, hekelen en zelfs spinnen betreft, blijven het diepteonderzoek met name bemoeilijken. Bovendien worden onze evaluaties voor bepaalde perioden nog verder gehinderd, doordat van meetaf met extrapolaties moest worden gewerkt. Afgezien van de aangehaalde restrikties zijn echter voldoende deelfacetten bekend, die een verdere bespreking aannemelijk maken. Wel moeten we ons noodgedwongen tot enkele referentiedata beperken.

Kostprijsanalyse van linnenfabrikanten, 15e-19e eeuw

Periode	Prijs linnen		Weefloon		Spinloon		
	Absol.	%	Absol.	%	Absol.	%	
1426-40	1,33	0,47	35,3	0,24	18,0	0,36	27,1
1526-40	2,50	0,61	24,4	0,45	18,0	0,84	33,6
1546-50	3,40	—	—	0,91	26,8	0,81	23,8
1556-70	5,60	1,12	20,0	1,24	22,1	1,40	25,0
1571-75	5,00	—	—	1,25	25,0	1,22	24,4
1691-95	10,2	3,2	31,4	3,7	36,3	2,9	28,4
1711-15	9,0	3,1	34,4	3,1	34,4	—	—
1721-45	9,64	2,9	30,1	3,6	37,3	—	—
1751-60	11,8	3,5	29,7	4,4	37,3	(5,2)	44,0
1761-70	10,7	3,3	30,8	4,1	38,3	(5,2)	48,6
1771-80	10,65	3,1	29,1	4,0	37,6	—	—
1781-90	11,25	4,7	41,8	4,2	37,3	—	—
1801-05	9,50	(6,7)	70,5	3,3	34,7	—	—
1826-30	8,5	4,3	50,6	2,6	30,6	—	—
1836-40	6,6	(5,2)	78,8	2,4	36,3	—	—

Alvorens tot een bespreking van bijgaande weergave te komen, moet wel nog even het heterogene karakter beklemtoond worden. Enkele „geforceerde” aanduidingen in de deelrubrieken zullen er toe leiden dat de gesommeerde waarden hoger (kunnen) oplopen dan de eigenlijke kostprijs. Wel is het opvallend dat een dergelijke situatie enkel optreedt aan het einde van de 18e en het begin van de 19e eeuw; d.i. wanneer de rentabiliteit van de huisnijverheid reeds snel naar het nulpunt neigt. Zelfs kleinere afwijkingen in het basismateriaal volstaan voortaan, opdat de eigenlijke kostprijs voor 100 % (of meer) zou worden benaderd.

Met betrekking tot de kostenanalyse, gaan we allereerst in op het aandeel van de grondstof. Op grond van de summiere aanduidingen waarover we voor de vroege 15e eeuw beschikken, zou dit aandeel van een orde van 35 % zijn geweest. Naderhand trad hierin een daling op tot $\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{5}$ van de kostprijs. Een aandeel van ca. 30 % lijkt ook voor de late 17e eeuw en een groot deel van de 18e eeuw aannemelijk. Vanaf het einde van het Ancien Regiem ging de grondstof echter sterker doorwegen in de globale onkosten. Weliswaar berusten onze schattingen voor de eeuwwisseling op een vrij smalle basis; de beschrijvende bronnen bevestigen nochtans in menig opzicht de omrekeningen. Faipoult merkt in die zin immers op: „on peut admettre que les deux cinquième sont la valeur de la matière première”⁸¹. Tijdens de eerste helft van de 19e eeuw zal dit aandeel trouwens nog verder aan belang winnen en oplopen tot gemiddeld 50 à 70%⁸².

Behalve voor prijzen van grondstoffen zijn we ook vrij degelijk ingelicht over de weeflonen. Minder informatie staat ons daarentegen ter beschikking omtrent de mogelijke inkomsten uit voorbereidende activiteiten als spinnen of hekelen. Wel mag worden aangenomen dat het spinnen van het benodigde garen voor een el linnen tot en met het midden van de 18e eeuw ongeveer 20 tot 30 % meer opbracht dan het weven. Hiervoor moest dan wel, wat doorgaans door vrouwen of kinderen gebeurde, 4 tot 5 keer langer gewerkt worden. Vandaar dan ook dat we, bij de bespreking van de inkomsten in een weversgezin, tot een verhoging van het weefloon met (50 tot) 100 % zijn overgegaan.

Het aandeel van het weefloon in de produktiekosten lag aanvankelijk erg laag met $\pm 15 - 25$ %. Tijdens de late 17e en de 18e eeuw zou dan een geleidelijke toename zijn opgetreden tot ongeveer 35 %. Volledigheidshalve dient wel herhaald dat de weerhouden linnenprijzen voor deze periode doorgaans op extrapolaties berusten. Bij het begin der 19e eeuw, wanneer de arbeidsmarkt met het toepassen van de „conscriptie” enigszins werd uitgezuiverd, kunnen de loonverhoudingen zelfs tijdelijk tot boven de 40 % zijn uitgestegen. Tevens was dit een gevolg van de gedaalde renumeraties bij de garenbereiding. Deze relatieve waarden zijn evenwel in menig opzicht misleidend. Eerder konden we trouwens reeds aantonen dat de reële verdiensten in de huisnijverheid en bij textielarbeiders sinds

(81) FAIPOULT, op. cit., p. 166.

(82) Analoge ramingen vinden we terug bij A.S. MILWARD - S.B. SAUL, op. cit., p. 327; specifiek voor Vlaanderen, zie M. RYCKAERT, op. cit., p. 156.

de late 18e eeuw in belang afnamen en zelfs tot beneden het bestaansminimum daalden.

Een laatste facet in verband met de kostprijberekening betreft de eventuele winstmarges, die handelaars en/of allerlei tussenpersonen konden realiseren. Ook al zijn ons niet alle deelfacetten van het productieproces bekend, toch kunnen ook hieromtrent wel enkele bedenkingen geformuleerd worden. Frappant zijn namelijk de hoge winstmarges, die omstreeks het midden van de 16e eeuw in de binnenlandse handel bereikt werden. Onze basisgegevens in verband met de prijzen voor grondstoffen en de lonen voor spinnen en weven vertegenwoordigen op dat ogenblik 65 tot 70 % van de kostprijs. Bij het begin van de 15e eeuw en tijdens de eerste helft van de 16e eeuw bedroeg het aandeel van deze drie componenten \pm 75 à 80 %. Een verhouding van ruim 95 % werd wellicht bereikt aan het einde van de 17e eeuw en naderhand lijkt deze nog verder te zijn opgelopen. Konkurrentie uit het buitenland en konkurrentie van substitutieproducten tastten m.a.w. ook de winstmarges en de leefbaarheid van de tussenhandel (kutsers) aan. Tegen het einde van de beschouwde periode bleven de eventuele winstmarges van handelaars waarschijnlijk tot nauwelijks 1 à 3 % beperkt. Gezien de dalende intrinsieke waarde van het linnen sinds de late 18e eeuw, zou dit betekenen dat zij hun inkomsten enkel konden stabiliseren door een verhoogde handelsomzet en een sterkere greep op de distributiemechanismen na eliminatie van een aantal kleinhandelaars. Anderzijds maken de afnemende winstmarges duidelijk waarom de handelaars en industriëlen met zo veel aandrang bij de regeringsinstanties en provinciale overheden aandrongen op een minutieus na te leven exportverbod van vlas of garen⁸³.

Tot hiertoe nu hebben we het overwegend gehad over de interne aspecten van de vlasnijverheid. Op grond van een gedetailleerde bespreking van de beschikbare prijs- en loongegevens, kon de materiële leefwereld van de textielarbeiders reeds scherper omschreven en over langere termijn gevolgd worden. Hierop komen we ten andere nog terug. Wel lijkt het belangrijk om vooraf nog even duidelijk te stellen dat de sociale status van deze thuiswerkers niet éézijdig en/of uitsluitend negatief mag worden afgeschilderd. Ook al zullen de textielarbeiders nooit tot de best betaalde werknemers behoord hebben; in meerdere perioden hadden zij het op zijn minst relatief goed en volstond een minimale inzet van enkele uren per dag om in het onderhoud te voorzien en/of om enkele dringende uitgaven te bekostigen. Een dergelijke fase van „sociale voorspoed” vonden we nog terug omstreeks het midden van de 18e eeuw. Het is derhalve volkomen ten onrechte dat de leefwereld van deze „proletariërs avant la lettre” als het ware steeds en voor alle perioden in het verleden in sterk overtrokken en al te sombere kleuren wordt voorgesteld. Het beeld van de „arme weverkens en crasselaers” mag niet onbeperkt en ongenueanceerd in het verleden worden geprojecteerd! Een dergelijke voor-

(83) G. WILLEMSSEN (op. cit., pp. 255-256) merkt in die zin op: „la grande concurrence ne donne que de modiques bénéfices, aussi ne peut-on fabriquer à bon marché que si la matière première est à bas prix”.

stelling wordt pas echt reëel tegen het einde van het Ancien Regiem, wanneer als gevolg van de beginnende industrialisatie, de verscherpte handelspolitiek van de buurlanden (eerst Engeland, later Spanje en Frankrijk) en de toenemende buitenlandse concurrentie de nominale prijzen en lonen gaan dalen⁸⁴. Vertaald in reële waarden wordt de sociale achteruitgang zelfs nog scherper, daar zich gelijktijdig en onder impuls van een sterkere bevolkingsdruk prijsstijgingen van levensmiddelen, brandstoffen, pachten en huishuren beginnen af te tekenen. Aanvankelijk trachten de thuiswerkers zich hiertegen nog te wapenen door een verhoogde arbeidsintensiteit, een langere werkdag en een grotere participatie van vrouwen, kinderen en/of inwonende ouderlingen. Dit impliceert dan wel dat de afzetmogelijkheden in binnen- en buitenland voldoende elastisch moesten blijven om de benodigde groeikansen veilig te stellen. De toename van bezitlozen, kwasi-bezitlozen, marginalen en dus van potentiële thuiswerkers nam immers hand over hand toe sinds de 18e eeuw en dit tegen een ritme van ruim 1 % per jaar.

Deze uitbreiding illustreert meteen de noodzaak van een verdere verruiming van het onderzoekskader. Schattingen in verband met de sociale status der textielarbeiders vereisen gelijktijdig dat we een degelijk inzicht hebben in het conjunctureel verloop van de linnenproductie. In het bijzonder geldt dit dan voor de late 18e en het begin van de 19e eeuw, wanneer de relatief gunstige positie van de thuiswerkers binnen een korte tijdspanne werd afgebouwd en waarbij een maximale inzet weldra niet eens het socio-vitaal minimum garandeerde.

Ook voor wat het conjuncturele verloop in het algemeen en de benadering van de globale productiecijfers in het bijzonder betreft, komen nog steeds enorme lacunes voor. Veelal beperken zich de inzichten trouwens tot het gecommmercialiseerde deel van de produktie en met uitsluiting van o.m. de auto-konsumptie. In die zin stipt J. Mokyr alvast aan: „the total output of the linen industry is not easy to estimate since only part of the finished cloth ended up at the urban markets”⁸⁵. De laatste jaren, meer bepaald door de innoverende bijdragen van J. Vermaut, A.K.L. Thys, P. Deprez, J. Bastin e.a., werd niettemin reeds heel wat statistisch materiaal ingewonnen en/of kritisch toegelicht⁸⁶. De meeste studies richten zich wel overwegend naar enkele afzonderlijke markten, terwijl we dringend aan een approximatieve omschrijving van de totale linnenproductie toe zijn. Zoals verder nog zal blijken, kan een beperking van het onderzoek tot enkele regionale centra immers gemakkelijk tot sterk afwijkende be-

(84) F. MENDELS, „Industry and marriages in Flandres before the industrial Revolution”, in „Population and Economics” (éd. P. DEPREZ), Manitoba, 1968, pp. 82-83.

(85) J. MOKYR, op. cit., p. 15.

Omtrent de meetbaarheid van het gecommmercialiseerde deel van de produktie, vgl. ook „Histoire Economique et Sociale de la France”, op. cit., dl. II, p. 335.

(86) J. VERMAUT, op. cit.; A.K.L. THYS, op. cit.; P. DEPREZ, „De kasselrij van de Oudburg in de XVIIIe eeuw”, Gent, 1960 (onuitgegeven doktoraatsverhandeling); J. BASTIN, op. cit.

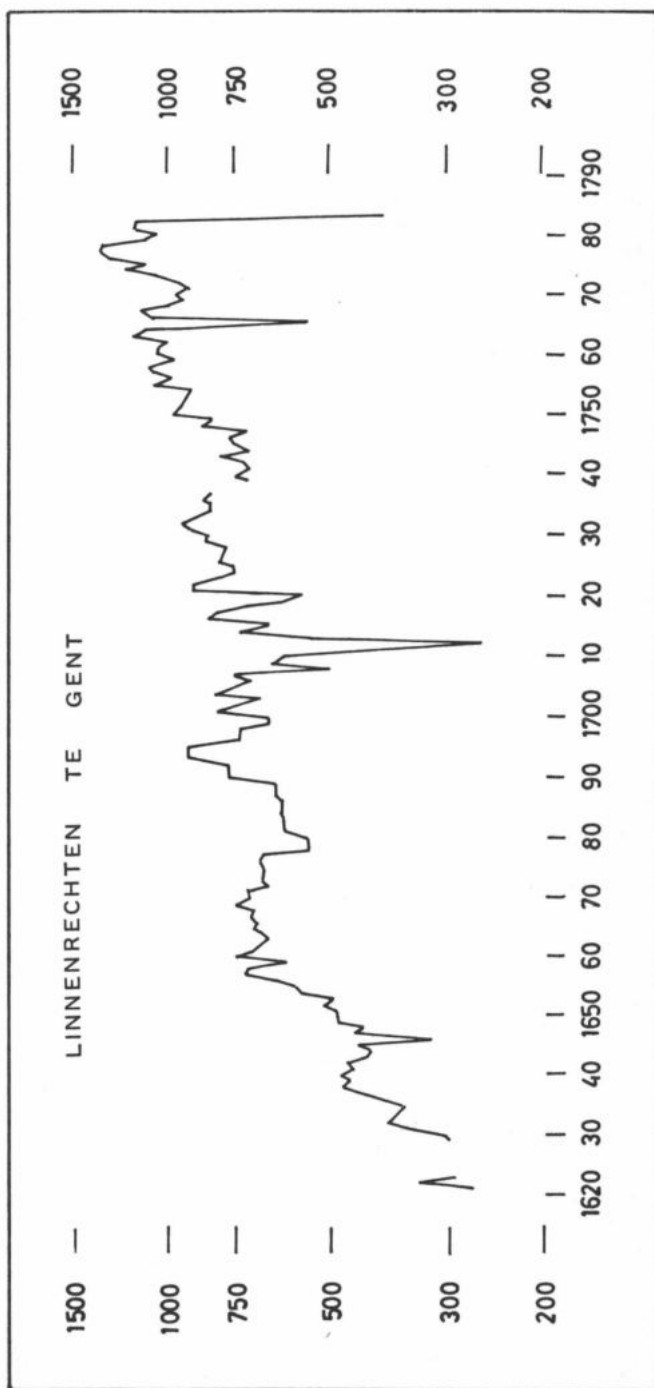
sluiten leiden⁸⁷. Tevens is het, gezien het voorkomen van een sociale crisis sinds de late 18e eeuw, een dwingende opdracht om vooral oog te hebben voor de continuïteit van de statistische reeksen. Het systematisch afbreken van het onderzoek bij het einde van het Ancien Regiem is ten andere één van de belangrijkste oorzaken voor het voorkomen van tal van misverstanden en foutieve stellingen omtrent het sociaal-ekonomisch gebeuren tijdens de cruciale periode 1750-1850. Volledigheidshalve moeten we nochtans opmerken dat, behalve de artificiële opdeling van de geschiedenis in Nieuwe Tijden en Hedendaagse Periode, ook tal van archivalische moeilijkheden en aanpassingen mede bepalend zijn voor het gebrek aan continuïteit in de meeste onderzoeksprojekten. Tal van bijkomende omrekeningen dringen zich namelijk op om tot een uniforme weergave van de verschillende munten, maten en gewichten te komen. Specifiek voor de textielindustrie worden de rekonstrukties nog verder bemoeilijkt doordat men de omzet- en exportcijfers per gewicht in plaats van per lengtemaat begint uit te drukken. Ook de lengtematen van de stukken zelf, voor zover die nog gebruikelijk waren bij het begin van de 19e eeuw, zijn trouwens aan enorme schommelingen onderhevig. Het is moeilijk, zo niet uitgesloten, om in dit verband preciseringen naar voren te brengen. Vast staat wel dat de stukken al maar door langer werden geweven. In plaats van de gebruikelijke 50 tot 60 el zoals tot en met het midden van de 16e eeuw het geval was, loopt de lengte naderhand op tot 65-75 el tegen het einde van het Ancien Regiem. In een aantal gevallen werden zelfs stukken linnen van 80 à 100 el of meer naar de markten gebracht⁸⁸. Alleen al door deze faktor buiten beschouwing te laten, zouden grove onderschattingen optreden. Een analoge correctie dringt zich op bij een analyse van de lakenproductie. T.J. Markovitch, die deze sektor exhaustief bestudeerde voor Frankrijk, laat hierbij opmerken: „nous tenons à souligner encore une fois ici l'avantage atteint par le calcul des superficies produites: nos résultats ainsi obtenus sont, en effet, bien supérieurs à ceux qui ressortent de l'analyse traditionnelle, basée sur le simple nombre des pièces fabriquées...”⁸⁹.

Het volgen van de linnenproductie over langere termijn is over het algemeen een moeilijke opdracht. De statistische informatie, zoals die tot hiertoe werd ingewonnen, maakt het niettemin mogelijk om zich een benaderend beeld te vormen voor diverse tijdstippen. Overwegend zijn we dan wel aangewezen op een beperking van het linnenaanbod op de binnenlandse markten. Anderzijds weten we echter dat het hoofdelijk verbruik van vlas en linnen in het binnenland nagenoeg konstant bleef, waaruit we afleiden dat de gecommmercialiseerde omzetcijfers een onder-

(87) Met betrekking tot het begin der 19e eeuw liet L. VARLEZ (op. cit., p. XXVII) trouwens opmerken: „le marché de Gand perdait chaque année de son importance”.

(88) J. VERMAUT, „Vijf variaties...”, op. cit., pp. 193-194; M. RYCKAERT, op. cit.; G. WILLEMSSEN, op. cit.; E. SABBE, op. cit. Meerdere aanduidingen komen verder voor in het fonds Bruine Pakken, nr. 6521 (bewaard op het Rijksarchief Kortrijk).

(89) T.J. MARKOVITCH, „L'évolution industrielle de la France au XVIIIe siècle”, in „Revue d'Histoire Economique et Sociale”, 1975, p. 278.

schatting geven van de globale produktie. De toename van het inheems verbruik zal m.a.w. gelijk worden gesteld aan de bevolkingsgroei. De oudste statistische reeks i.v.m. de linnenproduktie voor Brabant, betreft de opbrengst van de linnenaccijns te Antwerpen sinds het begin van de 16e eeuw⁹⁰. Hieruit valt, voor het tweede kwart van de eeuw, nagenoeg een verdubbeling van de omzet te noteren. Na het hoogtepunt in 1555-1560 volgt evenwel een complete verstering van de Antwerpse markt. Bekend is dat tegen het einde van de 16e - begin 17e eeuw de aanvoer op de Brabantse markten nog slechts een minieme fraktie uitmaakt ten opzichte van de omzet die in Vlaanderen werd gerealiseerd. De contrasten tussen beide regio's zouden zich trouwens nog scherper aftekenen bij een vergelijking van de textielbedrijvigheid zelf. Op een achttal Vlaamse markten, eksklusief Brugge, werden in 1571 iets minder dan 100.000 stuks linnen verhandeld. De terugloop van het handelscijfer tijdens de volgende jaren was wel beduidend minder uitgesproken dan in Brabant, vermits er in 1575 nog steeds een omzet van 75 tot 80.000 stuks werd bereikt⁹¹. Tijdens de volgende jaren zal de crisis zich nochtans eveneens sterker laten voelen. Het begin van de 17e eeuw kenmerkt zich niettemin in het Vlaamse land door een krachtig herstel, in die mate zelfs dat het oudere hoogtepunt van de 16e eeuw reeds tijdens het tweede kwart van de 17e eeuw opnieuw werd benaderd en kort nadien zelfs overtroffen⁹².

Voor het verder verloop van de gecommercialiseerde omzet volstaat het ons nagenoeg uitsluitend op de transakties op de Vlaamse markten te verlaten, aangezien deze regio voor ruim 8 tot 9/10 van de vlaswinning, garenbereiding en linnenproduktie instond. Op een uitstekende wijze zijn we bovendien ingelicht over de linnenaanvoer te Brugge en heel in het bijzonder te Gent, veruit de twee belangrijkste handelscentra voor linnenweefsels tijdens de laatste twee eeuwen van het Ancien Regiem. Vooral na de politieke verwickelingen van het midden der 17e eeuw hadden beide marktplaatsen veel aan representativiteit gewonnen⁹³. De buitengewoon snelle toename van de transakties tussen 1640-60 lijkt derhalve wel enigszins misleidend en wijst ten dele op een herstructurering tussen de diverse centra onderling. Op grond nu van tal van partiële gegevens mag worden afgeleid dat de omzet $\pm 50\%$ van de totale verhandelde produktie vertegenwoordigde tijdens de periode 1660/70-1760/70. Deze vaststelling laat derhalve toe de Gentse aanvoercijfers verder aan te wenden voor een meer globale weergave van de evolutie der linnenproduktie in het

(90) A.K.L. THYS, op. cit., pp. 143-150.

(91) J. VERMAUT, „Nieuwe gegevens...”, op. cit., p. 146.

Betreffende de globale produktiecijfers, die tijdens de tweede helft van de 16e eeuw werden bereikt, cfr. W. BRULEZ, „De handelsbalans der Nederlanden in het midden van de 16e eeuw”, in „Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden”, 1966-67, pp. 278-310.

(92) Ook voor de linnenproduktie in Noord-Frankrijk wordt tijdens het eerste derde van de 17e eeuw een gunstig conjunktureel verloop aangenomen („Histoire Economique et Sociale...”, op. cit., dl. I, p. 758).

(93) J. VERMAUT, „Nieuwe gegevens...”, op. cit., pp. 149-151; id., „Vijf variaties...”, op. cit., p. 227.

binnenland en meer in het bijzonder in het Vlaamse land (cfr. tabel op volgende blz.).

Heel wat meer statistische informatie komt anderzijds beschikbaar vanaf het einde van het Ancien Regiem, ofschoon het interpreteren van deze waarden er niet gemakkelijker op wordt. Meerdere auteurs maken klaarblijkelijk geen of onvoldoende onderscheid tussen de globale productiecijfers enerzijds (inklusief de auto-konsumptie) en de gecommmercialiseerde omzet anderzijds. Bovendien worden tegen het einde van het Ancien Regiem meerdere nieuwe marktcentra opgericht, wat inhoudt dat bij het globaliseren van de basisgegevens van een aangepaste „multiplier” moet worden uitgegaan. Inzonderheid de recent (her)opgerichte markt van Tielt zal weldra een exponentiële groei kennen, in die mate zelfs dat deze provinciestad tot het belangrijkste aanvoercentrum in het binnenland evolueerde. Reeds in 1820 kon men de gewijzigde situatie als volgt schetsen : „le marché de Gand rencontre depuis quelques années un rival dans celui de la ville de Thielt... lequel annuellement devient plus considérable, les français y font directement leurs achats ; on doit y attribuer en partie que les ventes au marché de Gand ont été moins importantes pendant les dernières années”⁹⁴. Naderhand namen de handelsactiviteiten er nog verder toe en een jaarlijkse omzet van 60 tot 70.000 stukken linnen was zelfs allerminst uitzonderlijk tijdens het tweede kwart van de 19e eeuw⁹⁵. Vanaf het tweede decennium van de 19e eeuw beschikken we anderzijds ook over vrij gedetailleerde inlichtingen voor alle Oostvlaamse centra en vanaf de jaren '40 zelfs voor het ganse Vlaamse land, zodat aan de representativiteit van de extrapolaties niet langer kan getwijfeld worden⁹⁶. Een interessante bijkomende controle van de gecommmercialiseerde transakties wordt tevens mogelijk vanaf het einde van de Hollandse periode, wanneer nationale uitvoerstatistieken voorhanden zijn. Wel zijn deze dan hetzij in handelswaarde hetzij per gewicht weergegeven⁹⁷. In laatstgenoemd geval werden de aanduidingen herleid door uit te gaan van een middenwaarde van 14 à 15 kg per stuk⁹⁸.

Samenvattend brengen ons al deze evaluaties en extrapolaties tot onderstaande weergave van de gecommmercialiseerde linnenproductie in het Vlaamse land :

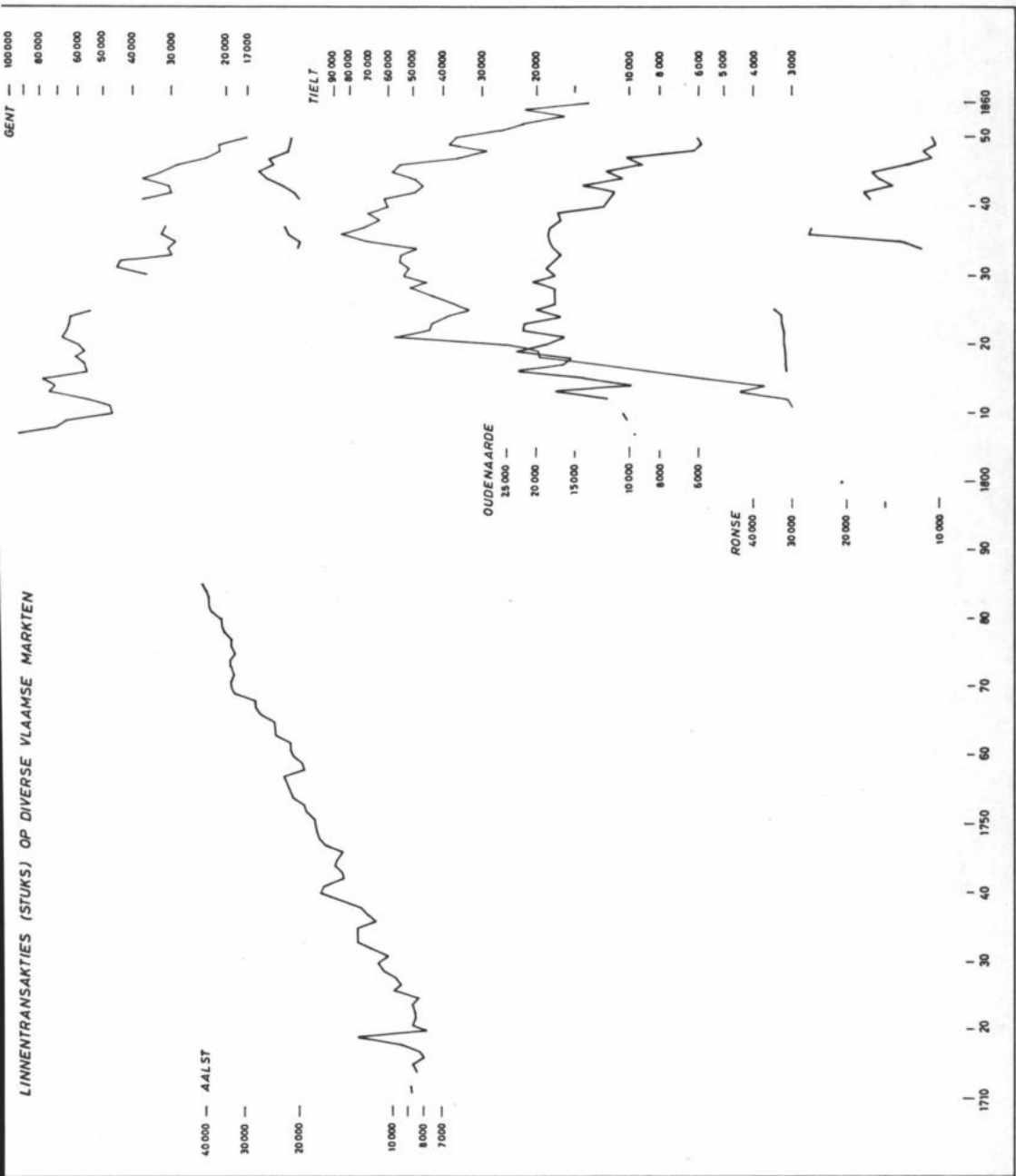
(94) „Exposé de la situation de la province...”, 1820, pp. 32-33. Zie verder J. GELDHOF, „Meetgebruiken op Westvlaamse lijnwaadmarkten anno 1822”, in „Biekerf”, 1973, p. 288. De tijdgenoot heeft het over de „thans ryke ende bloeyende lynwaetmerkt der stad”.

(95) Omgerekend naar de aangehaalde marktrechten in M. STROBBE, op. cit., pp. 302 en 329.

(96) E. SABBE, op. cit., dl. II, bijlage X, p. 630.

(97) G. JACQUEMYNS, op. cit., pp. 154-164 en 414 ; E. SABBE, op. cit., dl. II, passim.

(98) Voor het herleiden van de aangehaalde gewichten in aantal stukken linnen, konden we ons op diverse verwijzingen verlaten. Fragmentarische aanduidingen komen aldus voor in het Rijksarchief Brugge, Leiedepartement, nrs. 2911-2914 ; zie ook E. SABBE, op. cit., dl. II, pp. 135, 157, 326 en 526 ; L. VARLEZ, op. cit., p. LVII ; L. VAN ACKER, op. cit., pp. 177-180.

Handelsomzet van linnen in Vlaanderen (in aantal stuks)

1571 : meer dan 94.000	1801-1810 : 190 à 200.000
1575 : meer dan 75 à 80.000	1811-1820 : ca. 250.000
1620-1630 : meer dan 75 à 80.000	1821-1830 : 250 à 300.000
1670-1680 : ca. 120.000	1831-1840 : 200 à 220.000
1700 : ca. 120.000 ⁹⁹	1841-1850 : 180 à 190.000
1720-1730 : ca. 130.000	
1750 : ca. 145.000	
1775 : ca. 175.000	
1780-1785 : ca. 195.000	

Uiteraard betreft het hier eens te meer benaderende waarden ; niettemin bieden ze een uitstekend uitgangspunt om het groeiritme van de vlasindustrie te bepalen. Daarbij moet dan eveneens met een toename van het binnenlands verbruik rekening worden gehouden en dit overeenkomstig de bevolkingsevolutie. Anderzijds moet eraan herinnerd worden dat het langer worden van de stukken in bovenstaande omrekeningen niet helemaal kon worden weggewerkt.

Een eerste vaststelling betreft de snelle uitbouw van de vlasnijverheid tot en met het derde kwart van de 17e eeuw. Terwijl het inheems verbruik tussen 1560-70 en 1670-75 zich nauwelijks wijzigt (vgl. het stabiele bevolkingscijfer tussen beide tijdstippen), noteren we voor de gecommmercialiseerde omzet alvast een lichte toename (in aanmerking nemend dat de aanvoer te Brugge niet was weerhouden voor de oudste periode). Inzonderheid tijdens het tweede en derde kwart van de 17e eeuw worden de afwijkingen sterker uitgesproken. Op dat ogenblik neemt de bevolking met 20 - 25 % toe ; de handelstransakties op de diverse markten stijgen daarentegen met ± 55 %. Deze gunstige trend zal echter onderbroken worden tegen het einde van de 17e - begin 18e eeuw, wanneer tijdelijk een fase van nulgroei intreedt. Het verder verloop van de 18de eeuw kenmerkt zich opnieuw door een aanhoudende stijging van de linnenproductie. Doorheen de eerste helft van de 18e eeuw berekenen we een groeiritme van $\pm 0,3 - 0,4$ % per jaar ; tijdens de tweede helft van de eeuw treedt nog een sterkere acceleratie op, waarbij de jaarlijkse procentuele groei 0,9 tot 1 % zal bereiken en opnieuw (tijdelijk) boven de bevolkingstoename uitstijgt. Voor wat de Franse periode betreft, zijn de omzetcijfers moeilijker te interpreteren en/of te berekenen. Wel lijkt het aannemelijk dat de politieke verwickelingen voor enkele onderbrekingen hebben gezorgd. Kort na de eeuwwisseling konstateren we evenwel een bijzonder snelle expansie met groeicoëfficiënten van een orde van 2 % per jaar. Ook tijdens het begin van het Hollands bewind schijnt de vlasindustrie

(99) J. SAMYN signaleert voor het begin van de 18e eeuw een gecommmercialiseerde omzet van ca. 100.000 stukken ; omstreeks 1750-1765 zou deze ± 200.000 stukken hebben omvat. J. MOKYR vermeldt daarentegen voor 1765 een globale omzet van ca. 159.000 stukken. Duidelijk overschatte waarden voor het begin der 18e eeuw werden door F. MENDELS („Industrialization...”, op. cit., p. 179) afgeleid en op 230.000 stukken bepaald.

zich nog op een hoog niveau te hebben gehandhaafd, ofschoon zich toch reeds de eerste symptomen van saturatie en/of dreigende afzetmoeilijkheden beginnen af te tekenen. Het zal evenwel duren tot na de onafhankelijkheid, alvorens van een wezenlijke terugloop van de linnenproductie kan worden gewaagd.

Het algemeen beeld, zoals we het tot hiertoe hebben uitgeschetst, wordt in grote lijnen bevestigd bij een detailanalyse van de handelstransakties op diverse Vlaamse markten. Als test-case baseerden we ons op enkele ramingen van de aanvoer en/of van de verpachtingen der meetrechten voor Gent, Tielt, Oudenaarde, Aalst, Ronse en Geraardsbergen (vgl. grafiek)¹⁰⁰. Heel duidelijk blijkt hieruit de herstructurering van de marktbevoorrading sinds het einde van het Ancien Regiem. Nagenoeg alle marktcentra, met uitzondering van Gent en in mindere mate van Aalst, tonen alvast een markante stijging van de linnenaanvoer doorheen de 18e en het eerste kwart van de 19e eeuw. De pessimistische visie van E. Sabbe, die in menig opzicht door de handelsomzet binnen de Scheldestad was ingegeven, moet a.h.w. geheel en al worden verworpen. Alle symptomen wijzen integendeel op een sterk expansieve markt en deze situatie bleef zowel tijdens de Franse als Hollandse overheersing kenmerkend¹⁰¹. Enkel op het einde van de Franse periode kwam tijdelijk een ernstige crisis voor, maar vergeleken met de katoensektor was deze veel minder ingrijpend voor de meer traditionele branches van het textielbedrijf. Ook tal van beschrijvende bronnen en uitlatingen van tijdgenoten bevestigden trouwens, zoals we eerder reeds lieten opmerken, de aangroei van het produktievolume en dit tot en met het begin van de jaren '30 van de 19e eeuw¹⁰². Gelijktijdig wordt er dan wel op gewezen dat een hoger arbeidsritme noodzakelijk was geworden om de loondalingen zoveel mogelijk te ondervangen: „le régime des longues journées... est imposé par le taux minime

(100) Voor Gent deden we hierbij beroep op de aangehaalde studies van J. BASTIN en P. DEPREZ. De omrekeningen voor Tielt werden doorgevoerd aan de hand van de marktrechten, zoals die door M. STROBBE waren samengebracht. Benaderende waarden voor Oudenaarde wonnen we in op het Stadsarchief, Hedendaags Archief, nr. 1713.55. Betreffende de omzetcijfers te Ronse, cfr. K. VAN BUTSELE, „De Ronsese textielindustrie in de XIXe en het begin van de 20e eeuw (tot 1914)”, in „Annalen Gesch. en Oudh. Kring van Ronse”, 1975, pp. 18-19. De marktrechten voor Aalst en Geraardsbergen, in bijlage afgedrukt in de studie van E. SABBE, werden heromgerekend volgens een aangepast tariefstelsel dat door J. VERMAUT („Vijf variaties...”) wordt aangeduid.

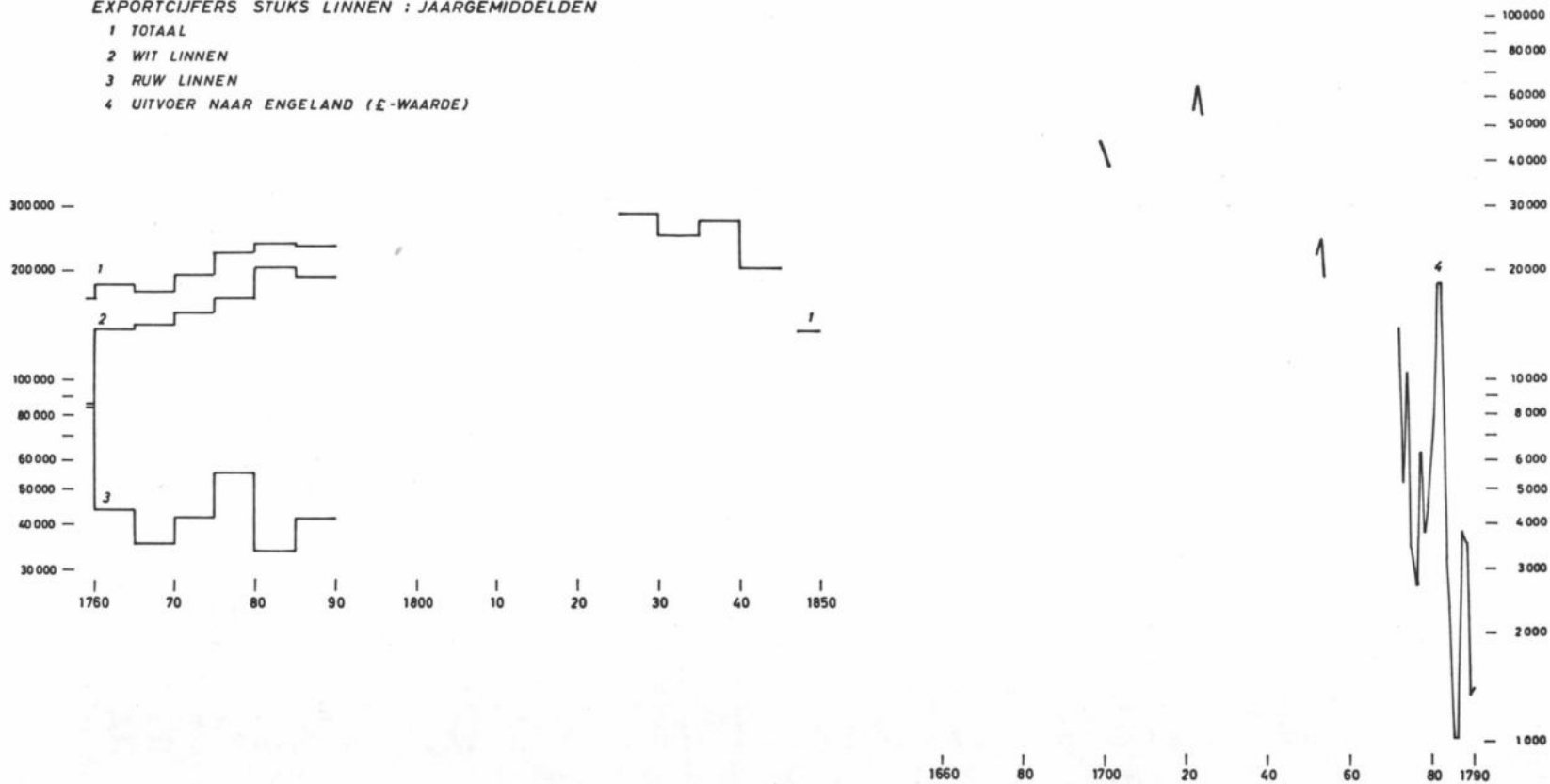
Met betrekking tot de vergelijkingen in de 19e eeuw, maakten we tevens gebruik van de overzichten in het „Provinciaal Memoriaal”. Partiële aanduidingen werden eerder gepubliceerd door C.L.G. DE KEVERBERG, „Essai sur l'indigence dans la Flandre Orientale”, Gent, 1819; J.A.J.L. VAN DEN BOGAERDE, „Het distrikt St.-Niklaas, voorheen Land van Waas”, St.-Niklaas, 1825; J. J. STEYAERT, „Beknopte verhandeling over de byzonderste nijverheidstakken in Vlaanderen”, Gent, s.d.

(101) Gelijkaardige groeicijfers worden opgemerkt voor de Noordfranse centra. Te Rijsel bedroeg de omzet in de vlasindustrie 44.100 stukken in het jaar 1800 tegenover 89.440 stukken in 1812 (C. FOHLEN, „L'industrie textile u temps du second empire”, Parijs, 1956, p. 224).

(102) L. VARLEZ, op. cit., pp. XXVI-XXVII.

EXPORTCIJFERS STUKS LINNEN : JAARGEMIDDELDEN

- 1 TOTAAL
- 2 WIT LINNEN
- 3 RUW LINNEN
- 4 UITVOER NAAR ENGELAND (£-WAARDE)

des salaires à la pièce" ¹⁰³. Het proces van zelf-exploitatie werd evenwel al te lang opgedrongen en volgehouden. Ongetwijfeld droegen ook de lage prijzen van levensmiddelen tijdens de jaren '20 van de 19e eeuw hiertoe bij. De bruuske prijsschommelingen tijdens de jaren '40 evenals de verscherpte concurrentie in binnen- en buitenland, de protektionistische douanetarieven van de buurlanden en de afzetmoeilijkheden in de kolonies ondermijnden evenwel de laatste weerstand van de huisnijverheid op het platteland in Vlaanderen: „les paysans avaient consenti aux plus cruelles réductions de salaires. Mais il y a des limites à tout, même à la résignation des paysans flamands. Il est un moment où le salaire cesse d'être humain et où l'on préfère abandonner le métier" ¹⁰⁴.

Een analoge controle van de bedrijvigheid in de vlasindustrie kan, sinds het midden van de 18e eeuw, worden uitgewerkt aan de hand van de nationale handelsstatistieken. Voor de periode 1759-91 beschikken we aldus over globale exportcijfers, die jaarlijks door de Financieraad waren ingewonnen en bijgehouden. Weliswaar worden hierbij diverse rubrieken onderscheiden; bij de verwerking kunnen we ons echter beperken tot de uitvoercijfers van wit of gebleekt lijnwaad en grijs lijnwaad, daar de andere produkten slechts een minieme fractie van de verhandelingen vertegenwoordigen ¹⁰⁵. Een kleine bemerking dringt zich anderzijds nog op bij het uniform maken van deze statistische reeksen. Behalve in aantal stuks, werden sommige vermeldingen ook in el aangeduid. Voor het herleiden van eerstgenoemde omschrijving, gingen we uit van een eenheidsmaat van ± 75 el per stuk.

Vanaf het tweede kwart van de 19e eeuw kunnen we deze exportcijfers verder aanvullen. Wel werd de jaarlijkse uitvoer van linnen toen in gewichtseenheden uitgedrukt ¹⁰⁶. Met het oog op een vergelijking met de oudere statistische reeksen, namen we aan dat een stuk linnen gemiddeld 14 tot 15 kg woog. Uiteraard zullen ook in dit verband heel wat afwijkingen zijn voorgekomen overeenkomstig de kwaliteit, de breedte der stukken en de dichtheid van de draden; meerdere verwijzingen laten echter uitschijnen dat een dergelijk gemiddelde de realiteit vrij dicht benadert.

Een combinatie van deze nationale exportcijfers voor de periode 1760-1850 zoals weergegeven op bijgaande grafiek, bevestigt eveneens het conjuncturele verloop dat we tot hiertoe hebben uitgeschetst. Weliswaar is het niet mogelijk met deze statistische reeksen de evolutie te volgen tijdens de laatste jaren van het Ancien Regiem en de eerste decennia van de 19e eeuw; overtuigend blijft niettemin de expansie voor de tweede helft van de 18e eeuw. Vergeleken met de situatie omstreeks 1760-65 bekomen we voor het einde van het Oostenrijks bewind een toename van de nationale exportcijfers met $\pm 32\%$ of gemiddeld 1,1% per jaar. Belangrijk is bovendien de vaststelling dat de uitvoer van ongebleekt linnen nagenoeg stabiel bleef tijdens deze periode. In toenemende mate

(103) E. DUBOIS, op. cit., p. 166.

(104) L. VARLEZ, op. cit., p. LX.

(105) E. SABBE, op. cit., dl. II, bijlage VII, pp. 622-623.

(106) G. JACQUEMYS, op. cit., pp. 154-164; E. SABBE, op. cit.

was de export op wit lijnwaad afgestemd, hetgeen een grotere toegevoegde waarde voor de binnenlandse verwerking laat veronderstellen.

Wanneer we de nationale exportcijfers vanaf 1825-30 hierbij laten aansluiten, blijken reeds bepaalde symptomen van saturatie. Sinds het einde van het Ancien Regiem zou de gecommmercialiseerde omzet voor het buitenland met nog slechts ca 20 % gestegen zijn of met gemiddeld 0,3 - 0,4 % per jaar tegenover 1,1 % tussen ca. 1760 en 1790. Na 1830-35 trad zelfs een daling van de jaarlijkse uitvoer op.

Het zou ons te ver leiden deze exportcijfers meer in detail te bespreken door tevens op eventuele wijzigingen met betrekking tot de afnemers en afzetmarkten in te gaan. Enkele belangrijke wijzigingen lijken nochtans het vermelden waard, te meer omdat het onderzoek aldus aansluit bij de problemen inzake buitenlandse concurrentie en afzetmoeilijkheden. Een eerste vaststelling betreft het verlies van de Britse markt sinds het einde van de 17e eeuw en dit ten koste van de zich snel ontwikkelende linnenproductie in Schotland en Ierland (cfr. grafiek)¹⁰⁷. Tot en met de jaren '80 van de 18e eeuw bleven de exportmogelijkheden van de Zuidnederlandse en overwegend Vlaamse vlasindustrie naderhand op Spanje en, zij het indirect, op Amerika afgestemd. Ruim de helft tot driekwart van de gecommmercialiseerde productie volgde deze bestemming¹⁰⁸. Een herziening van de handelstarieven in 1783 bracht hierin een eerste kentering¹⁰⁹; de inlijving bij Frankrijk accentueerde enkele jaren later nog sterker de nieuwe afzetmogelijkheden bij onze zuiderburen, waar spoedig ruim 80 à 90 % van de export werd heengebracht¹¹⁰. Deze situatie zal trouwens tot en met de jaren '30 van de 19e eeuw behouden blijven. Een herziening van de handelstarieven enerzijds en een verscherping van de Britse concurrentie anderzijds zorgden toen echter voor een bijzonder zware en reële bedreiging van de inheemse linnennijverheid¹¹¹. Geen enkele bedrijvigheid was immers sterker exportgericht. Benaderende ramingen voor de tweede helft van de 18e eeuw en het eerste derde van de 19e eeuw laten met name toe te stellen dat doorgaans ongeveer 50 tot 60% van de linnenfabrikaten werden uitgevoerd. Vergeleken met de productiecentra in Vlaanderen, vond zelfs 80 tot 90 % van de weefsels bui-

(107) Betreffende de evolutie van de Ierse en Schotse vlasnijverheid, vgl. o.i.n. C. GILL, „The rise of the Irish linen industry”, Oxford, 1964; B. LENMAN, „Banking, linen and the origins of Scottish Industrial Revolution”, in „Revue Internationale d'Histoire de la Banque”, 1975, pp. 59-81; B.R. MITCHELL - L. DEANE, op. cit.

Voor de uitvoer van Zuidnederlands linnen naar Engeland tijdens de 17e-18e eeuw, cfr. R. SICKINGER, „The British textile trade and Britain's trading partners, 1772-1792”, Ann Arbor, 1978; F. MENDELS, „Industrialization...”, op. cit., p. 186.

(108) Specifiek voor wat de handelsrelaties tijdens de 17e eeuw betreft, cfr. J. BASTIN, op. cit.; J. EVERAERT, „L'exportation textile des Pays-Bas Méridionaux vers le monde Hispano-Colonial (ca. 1650-1700)”, in „Produzione, commercio e consumo dei panni di lana”, Firenze, 1976, pp. 45-49.

(109) G. WILLEMSSEN, op. cit., p. 340; J. LEFEVRE, „Etude sur le commerce de la Belgique avec l'Espagne au XVIIIe siècle”, Brussel, 1921.

(110) Volgens de prefekt van het Schelddepartement richtte zich omstreeks de eeuwwisseling evenwel nog 5/8 van de export naar Spanje en Zuid-Amerika.

(111) E. SABBE, op. cit.

ten dit gewest een bestemming¹¹². Deze omrekeningen worden nog scherper afgelijnd, wanneer we gelijktijdig vaststellen dat voor Iers linnen het aandeel van de export van een orde van 55 à 60 % was. In Bohemen, een andere belangrijke konkurrent op de internationale markt, zou gemiddeld 40 tot 50 % van de linnenproduktie uitgevoerd zijn¹¹³. Op grond van bovenstaande schattingen worden meteen de reperkussies van een afzetkrisis in het buitenland duidelijk. Omstreeks 1840-50, wanneer de crisis in de traditionele textielsector in Vlaanderen zich reeds heel scherp aftekende, was het aandeel van de buitenlandse afzet tot nauwelijks 30 à 40 % teruggevallen.

Een bijkomend bewijs voor de expansie van de linnennijverheid doorheen de 18e en het begin van de 19e eeuw kan op zekere hoogte worden afgeleid uit de uitbouw van de industriële activiteiten zelf. De oudste nijverheidstellingen, die dateren van het einde van het Ancien Regiem, moeten weliswaar met de nodige omzichtigheid worden benaderd; evenzeer valt er een benaderend idee omtrent het expansieritme uit af te leiden. Omstreeks het jaar 1800 werd door de prefekten van het Leie- en Scheldepartement voorgehouden dat er respectievelijk 23.133 en 21.821 linnenwevers actief waren¹¹⁴. Veertig jaar later zouden in diezelfde regio 55 tot 60.000 linnenwevers zijn voorgekomen, hetgeen een toename met $\pm 28\%$ laat veronderstellen¹¹⁵. Uitgedrukt per jaar wijst dit op een groeicoëfficiënt van ca. 0,6 % Meteen gelden deze waarden als absolute maxima. Omstreeks 1843-45 was het aantal wevers immers reeds duidelijk in regressie en werd een globaal cijfer voor beide provincies van 49 à 50.000 weerhouden; d.i. ten opzichte van 1800 een toename met 10 % of nauwelijks 0,2 % per jaar. Vergeleken met de hoger aangehaalde evolutie van het linnenaanbod op de Vlaamse markten, wijzen deze waarden wel een snellere toename van het arbeidspotentieel aan. Op grond hiervan mogen we derhalve aannemen dat, althans tegen het einde van de beschouwde periode, de arbeidsintensiteit per werknemer opnieuw moet afgezwakt zijn. Het enige middel waarmee men jarenlang de loondalingen had weten te compenseren, werd m.a.w. ondergraven bij gebrek aan bestellingen en afzetmogelijkheden in binnen- en buitenland. In enkele jaren zal de sociale aftakeling meteen de meest dramatische vormen aannemen.

Betreffende de arbeidsparticipatie in de industriële en semi-industriële sektor tijdens het Ancien Regiem zijn we minder uitvoerig ingelicht. Mikro-onderzoek laat niettemin toe om ook voor deze periode enkele algemene indrukken voorop te stellen. Steeds opnieuw worden we hierbij geconfronteerd met een snelle toename van het aantal textielarbeiders. Zelfs in de Westhoek, een regio die tot op zekere hoogte was gekenmerkt door een „agrarian structure similar to the English style” en waar

(112) Blijkens F. MENDELS („Agriculture...”) zou in West-Vlaanderen slechts $\pm 16\%$ van de linnenproduktie binnen de provincie verbruikt zijn.

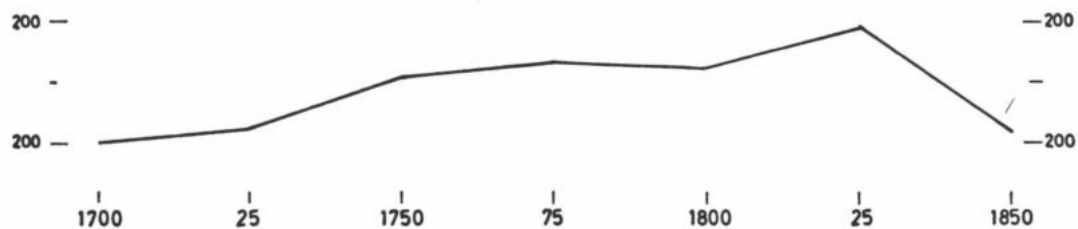
(113) P. KRIEDTE - H. MEDICK - J. SCHLUMBOHM, op. cit., p. 87.

(114) Meerdere auteurs onderschrijven deze ramingen; vgl. o.m. F. MENDELS, „Industrialization...”, op. cit., pp. 174-177.

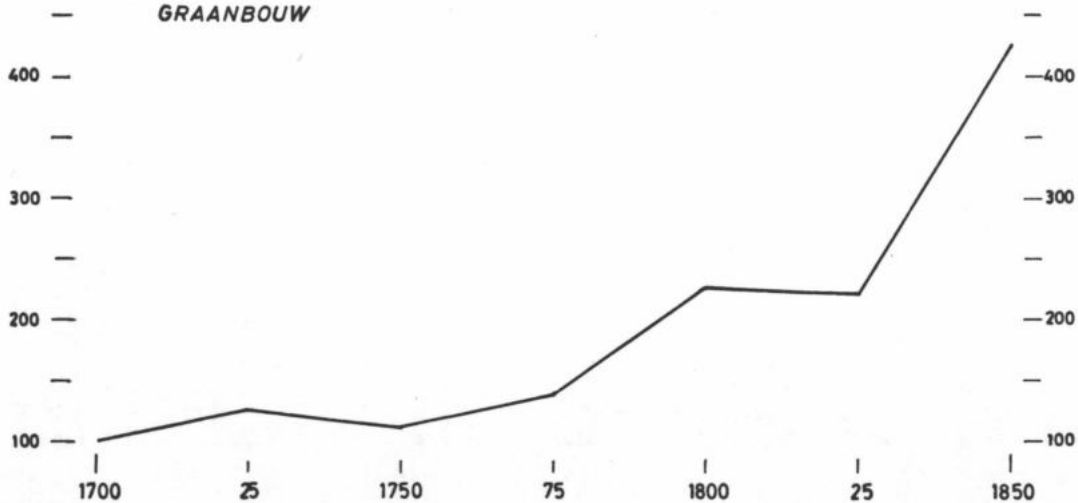
(115) E. DUBOIS, op. cit., p. 181.

APPROXIMATIEVE INDICES VAN DE PRODUKTIEWAARDE

LINNENNIJVERHEID

GRAANBOUW

de huisnijverheid nooit echt van de grond kwam, noteren we een analoog proces. Eind 17e eeuw was er nauwelijks 3 % van de actieve bevolking in de vlasindustrie werkzaam tegenover 5 % in 1796¹¹⁶. Heel wat spektakulairder verliep daarentegen de uitbouw van de huisnijverheid in Zuid- en Binnen-Vlaanderen, meteen de streek waar de bevolkingsgroei en de bevolkingsdruk het grootst was. In meerdere lokaliteiten werden er tijdens de 18e eeuw zelfs meer textiel- dan landarbeiders geteld en kwamen geregeld meer spinnewielen en weefgetouwen dan ploegen of andere landbouwwerktuigen voor. Alleen al het feit dat textielarbeid in sommige beroepsopgaven als belangrijkste en enige activiteit werd aangeduid, is bijzonder tekenend voor het expansief klimaat dat binnen deze sektor is voorgekomen. Onder de vele voorbeelden m.b.t. de ingrijpende mutaties signaleren we slechts voor Komen (Zuid-West-Vlaanderen) het relatief aandeel van textielarbeiders en dit op grond van de beroepsomschrijvingen in de huwelijksakten. Van 10 à 13 % omstreeks 1740-50, loopt de verhouding er tegen het einde van de 18e eeuw op tot ruim 26 %¹¹⁷. Blijkens de tellingen van het midden van de jaren '60 alsook deze van het jaar IV (1796), worden we voor Zuid- en Binnen-Vlaanderen regelmatig met een gelijkaardige vertegenwoordiging van de huisnijverheid gekonfronteerd¹¹⁸. Een detailanalyse van meerdere (nijverheids)tellingen voor Evergem tijdens de Franse periode bevestigt bovendien de volgehouden groei bij het begin van de 19e eeuw. Terwijl er in 1798 een participatie van 29 % voorkwam, liep het aandeel van de textielarbeiders naderhand op tot 30 % in 1803 en 33 % in 1815. Een lichte kontrakctie werd daarentegen opgemerkt voor 1825 met 32 %¹¹⁹.

Niet minder sprekend zijn de partiële aanduidingen i.v.m. het voorkomen van textielwerktuigen. Tussen 1720 en 1780 zou het aantal getouwen in het zuiden van het Brugse Vrije met gemiddeld 120 % of $\pm 1,3$ % per jaar zijn uitgebreid¹²⁰. Weliswaar was de uitbouw van de huisnijverheid minder omvattend in het Noorden van de provincie Oost-Vlaanderen; te Eeklo steeg het aantal getouwen tussen 1721 en 1768 evenwel met 36-37 % of $\pm 0,65$ % per jaar¹²¹. Sneller verliep de industriële expansie eveneens in de Oudburg, waar de getouwentellingen van 1738 en 1792 een gemiddelde jaarlijkse toename met 0,7 à 0,8 % per jaar laten veronderstellen¹²². In meerdere streken van het Vlaamse land evolueerde de huisnijverheid m.a.w. vlugger dan de bevolkingstoe-

(116) D. DALLE, „De bevolking van Veurne-Ambacht in de 17e en 18e eeuw”, Brussel, 1963; id., „De bevolking van de stad en de kasselrij Veurne in 1796”, in „Album J. De Smet”, Brugge, 1964, pp. 121-146.

(117) D. TERRIER - P. TOUTAIN, „Le travail et les hommes à Comines au XVIIIe siècle”, in „Mémoires de la Société d'Histoire de Comines-Warneton et de la région”, 1978, p. 72.

(118) V. VANDENBROEKE, „Agriculture...”, op. cit., pp. 370-371.

(119) A. DE VOS, op. cit., p. 89.

(120) J. VERMAUT, „Nieuwe gegevens...”, op. cit., pp. 159-162.

(121) R. BUYCK, „De magistraat van Eeklo. Bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van de XVIIIe eeuw”, Gent, 1978 (onuitgegeven licentieverhandeling), pp. 21-31.

(122) C. VANDENBROEKE, op. cit., p. 383.

name. Mede door een lichte veroudering van de bevolking (o.m. door een verstrakking van het huwelijkspatroon, dat al maar restriktiever werd) en de sterkere vertegenwoordiging van aktieven en jong-aktieven, werd het immers in meerdere gezinnen gebruikelijk om twee of meer getouwen en andere textielwerktuigen op te stellen. Daarbij vormde vooral de aangroei van een bezitloos proletariaat van dagloners en landarbeiders dat volledig of deeltijds in het textielbedrijf aktief was, een bepalende faktor.

De fragmentarische aanduidingen m.b.t. de uitbouw van de vlasindustrie worden tenslotte, voor wat het Ancien Regiem betreft, overvloedig bevestigd bij een analyse van de boedelbeschrijvingen. De dorpsmonografieën voor Lede en Ertvelde, waarin in ruime mate van dit soort bronnen werd gebruik gemaakt, illustreren zeer goed het toenemend belang van semi-industriële aktiviteiten¹²³. Tegen het einde van de 18e eeuw kwamen er alvast in 80-85 % van de gezinnen spinnewielen voor. Weefgetouwen werden er in ongeveer de helft van de gezinnen opgemerkt bij het opstellen van een dergelijke inventaris.

Samenvattend kunnen we derhalve stellen dat de konjunkturele aanduidingen omtrent de uitbouw van de huisnijverheid in Vlaanderen vrij dicht aanleunen bij de eerder aangehaalde produktie- en omzetcijfers. Elk van deze benaderingen bevestigt trouwens de uitzonderlijke dynamiek van de vlasindustrie sinds de late 17e eeuw en dit tot en met het tweede kwart van de 19e eeuw. Niet alleen kwam er een sterkere vertegenwoordiging voor van textielarbeiders en dit zowel in relatieve als in absolute termen; gelijktijdig kon er bovendien, en dit tot en met het tweede kwart van de 19e eeuw, een hogere arbeidsintensiteit worden opgemerkt. De descriptieve bronnen die doorgenomen werden, laten hieromtrent weinig twijfel. Ook de statistische benaderingen m.b.t. de sociale status van de textielarbeiders tonen trouwens overvloedig aan dat een verhoogde inzet afsluit noodzakelijk was om de loondalingen ongedaan te maken¹²⁴. Ook de verspreide rechtstreekse aanduidingen waarover we voor het arbeidsritme beschikken, sluiten hier vrij dicht bij aan. Het feit dat we echter bijlange niet altijd even precies zijn ingelicht of het full-time dan wel part-time werk betreft, bemoeilijkt in menig opzicht de interpretatie. Bepaald tekenend zijn niettemin de contrasten, die over langere termijn opvallen. Omstreeks 1580 is ons aldus een dagelijkse produktie van 8 el bekend, hetgeen met een jaarproduktie van 19 à 20 stukken zou kunnen overeenstemmen¹²⁵. Begin 18e eeuw daarentegen, wanneer de arbeidsverhoudingen beduidend gunstiger lagen, zijn ons omzetcijfers van ± 7 stukken per getouw en ± 8 stukken per wever bekend¹²⁶. Voor de laatste jaren van de 18e eeuw en het begin van de 19e eeuw

(123) J. DE BROUWER, „Geschiedenis van Lede”, Lede, 1963; A. DE VOS, „Geschiedenis van Ertvelde”, Ertvelde, 1971.

(124) Evenzeer moet hierbij worden gedacht aan „surtravail” van mannelijke werkkrachten als aan de kompensatievergoedingen door vrouwen- en kinderarbeid.

(125) A.K.L. THYS, op. cit., p. 351.

(126) R. BUYCK, op. cit., p. 23; L. VAN ACKER, op. cit., pp. 177-180.

kennen we daarentegen meerdere gemiddelde waarden, die steeds schommelen rond de 10 à 12 stukken¹²⁷. De aantasting van de sociale status dreef het produktieritme tijdens de volgende jaren nog verder op, hetgeen dan wordt weerspiegeld in een omzet van \pm 20-25 stukken omstreeks 1830-40¹²⁸. Toenemende afzetmoeilijkheden hadden rond die tijd evenwel voor gevolg dat een dergelijke inzet nog slechts van een minieme fractie van het massale arbeidspotentieel benodigd was. Apatisch geworden door de voortdurende aftakeling van hun levensstandaard, konden de „uitgestotenen” niet eens meer de nodige weerbaarheid opbrengen om zich om te scholen en/of naar andere sectoren over te schakelen. Kinderarbeid en overexploitatie hadden hen ten andere ook geestelijk totaal ontredderd, zodat de mentale ingesteldheid ontbrak om nog aan alternatieven te denken. Zelfs maatschappijkritische uitingen kwamen bij gebrek aan onderlegdheid nog nauwelijks aan bod¹²⁹. In een tijdspanne van een halve eeuw tot driekwart eeuw was het gekende beeld van het arme Vlaanderen werkelijkheid geworden. Het gaat evenwel geenszins op deze voorstelling te veralgemenen voor het Ancien Regiem. Meerdere symptomen tonen precies aan dat zich tijdens de 18e eeuw decennia lang reële kansen tot een verhoging van het inkomen hebben voorgedaan. Ramingen van de benodigde arbeidsduur, zoals die was vereist om tot een bestaansminimum te komen, laten trouwens uitschijnen dat tot en met het derde kwart van de 18e eeuw nog heel wat vrije tijd voorkwam en waarbij dan eventueel voor een spaarreserve kon worden gezorgd. Meer in het bijzonder tijdens de periode 1710/20 - 1770/80 was slechts een minimale inzet vereist om reeds tot een sluitend gezinsbudget te komen. Dit resulteerde ten andere in een snelle bevolkingsaan groei op het platteland. Tijdelijk kwamen toen bijna evenveel „vrije” dagen als werkdagen voor. Uiteraard is de arbeidsinzet altijd groter geweest dan absoluut noodzakelijk; toch is het een typische eigenschap van de proto-industrie en de huisnijverheid dat zich handhaven belangrijker is dan het systematisch nastreven van winsten (anti-surplus mentaliteit)¹³⁰. De „gemakkelijk” verworven meerinkomsten droegen er anderzijds wel toe bij dat regelmatig aan grondverwerving werd gedacht en dat ook de bouwactiviteit sterk werd gestimuleerd. De pijlsnelle stijging van grond- en pacht prijzen in Zuid- en Binnen-Vlaanderen sinds het tweede kwart van de 18e eeuw — een fenomeen dat heel wat minder sterk geprononceerd is in de rest van het land — verloopt in die zin parallel met de genoteerde inkomensverhoging onder de bredere lagen van de bevolking¹³¹. Vóór alles bleven deze mensen uit de huisnijverheid trouwens geïnteresseerd in het land-

(127) F. MENDELS, „Agriculture...”, op. cit., A. DE VOS, op. cit., p. 91.

(128) J. VAN DE CASTEELE, op. cit., pp. 90-97.

(129) Diezelfde gelatenheid en werkelijk verrassende sociale rust niettegenstaande de snelle aftakeling van de levensstandaard en levensvoorwaarden, vinden we in de meeste regio's met een sterk verspreide huisnijverheid terug; vgl. o.m. E. SCHEMMER, op. cit., p. 76.

(130) P. KRIEDTE - H. MEDICK - J. SCHLUMBOHM, op. cit., pp. 97-98.

(131) F. DE WEVER, „Pachtprijzen in Vlaanderen en Brabant in de 18e eeuw”, in „Tijdschrift voor Geschiedenis”, 1972, pp. 179-204.

bouwgebeuren en bij de eerste de beste gelegenheid die zich voordeed, zullen zij niet aarzelen om zich opnieuw sterker in de primaire sektor te integreren. Veelal hebben zij dit ten andere tijdens het „hoogseizoen” gedaan als landarbeiders en ook de basis voor hun eigen onderhoud bleven ze al die tijd zoeken in het bewerken van een paar honderd roeden akkerland¹³². De full-time textielarbeider, die zich volledig van de landbouw distancieert, komt alvast op het platteland niet voor. Doorheen de 19e eeuw werden de connecties met het landbouwgebeuren ten andere opnieuw sterker aangehaald. De prijsdalingen van het linnen en de loonredukties zorgden immers voor een niets ontziende sociale crisis in de huisnijverheid. Terwijl de tewerkstelling in de vlasnijverheid al maar verder was uitgebreid geworden, volgde vanaf het einde van het Ancien Regiem een kwasi bestendige afbouw van de toegevoegde waarde. Inzonderheid vanaf de jaren '30 der 19e eeuw, wanneer de afzet op de buitenlandse markten werd afgezwakt, was de impasse meteen volledig. Ook al was de omzet gans die tijd toegenomen, de produktiewaarde uitgedrukt in courante prijzen, stagneerde of steeg minder snel in vergelijking tot de meeste andere sectoren. Het groeiritme der produktiewaarde was zelfs niet eens opgewassen tegen de bevolkingsgroei, met alle gevolgen vanden dien voor het per capita inkomen. Ook het inkomensandeel uit de primaire sektor kreeg derhalve weerom sterker de bovenhand.

(132) „Tous les tisserands, quels qu'ils soient, restent en effet au fond de leur être des ouvriers agricoles, qui reviennent à la terre dès qu'ils le peuvent”, aldus E. DUBOIS (op. cit., p. 167).

DE PLAATSELIJKE COMMISSIES VAN GENEESKUNDIG TOEVOORZICHT IN OOST-VLAANDEREN (1818-1830)

door

G. GADEYNE

§ 1. Doel en begrenzing van deze studie

De eerste bedoeling van dit artikel is de aanvulling en verbetering van het vertekend beeld, dat men over de beginperiode van de Oostvlaamse Plaatselijke Commissies van Geneeskundig Toevoorzicht¹ krijgt, wanneer men zich tot één soort publicaties beperkt.

In de zeldzame werken over de hedendaagse medische geschiedenis in België wordt hieraan weinig aandacht besteed. J. Sauveurs standaardwerk over de medische wetgeving² vermeldt slechts twee dergelijke commissies in Oost-Vlaanderen, nl. Aalst en Dendermonde, maar deze lacunaire informatie is vergeeflijk, vermits de feitelijke realisaties niet het onderwerp van het boek uitmaken.

Heel wat minder aannemelijk is de brede zwaai waarmee de Gedeputeerde Staten van Oost-Vlaanderen in hun gepubliceerde jaarverslagen aan de Provinciale Staten³ over het onderwerp heenglijden en de negatieve aspecten ongeveer volledig doodzwijgen. Weliswaar kondigden zij in hun verslag van 7 juli 1818⁴ de uitvaardiging af van de wet van 12 maart 1818 en van het Koninklijk Besluit van 31 mei daaropvolgend, die o.a. in de oprichting van de Plaatselijke Commissies voorzagen, maar tot en met 1821 zwegen ze over dit onderwerp als vermoord; alleen over de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzicht⁵ werd bondige informatie verschaft. In het verslag van juli 1822 werd de oprichting en inwerkingstreding van de Plaatselijke Commissies van Gent, Aalst, St.-Niklaas, Dendermonde, Oudenaarde en Ronse aangekondigd en in algemene termen melding gemaakt van tegenstand en moeilijkheden,

Gebruikte afkortingen :

A.R.A. : Algemeen Rijksarchief
arrond. : arrondissement
comm. : commissie
dr. : dokter
geneesk. : geneeskunde, geneeskundige
hpl. : hoofdplaats

M.G.A. : Modern Gemeentearchief
n. : voetnoot
o.c. : opus citatum
p. : pagina
plaats. : plaatselijke
prov. : provincie
R.A. : Rijksarchief

In de voetnoten en de klapper wordt verwezen naar de paginering van het artikel (tussen haakjes), niet van het tijdschrift.

- (1) Gemakshalve verder Plaatselijke Commissies genoemd.
- (2) J. SAUVEUR, *Histoire de la législation médicale belge*, Brussel, 1862, p. 252.
- (3) Gepubliceerd in het *Bestuursmemoriaal van Oost-Vlaanderen*.
- (4) *Bestuursmemoriaal van Oost-Vlaanderen*, dl. III, 1818, p. 39.
- (5) Gemakshalve verder Provinciale Commissie genoemd.

waarvoor de Gedeputeerde Staten aanvankelijk zwichtten ⁶. Men legde daarbij de nadruk op de voordelen van de decentralisatie van het toezicht op de geneeskunde. Dit „allervlijtigst toezicht” door de plaatselijke Commissies, in één adem vermeld met de Provinciale Commissie, werd in de verslagen van midden 1823, 1824 en 1825 bevestigd ⁷. De volgende jaren van het Hollands Tijdvak reppen deze verslagen met geen woord meer over de Plaatselijke Commissies, behalve één kleine uitzondering i.v.m. St.-Niklaas ⁸.

Bekijkt men anderzijds de jaarlijkse ledenlijsten van de Plaatselijke Commissies in hetzelfde Bestuursmemoriaal, dan ziet men dat de Plaatselijke Commissie van Oudenaarde nooit, en deze van Ronse slechts tot 1826 vermeld werden.

Hoe voorzichtig men met deze publicaties moet omspringen, bleek ook uit het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Waterstaat, bewaard in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage. Bij gelegenheid van een ander onderzoek aldaar ⁹ noteerden wij zoveel mogelijk alle stukken die specifiek over deze Oostvlaamse instellingen handelen en kopiëerden er een deel van. Aanvullingen hierop komen uiteraard voor in het archief van de Provinciale Geneeskundige Commissie van Oost-Vlaanderen, bewaard in het Rijksarchief te Gent; in dit laatste fonds menen wij alle algemene stukken (vooral ministeriële bedenkingen bij de jaarverslagen van de Provinciale Commissie) gezien te hebben, alsook de briefwisseling die expliciet onder de hoofding „Plaatselijke Commissies” geklasseerd werd in de chronologische bundels, genaamd *recueils d'archives* ¹⁰. Uiteraard komen nog andere archieffondsen, o.a. van plaatselijke aard, in aanmerking, maar wij meenden er goed aan te doen de gegevens uit de hogervernoemde centrale depots, die om diverse redenen moeilijk te bereiken zijn, nu reeds tot een voorlopige synthese te verwerken, waarvan o.i. de grote trekken conform de realiteit zijn. Alleen het interessante geval van Ronse werd met behulp van het gemeentearchief wat nader uitgewerkt tot een kleine case-study.

Meer algemeen wordt hier bedoeld een bescheiden bijdrage te leveren tot de sociale geschiedenis van de geneeskunde ¹¹. Men heeft hier te maken met een vroege poging tot staatsinmenging in een vrij beroep en in de volksgezondheid, strekkend tot (betrekkelijke) centralisatie en uniformisatie, ook op plaatselijk niveau. Omwille van haar gemengd ka-

(6) *Bestuursmemoriaal van Oost-Vlaanderen*, dl. XII, 1822, p. 75-76.

(7) *Ibidem*, dl. XIV, 1823, p. 18; dl. XVI, 1824, p. 21; dl. XVIII, 1825, p. 34.

(8) *Ibidem*, dl. XXVIII, 1829, p. 21: het betreft een kleine epidemie, beperkt tot één woning.

(9) Wij maken graag van deze gelegenheid gebruik om onze hartelijkste dank te betuigen aan Drs. E. Van Laar, Rijksarchivaris van de Tweede Afdeling, voor de steeds bereidwillige en royale hulp die hij ons bij dit onderzoek verschaftte. Ook de heer Bervoets en mevrouw Jolles bewezen ons belangrijke diensten en het personeel van het Algemeen Rijksarchief was ons zeer behulpzaam.

(10) R.A. GENT, *Provinciale Geneeskundige Commissie*, nrs. 12-24.

(11) Voor bepaling, zie J. WOODWARTH en P. RICHARDS, *Health care and popular medicine in 19th. century England. Essays in the Social History of England*, Londen, 1977.

rakter, met conservatieve en progressieve elementen, zou deze poging voor een groot deel mislukken, maar toch in de 19de eeuw herhaaldelijk her-nomen worden. De integratie van de wetenschappelijke gezondheidszorg in het collectieve cultuurpatroon van de bevolking, zou slechts op het einde van de 19de eeuw op een beslissende wijze starten, maar deze eerste inspanningen hadden daartoe de weg voorbereid, niet alleen wat de instellingen betreft, maar ook qua mentaliteitswijziging. De hiernavolgende beschrijving zal aantonen hoe op plaatselijk vlak — waar de wetten en besluiten uiteindelijk moeten toegepast worden — de massa moeilijk in beweging te krijgen was, terwijl anderzijds toch op vele plaatsen enkele individuen zich inzetten voor de vernieuwing. Aldus werd hier ook aanvullende stof geleverd voor de biografie en de plaatselijke sociale geschiedenis; om deze reden volgt achteraan een alfabetische klapper op plaats-en persoonsnamen.

§ 2. Hoe het groeide

Hierboven werd reeds gezinspeeld op de vermenging van oud en nieuw in het statuut van de Plaatselijke Commissies. De bekommernis van de burgerlijke overheid voor de volksgezondheid en de gezondheidszorg kan inderdaad op een lange traditie bogen: in het verleden van de Zuidelijke Nederlanden duiden wij hierna de voorafschaduwingen van de Plaatselijke Commissies en hun essentiële taken aan.

Wat de volksgezondheid in het algemeen betreft, hadden alleen de *Collegia Medica*, sinds de 17de eeuw opgericht, een gelijkaardige rol als de latere Plaatselijke Commissies, nl. advies verstrekken aan het stadsbestuur voor de bestrijding van epidemies¹². Bij beide instellingen kwam deze taak slechts op de tweede plaats, na het toezicht op de uitoefening van de geneeskunde. Hoewel men uit het vervolg van dit artikel het gevoel krijgt dat door de invloed van de centrale instanties (ministerie, provincie, Provinciale Commissie) de druk op de Plaatselijke Commissies veel groter was, toch zal blijken dat de activiteit van deze Commissies in dat opzicht bescheiden was.

Nopens het toezicht op de gezondheidszorg zijn de oudst bewaarde ordonnanties afkomstig van de plaatselijke besturen, nl. van de stadsbesturen van Ieper (1292-1310) en Gent (1456)¹³. In Ieper werd de uitoefening van de beroepen van geneesheer, chirurgijn en apotheker reeds afhankelijk gesteld van een examen, door de *maistres jurés de la ville* af te nemen; de geslaagden dienden bovendien te zweren dat zij hun

(12) De Plaatselijke Commissies hadden bovendien een meldingsplicht met betrekking tot de epidemies.

(13) A. G. HOMBLE, *Reglementering van het beroep van chirurgijn en bescherming van de volksgemeenschap tegen onbevoegden*, in *Oostvlaamse Zanten*, dl. XLVI, 1971, p. 129, vermeldt nog een verordening van de stadsmagistraat van Brussel uit 1424, in origineel bewaard, maar de inhoud wordt slechts summier aangegeven en het lijkt wel een reglement betreffende de chirurgijnsopleiding binnen de gilde.

beroep eerlijk zouden uitoefenen¹⁴. De Gentse ordonnantie stelde de nog heden geldende principes vast (uitsluiting van onbevoegden, scheiding van de diverse takken van de geneeskunde, verbod van publiciteit, inspectie van de apothekers door de stadsgeneesheer), en gaf aan het stadsbestuur de bevoegdheid de niet-universitaire tot de uitoefening van de geneeskunde in de stad toe te laten, mits examen af te leggen vóór de afgevaardigden van het stadsbestuur¹⁵.

Het Gentse reglement zou nog lang inspirerend werken, o.a. voor de plakATEN van de centrale overheid (eerste plakkaat in 1540, door Keizer Karel), voor de stedelijke costumen en *Collegia Medica*. De uitvoering van deze algemene plakATEN en plaatselijke costumen en reglementen behoorde tot de taak van de gewone overheid, d.w.z. op de eerste plaats en hoofdzakelijk van de plaatselijke burgerlijke overheden, met hun bestuurlijke en gerechtelijke bevoegdheden.

Een andere — onrechtstreekse — vorm van toezicht op de gezondheidszorg door de plaatselijke overheid, ontstond via deze typische en algemeen verspreide organisatievorm van het Ancien Régime, die de Gilde was. De oorsprong ervan is vaak onzeker, maar we onthouden hier dat, voor de koopmans- en ambachtsgilden, beroepsbelangen en overheidstus-senkomst in het economisch leven door de meeste historici als voornaamste verklaringselementen gelden. De volgroeide ambachtsgilde doet zich immers voor als een door de overheid erkende economische groepering met een zekere graad van zelfbestuur. Zo ontstonden vanaf de middel-eeuwen ook de chirurgijngilden, die meestal ook de barbiers bevatten¹⁶. De apothekers kwamen slechts later en eerder zelden tot een eigen Gilde; vaak behoorden ze eerst tot gilden met minder specifieke omschrijving (vb. kruideniers)¹⁷ of maakten met de chirurgijns één Gilde uit¹⁸. Iedereen die één van de voornoemde (niet-universitaire) medische beroepen in een stad wilde uitoefenen, was verplicht zich te laten inschrijven in de Gilde, die ook voor de opleiding instond via de algemeen gangbare stadia: leerling-schap gedurende een aantal jaren bij een meester, meesterschap

(14) Deze splitsing tussen de dogmatische (universitaire) geneeskunde, die de diagnose stelt en de geneesmiddelen voorschrijft, de manuele geneeskunde, die de chirurgische ingrepen doet, en de artsenijbereidkunde, werd reeds voorgeschreven in de oudst bekende Westeuropese wetgeving nopens de uitoefening van de geneeskunde, nl. de „Constitutiones” (1231-1240) van keizer Frederik II van Hohenstaufen. Naar het voorbeeld van de Arabieren werd toen ook reeds iedere belangengemeenschap tussen arts en apotheker verboden en werd deze laatste aan inspectie onderworpen (L. J. VANDEWIELE, *Historiek van de farmacieopleiding in België*, in *Farmaceutisch Tijdschrift voor België*, dl. LIV, 1977, p. 58-59).

(15) L. J. VANDEWIELE, *De „ordonnancie politique nopende het verkoopen van medicijnen”, 16 oktober 1456, uit het stadsarchief te Gent*, in *Pharmaceutisch Tijdschrift voor België*, jg. XXIX, afl. 6, 1952.

(16) Te Gent bestond de Gilde van SSt.-Cosmas-en-Damianus reeds in 1302 (G. SAS, *Het Collegium Medicum van Gent in de 17de en 18de eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1973, p. 13).

(17) Zie P. H. BRANS, *Gilden in België, Nederland en Luxemburg waartoe apothekers hebben behoord*, in *Pharmaceutisch Tijdschrift voor België*, jg. XXXI, afl. 6, 1954.

(18) Bijv. te Oudenaarde tenminste vanaf 1696; zie M. DE SMET, *Oudenaarde en de Farmacie*, Oudenaarde, 1960, p. 24-25.

na het afleggen van een meesterproef vóór het gildebestuur. Het lijkt wel dat in de Zuidelijke Nederlanden de gilden in veel mindere mate overgingen tot het organiseren van cursussen dan in de Noordelijke Nederlanden en in Frankrijk¹⁹, maar in sommige gevallen vulden de stads- of kasselrijbesturen zelf deze leemte aan²⁰, eventueel via de *Collegia Medica*.

Blijkbaar volstonden noch de beroepsorganisaties die de gilden waren, noch de plakaten en ordonnaties, om de misbruiken in de medische sector uit te roeien. Het waren vooral de academisch geschoolde artsen die — uiteraard omwille van de beroepsbelangen — zich tot de plaatselijke overheden wendden, met verzoeken en voorstellen voor plaatselijke regeling van de uitoefening van de geneeskunde, waarbij zij de andere medische beroepen onder hun voorgedij namen. Wij hebben de indruk dat het vaak de uitoefening van de geneeskunde door en de onbevoegdheid van sommige apothekers was die hen dwars zaten. Aldus ontstond vanaf de 17de eeuw²¹ in een tiental steden van het huidige België²² een specifiek geïnstitutionaliseerd toezicht op de geneeskunde in de vorm van een *Collegium Medicum*. Het was een beperkt corpus van bevoegde geneeskunstbeoefenaars dat in naam van het stadsbestuur de politie over de geneeskundige praktijk en ten dele over de volksgezondheid uitoefende. De leden werden uiteraard door het stadsbestuur benoemd en soms voorgezeten. In Antwerpen en Brussel zwaaiden uitsluitend de universitaire geneesheren de plak, in de andere *Collegia* zetelden ook chirurgijnen en apothekers²³.

De taak van de *Collegia Medica* was op de eerste plaats van politieke en disciplinaire aard, maar zij had ook wetenschappelijke en administratieve aspecten. Zij waren aldus belast met de toelating — door examen — van de chirurgijnen, apothekers en vroedvrouwen, vaak ook met het onderwijs aan deze niet-universitairen, met de registratie van alle beoefenaars van de geneeskunde in hun gebied, met het toezicht op de geneeskundige praktijk (aanklagen van onbevoegden, controle op de bevoegde geneeskundigen i.v.m. de uitvoering van de wetten en reglementen, de

(19) Over de Noordelijke Nederlanden, zie M. A. VAN ANDEL, *Chirurgijns, Vrije Meesters, Beunbazen en Kwakzalvers. De chirurgijnsgilden en de praktijk der heelkunde (1400-1800)*, Amsterdam, 1947. Over Frankrijk: C. COURY, *L'enseignement de la Médecine en France, des origines à nos jours*, Parijs, 1968, p. 89-93.

(20) Bijv. te Gent werden in 1612-1617 openbare cursussen in chirurgie gegeven met instemming van het stadsbestuur, en rond 1660 werd er een heelkundige school opgericht (G. SAS, *o.c.*, p. 6). Voor de lessen in vroedkunde door de kasselrijbesturen bevorderd op het einde van de 18de eeuw, zie E. G. R. OSSIEUR, *J. B. Jacobs, Chirurgijn, verloskundige en auteur (1734-1790)*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, dl. XXVI, 1972, p. 69-91.

(21) In Frankrijk bestonden dergelijke „Collèges de Médecins” reeds vanaf de 15de eeuw (zie C. COURY, *o.c.*, p. 87-88).

(22) Voor de Noordelijke Nederlanden worden zulke Collegia voor Amsterdam, Groningen, Haarlem, 's-Gravenhage, Leeuwarden, Utrecht en Vlissingen vermeld bij G. A. LINDEBOOM, *A classified bibliography of the history of Dutch medicine, 1900-1974*, Den Haag, 1975, p. 475-476. Zie echter p. 6 noot 28.

(23) Zie o.a. L. J. VANDEWIELE, *Vergelijkende studie over de Collegia Medica in België*, in *Pharmaceutisch Tijdschrift voor België*, dl. XXXIII, 1956, p. 145-164.

beroepsethiek, de wetenschappelijkheid van de praktijk, de inhoud van de apotheken, de geschillen tussen confraters) en met de hulp aan de overheid wanneer de epidemieën uitbraken. Het *Collegium Medicum* van Gent²⁴ bezat niet alleen zulke disciplinaire macht, maar zelfs rechtsmacht: zijn uitspraken waren rechtsgeldig, behoudens beroep bij de stadsoverheid. Ook qua uitstraling was het Gentse college machtig: de „chirurgijns ten Platten Lande” waren eraan onderworpen²⁵, en dat platteland schijnt zich over een belangrijk deel van Vlaanderen uitgestrekt te hebben, vermits op 20 feb. 1738 het College van Burgemeester en Schepenen van Ronse zich tot het voornoemd Collegium wendde i.v.m. het feit dat een zekere Jacob Verbeken de Ronsese chirurgijn Andries van Butsele niet wilde betalen voor behandeling en levering van geneesmiddelen²⁶.

Uit de literatuur blijkt dat ook deze *Collegia* vaak niet aan de verwachtingen beantwoordden.

Het Gentse *Collegium Medicum* werd gesticht in 1663, het Dendermondse in 1677²⁷. Het waren totnogtoe de enige gekende in Oost-Vlaanderen, maar het lijkt wel dat, onder invloed van de algemene evolutie, sommige gilden zodanig gereorganiseerd werden, dat het bestuur ervan taken en bevoegdheden van een *Collegium Medicum* uitoefende en sporadisch ook zo genoemd werd. Een typisch voorbeeld hiervan is Oudenaarde, waar de nieuwe gildeckeure van 1696 een geneesheer aan het hoofd stelde van de nering van St.-Cosmas-en-Damianus, voorheen voorbehouden aan chirurgijnen en apothekers²⁸. Tot in de Franse Tijd heeft dit *Collegium* niet-universitairen tot de geneeskundige praktijk toegelaten²⁹. Ook St.-Niklaas bezat, volgens de Gedeputeerde Staten, een *Collegium Medicum*, met recht van examen en toelating tot de medische praktijk in de stad en omgeving³⁰.

De Franse Revolutie schafte de *Collegia Medica* af; na een decennium van anarchie werd het toezicht op de geneeskunde, in zeer gewijzigde vorm, overgenomen door de departementale *Jurys Médicaux* (wet van 19 ventôse XI, d.i. 10 maart 1803), die hun bevoegdheid aan de regering

(24) Zie G. SAS, *o.c.*

(25) L. J. VANDEWIELE, *Vergelijkende studie...*, p. 156.

(26) S.A. GENT, nr. 200 2B: *Collegium Medicum: Ferieboek 1666-1697*, akte van 20.2.1738.

(27) Zie G. SAS, *o.c.*, en J. A. BROECKAERT, *Het Collegium Medicum van Dendermonde*, Dendermonde, 1900.

(28) M. DE SMET, *o.c.*, p. 25, en, voor de benaming „Collegium Medicum”: R. A. GENT, *Provinciale Geneeskundige Commissie*, nr. 48, zitting van 26 juni 1819: „... vier maanden na de wet van 19 ventôse XI, wanneer het zoo gezegd collegie der medecijnen van Audenaerde zelfs geen wettige existentie meer hadde”. De Noordnederlandse „Collegia Medica” lijken meestal per afzonderlijk geneeskundig beroep te bestaan, wat eveneens in de richting van een geëvolueerd gildebestuur wijst; zie D. CANNegiETER, *Honderdvijftig jaar gezondheidswet*, Assen, 1954, p. 19-20.

(29) Heelmeester Joannes-Baptista Tyman op 3 floréal XI (23 april 1803), gezondheidsofficier Joannes-Jacobus Hoffmann op 24 thermidor XI (12 aug. 1803), apothekers Nazarius Cavenaille op 12 nov. 1795 en Joannes-Baptista Lambrecht op 2 prairial X (22 mei 1802). Zie o.a. *Bestuursmemoriaal van Oost-Vlaanderen*, dl. XVII, 1825, p. 177.

(30) Zie p. 33.

ontleenden en geen continue werking kenden (slechts in de perioden van het afnemen der examens en van de controle op de apotheken). Voor het Scheldedepartement was dergelijke jury gevestigd te Gent³¹.

§ 3. *De Plaatselijke Commissies van Geneeskundig Toezicht: wetgeving en instructies*

Het was tijdens het Koninkrijk der Nederlanden dat i.v.m. de openbare gezondheid en de geneeskunde van de Nieuwste Tijd fundamentele maatregelen getroffen werden, waarvan sommige nog tot in de 20ste eeuw in België hun invloed laten gelden³². De belangrijkste instellingen, opgericht door de kaderwet van 12 maart 1818³³, waren de Provinciale Commissies van Geneeskundig Onderzoek en Toezicht (vanaf 1830 Provinciale Geneeskundige Commissies genoemd), afhankelijk van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en van het Provinciaal Bestuur, en belast met het toezicht op de volksgezondheid, de geneeskundige praktijk en een deel van de geneeskundige opleiding (niet-universitaire). Hetzelfde artikel 1 dat de Provinciale Commissies oprichtte, voorzag ook in de stichting van Plaatselijke Commissies van Geneeskundig Toezicht in alle steden waar het de vorst nuttig zou voorkomen. Het daaropvolgend Koninklijk Besluit van 31 mei 1818 preciseerde de voornoemde kaderwet; artikels 34 tot 40, 47 en 48 betroffen de Plaatselijke Commissies³⁴. Deze zouden opgericht — en dus benoemd worden — door de besturen van de gemeenten, waar vier of meer dokters in genees- of heelkunde³⁵ gevestigd waren, en de plaatselijke toestanden het toelieten, mits vergunning van de minister van Binnenlandse Zaken. Zij zouden bestaan uit een „geschikt” getal genees-, heel-, en verloskundigen, alsook apothekers. De werkingskosten werden echter niet door de staat gedragen, m.a.w. zij vielen ten laste van de gemeente.

De Plaatselijke Commissies namen in hun stad (en alléén daar) een deel van de bevoegdheden van de Provinciale Commissie over; zij waren deze laatste verantwoordig verschuldigd in de vorm van een jaarverslag, moesten haar alle gewenste inlichtingen en adviezen verstrekken en zelf ermee in briefwisseling treden over alles wat de volksgezondheid tot nut kon strekken. Wat de geneeskundige praktijk betreft, dienden de Plaatselijke Commissies, samen met de andere bestuurlijke en gerechtelijke instanties, de algemene en plaatselijke verordeningen te doen naleven, maar gezien de scheiding van machten, sinds de Franse Revolutie ingevoerd, bezaten zij geen strafrechterlijke bevoegdheid. Evenmin voorzag de wet enige disciplinaire bevoegdheid (wél voor de Provinciale Com-

(31) Leden waren Tourdes, leraar aan de „Ecole de Médecine” van Straatsburg, en de Gentse artsen G. Demanet en P. E. Wauters.

(32) L. ELAUT, *Willem I's wetten ter bevordering van de volksgezondheid*, in *Rechtskundig Weekblad*, dl. XXXV, 1971-1972, kol. 1337-1348.

(33) *Journal Officiel du Royaume des Pays-Bas*, dl. XII, 1818, journal nr. 12.

(34) *Ibidem*, dl. XIII, 1818, journal nr. 25.

(35) Volgens het reglement van 25-9-1816 kon men het universitair diploma van dokter in de heelkunde slechts bekomen nà dit van dokter in de geneeskunde.

missies). Nieuwe plaatselijke reglementen i.v.m. de openbare gezondheid en de medische praktijk konden door de Plaatselijke Commissies voorgesteld worden, maar waren onderworpen aan de goedkeuring van de Provinciale Commissie en de regering. De Plaatselijke Commissies kregen ook het toezicht op het geneeskundig onderwijs dat plaatselijk in de volkstaal gegeven werd. Eén aspect van de geneeskundige politie dat voorgesteld werd als een zeer gewichtige en vaak een doorslaggevende reden voor het bestaan van de Plaatselijke Commissies³⁶, was de controle op de apotheken en drogisterijen. Zoals hoger beschreven, zag men reeds zeer vroeg de noodzaak van deze visitaties in, die een constant element uitmaken van de bekende medische reglementeringen sinds keizer Frederik II van Hohenstaufen³⁷. Ook de nieuwe Plaatselijke Commissies moesten één- of tweemaal per jaar deze winkels op hun inhoud onderzoeken³⁸ en beoordelen („zeer goeden, goeden, middelmatigen of slechten staat”); het verslag hiervan diende gevoegd bij het verplichte jaarverslag van de Plaatselijke Commissies aan de Provinciale Commissie. Hierbij voelde de wetgever blijkbaar de specifieke moeilijkheden voor kleine steden (de meerderheid!) aan; daar maakten de Commissieleden soms zelf het grootste deel van het medisch personeel uit, en konden de familiale en sociale relaties een grote rol spelen; bovendien was het bijna onvermijdelijk dat één van de commissieleden mede zijn eigen winkel moest beoordelen! Waarschijnlijk om die redenen werd de mogelijkheid voorzien van visitaties door een bijzondere commissie, door de minister aan te duiden zo vaak als dit nodig was. In de praktijk vonden wij echter nooit enig spoor van zo'n speciale commissie! Men notere hierbij dat het Koninklijk Besluit van 15 juli 1818 de openbare verkoping van medicinale stoffen onderwierp aan het voorafgaandelijk rapport van de Provinciale of Plaatselijke Commissie.

Wat de volksgezondheid betreft werd, in de geest van de tijd, in het Koninklijk Besluit van 31 mei 1818 alleen aandacht besteed aan besmettelijke ziekten „waaraan een buitengewoon groot aantal mensen ziek ligt of sterft” (d.w.z. epidemies) en, in het voorafgaandelijk Koninklijk Besluit van 18 april 1818, aan een relatief nieuw voorbehoedmiddel tegen de pokkenepidemies, de vaccinatie. Wanneer dus zulke epidemies van besmettelijke ziekten in de stad voorkwamen, moest de Plaatselijke Commissie samenkomen om zich te beraden over de aard en de behandeling van de ziekte, en aan het stadsbestuur de nodige maatregelen tot stuiting ervan voorstellen. Zij diende ook de Provinciale Commissie prompt op de hoogte te brengen: deze laatste kon, zonodig, een lid zenden om ter

(36) Zie hierna p. 19 (Aalst), en *Rapport sur l'organisation des Commissions Médicales*, in *Bulletin de l'Académie Royale de Médecine de Belgique*, 1843-1844, p. 644-761, o.a. p. 754.

(37) Zie p. 4, noot 14.

(38) Volgens art. 6 van het K.B. van 28-4-1821 diende de Commissie zich hierbij te laten vergezellen van een politiecommissaris of -agent. De straffen door de wet van 12-7-1821 in dit verband opgelegd waren niet mals: een boete van 200 gulden voor wie zich aan de visitatie onttrok, 3 gulden voor elke tekortkoming t.o.v. de *Pharmacopaea Belgica*, enz.

plaats de ziekte te onderzoeken en met de Plaatselijke Commissie te be-
raadslagen over de therapie.

Hogervernoemde richtlijnen golden natuurlijk evenzeer in het geval van een pokkenepidemie. Over de strijd tegen deze ziekte en nog meer specifiek over de verspreiding van de vaccinatie was ongeveer tegelijkertijd, nl. op 18 april 1818, een uitvoerig Koninklijk Besluit uitgevaardigd³⁹. De rol van de Plaatselijke Commissies i.v.m. de koepokinenting was, althans naar de letter van de wet, zeer beperkt: zij waren verantwoordelijk voor de inzameling van de trimestriële lijsten van de geneesheren en de verzending ervan naar de Provinciale Commissie en naar de Gouverneur.

Op hun onpartijdige ijver voor de naleving van hun wettelijke verplichtingen dienden de Commissieleden de eed af te leggen, waarvan de formule gegeven werd.

De bovenstaande beschrijving bevat alle details van de wettelijke verordeningen; de lezer zal zeker nog veel vraagtekens zetten, en ongetwijfeld was dat ook met de tijdgenoot het geval. De uitvoering en de praktijk van de volgende jaren zou hierin aanvulling brengen, zoals uit het hiernavolgend verhaal zal blijken.

Drie punten van algemeen belang dienen hier nog even verduidelijkt, nl. de verhouding met de overheid, de jaarverslagen en het ledenaantal van de Plaatselijke Commissies.

Betreffende de verhouding met de overheid dient hier nadrukkelijk gewezen op de grondige onevenwichtigheid en de onvoldoende afbakening van de bevoegdheden. Het was nl. zó dat de overheid eveneens — en zelfs in eerste en laatste instantie — verantwoordelijk was voor het toezicht op de volksgezondheid en de geneeskundige praktijk. De Plaatselijke Commissies speelden volgens de letter van de wet een zeer ondergeschikte rol (en dit gold grotendeels ook voor de Provinciale Commissies): ze mochten alleen die taken uitvoeren — en liefst zo zuinig mogelijk! — die de overheid hun delegerde, en suggesties uiten. Gemeentebestuur, provinciebestuur, ministerie waren meestal niet verplicht deze adviezen te volgen noch in te winnen, en het gerecht oordeelde uiteraard soeverein. Men begrijpt dat het gezag van de Provinciale en Plaatselijke Commissies in deze omstandigheden onduidelijk was en dat de mogelijkheid tot ongecoördineerde of zelfs tegenstrijdige maatregelen als een fundamentele fout in de regeling van 1818 was ingebouwd.

De inhoud van de jaarverslagen werd door de Minister van Binnenlandse Zaken slechts nader aangeduid wanneer de eerste Oostvlaamse exemplaren (nl. over 1822 voor Aalst, Dendermonde en St.-Niklaas) hem onder ogen gekomen waren. Volgende punten dienden volgens hem meer speciaal het onderwerp van deze jaarverslagen uit te maken: 1° de toestand van de volksgezondheid, „waarbij in aanmerking moest komen”, de epidemische of besmettelijke ziekten, met opgave van het aantal aangetasten of slachtoffers; 2° de geneeskundige verzorging van de behoeftigen (zowel thuis als in instellingen), met opgave van genomen of voor te stellen maatregelen; 3° de uitvoering van de wetten en verordeningen ter beteugeling

(39) *Journal Officiel du Royaume des Pays-Bas*, dl. XII, 1818.

van de onbevoegde uitoefening van de geneeskunde; 4° de opgave en medische beoordeling van de grove beroepsfouten door medici begaan; 5° een verslag van de visitatie van de apotheken en de heilkundige werktuigen ⁴⁰; 6° een statistiek van de koepokineningen in vergelijking met de vorige jaren, met aanduiding van de prestaties van iedere medicus; 7° de buitengewone voorvallen die verband hadden met de geneeskunde ⁴¹.

Hierin komt dus een voorwerp van zorg voor, nl. de geneeskundige verzorging van de armen, dat in de wettelijke verordeningen niet vermeld werd, maar wel kan beschouwd worden als een specificatie van de „zoodanige onderwerpen, als tot bevordering van de gezondheid der ingezetenen kunnen strekken”, waarover de Plaatselijke Commissies desgewenst de Provinciale Commissie dienden in te lichten ⁴².

In zijn beschouwingen over de jaarverslagen van 1823 eiste de Minister bovendien dat voor iedere apotheker, plattelandsheermeester en drogist nominatim de goede, middelmatige of slechte toestand van de gecontroleerde voorwerpen zou vermeld worden ⁴³.

In een dergelijke bedenking over de jaarverslagen van 1824 vroeg de Minister de Provinciale Commissie uitdrukkelijk te vermelden of de apothekers een exemplaar van de *Pharmacopaea Belgica* bezaten, alsook van de nieuwe medicinale gewichten uitsluitend gebruik maakten, zoals vereist door art. 3 van het Koninklijk Besluit van 28 april 1821 ⁴⁴. Logischerwijze verwacht men dat zulks ook voor de Plaatselijke Commissies gold.

Van deze uitgebreide verslaggeving zou echter — afgezien van het speciale geval Gent — zeer weinig uit de bus komen! In zijn brieven van 2 dec. 1826 ⁴⁵, 13 sept. 1827 ⁴⁶ en 13 sept. 1828 ⁴⁵ gaf de minister blijk van zijn teleurstellingen op dat punt, maar ook de aanmaningen van de Provinciale Commissie ⁴⁷ brachten geen aarde aan de dijk. De ijver van laatstgenoemde Commissie verzwakte overigens, daar zij van de aangekondigde vergadering van de voorzitters van de Provinciale Commissies in 1828 belangrijke wijzigingen op het gebied van deze wetgeving verwachtte ⁴⁷; dit zou echter niet bewaarheid worden.

Wat het aantal leden van een Plaatselijke Commissie betreft, schommelde dit, schrijft J. Sauveur, volgens de grootte van de stad, tussen 3

(40) Bedoeld zijn de heilkundige werktuigen die de „heermeesters ten platten lande” verplicht moesten bezitten; een lijst ervan werd jaarlijks gepubliceerd in het *Bestuursmemoriaal voor Oost-Vlaanderen*. Zulke heermeesters konden in een stad wonen, maar hun praktijk op het platteland uitoefenen.

(41) R. A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 17: brief van de Minister van Binnenl. Zaken, dd. 17-11-1823.

(42) Art. 36 van het K.B. van 31-5-1818.

(43) R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 18: brief van de Minister van Binnenl. Zaken dd. 27-12-1824.

(44) IBIDEM, nr. 20: brief van de Minister van Binnenlandse Zaken, dd. 25-1-1826.

(45) A. R. A. DEN HAAG, *Minist. Binnenl. Zaken, Alg. Zaken*, nr. 832: Verslag Prov. Comm. Oost-Vlaanderen over 1828.

(46) IBIDEM.

(47) IBIDEM, nr. 840: verslag Prov. Comm. Oost-Vlaanderen over 1829.

en 9⁴⁸. Nergens vonden wij een bepaling van het wettelijk minimum. De Oostvlaamse Plaatselijke Commissies hadden alle 5 leden, behalve St.-Niklaas die er slechts 4 telde. Het eerste voorstel van de stad Ronse voorzag slechts 3 leden en een secretaris⁴⁹. In de praktijk bleek de minister strict de hand te houden aan het oorspronkelijk getal van iedere commissie; een niet-aangevulde vacatuur was reden tot opheffing, ook als er bijv. nog 4 leden overbleven⁵⁰.

Tot slot van deze paragraaf dient de gewichtige opmerking gemaakt, dat de wetgeving van 1818 op het stuk van de Geneeskundige Commissies grotendeels een kopie was van de geneeskundige staatsregeling, die vanaf 1804 in de Noordelijke Nederlanden ontstaan was⁵¹. De Franse Revolutie was ook hier het keerpunt, maar de laattijdige integrale inlijving bij Frankrijk (1811) had de gelegenheid geschapen tot een inheemse variant op de vernieuwing. Reeds in 1795, onmiddellijk na de Franse inval, hadden twee vooraanstaande medici de noodzaak aangevoeld hervormingsplannen voor de medische sector voor te stellen. Het was Dr. J. Van Heekeren, secretaris van de Agent van Nationale Opvoeding van de Bataafse Republiek J.H. van der Palm, die in 1799 een ontwerp van toezicht op de gezondheidszorg en de volksgezondheid voorlegde, dat rekening hield met de nakende opheffing van de medische corporaties en essentiële sporen zou nalaten. De geneeskundige staatsregeling die in 1804 tot stand kwam, stemt, wat de Provinciale (toen Departementale genoemd) Plaatselijke Commissies betreft, grotendeels letterlijk overeen met de boven geciteerde wet en het besluit van 1818. Zoals vele realisaties van de Bataafse Republiek zocht men hier een compromis tussen oud en nieuw. Volgens de opinie van Dr. Van Heekeren, waren de Plaatselijke Commissies de — fel afgezwakte — vervangers van de particularistische gilden en Noordnederlandse *Collegia* (o.a. ontbrak de bevoegdheid tot het verlenen van beroepstitels!), terwijl, naar onze mening, de Departementale Commissies de ruimere bevoegdheden van de — Zuidnederlandse — *Collegia Medica* erfden (maar mét centralisatie voor de gehele provincie en eenvormigheid voor het Rijk). Beide soorten Commissies zetten o.i. dus de oude traditie van collegiaal bestuur bij het centraal en plaatselijk gezag verder, maar nieuw waren de uniformiteit en de betrekkelijke centralisatie. De verdere evolutie van deze Commissies in de Noordelijke Nederlanden tot 1811 valt buiten het bestek van dit artikel. Tussen 1811 en 1814 werden ze trouwens afgeschaft en volgde men daar de wet van 19 ventôse XI, zoals in de Verenigde Departementen (het latere België). Door het Koninklijk besluit van 29 januari 1814 werden ze terug in de Noordelijke Nederlanden ingevoerd. De vereniging met de Zuidelijke Nederlanden, waar de Franse wetten nog golden, deed uiteraard de noodzaak ontstaan tot een uniforme regeling te komen, wat dan gebeurde door

(48) J. SAUVEUR, *o.c.*, p. 252.

(49) R. A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 15: brief van de Gedeputeerde Staten dd. 4-8-1821.

(50) Zie hierna, p. 28.

(51) Uitvoerig daarover: D. CANNEGIETER, *Honderdvijftig jaar gezondheids-wet*, Assen, 1954, p. 11-42.

de beschikkingen van 1818 die, zoals gezegd, nagenoeg een kopie zijn van de regeling van 1804. Wat de Plaatselijke Commissies betreft, is alleen de vrij sterke ondergeschiktheid aan de Provinciale Commissie nieuw (met o.a. het indienen van een jaarverslag). Op grond van de wijze van benoeming zijn de meeste auteurs echter geneigd de Plaatselijke Commissies te zien als gemeentelijke instellingen; wat volgt zal o.i. deze overwegende invloed van de plaatselijke factoren en omstandigheden bevestigen, en brandmerken als een sterke rem op de goede werking.

§ 4. De oprichting van de Oostvlaamse Plaatselijke Commissies

Het startschot werd verrassend snel gegeven. Reeds tijdens de derde vergadering van de Oostvlaamse Provinciale Commissie, op 28 nov. 1818, wees zij, op verzoek van haar voorzitter Wauters, de steden aan (nl. Aalst, Deinze, Dendermonde, Eeklo, Geraardsbergen, Lokeren, Oudenaarde en St.-Niklaas), waar de Plaatselijke Commissies dienden opgericht en verkoos de personen die aan de Minister van Binnenlandse Zaken als leden ervan zouden voorgesteld worden⁵². In haar vergadering van 2 jan. 1819 handhaafde de Provinciale Commissie haar voorgaand besluit en vermeldde uitdrukkelijk in de notulen de namen van de voorgedragen kandidaten (leden en voorzitters)⁵³. Vermits in iedere Plaatselijke Commissie ook leden aangeduid werden, die in de omgeving van de hierboven aangehaalde steden woonden, mag men aannemen dat het in de bedoeling van de Provinciale Commissie lag, het toezicht op de geneeskunde streeks-gewijze te organiseren⁵⁴. Op 21 april daaropvolgend maakte de Minister de Provinciale Commissie attent op het feit dat volgens art. 34 van het Koninklijk Besluit van 31 mei 1818 de Plaatselijke Commissies hun leden uitsluitend uit de stad zelf, waar zij hun zetel hadden, mochten betrek-

(52) R. A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 48.

(53) IBIDEM; de namen van de kandidaten voor de steden waar werkelijk een Plaatselijke Commissie tot stand kwam, vindt men in § 5-8.

Voor Deinze werden voorgesteld dr. geneesk. Verkest (Deinze), apotheker Claes (Deinze), gezondheidsofficier Boddaert (Deinze), dr. geneesk. Vijvens (Kruishoutem), heel- en vroedmeester De Baere (Dentergem).

Voor Eeklo: dr. geneesk. De Bast (Eeklo), dr. geneesk. Vermeersch (Zomergem), dr. geneesk. De Bruyne (Bassevelde), dr. geneesk. De Hoon (Kaprijke), heel- en vroedmeester Muyshondt (Zelzate).

Voor Geraardsbergen: dr. geneesk. Landuyt, dr. geneesk. Dierickx, heel- en vroedmeester Battheus en apotheker Morren, allen te Geraardsbergen, alsook dr. geneesk. Fransens (Ninove).

Voor Oudenaarde: zie § 7 (Ronse).

Telkens werd de eerstgenoemde als voorzitter voorgesteld.

(54) Wellicht had de Provinciale Commissie hiervoor inspiratie gevonden bij de eerste gelijkaardige geneeskundige staatsregeling van 1804 in de Bataafsche Republiek, waar in het Departement Holland drie of meer districtscommissies voorzien waren. J. L. Kesteloot (1778-1852), lid van het eerste uur, was van nabij vertrouwd met de Nederlandse toestanden, vermits hij in 1800 zijn dokterstitel te Leiden behaalde en daarna verscheidene jaren in Holland woonde, waar hij een eersterangsrol speelde in het geneeskundig, wetenschappelijk en literair leven tijdens de Bataafsche Republiek en het Koninkrijk Holland.

ken⁵⁵. Bijgevolg en gezien de dringende noodzakelijkheid, besloot de Provinciale Commissie, in haar zittingen van 27 april en 22 mei 1819, een nieuwe voordracht van kandidaten bij de Minister in te dienen. Intussen had men blijkbaar nog getwijfeld aan het recht van Geraardsbergen op zulke Plaatselijke Commissie en men zou bij de plaatselijke burgemeester inlichtingen inwinnen over de aldaar gevestigde geneesheren⁵⁶; in de daaropvolgende notulen voor 1819 en 1820 van de Provinciale Commissie werd hierover verder met geen woord gerept!

Ongeveer één jaar later, op 31 maart 1820, was van dat alles nog niets terecht gekomen; op dat ogenblik beëindigde de Provinciale Commissie haar jaarverslag over 1819, waarin zij enerzijds wees op de dringende noodzaak tot oprichting van de Plaatselijke Commissies (o.a. omwille van de grote bevolkingsdichtheid van Oost-Vlaanderen) en anderzijds het totaal gebrek aan initiatief van de gemeentebesturen aan de kaak stelde. Tegelijk vroeg de Provinciale Commissie aan de minister nogmaals de toelating om steden en kandidaten voor te stellen⁵⁶. Wanneer de Minister hierop — één jaar later — reageerde (27 maart 1821), stelde hij opnieuw de tekst van het Koninklijk Besluit voorop, dat het recht van initiatief uitsluitend aan de gemeenten toeweest. Hij meende dat de Provinciale Commissie slechts onrechtstreeks invloed kon uitoefenen, nl. door haar wens bekend te maken aan de Gedeputeerde Staten, die de bevoegdheid hadden om de gemeentebesturen tot de oprichting van Plaatselijke Commissies aan te sporen⁵⁷. Een omslachtige, administratieve weg!

Onder de menslievende impuls van haar voorzitter Wauters had de Provinciale Commissie dus tot tweemaal toe voorstellen gedaan die verder gingen dan de letter van de wet en als dusdanig door de Minister afgeketst werden. De tweeslachtigheid van de schikkingen van 1818, die centralisatie én particularisme wilden verzoenen, wreekte zich. Maar de Provinciale Commissie verloor er de moed niet bij en zou uiteindelijk haar slag thuishalen. Einde 1820 of begin 1821⁵⁸ klaagde zij bij de gouverneur de talrijke gevallen van onwettige uitoefening van de geneeskundige beroepen aan en noemde uitdrukkelijk 12 overtreders. De gouverneur maakte dit op 7 maart 1821 tot onderwerp van een uitvoerige omzendbrief aan de gemeentebesturen, die ernstig aan hun plichten herinnerd werden (onder bedreiging van bekendmaking van de nalatige besturen aan de hogere overheid) en regelmatig verslag dienden uit te brengen over de maatregelen die zij zouden nemen⁵⁹. Het resultaat van deze brief was volgens de Provinciale Commissie zeer gering, en op haar aandringen herinnerde de gouverneur op 29 mei daaropvolgend de gemeentebesturen aan de voornoemde brief, speciaal de nadruk leggend op de recente onge-

(55) R. A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 48: zitting van 27-4-1819.

(56) A.R.A. DEN HAAG, *Minist. Binnenl. Zaken, Genees- en Veeartsenijkundige Staatsregeling*, nr. 721: verslag Prov. Comm. Oost-Vlaanderen over 1819.

(57) R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 15.

(58) Of gebeurde dit op 18 nov. 1820? (zie R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 48).

(59) *Bestuursmemoriaal van Oost-Vlaanderen*, dl. IX, 1821, p. 149-153.

vallen veroorzaakt door onkundige vroedmeesters en -vrouwen; voortaan zouden de gemeentebesturen die op de overtredingen niet reageerden ervoor verantwoordelijk gesteld worden! Bovendien werd hun nalatigheid in het beantwoorden van de briefwisseling van de Provinciale Commissie aan de kaak gesteld⁶⁰. In die periode boekte de actie van laatstgenoemde Commissie toch rechtstreeks of onrechtstreeks succes; in het jaarverslag van de Gedeputeerde Staten dd. 2 juli 1822 werden drie gerechtelijke veroordelingen voor onbevoegde praktijk beschreven⁶¹.

Het waren de wettig erkende beoefenaars van de geneeskunde te Ronse die het vuur staken aan de lont, door de Provinciale Commissie klaargemaakt⁶²! Reeds onmiddellijk na het uitvaardigen van de verordeningen van 1818 hadden zij hun beroepsmonopolie verdedigd. In het begin van 1819 schreef Natalie Bonnet, de enige wettelijk erkende vroedvrouw van Ronse, brieven aan de gouverneur en aan de pas opgerichte Provinciale Commissie⁶³ om de meer dan 25 vrouwen aan te klagen die in het „kanton” Ronse onwettelijk de vroedkunde uitoefenden. Op het einde van 1820 was het de beurt aan heel- en vroedmeester H.L. Dubois om zich bij de Provinciale Commissie te beklagen over de onbevoegde personen die de heel- en vroedkunde beoefenden. In juni 1821 kwam het dan tot een gezamenlijk optreden van de wettig erkende geneesheren, heelmeesters en apothekers te Ronse, die met lede ogen moesten aanzien hoeveel onbevoegden van de geneeskunde en de verkoop van geneesmiddelen een winstgevende zaak maakten. Om dit te beteugelen vroegen zij aan het Ronsese gemeentebestuur de oprichting van een Plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toezicht, wat in de raadszitting van 23 juni goedgekeurd werd. Alvorens de Gedeputeerde Staten hierop ingingen, „vonden zij het nuttig” het advies van de Provinciale Commissie in te winnen over het nut van zo'n instelling (!), alsook over de personen die als lid zouden voorgedragen worden. Voornoemde Commissie stemde natuurlijk volmondig in met het voorstel en maakte van de gelegenheid gebruik om, volgens de raad van de Minister, de Gedeputeerde Staten te verzoeken de stadsbesturen van Aalst, Dendermonde, Gent, Oudenaarde en St-Niklaas aan te porren dit voorbeeld te volgen⁶⁴. Eindelijk namen de Gedeputeerde Staten de zaak van de openbare gezondheid ernstig op; ongetwijfeld waren de Provinciale Commissie en haar ijverige voorzitter Wauters niet vreemd aan deze beslissende wending, en evenmin het Ronsese initiatief, maar het voorbeeld van andere provincies⁶⁵ en eventuele onbekende factoren mogen niet uitgesloten worden. Wat er ook van weze, de Gedeput-

(60) *Ibidem*, p. 299-301.

(61) *Ibidem*, dl. XII, 1822, p. 76.

(62) Voor meer details, zie hierna § 7.

(63) Door haar nog „Jury Médical” betiteld.

(64) R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 49: zitting van 25-8-1821; *IBI-DEM*, nr. 15: brief van de Gedeputeerde Staten dd. 4-8-1821, antwoord hierop dd. 31-8-1821. Een voorbeeld van de hoger beschreven verhouding tussen de overheid en de geneeskundige commissies!

(65) Toevallige gegevens: Leuven reeds opgericht in 1820, Brugge bij Ministerieel Besluit van 23-4-1821 (A.R.A. DEN HAAG, *Minist. Binn. Zaken, Genees- en Veeartsenijkundige Staatsregeling*. bundel G 755).

terde Staten oordeelden nu zelfs dat art. 34 van het K.B. van 31 mei 1818 deze oprichting verplicht maakte voor de steden waar het medisch personeel voldoende talrijk was⁶⁶. Dat zij hierbij nog het argument voegden dat de menigvuldige ongevallen te wijten aan de kwakzalverij en de onwetendheid van onbevoegden en de vele dokters in geneeskunde die op een onwettige manier ook geneesmiddelen verkochten, de nood aan toezicht zeer dringend maakten, stelt o.i. slechts hun laksheid en die van de gemeentebesturen in het licht! In die geest schreven zij op 20 sept. 1821 de gemeentebesturen van Aalst, Dendermonde, Gent, Oudenaarde en St.-Niklaas aan, m.a.w. de districtshoofdplaatsen behalve Eeklo⁶⁷. Er werd nogal gesteigerd: Gent meende dat, volgens de wet, de Provinciale Commissie die taak op zich kon nemen; Aalst vroeg allerlei bijkomende inlichtingen, ook i.v.m. de kosten, Dendermonde weigerde, Oudenaarde meende onvoldoende medisch personeel te hebben, St.-Niklaas wenste uitstel. Maar de Gedeputeerde Staten weerlegden, na ingewonnen advies van de Provinciale Commissie⁶⁸, grotendeels deze opwerpingen in hun brieven van 3 oct., 26 en 27 nov. 1821⁶⁷, en onderlijnden de verplichting; ditmaal werd ook Lokeren er nog eens bij betrokken. In de argumentatie tegen Oudenaarde, en enkele maanden later tegen Ronse⁶⁹, werden de heelmeeesters gelijkgesteld met de dokters in chirurgie, door het Koninklijk Besluit vereist; voor de derde maal vinden we hier de Provinciale Commissie betrokken bij een foutieve interpretatie van de wet, teneinde toch maar de oprichting van de Plaatselijke Commissies door te drukken. Mag dan ook niet het vierde duwtje aan de wet, nl. het toeschrijven van een dwingend karakter aan art. 34 van het Koninklijk Besluit van 31 mei 1818 aan dezelfde Commissie en of haar voorzitter Wauters toegeschreven worden? Overigens bleek het korte tijd nadien wel de wens van de regering zoveel mogelijk Plaatselijke Commissies op te richten en eiste de Minister van Binnenlandse Zaken in januari 1822 dat de Plaatselijke Commissies en hun leden expliciet zouden vermeld worden bij de jaarlijks gepubliceerde provinciale lijst van de wettelijk erkende beoefenaars van de geneeskunde⁷⁰. Wellicht gaf dit de

(66) A.R.A. DEN HAAG, *Minist. Binnl. Zaken, Genees- en Veeartsenijkundige Staatsregeling*, bundel G 881: notulen van de gemeenteraad van St.-Niklaas dd. 10-12-1821, notulen van de gemeenteraad van Gent dd. 19-12-1821. Deze interpretatie heeft nog meer grond in de versie van de Geneeskundige Staatsregeling van de Bataafse Republiek dd. 1804, art. 27, waar in de overigens nagenoeg identieke tekst over de oprichting, het woord „overal” toegevoegd is: „zullen overal, waar gewoonlijk vier of meer Medicinae Doctoren geetablisseed zijn...” (D. CANNEGIETER, *o.c.*, p. 26).

(67) IBIDEM, bijv. notulen van de gemeenteraden van Aalst (13-10-1821), Dendermonde (5-12-1821), Gent (19-12-1821), Oudenaarde (1-12-1821), St.-Niklaas (10-12-1821); zie ook noot 70.

(68) R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 15: uitgaande brief dd. 28-10-1821 en A.R.A. DEN HAAG, *Minist. Binnenl. Zaken, Genees- en Veeartsenijkundige Staatsregeling*, bundel G 881: notulen van de gemeenteraad van Oudenaarde dd. 1-12-1821.

(69) Zie noot 68, 76 en 137.

(70) R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 16: brieven van de Gedeputeerde Staten dd. 19-1-1822 en 21-1-1822.

doorslag. Tegen 19 januari 1822 hadden de gemeenteraden van Dendermonde, Lokeren ⁷¹, Oudenaarde ⁷², St.-Niklaas en uiteraard ook Ronse de nodige voorstellen ingediend volgens de richtlijnen van de Provinciale Commissie, tegen 1 februari volgde ook Aalst, maar Gent herhaalde telkens zijn eerste voorstel ⁷³, blijkbaar tegen de zin van de Gedeputeerde Staten ⁷⁴.

De Minister van Binnenlandse Zaken keurde tenslotte bij besluit van 13 feb. 1822 de oprichting van de Commissies van Aalst, Dendermonde, Ronse en St.-Niklaas goed, maar wees de voorstellen betreffende Lokeren en Oudenaarde af wegens het ontbreken van het wettelijk voorgeschreven getal van 4 dokters in genees- of heelkunde ⁷⁵. Gent kreeg haar zin, zodat de Provinciale Commissie, die aldaar haar zetel had, tevens als Plaatselijke Commissie zou fungeren. De slotopmerking van de Minister, dat de keuze en aanstelling van de leden van de Plaatselijke Commissies aan de gemeentebesturen toebehoorde, lijkt bedoeld om overdreven ijver van de Gedeputeerde Staten en de Provinciale Commissie bij voorbaat de kop in te drukken. IJverig was laatstgenoemde Commissie wel, want in haar verslag over 1822 poogde zij de Minister nogmaals te overreden i.v.m. Oudenaarde, met het argument dat het medisch personeel er aangegroeid was met 1 dokter in geneeskunde en 2 stedelijke heel- en vroedmeesters ⁷⁶. Waarschijnlijk bleef de minister ongevoelig voor deze „arithmétique flamande” en telde hij, zoals wij, slechts 3 dokters in genees- of heelkunde, d.i. 1 minder dan het wettelijk minimum, want van een Plaatselijke Commissie is in de bronnen geen spoor te bekennen.

Hoe het verder met de Plaatselijke Commissies verliep, wordt in volgende paragrafen verhaald ⁷⁷. Daar zal o.a. duidelijker de plaatselijke weerstand tegen de oprichting blijken, en, in het geval van St.-Niklaas, een bepaalde reden vernoemd worden, die ongetwijfeld ook in de andere gemeenten een belangrijke rol speelde. Deze reden volgde uit de hiërarchie van de medische beroepen door andere artikels van de voornoemde wet van 12 maart 1818 ingevoerd, en meer bepaald door art. 11 dat een duidelijke scheiding tussen de — vele — verschillende takken van de ge-

(71) A.R.A.DEN HAAG, *Minist. Binnenl. Zaken, Genees- en Veeartsenijkundige Staatsregeling*, bundel G 881 : notulen van de gemeenteraad van Lokeren dd. 1-12-1821. Als voorzitter werd dr. geneesk. Charles Benoit Rubbens voorgesteld, als leden dr. geneesk. Pieter Vander Auwermeulen, dr. geneesk. Pieter Schampelaer, heelmeeester Petrus-Joannes Louvau en apotheker Joannes de Lauwere.

(72) IBIDEM, notulen van de gemeenteraad van Oudenaarde dd. 1-12-1821. Als voorzitter werd heelmeeester Joannes Baptist Thyman voorgesteld, als leden dr. geneesk. Guillaume Denis Cornelis, dr. geneesk. Désiré Vandermeersch, heelmeeester Charles Thyman en apotheker Nazaire Cavenaille. T.o.v. 1819 bleef alleen Vandermeersch behouden (zie § 7. Ronse).

(73) A.R.A.DEN HAAG, *Minist. Binnenl. Zaken, Genees- en Veeartsenijkundige Staatsregeling*, bundel G 881 : brief van de Gedeputeerde Staten aan de Minister dd. 1-2-1822.

(74) IBIDEM, notulen van de gemeenteraad van Gent dd. 19-12-1821.

(75) IBIDEM, besluit van 13-2-1822.

(76) IBIDEM, nr. 731 : jaarverslag van de Prov. Comm. van Oost-Vlaanderen over 1822.

(77) Het speciaal geval Gent wordt hier niet bestudeerd.

neeskunde invoerde. Met zin voor realisme nochtans werd deze scheiding in al haar strengheid slechts opgelegd in de steden, waar het aantal beoefenaars traditioneel groter was en taakverdeling toeliet. Concreet gold dit verschillend statuut de heelmeeesters en de dokters in geneeskunde. De stadsheelmeeesters mochten alleen hun eigen vak (gewone chirurgie, zonder levensgevaar) uitoefenen, maar de plattelandsheelmeeesters mochten bovendien in beperkte mate aan inwendige geneeskunde doen én — wat nog lucratiever was en ook gold voor de dokters in geneeskunde op het platteland — geneesmiddelen vervaardigen voor en verkopen aan hun patiënten (maar geen open winkel houden), op voorwaarde dat de gemeente minder dan 2 apothekers telde. Beslissend hierbij was dat deze wet van 12 maart 1818 ook de gemeenten waar een Plaatselijke Commissie bestond, gelijkstelde met de steden! De oprichting van een Plaatselijke Commissie was dus financieel erg nadelig voor de heelmeeesters en dokters in geneeskunde van het platteland, zodat zij vermoedelijk vaak hun invloed aanwendden om dit te verhinderen ⁷⁸.

Een bijkomende reden tot weerstand verschaftte hun, en aan de apothekers, het Koninklijk Besluit van 28 april 1821; in de gemeenten met een Plaatselijke Commissie dienden zij immers alle geneesmiddelen in de *Pharmacopaea Belgica* beschreven voorradig te hebben, in de andere gemeenten slechts het deel ervan, door de Provinciale Commissie aangeduid.

§ 5. Aalst

Op 2 januari 1819 had de Provinciale Commissie voor het eerst kandidaturen voorgesteld voor de Plaatselijke Commissie van Aalst: het betrof Martinus-Lambertus Van der Belen en Ursmarus Droesbeque, dokters in geneeskunde, Franciscus-Antonijs Roucel, heel- en vroedmeester, Petrus-Josephus de Moor, gezondheidsofficier, en Dominicus Impens, apotheker, allen wonend te Aalst ⁷⁹. Dit project ging niet door, maar twee jaar later, als gevolg van de brieven van de Gedeputeerde Staten van 20 sept. en 3 oct. 1821, besloot de gemeenteraad in zijn zitting van 13 oct. 1821 tot de oprichting van een Plaatselijke Commissie van 5 leden, met als voorzitter Martinus Lambertus Benoit Van der Belen, dokter in geneeskunde, en als leden Ursmarus Droesbeque, dokter in geneeskunde, Petrus Joseph Demoor, heel- en vroedmeester, en Dominicus Anselmus Impens en Jacobus

(78) Nochtans dient hier aangestipt dat het tarief op 22 juli 1820 door de Provinciale Commissie ontworpen, de honoraria van de dokters in de genees- en heeskunde en de heelmeeesters in de steden mét Plaatselijke Commissies ca. 50 % hoger stelde dan in de steden zonder dergelijke commissie, en ca. 90 % hoger dan op het platteland. Op 10 dec. 1823 was dit tarief (dat alleen maar bestemd was om betwistingen tussen arts en patiënt te beslechten) echter nog niet rechtsgeldig (zie hierna p. 19-20), en volgens J. Sauveur was er in 1862 nog altijd niets van terecht gekomen (zie ons artikel *Tarieven voor medische prestaties in Oost-Vlaanderen (1803-1820)*, dat zal verschijnen in *Annalen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tenement van Inde*, dl. XXVIII, 1979).

(79) Zie p. 12.

De Bundel, beide apothekers⁸⁰. T.o.v. het voorstel van 1819 was er slechts 1 wijziging: heelmeeester Roucel werd vervangen door apotheker de Bundel. Dit werd goedgekeurd door het hoger vernoemd besluit van 13 feb. 1822 van de Minister van Binnenlandse Zaken⁸¹. Vanaf 1824 tekende U. Drosbeque voor de secretaris, wiens naam ons onbekend is.

Voorzitter Van der Belen verhuisde in 1826 naar Brussel en diende te Aalst zijn ontslag in⁸². In 1828 overleed ook D.A. Impens⁸³. Eerstgenoemde werd slechts op 5 februari 1830 vervangen door F. Van Puyvelde, dokter in geneeskunde; op dezelfde datum verving Hendrik Wilmaers, heel- en vroedmeester, apotheker Dominicus Anselmus Impens en werd Ursmarus Drosbeque tot nieuwe voorzitter benoemd⁸⁴; al deze benoemingen gebeurden door het stadsbestuur van Aalst.

Bij de oprichting werd aan de commissie een lokaal van het stadhuis ter beschikking gesteld. Blijkens het eerste jaarverslag van de commissie, had zij in 1822 de opgelegde bezoeken van de apothekerswinkels uitgevoerd en deze in zeer goede of goede staat bevonden; meer details werden daarover echter niet gegeven. Ook haar administratieve taak t.o.v. de vaccinatie was volbracht; wat de praktijk van de vaccinatie betreft vond zij dat het plaatselijk vaccinatiecomité alles deed wat in zijn macht lag t.o.v. de arme kinderen⁸⁵. De minister betuigde hierover zijn tevredenheid, maar verwachtte zoals hoger gezegd⁸⁶ in het vervolg toch een veel rijker waaier van inlichtingen! Hij zou echter in zijn verwachtingen erg ontgoocheld worden! De volgende jaren zou hij immers niet het minste verslag meer ontvangen. Op 27 dec. 1824 werd de Provinciale Commissie door de Minister van Binnenlandse Zaken aangepord om de reden van de Aalsterse nalatigheid te onderzoeken en eraan te verhelpen⁸⁷. In haar verslag over 1825 moest de Provinciale Commissie echter constateren dat zij van de plaatselijke Commissie van Aalst niet de minste briefwisseling ontvangen had en dat deze commissie niet éénmaal in dat jaar samengekomen was! Daarom werd de opheffing ervan voorgesteld⁸⁸. Op 25 jan. 1826 verzocht de Minister de Provinciale Commissie de Plaatselijke Commissie aan te schrijven om haar aan haar plicht te herinneren; indien

(80) S.A.AALST, *Modern Archief*, voorlopig nr. 10: gemeenteraadssitzing van 13-10-1821.

(81) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 16: brief van het stadsbestuur dd. 27-2-1822. Volgens de lijst opgemaakt op 2-3-1822 telde Aalst toen 4 dokters in geneesk., 1 heelmeeester, 1 heel- en vroedmeester, 6 apothekers en 2 erkende vroedvrouwen. Zonder apothekers en vroedvrouwen bekomt men 1 medicus voor 1566 inwoners; mét de vroedvrouwen 1 voor 1253 inwoners. Na Dendermonde en Gent, de beste verhouding.

(82) IBIDEM, nr. 20: brief van de Plaats. Comm. dd. 12-9-1826.

(83) *Bestuursmemoriaal van Oost-Vlaanderen*, dl. XXV, 1829, p. 212.

(84) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 24: brief van de Gouverneur aan de Prov. Comm. dd. 11-3-1830.

(85) A.R.A.DEN HAAG, *Minist. Binnenl. Zaken, Alg. Zaken*, nr. 791 (G 1119): verslag van de Plaatsel. Comm. te Aalst, 28-6-1823.

(86) Zie p. 9-10.

(87) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 18.

(88) A.R.A.DEN HAAG, *Minist. Binnenl. Zaken, Alg. Zaken*, nr. 810: verslag dd. 19-8-1826.

dit zonder gevolg mocht blijven diende de Provinciale Commissie zelf voor het bezoek van de apothekerswinkels te Aalst in te staan⁸⁹. Op 2 dec. 1826 werden nogmaals dezelfde richtlijnen gegeven⁹⁰, wat erop wijst dat de toestand niet veranderd was. Uit een brief van 17 aug. 1827 blijkt dat ook de Provinciale Commissie op dat ogenblik nog altijd niet de visitatie van de apothekerswinkels op zich genomen had (wat haar nogmaals opgedragen werd)⁹¹. Nochtans gaf de Plaatselijke Commissie nog tekens van leven. Wij vonden voor 1823, 1824, 1826 en 1827 resp. 1, 2, 1 en 1 brief terug; zoals hoger gezegd, bevat de brief van secretaris Drosbeque dd. 12 sept. 1826 de vraag tot vervanging van de uitgeweken voorzitter⁹². Dat deze vraag niet gericht was tot het stadsbestuur, dat wettelijk voor de benoemingen instond, kan erop wijzen dat hij van die kant geen medewerking verwachtte!

In haar jaarverslag over 1826 herhaalde de Provinciale Commissie haar klachten van het vorige jaar, erbij voegend dat de stad Aalst op dat ogenblik niet meer over het aantal (nl. 4) dokters in de genees- of heilkunde beschikte dat door de wet vereist was voor het bestaan van een Plaatselijke Commissie⁹³. In het soortgelijk verslag voor 1828 wordt gesteld dat de Plaatselijke Commissie van Aalst als niet meer bestaande moet beschouwd worden, vermits twee bestuursleden ontbreken en er sinds twee jaar waarschijnlijk niet meer vergaderd werd⁹⁴. Op 19 nov. 1829 drong de Minister, in zijn bemerkingen over laatstgenoemd rapport, aan op de instandhouding van de Aalsterse Plaatselijke Commissie, met als motief de bescherming van de plaatselijke apothekers⁹⁵ tegen de uitoefening van de farmacie door de dokters in geneeskunde⁹⁶. De vervulling van de vacatures, door de Minister gevraagd, gebeurde pas op 5 feb. 1830⁹⁷. Slechts op 12 mei daaropvolgend deelde de Aalsterse Commissie deze benoemingen mede aan de Provinciale Commissie, eraan toevoegend dat zij haar werkzaamheden hernomen had door op 22 maart de apotheken te controleren⁹⁸. Drie daarvan bevond zij in zeer goede staat (zonder meer details te geven), maar apotheker Bijl werd ernstig vermaand, vermits zelfs de voornaamste geneesmiddelen geen voldoening schonken⁹⁸.

In verband met de bescherming van de beroepsbelangen troffen we verder nog één brief aan dd. 10 dec. 1823, waarin terloops, naar aanleiding van herhaalde betwistingen tussen artsen en (vaak erfgenamen van)

(89) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 20.

(90) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 21.

(91) Zie p. 18 noot 82. De bewering van de Provinciale Commissie in haar algemeen verslag over 1828 (A.R.A.DEN HAAG, *Minist. Binnenl. Zaken, Alg. Zaken*, nr. 832), dat te Aalst niemand aan de vervanging van de voorzitter gedacht had, is dus in strijd met haar eigen archief!

(92) Zie p. 18 noot 88; voor de interpretatie van art. XXXIV van het K.B. van 31-5-1818, zie p. 11, 15.

(93) A.R.A.DEN HAAG, *Minist. Binnenl. Zaken, Alg. Zaken*, nr. 832.

(94) Einde 1828 waren er te Aalst niet minder dan 6 apothekers (*Bestuursmemoriaal van Oost-Vlaanderen*, dl. XXV, 1829, p. 223).

(95) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 23.

(96) IBIDEM, nr. 24: brief van de Gouverneur dd. 11-3-1830.

(97) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 50: zitting van 29-5-1830.

(98) IBIDEM, nr. 24: brief van de Plaats. Comm. dd. 12-5-1830.

patiënten betreffende de honoraria, bij de Provinciale Commissie aangevraagd werd tot het opstellen van een tarief voor dergelijke gevallen, iets wat deze laatste door de wet van 31 mei 1818 opgedragen was⁹⁹! De directe aanleiding hiertoe was blijkbaar de veroordeling van lid Droesbeque in een dergelijk geschil, na een proces van 2 jaar vóór een rechter die zelfs weigerde het advies van de Provinciale Commissie in te winnen, daar alle geneesheren tot *la même clique* behoorden¹⁰⁰.

In dergelijk verband deed de Provinciale Commissie van 1824 tot 1826 ook herhaaldelijk beroep op de Plaatselijke Commissie om regelmatige controle uit te oefenen op de proefnemingen van de Aalstenaar Vanden Broek, die een nieuwe methode tot genezing van de horrelvoet wilde erkend zien. In haar brieven daarover¹⁰¹ uitte de Commissie haar ijver tot bestrijding van de kwakzalverij.

Wat de zorg voor de volksgezondheid betreft, troffen wij slechts sporen aan in 1822¹⁰² en 1830, telkens i.v.m. variola. In het begin van dat laatste jaar heerste deze ziekte te Aalst en omgeving; dit kwam de gouverneur ter ore, en de Provinciale Commissie nam informatie bij de Aalsterse geneesheren¹⁰³. In de brief dd. 12 mei 1830¹⁰⁴, waarin de Plaatselijke Commissie haar heropstanding aankondigde, werd meegedeeld dat de epidemie nog enigszins heerste en dat zij op het einde van het jaar daarover zou rapporteren. Tevens uitte zij haar bezorgdheid over de onvolgalligheid van het plaatselijk vaccinatiecomité; sedert het vertrek van Van der Belen in 1826 werden practisch geen vaccinaties meer verricht, behalve door armendokter Wilmaers. De Plaatselijke Commissie verzocht dan ook dringend vaccin te sturen, teneinde aan de vraag van de Aalsterse ouders te voldoen. De aktie van laatstgenoemde commissie i.v.m. de volksgezondheid was dus hoofdzakelijk passief en zeer sporadisch. Wel dient toegegeven dat in de uitgegeven bronnen geen andere epidemies te Aalst gemeld worden.

Het besluit is duidelijk: de Plaatselijke Commissie van Aalst, één van de twee Oostvlaamse door J. Sauveur genoemd¹⁰⁵, was, behalve in 1822 en 1830, weinig of niet actief, zoniet onbestaande, en bijgevolg de slechtste van alle Oostvlaamse dergelijke commissies.

(99) IBIDEM, nr. 17.

(100) IBIDEM, nr. 17: brief van Droesbeque aan Professor Van Rotterdam (waarmede hij en zijn echtgenote persoonlijke betrekkingen blijken te hebben), over dit proces, waarin hij verwijst naar de brief van de Plaatselijke Commissie, en nogmaals aandringt op het opstellen van het tarief. De houding van de rechter is een typisch voorbeeld van de relaties tussen de overheid en de geneeskundige commissies zoals op p. 9 aangeduid.

(101) IBIDEM, nr. 18 (30-5-1824) en 3-6-1824), nr. 20 (12-9-1826).

(102) Zie p. 18.

(103) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 24: brief van de Gouverneur dd. 21-1-1830.

(104) IBIDEM, nr. 24: brief van de Plaatselijke Commissie dd. 12-5-1830. Ook in december heerste er een variolaepidemie in de militaire gevangenis (IBIDEM, nr. 24: brief van de geneeskundige dienst van de militaire gevangenis, dd. 14-12-1830); daarover is ons verder niets bekend.

(105) Zie p. 1, noot 2.

§ 6. Dendermonde

Bij de eerste — mislukte — poging van de Provinciale Commissie tot oprichting van Plaatselijke Commissies, stelde zij in haar zitting van 2 jan. 1819 voor Dendermonde de kandidaturen voor van Verberckmoes (Petrus-Franciscus?) en Keyaerts, dokters in geneesk. te Dendermonde, Troch (Karel?), heel- en vroedmeester aldaar, Bosteels (Damianus?), dokter in geneesk. te Lebbeke, Rubbens en Louvau, resp. dokter in geneesk. en heel- en vroedmeester te Lokeren¹⁰⁶.

De tweede poging, ditmaal met sterke steun van de Provinciale Staten, had uiteindelijk meer succes. Het begon nochtans slecht: de brief van de voornoemde Staten aan het gemeentebestuur dd. 20 sept. 1821 leverde geen resultaat op: de gemeenteraad, op 4 oktober vergaderd, weigerde. Op 27 nov. gaf een quasi-bevel van de voornoemde Staten de doorslag: de raad besloot op 5 dec. 1821 een Plaatselijke Commissie van 5 leden op te richten, bestaande uit Jozef Van Duyse, dokter in geneesk., voorzitter, en August-Hendrik De Rongé, dokter in geneesk., Cornelis Thomas Verhavert, licentiaat in geneesk., Karel Troch, heelmester¹⁰⁷, Johan Mattheus Bruylant, apotheker, leden¹⁰⁸. Dit besluit werd goedgekeurd door het herhaaldelijk voornoemd ministerieel besluit van 13 feb. 1822¹⁰⁹ en op 26 feb. legden deze leden de eed af en werden in bediening gesteld¹¹⁰. Op 23 maart 1822 dankte de Plaatselijke Commissie de Provinciale Commissie (voor haar felicitaties?) en beloofde haar best te doen o.a. door het regelmatig doorgeven van inlichtingen over epidemies en de briefwisseling met de Provinciale Commissie¹¹¹. Rond het einde van 1826 overleed C.T. Verhavert; hij werd in de zitting van de gemeenteraad van 8 feb. 1827 vervangen door Frederik-Johan Lutens, dokter in geneesk.¹¹². Deze laatste verhuisde spoedig naar Gent, zodat de voornoemde

(106) Zie p. 12.

(107) Bijgevolg de enige kandidaat uit de hoger vernoemde lijst van 2 januari 1819 en ook het enige lid uit het laatste Collegium Medicum van 1795 (L. BRUYNINCX, *Dendermonde, Geschiedenis - Gebouwen - Folklore*, Dendermonde, 1965, p. 340).

(108) A.R.A.DEN HAAG, *Ministerie van Binnenl. Zaken, Genees- en Veeartsenijkundige Staatsregeling*, oud nr. G 881: uittreksel uit de notulen van de gemeenteraad van Dendermonde, 5-12-1821.

(109) Niettegenstaande de Provinciale Commissie de opmerking gemaakt had dat C.T. Verhavert haar onbekend was (A.R.A.DEN HAAG, *Ministerie Binnenl. Zaken, Genees- en Veeartsenijkundige Staatsregeling*, oud nr. G 881: brief van de Gedeputeerde Staten van Oost-Vlaanderen aan de Minister dd. 1-2-1822. R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 16: brief van het Schepencollege van Dendermonde dd. 26-2-1822).

(110) Einde 1821 waren er te Dendermonde 9 wettelijk erkende beoefenaars van de geneeskunde, nl. 4 dokters in geneesk., 1 heelmester, 1 gezondheidsofficier en 3 apothekers (*Bestuursmemoriaal van Oost-Vlaanderen*, dl. XI, 1822, p. 202-203). Wanneer men de apothekers weglaat bekomt men de verhouding: 1 medicus voor 1056 inwoners, veruit de gunstigste van alle hier besproken steden.

(111) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 16 (alleen door Van Duyse ondertekend).

(112) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 21: brief van de Plaatsel. Comm. aan de Prov. Comm. dd. 2-3-1827.

raad op 17 dec. 1827 C.A. Van Ooteghem, dokter in geneesk., in zijn plaats stelde ¹¹³.

Op 2 aug. 1822 verrichtten Van Duyse, Troch en Bruylant de visitatie van de 3 apothekerswinkels die de stad (met inbegrip van deze van de genoemde Bruylant) rijk was ; dit nam 3 uren in beslag. Overal bleken de geneesmiddelen in goede staat ; het feit dat Mevr. Van den Velde tijdens de veertiendaagse afwezigheid van de apotheker in haar dienst, zelf de winkel bediende, werd zonder commentaar vermeld ¹¹⁴.

Daarmede was de Provinciale Commissie echter niet tevreden ; ze vroeg op 17 juni 1823 naar het jaarverslag over 1822. Daaraan werd reeds op 23 juni gevolg gegeven, met vergetelheid als enig excuus. Precies zoals te Aalst beperkte dit zgn. jaarverslag zich, afgezien van het rapport over de apotheken, tot de koepokineningen, in dit geval een gedetailleerde statistische weergave van de trimestriële staten van koepokineningen door de geneesheren aan de Plaatselijke Commissie bezorgd. Geen wonder dat de minister, zoals hoger gezegd, na beleefde blijken van aanmoediging, toch een meer gediversifieerde waaier van inlichtingen verlangde. Ook hier zou aan deze verlangens niet voldaan worden. Voor 1823 kennen wij alleen het bestaan van dit verslag, niet de inhoud ¹¹⁵. Voor 1824 was het Dendermondse verslag het enige van de ganse provincie (met uitzondering van het speciale geval van Gent); we weten dat het beperkt bleef tot de controle van de apothekerswinkels ¹¹⁶. Voor 1825 was ditzelfde verslag van dergelijke visitatie geslonken tot wat de Provinciale Commissie een „schijn van rapport” noemde ; één zinsnede waarin verklaard werd dat alle winkels bezocht werden (zonder enige datum op te geven!) en op alle punten voldoening schonken ; dit gewrocht werd ondertekend door Troch, De Rongé en Bruylant, niet door de voorzitter ¹¹⁷!

Op 17 aug. 1826 maakten de voorzitter Van Duyse en apoth. Bruylant een deftiger verslag : uur en datum van de visitaties werden aangegeven, en het bezit van de Pharmacopoea Belgica en geneesmiddelen volgens dit handboek vervaardigd, gecontroleerd. Het resultaat was uitstekend in 2 apothekerswinkels. In de derde, gehouden door juffrouw Voss, was de apotheker, Philippus Van Acker uit Gent, „sinds lang” niet meer verschenen wegens ziekte ; bij afwezigheid van de apotheker vond de Plaatselijke Commissie het niet nodig de geneesmiddelen te onderzoeken ¹¹⁸!

Het verslag voor 1827 was weer minder expliciet : bij ieder met name genoemde apotheker werden de geneesmiddelen in „zeer voldoende staat”

(113) IBIDEM, gelijkaardige brief dd. 18-12-1827.

(114) A.R.A.DEN HAAG, *Minist. Binnenl. Zaken, Genees- en Veeartsenijkundige Staatsregeling*, nr. 731, bundel G 1119.

(115) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 18 : brief van de Minister van Binn. Zaken dd. 27-12-1824.

(116) Vermeld in A.R.A.DEN HAAG, *Minist. Binnenl. Zaken, Alg. Zaken*, nr. 803, bundel G 1415. De begeleidende brief dateert van 7-7-1824 (R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 18).

(117) IBIDEM, nr. 810 : rapport van 26-5-1825.

(118) IBIDEM, nr. 815.

aangetroffen ; van de Pharmacopoea Belgica werd geen gewag meer gemaakt ¹¹⁹.

Ook voor 1828 ¹²⁰ en 1829 ¹²¹ bleven de verslagen beperkt tot de resultaten van het bezoek der apothekerswinkels ; de tekst is ons onbekend. Dat van 1830 werd wel teruggevonden : de visitatie duurde drie uren, maar het bevredigende resultaat qua orde, netheid en kwaliteit van de geneesmiddelen voor de 4 apotheken werd in één zin gemeld ¹²².

Spande Dendermonde dus de kroon in de controle op de apotheken, dan bleef van de andere vormen van toezicht op de uitoefening van de geneeskunde geen spoor bewaard, behalve het doorgeven van een vermaning van de Provinciale Commissie aan twee vroedvrouwen i.v.m. de regulisatie van hun diploma ¹²³.

Wat de zorg voor de volksgezondheid betreft, dient het gezegd, dat het district Dendermonde, met figuren als Troch en Van Duyse, vaak de eerste plaats haalde in de campagne voor de vaccinatie. Laatstgenoemde, die ongeveer ieder jaar daarvoor de regeringsmedaille verwierf, zal wel gezorgd hebben dat de Plaatselijke Commissie de trimestriële staten van vaccinatie tijdig doorspeelde ¹²⁴. Andere uitingen van bezorgdheid in dat verband zijn ons niet bekend, maar in de algemene verslagen van de Provinciale Commissie of de Gedeputeerde Staten vindt men evenmin vermeldingen van buitengewone voorvallen op het gebied van de openbare gezondheid.

In het onderzoek naar broodvervalsingen in 1829 door de Provinciale Commissie ondernomen werd ook de Plaatselijke Commissie van Dendermonde betrokken ¹²⁵.

Ongetwijfeld bezat Dendermonde de meest regelmatig optredende Plaatselijke Commissie. Toch blijkt — buiten de controle op de apotheken — nergens een noemenswaardige inspanning i.v.m. de misbruiken in de geneeskundige sector en de bevordering van de volksgezondheid. Eerlijkheids-halve dient gezegd dat deze commissie (zoals die van St.-Niklaas) hoofdzakelijk op één man dreef, nl. voorzitter Van Duyse, die ongeveer alle brieven en verslagen, ook de loutere begeleidingsbrieven, eigenhandig schreef.

§ 7. Ronse

Het eerste project van de Provinciale Commissie dd. 2 jan. 1819 voorzag blijkbaar in één gemeenschappelijke Plaatselijke Commissie voor de streek van Oudenaarde en Ronse, bestaande uit vander Meersch (Desiderius-Josephus?), dokter in geneesk., Tyman ¹²⁶ en Van de Laer, heel-

(119) IBIDEM, nr. 824.

(120) IBIDEM, nr. 832.

(121) IBIDEM, nr. 840 : 20-9-1829.

(122) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 24 : verzendingsbericht van 17-11-1830, verslag van 16-11-1830, door Van Duyse en Bruylant.

(123) IBIDEM, nr. 19 : brief van Van Duyse dd. 23-10-1825.

(124) Zie bijv. R.A.G., *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 49 : zitting van 26-4-1823.

(125) Zie p. 32, n. 184.

(126) Joannes-Baptista, vermits de andere naamdragers slechts later hun diploma behaalden.

en vroedmeesters, Tubicx (Andreas?), apotheker, Dumont (Franciscus-Robertus?) en Deroissart (Petrus-Josephus?), dokters in geneesk., waarvan de vier eerstgenoemden te Oudenaarde gevestigd waren en de twee laatstgenoemden te Ronse¹²⁷.

Dit voorstel strookte niet met de wet. Overigens kon Oudenaarde zelf, wegens het ontbreken van het vereiste aantal dokters, geen Plaatselijke Commissie oprichten. Zoals hoger gezegd waren het de wettelijk bevoegde geneeskundigen van Ronse die voor gans de provincie het vuur aan de lont staken. De eerste was Nathalie Bonnet, de enige wettelijk erkende vroedvrouw te Ronse, die op 26 januari 1819 een aanklacht zond naar de Provinciale Commissie, met kopie van haar twee voorgaande brieven aan de provinciegouverneur. Zij beschuldigde meer dan 25 vrouwen van onwettige uitoefening van de vroedkunde in het „kanton” Ronse¹²⁸; verscheidene daarvan werden zelfs door het Weldadigheidsbureau van Ronse bezoldigd, zo beweerde ze¹²⁹. Het stadsbestuur van Ronse, hierover door de Provinciale Commissie aangeschreven, ontkende de bezoldiging, maar meende deze activiteiten voorlopig te moeten tolereren om redenen van menslievendheid: één wettige vroedvrouw was immers totaal onvoldoende voor 11.000 inwoners, over een grote oppervlakte verspreid; van de anderen — soms even bekwaam — zouden enigen wel het vereiste examen willen afleggen, zoals de Provinciale Commissie vroeg¹³⁰. Op het einde van 1820 was het de beurt aan heelen vroedmeester H.L. Dubois om zich bij de Provinciale Commissie te beklagen over onbevoegde uitoefening van de heel- en vroedkunde; deze laatste verzocht hem niet in het vage te blijven, maar man en paard te noemen, d.w.z. namen en concrete overtredingen van de wet te citeren¹³¹. In juni 1821 kwam het uiteindelijk tot een gezamenlijk optreden van de wettelijk bevoegde geneesheren, heelmeeesters en apothekers te Ronse. Ten-

(127) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 48, zitting van 2-1-1819.

(128) Zij citeert slechts namen voor de stad Ronse zelf, nl. Christine Allard, de weduwe Arnould, de weduwe Debodinage, de echtgenoten Henrist, Langie, Lison en Vanhole en de dochter van Agnes Haustraete.

(129) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 13 en 48 (zitting van 30-1-1819).

(130) IBIDEM, nr. 12: brief van het stadsbestuur van Ronse dd. 9-2-1819; IBIDEM, nr. 49, zitting der Prov. Commissie dd. 13-2-1819, waarin de Prov. Commissie de redenen van het stadsbestuur als onvoldoende bestempelt. En inderdaad werd in de zitting van 29-3-1819 (IBIDEM, nr. 48) van de Provinciale Commissie een brief voorgelezen van het gemeentebestuur van Ronse, waarin Rosalie Creteur en Rosalie Haustraete verzochten om het wettelijk examen af te leggen. Ogenblikkelijk werd hiervoor een datum vastgesteld, nl. 3-4-1819. Toen slaagde R. Creteur (47 j. oud) op voldoende wijze en werd aangenomen als vroedvrouw voor het platteland (IBIDEM, nr. 48). Ondanks het verzoek tot mildheid t.o.v. Rosalie Haustraete, aan de Provinciale Commissie gericht door het College van Burge-meester en Schepenen (om redenen van gebrek aan theoretische kennis, gecompenseerd door jarenlange intelligente ervaring) (IBIDEM, nr. 13, brief van 17-3-1819), zou deze slechts anderhalf jaar later (14-10-1820) slagen en aangenomen worden voor het buitendeel van Ronse. Op 16-9-1822 legde ook Bona-Josepha Arnould te Gent het wettelijk examen met goed gevolg af. Op de 8 vroedvrouwen door Natalia Bonnet aangeklaagd, zouden in de Hollandse Tijd slechts deze 3 de wettelijke titel verwerven.

(131) IBIDEM, nr. 48, zitting van 2-12-1820.

einde de misbruiken te beteugelen, verzochten zij het stadsbestuur een Plaatselijke Commissie op te richten. De tekst van hun verzoekschrift is niet bewaard, maar het lijkt ons waarschijnlijk dat de voornaamste bedoeling ervan lag in het vrijwaren van de beroepsbelangen. Wij menen dit te mogen afleiden uit de notulen van de buitengewone beraadslaging van de Regeringsraad (gemeenteraad) van 23 juni 1821, waarin de instemming met het verzoek met volgende redenen gemotiveerd werd: 1° de grote uitgestrektheid van de stad maakte het voor het gemeentebestuur onmogelijk een nauwkeurig toezicht te houden op de uitoefening van de geneeskunde; 2° anderzijds waren de plaatselijke wettige beoefenaars van de geneeskunde meer geschikt (*plus à portée*) om de overtredingen op dit stuk te ontdekken en bekend te maken; 3° te Ronse woonden op dat ogenblik 4 dokters in geneesk., 1 heel- en vroedmeester en 2 apothekers, d.w.z. ruim voldoende voor de gevraagde oprichting¹³². Van de zorg voor de volksgezondheid, waarover de wetteksten toch ook gewagen, is hier geen sprake. De gemeenteraad voorzag één voorzitter, 3 leden en 1 secretaris, maar stelde geen kandidaten voor¹³².

Zoals reeds verhaald, bekwam het Ronsese voorstel krachtige bijval van de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzicht; in haar vergadering van 25 augustus 1821 stelde zij P.-J. Deroissart en P.-J. Gosse, dokters in geneesk., H.L. Dubois, heel- en vroedmeester en G. Dumont, apotheker, als leden voor aan de gouverneur¹³³. Deze kandidaturen werden op 1 feb. 1822 door de Gedeputeerde Staten aan de Minister van Binnenlandse Zaken voorgedragen¹³⁴. Het globaal ministerieel oprichtingsbesluit van de Plaatselijke Commissies in Oost-Vlaanderen, dd. 13 feb. 1822, werd te Ronse in zijn uitvoering vertraagd door de uitwijking van dokter P.J. Gosse, reden waarom een lid van het gemeentebestuur zich — o.i. terecht — afvroeg of Ronse nog het wettelijk voorgeschreven aantal dokters in genees- of heelkunde bezat¹³⁵. De Provinciale Commissie¹³⁶ en de Gedeputeerde Staten antwoordden hierop

(132) R.A. RONSE, *M.G.A. Ronse*, nr. 852, zitting van 23-6-1821. Volgens *Bestuursmemoriaal van Oost-Vlaanderen*, dl. XI, 1822, p. 58, waren op het einde van 1821 wettig erkend te Ronse: 5 dokters in geneeskunde: Petrus-Philippus van Meldert, Franciscus-Robertus Dumont, Petrus-Josephus Deroissart, Hippolytus-Henricus de Bussy en Petrus-Josephus Gosse (deze laatste afgestudeerd in 1820); 1 heel- en vroedmeester: Honorius-Ludovicus Dubois; 2 apothekers: Ghislenus-Constantinus Dumont en Emmanuel-Josephus Hantson; 3 vroedvrouwen: Natalia Bonnet, Rosalia-Regina Creteur en Rosalia Haustraete. Dit is gedeeltelijk onjuist want P.-P. van Meldert was reeds overleden sinds 18-1-1821. Laat men deze laatste alsmede de apothekers en vroedvrouwen weg, dan bekomt men een verhouding van 1 medicus voor 2136 inwoners; met de vroedvrouwen: 1 voor 1352 inwoners.

(133) Daarvan was alleen P.-J. Deroissart in 1819 reeds voorgedragen als lid van de Plaatselijke Commissie te Oudenaarde (zie p. 24).

(134) A.R.A. DEN HAAG, *Minist. van Binnenl. Zaken, Genees- en Veeartsenij-kundige Staatsregeling*, bundel G 881.

(135) R.A. RONSE, *M.G.A. Ronse*, nr. 852; zitting van 2-3-1822; R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 16: brief van de Gouverneur aan de Prov. Geneesk. Comm., dd. 14-3-1822.

(136) R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 49; zitting van de Prov. Geneesk. Comm. dd. 18-3-1822, waarin zonder meer beweerd werd dat het aantal voldoende was.

bevestigend, blijkbaar onwetend van het overlijden van P.-P. Van Meldert een jaar vroeger (18-1-1821) en bovendien de wet verkeerdelijk interpreterend door H.L. Dubois, die geen *dokter* in de heekunde was, mede in de berekening te betrekken¹³⁷. Na herhaalde aanmaningen tot spoed werd uiteindelijk op bevel van de Gedeputeerde Staten (*ordonnent... l'installation immédiate*) deze Plaatselijke Commissie op 30 maart 1822 in buitengewone zitting van de gemeenteraad feitelijk opgericht¹³⁸. De geheime stemming onder de leden van de gemeenteraad bracht wijzigingen aan de voorstellen van de Provinciale Commissie: alleen P.-J. Deroissart en H.L. Dubois, stedelijk heel- en vroedmeester¹³⁹, bleven behouden; daarbij kwamen nu schepen Franciscus-Robertus Dumont¹⁴⁰ en Hippolytus-Henricus De Bussy, dokters in geneeskunde, alsmede Emmanuel-Jozef Hantson, apotheker. De kandidatuur van apotheker G.-C. Dumont werd dus niet weerhouden (misschien omdat hij de broer was van dokter F.-R. Dumont?), maar hij zou twee jaar later aan de beurt komen¹⁴¹. De 5 leden van de Plaatselijke Commissie kozen terstond bij geheime stemming F.-R. Dumont als voorzitter en H.L. Dubois als secretaris: deze twee waren het nauwst bij het gemeentebestuur betrokken, en konden dus moeilijk weigeren, temeer daar H.L. Dubois, zoals hoger gezegd, reeds actief opgetreden was in het aanklagen van wantoestanden. Alle leden, behalve de afwezige P.-J. Deroissart, legden ogenblikkelijk de wettelijke eed af.

(137) R.A. RONSE, *M.G.A. Ronse*, nr. 1431: brief van Gedeput. Staten naar Stadsbestuur Ronse dd. 22-3-1822, waarin op spoed aangedrongen werd. Deze interpretatie was misschien gesteund op het feit dat de wettelijke bevoegdheden van de dokters in heekunde en de stadsheermeesters op gebied van de praktijk identiek waren!

(138) IBIDEM, nr. 852. Nog op 2-4-1822 drong de Gouverneur bij het stadsbestuur op de spoedige oprichting aan (IBIDEM, nr. 1431).

(139) Sedert 7-3-1820, met een jaarwedde van 400 gulden (R.A. RONSE, *M.G.A. Ronse*, nr. 1575).

(140) Franciscus-Robertus Dumont werd te Ronse geboren op 18-6-1773, als zoon van Thomas-Robertus uit Charleroi en Agnes Johanna Huleu uit Geraardsbergen, die sinds 1760 te Ronse woonden. De familie Huleu had blijkbaar wel clericale bindingen, vermits Ghislenus Huleu, kanunnik en secretaris van St.-Hermeskapittel, peter was van Ghislenus-Constantinus Dumont, broer van Franciscus-Robertus (R.A. RONSE, *Parochieregisters Ronse*, nr. 32; *M.G.A. Ronse*, nr. 1067: bevolkingsregister, 1824). Dit — en het feit dat hij de enige Ronse medicus was die te Leuven studeerde — belette niet dat Franciscus-Robertus raadslid werd bij keizerlijk decreet van 16-8-1811; schepen sinds mei 1818, werd hij burgemeester bij K.B. van 5-3-1824 tot het einde van de Hollandse Tijd (O. DELGHUST, *Liste des Magistrats Communaux de la Ville de Renaix* (1300-1951), Ronse, 1951, p. 45-48). Tevens was hij lid van de Provinciale Staten van 2-6-1823 tot 1-6-1826 (R.A. RONSE, *M.G.A. Ronse*, nr. 852: zitting van 2-6-1823). In de woelige politieke toestand te Ronse van 1817 tot 1-1-1822 was hij een van de zeer zeldzame vaste medestanders van de Hollandse regering. Hij overleed in 1842 als vrijgezel. De andere medici speelden, voorzover bekend, geen actieve politieke rol, behalve P.-J. Deroissart, raadslid bij K.B. van 5-3-1823 en opnieuw verkozen op 28-10-1830 (O. DELGHUST, *o.c.*, p. 48-49).

(141) Geboren te Ronse op 5-11-1775. Volgens het bovengenoemd bevolkingsregister van 1824 was hij gehuwd met Adelaïda Meuris uit Russeignies (een bekende familie aldaar, waarvan verscheidene leden zich te Ronse vestigden, maar in deze stad geen politiek mandaat vervulden) en woonde hij naast of bij zijn broer Franciscus-Robertus, in de derde wijk van het stadscentrum.

Alles liep echter niet van een leien dakje! Blijkbaar steigerde het stadsbestuur toen de werkingskosten ter sprake kwamen. Nog op 9 september van hetzelfde jaar 1822 vroeg de Plaatselijke Commissie van Ronse de steun van de Provinciale Commissie bij de Gedeputeerde Staten om het stadsbestuur aan te porren deze kosten in zijn begroting van 1823 te voorzien ¹⁴². Het volgende jaar rees weer dezelfde moeilijkheid. De Plaatselijke Commissie had sedert haar stichting voor 102,82 gulden kosten gemaakt, maar het stadsbestuur voorzag slechts 47,50 gulden in zijn begroting voor 1824, inderdaad een magere tegemoetkoming ¹⁴³. De tussenkost van de Provinciale Commissie leverde niets op ¹⁴³ en het feit dat schepen en dokter F.-R. Dumont — een van de weinige medestanders van het eerste uur van het Hollandse regiem ¹⁴⁴ — voorzitter was van de Plaatselijke Commissie legde in 1822-1824 blijkbaar weinig gewicht in de weegschaal!

Was het om dergelijke redenen dat P.-J. Deroissart — reeds afwezig bij de installatie van de Plaatselijke Commissie — op 17 dec. 1823 zijn ontslag aanbood? In de gemeenteraad van 12 jan. 1824 werd hij vervangen door apotheker Ghislens-Constantinus Dumont ¹⁴⁵; gezien het beperkt aantal medici te Ronse had men trouwens geen andere keuze.

Weer kwamen er financiële — of politieke? — moeilijkheden. De stadsbediende Hantson, aangesteld voor het schrijfwerk van de Plaatselijke Commissie, eiste in oktober 1824 blijkbaar een vergoeding daarvoor (47,50 gulden, toevallig de som die het gemeentebestuur einde 1823 aan de Commissie toegekend had!). Hij bekwam dat de Commissie zijn verzoek aan het gemeentebestuur overmaakte, maar de gemeenteraad oordeelde dat dit werk tot Hantsons gewone plicht behoorde en dat men hem daarvoor geen supplementair loon schuldig was. Zo Hantson weigerde, moest de burgemeester (F.-R. Dumont) door de Plaatselijke Commissie (voorzitter: F.-R. Dumont) op de hoogte gebracht worden ¹⁴⁶! Hier schijnt de rol van Dumont niet duidelijk: werd hij tegengewerkt door de anti-Hollandse oppositie of was hij afwezig op de vergaderingen van de Plaatselijke Commissie?

Ongeveer tegelijkertijd, nl. op 25 oct. 1824, overleed het lid Emmanuel-Jozef Hantson, en in de buitengewone vergadering van de gemeenteraad van 23 nov. 1824 werd opnieuw de weigerachtige Deroissart na unanieme stemming als lid aangesteld ¹⁴⁷. Ook ditmaal had men praktisch geen keuze,

(142) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 16.

(143) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 17: brief van 15-11-1823. De stadsbegroting voor 1824 was intussen reeds opgemaakt op 10-10-1823 met de gemelde som van 47,50 gulden en werd aldus op 31-12-1823 door de Gedeputeerde Staten goedgekeurd. Ter vergelijking: de „Muzikale Societeit“ bekwam 300 gulden per jaar (R.A. RONSE, *M.G.A. Ronse*, nr. 5134), de jaarwedde van de chirurgijn van het armbestuur bedroeg 400 gulden in 1824 (IBIDEM, nr. 820) en 1820 (zie p. 26, noot 139).

(144) Zie p. 26, noot 140.

(145) R.A. RONSE, *M.G.A. Ronse*, nr. 852, zitting van 12-1-1824.

(146) IBIDEM, zitting van 30-10-1824.

(147) IBIDEM, zitting van 23-11-1824. Op 27 maart voordien was hij als gemeenteraadslid en als stads- en armengeneesheer (jaarwedde: 200 gulden) benoemd (IBIDEM, zitting van 27-3-1824: 10 stemmen voor de Ronsenaar Deroissart, 4 stemmen voor H.H. Debussy, afkomstig uit Edingen).

gezien het enige ander lid van het medisch korps, apotheker Franciscus-Augustinus Hantson, pas enkele maanden voordien (19 juni) zijn diploma behaald had.

Vijf maanden later, op 23 april 1825, week Hippolytus-Henricus Debussy uit naar Everbeek¹⁴⁸, zodat volgens de provinciale lijst, opgemaakt begin februari 1826¹⁴⁹, de Plaatselijke Commissie van Ronse nog slechts 4 leden telde (F.-R. Dumont, P.-J. Deroissart, H.L. Dubois en G. Dumont). Dit aantal was volgens de Minister onvoldoende: de Plaatselijke Commissie van Ronse werd bijgevolg kort vóór of op 2 dec. 1826 door de minister opgeheven, en het toezicht op de apothekerswinkels aldaar werd terug aan de Provinciale Commissie opgedragen¹⁵⁰.

Inderdaad, na 1826 komt de Plaatselijke Commissie van Ronse niet meer voor in de officiële lijsten gepubliceerd in het Provinciaal Bestuursmemoriaal. De feitelijke toestand was echter verschillend! De ministeriële beslissing werkte blijkbaar als een stimulans en op 27 sept. 1827 bracht de Plaatselijke Commissie toch het wettelijk voorgeschreven bezoek aan de apothekerswinkels. Voor het eerst sinds 1824 zond ze het verslag ervan naar de Provinciale Commissie, die dit signaleerde in haar jaarverslag. Nochtans was, ook volgens de Provinciale Commissie, het bestaan van de Ronsese Commissie onwettelijk, niet alleen om reden van de ministeriële opheffing, maar ook omdat het aantal te Ronse wonende dokters in genees- of heelkunde slechts 2 bedroeg (Dumont en Deroissart) i.p.v. het wettelijk minimum van 4! De Provinciale Commissie besloot hierover de minister te raadplegen¹⁵¹. Deze laatste antwoordde waarschijnlijk slechts 1 jaar later; in zijn commentaar dd. 13 sept. 1828 op het jaarverslag over 1827 van de Provinciale Commissie, zag hij in de hernieuwde activiteit te Ronse een bewijs van bereidvaardigheid en schortte de opheffing op¹⁵², waardoor hij ongetwijfeld de wet overtrad!

De situatie bleef verder verward, temeer daar de Ronsese ijver in 1828 alweer geslonken was en er geen spoor van verslag te vinden is. De Provinciale Commissie meende haar verantwoordelijkheid te moeten opnemen en bezocht het volgende jaar weer zelf de apothekerswinkels te Ronse, nl. op 17 dec. 1829, d.w.z. een tiental dagen voordat haar het verslag toekwam van het gelijkaardig bezoek door de Plaatselijke Commissie op 5 dec. verricht¹⁵³! Uit het revolutiejaar 1830 is verder geen activiteit van de Plaatselijke Commissie meer bekend.

(148) IBIDEM, nr. 1067: bevolkingsregister 1824, 2e wijk, nr. 1214. Hij verbleef te Ronse sedert 1819 (R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 15: brief dd. 8-5-1821).

(149) *Bestuursmemoriaal van Oost-Vlaanderen*, dl. XIX, 1826, p. 209.

(150) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nnr. 20: brief van de Minister van Binnenlandse Zaken dd. 2-12-1826; IBIDEM, nr. 50: zitting van 9-12-1826. Reeds op 28 januari 1826 had de minister het bezoek van de apothekerswinkels te Ronse weer aan de Provinciale Commissie toevertrouwd, maar in 1826 kwam daar niets van terecht (IBIDEM, nr. 21: oordeel van de minister over het jaarverslag 1826 van de Provinciale Commissie, 17-8-1827).

(151) IBIDEM, nr. 50, zitting van 13-10-1827. Zie ook p. 19 noot 92.

(152) IBIDEM, nr. 22.

(153) IBIDEM, nr. 50: zitting van 28-12-1829; A.R.A. DEN HAAG, *Minist. Binnenl. Zaken, Algemene Zaken*, nr. 840.

Wat het inzenden van jaarverslagen betreft, behoort Ronse tot de middelmaat: het gebeurde in 1822¹⁵⁴, 1823¹⁵⁵, 1827¹⁵⁶ en 1829¹⁵⁷. Van 1827 (waarvan de tekst ons bekend is) en 1829 weten wij dat het verslag alleen over de visitatie der apothekerswinkels handelde. Onvermijdelijk voor kleine steden — maar weinig bevorderlijk voor de objectiviteit van de visitatie — was dat, zoals in 1827, een van de gecontroleerden, nl. Gislenus Dumont, tegelijk controleur was¹⁵⁸; het wekt dan ook geen verwondering dat men in 1827 alle apothekersvoorraden volledig en van goede kwaliteit bevond!

Dergelijke visitatie had ook in 1822 plaats. G. Dumont — alsnog geen lid van de Plaatselijke Commissie — was toen ook al in orde bevonden, maar klaagde tegelijk en later bij dezelfde Commissie een van de visiterende leden, nl. H.-H. De Bussy, dokter in de geneesk., aan, wegens het dagelijks verstrekken van geneesmiddelen aan zijn zieken¹⁵⁹. De Bussy antwoordde hierop dat hij dit alleen deed voor niet-Ronsese zieken, wat volgens hem wettelijk toegelaten was. Deze interpretatie van de wet was o.i. verkeerd¹⁶⁰, maar G. Dumonts klacht bij de Plaatselijke Commissie (waarvan zijn broer voorzitter was!) bleef onbeantwoord en werd evenmin doorgespeeld naar de Provinciale Commissie, zoals hij vroeg¹⁶¹. Eén jaar later, nl. op 2 dec. 1823, had G. Dumont weer een klacht over de onwettige uitoefening van de farmacie — ditmaal door drogist Paulus-Virginus Roy, afkomstig uit het departement Pas-de-Calais —, maar wegens zijn vorige negatieve ervaring met de Plaatselijke Commissie (en zijn broer!) richtte hij zich nu rechtstreeks tot de Provinciale Commissie¹⁶¹. Het toeval (?) wilde dat deze Plaatselijke Commissie juist één dag tevoren ook een brief schreef naar dezelfde Provinciale Commissie over hetzelfde geval¹⁶²! Zij stond nl. op het punt om tot de visitatie van de apothekers- en drogistenwinkels over te gaan, maar wilde toch vooraf weten welke wettelijke titels Roy bezat en wat hij precies mocht verkopen ingeval hij slechts drogist was. Er werd uitdrukkelijk bijgevoegd dat ingeval men een overtreding vaststelde, Roy zou verwittigd worden, en, zo hij in herhaling verviel, er proces-verbaal zou opgemaakt worden. Reeds de

(154) R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 15: 18-1-1823: ontvangst van het verslag.

(155) R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 18: brief van de minister van Binnenl. Zaken, dd. 27-12-1824.

(156) A.R.A. DEN HAAG, *Minist. Binnenl. Zaken, Algem. Zaken*, nr. 824 (G. 1981).

(157) IBIDEM, nr. 840; R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 50: zitting van 28-12-1829.

(158) De andere controleurs waren secretaris H. Dubois en gemeenteraadslid P. J. Deroissart.

(159) R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 16: brief van G. Dumont, dd. 8-12-1822.

(160) Wet van 12-3-1818, art. XI en XII.

(161) R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 17.

(162) IBIDEM, nr. 17: brief dd. 1-12-1823. De identiteit van de daarin genoemde Roy Soudan met P.-V. Roy blijkt uit het bevolkingsregister van 1824, waar hij ingeschreven is als winkelier, afkomstig uit Zuidkerke, ingeweken in 1817 (R.A. RONSE, *M.G.A. Ronse*, nr. 1067: 3e wijk, huis nr. 107).

volgende dag antwoordde de Provinciale Commissie dat Roy alleen als drogist wettelijk erkend was¹⁶³. Enkele weken later, op 12 jan. 1824, zou de ijverige G. Dumont zelf lid worden van de Plaatselijke Commissie. Wellicht onder zijn impuls, maar zeker op *uitdrukkelijke vraag* van de Provinciale Commissie, werd dan begin februari voor P.-V. Roy een valstrik gespannen: twee inwoners van het naburige Anserœul presenteerden hem een geneeskundig voorschrift van secretaris H.-L. Dubois, dat hij prompt uitvoerde en bestelde. Van hun getuigenis werd door de Plaatselijke Commissie proces-verbaal opgemaakt, dat doorgestuurd werd naar de Provinciale Commissie, om overgemaakt te worden aan de Procureur des Konings voor vervolging¹⁶⁴. Het gevolg hiervan was, dat Roy, die ten onrechte openlijk beweerde apotheker te zijn en zijn winkel in die zin inrichtte¹⁶⁵, zich spoedig in orde stelde en op 19 juni 1824 vóór de Provinciale Commissie het vereiste apothekersexamen met succes aflegde.

Men notere hierbij dat, naar aanleiding van deze zaak, de Plaatselijke Commissie in het begin van 1824 het voornemen uitdrukte meermaals per jaar de apothekers- en drogistenwinkels te bezoeken¹⁶⁶. Het lijkt bij een vrome wens gebleven te zijn, want wij hebben alleen aanwijzingen over *jaarlijkse visitaties* voor 5 van de 8 jaren tussen 1822 en 1829.

Vooraf in de beginperiode vindt men nog andere sporen van de aktiviteit van de Ronsese Commissie ter vrijwaring van de beroepsbelangen. Reeds op 22 april 1822 vroeg zij aan de Provinciale Commissie welke wettelijke bevoegdheid Ange Fruit uit Kwaremont bezat om de geneeskunde in zijn dorp en te Ronse uit te oefenen en hoe zij in dergelijke gevallen moest optreden¹⁶⁶. Op 4 sept. 1823 klaagde zij de Henegouwse tandarts Louis Joseph Pourpaix (geboren te Soignies) aan, die op de Ronsese marktdagen met kruiden, zalven en Keuls water leurde zonder enige toelating. Bij monde van haar voorzitter en secretaris drong de Ronsese Plaatselijke Commissie erop aan dat aan zulke *charlatans* geen enkele vergunning zou gegeven worden, zoniet zou men binnenkort alle chirurgen en apothekers kunnen ontberen¹⁶⁷! Bijkomend werd ook geargumenteed met het algemeen welzijn. Men bemerkt dus dat deze ijver vooral gericht is tegen vreemdelingen en inwijkelingen! Dokter De Bussy, sinds vijf jaar te Ronse wonend, werd ontzien, zoals hoger aangehaald. Dit was ook het geval met de Ronsenaar Karel Van Coppenolle, die onwettig de geneeskunde uitoefende. Een anonieme brief dd. 26 maart 1828, blijkbaar opgesteld door een tweetalige die Nederlands schreef maar in het Frans dacht¹⁶⁸, bracht dit ter kennis van de Provinciale Commissie. De schrijver beweerde zelfs dat de voorzitter en de leden van de Ronsese Commissie

(163) R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 15.

(164) IBIDEM, nr. 18: authentiek afschrift van het proces-verbaal, gedateerd 1824 (nadere bepaling blijkbaar bij vergissing weggelaten); de begeleidende brief is van 11-2-1824.

(165) IBIDEM, nr. 18: brief van de Plaatselijke Commissie, dd. 11-2-1824.

(166) IBIDEM, nr. 16.

(167) IBIDEM, nr. 17: brief dd. 4-9-1823 aan de Provinciale Commissie.

(168) IBIDEM, nr. 22. Voorbeeld van Franstalige invloed: „sedert langtijd” = depuis longtemps, „plats” i.p.v. plaats.

onbevoegden (Van Coppenolle?) ter consultatie vroegen! De aanklager was ook goed op de hoogte van de administratieve toestand van de Commissie: hij wist dat ze sedert lange tijd onvoltallig was en gemakkelijk kon afgeschaft worden! De reactie van de Provinciale Commissie hierop was bijzonder zwak (wegens gebrek aan concreet feitenmateriaal of om de moeizaam in leven gehouden Commissie te ontzien?): bij de eerste gelegenheid zou de aandacht van de Gouverneur op dit en andere misbruiken getrokken worden!¹⁶⁹

Het voorgaande mag niet doen veronderstellen dat de Plaatselijke Commissie helemaal geen aandacht had voor de openbare gezondheid.

Enkele dagen vóór haar oprichting (einde maart 1822) heerste er een pokkenepidemie te Ronse. Het stadsbestuur meldde dit aan de Gouverneur¹⁷⁰, maar verzuimde de regelmatige verslaggeving daarover, door laatstgenoemde gevraagd¹⁷¹. Toch werden — op bevel van de gouverneur¹⁷² — de huizen ontsmet bij middel van berokingen met bruinsteen en zeezout¹⁷³, wat — volgens de Plaatselijke Commissie — vooral bij behoeftigen het gewenste resultaat opleverde. Op 22 april berichtte de Plaatselijke Commissie de Provinciale Commissie over de stuiting van de epidemie en over haar hernieuwde oproep aan de gegoede klasse (*gens bien pensants*, in tegenstelling met *indigence*) tot vaccinatie van hun kinderen, vermits niet alleen de armen (*l'indigence*) gevaar liepen¹⁷⁴! Niet-tegenstaande de Plaatselijke Commissie beweerde al het mogelijke te hebben gedaan — maar tegengewerkt werd door de slechte wil van de weinig ontwikkelde klasse — doken begin augustus te Ronse weer 2 pokgevallen (20 en 21 jaar oud) op. De Plaatselijke Commissie verwittigde de Gouverneur en de Provinciale Commissie en drukte de hoop uit opnieuw de ziekte in te dijken met ontsmettende berokingen van de huizen van de behoeftigen¹⁷⁵. Als gevolg van deze brieven drong de Gouverneur zeer sterk aan bij het stadsbestuur om de strengste maatregelen te nemen ten einde verdere spreiding te voorkomen en raadde aan vooral overleg te plegen met de Plaatselijke Commissie, voor wier ijver hij niets dan lof over had¹⁷⁶.

Een maand later verwittigde dezelfde Commissie haar Provinciaal homo-

(169) IBIDEM, nr. 50: vergadering van 3-4-1828.

(170) R.A. RONSE, *M.G.A. Ronse*, nr. 1431: brief van de Gouverneur dd. 26-3-1822.

(171) IBIDEM, nr. 1431: brief van de Gouverneur dd. 10-4-1822.

(172) Nog in dezelfde maand maart kwam Wauters, voorzitter van de Provinciale Commissie, daarvoor naar Ronse; zijn kosten (5 gulden) werden slechts één jaar later vergoed (R.A. RONSE, *M.G.A. Ronse*, nr. 1432: brief van de Gedeputeerde Staten naar het stadsbestuur, dd. 18-2-1823).

(173) Deze ontsmettingsmethode werd door art. 18 van het K.B. van 18-4-1818 verplicht toegepast in alle huizen waar de variola voorkwam.

(174) R.A. GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 16. Ronse en het aangrenzende Russeignies waren in 1822 de enige Oostvlaamse gemeenten waar de pokken een epidemisch karakter vertoonden; Ronse was er het ergst aan toe (*Bestuursmemooriaal van Oost-Vlaanderen*, dl. XII, p. 75).

(175) IBIDEM, nr. 16: brief dd. 7-8-1822 aan de Prov. Geneesk. Comm.

(176) R.A. RONSE, *M.G.A. Ronse*, nr. 1431: brief van 10-8-1822.

niem van het opduiken van roodvonk in een hoeve te Ronse, waaraan reeds 3 kinderen overleden waren ¹⁷⁷.

Tot einde 1829 meldde de Plaatselijke Commissie niets meer over de volksgezondheid, maar het moet gezegd dat ons uit de andere geconsulteerde bronnen evenmin iets bekend is over spectaculaire ziekten te Ronse. Op voormeld tijdstip brak er hier (en in de omgeving) een omvangrijke epidemie van mazelen uit bij kinderen. De Plaatselijke Commissie — misschien mede gealarmeerd door de ophefmakende gelijke epidemies o.a. te Gent in 1827 en 1828, te Kalken in het voorjaar van 1829 — stelde een grondig onderzoek in naar de aard en de oorsprong ervan en bevond de ziekte niet besmettelijk (!), maar wel het meest frekwent en kwaadaardig bij behoeftige ouders en ouders die de voorgeschreven hulp- en geneesmiddelen niet aanwendden. Terwijl de secretaris van de Commissie op 5 dec. voor de Provinciale Commissie zijn verslag schreef over de visitatie van de apothekerswinkels ¹⁷⁸ wijdde hij een tweede briefje aan bovenvermelde epidemie, met de bedenking dat het aantal gevallen de laatste dagen merkkelijk verminderd was ¹⁷⁹. Het blijkt inderdaad dat de epidemie op korte tijd gestuit werd ¹⁸⁰.

Zoals hoger gezegd ¹⁸¹ speelden de Plaatselijke Commissies in verband met de vaccinatie tegen de pokken slechts de rol van „brievbus” voor de trimestriële vaccinatieverslagen van de plaatselijke geneesheren. Voor Ronse vonden wij sporen daarvan in 1822 ¹⁸² en 1823 ¹⁸³; uit laatstgenoemde documenten blijkt dat de Plaatselijke Commissie toch ook moest instaan voor de juistheid en goede vorm van deze statistieken, wat o.i. strookt met de geest van de wetgeving over de Plaatselijke Commissies.

Tenslotte dient vermeld dat, op het einde van 1828 en tijdens het eerste semester van 1829, op de Plaatselijke Commissies van Ronse beroep gedaan werd door de overheid en de Provinciale Commissie voor het chemisch onderzoek van brood in verband met eventuele vervalsingen ¹⁸⁴.

De Ronsese Commissie was dus de enige in Oost-Vlaanderen die uit het initiatief van de plaatselijke medici ontstond. Vooral in de beginperiode waren sommige leden (H.-L. Dubois, G.-C. Dumont) actief op diverse gebieden en de ministeriële opheffing in 1826 werd precies door hun heropflakkerende werkzaamheid ongedaan gemaakt. Deze werking was zeer onregelmatig, maar boekte toch enkele concrete resultaten, vooral i.v.m. de onwettige uitoefening van de geneeskundige beroepen. Ronse had ook de enige Plaatselijke Commissie waarvan een schepen, later burgemeester, het voorzitterschap waarnam. P.-J. Deroissart, gemeenteraads-

(177) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 16: brief dd. 9-9-1822.

(178) Zie p. 29, noot 157.

(179) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 23.

(180) A.R.A.DEN HAAG, *Ministerie van Binnenlandse Zaken, Algemene Zaken*, nr. 840: verslag van de Provinciale Commissie over 1829.

(181) Zie p. 9.

(182) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 16: brief van 22-4-1822.

(183) IBIDEM, nr. 17: brief van 15-11-1823; R.A.RONSE, *M.G.A.Ronse*, nr. 1205: staat van 21-10-1823; nr. 1206: staat van 24-7-1823.

(184) A.R.A.DEN HAAG, *Ministerie van Binnenl. Zaken, Algemene Zaken*, nr. 840.

lid sinds 1823, maakte er eveneens deel van uit, maar blijkbaar tegen zijn zin! Deze nauwe verbondenheid met het gemeentebestuur (H.-L. Dubois was bovendien stadsheermeester) bracht de Commissie nochtans niet het voordeel dat men normaal zou verwachten. Wel werd een stadsbediende ter beschikking gesteld voor het schrijfwerk, maar de door de Commissie (of de bediende?) aangerekende werkingskosten werden slechts voor een klein deel vergoed. Van voorzitter en schepen-burgemeester F.-R. Dumont ging er blijkbaar niets uit (woonde hij wel de vergaderingen bij?). Wellicht had hij af te rekenen met politieke oppositie, maar zijn persoonlijke invloed was zelfs ronduit negatief: de klachten door zijn broer geuit i.v.m. de onwettige uitoefening van de farmacie door een dokter in geneeskunde, stopte hij in de doofpot, terwijl hij en andere leden ervan beschuldigd werden onbevoegden ter consultatie te vragen! Men krijgt de indruk dat de Ronsese dokters in geneeskunde elkaar beschermden en dat vooral de niet-universitairen de stuwende kracht uitmaakten. Ook hier blijkt dus dat de persoonlijke inzet de determinerende factor was voor de goede werking van de instelling.

§ 8. St.-Niklaas

In haar zitting van 2 januari 1819 had de Provinciale Commissie de volgende personen voorgesteld om deel uit te maken van de Plaatselijke Commissie te St.-Niklaas: Hulin (Petrus-Godefridus?), De Rijcke, Dufossé (Carolus-Henricus?), dokters in geneeskunde, Verdickt (Norbertus?), heelen vroedmeester, Verhaegen (Judocus-Emmanuel?), apotheker, allen wonend te St.-Niklaas, en Kluyskens (Carolus, gezondheidsofficier?) te St.-Gillis-Waas. Deze plannen gingen niet door¹⁸⁵.

Wanneer twee jaar later de Gedeputeerde Staten met hun brief van 20 sept. 1821 de definitieve aanloop namen tot de vestiging van de Plaatselijke Commissies, stuitten zij ook hier op een weigering, onder voorwendsel dat St.-Niklaas tot het platteland behoorde. Gezien de talrijke bevolking¹⁸⁶ en de dichtheid van de medische bezetting¹⁸⁷ was dit duidelijk een onaannemelijke uitvlucht¹⁸⁸, ook in de ogen van de Gedeputeerde Staten. Deze laatste wezen ten overvloede nog op het feit dat St.-Niklaas tijdens het Ancien Regime een *Collegium Medicum* bezat, met recht van examen en toelating tot de medische praktijk voor de stad en omgeving¹⁸⁹. Gezien de Staten argumenteerden met het verplicht karakter van art. 34 van het Koninklijk Besluit van 31 mei 1818, was er geen ontkomen meer mogelijk en op 10 december 1821 besloot de gemeenteraad tot de oprich-

(185) Zie p. 12.

(186) 14.042 inwoners in 1821, d.i. de derde stad van Oost-Vlaanderen, na Gent (67.280) en Lokeren (14.643).

(187) Volgens de lijst opgemaakt op 2 maart 1822 telde de stad 4 dokters in geneeskunde, 2 plattelandsheermeesters, 3 apothekers en 1 vroedvrouw. Laat men de 4 laatstgenoemden weg, dan bekomt men een bezetting van 1 medicus voor 2440 inwoners; met de vroedvrouw is deze verhouding 1 voor 2006.

(188) Voor de eventuele motieven hiervoor, zie p. 16-17.

(189) S.A. ST.-NIKLAAS, *Modern Stadsarchief*, nr. 4445, brief dd. 26-11-1821.

ting van een Plaatselijke Commissie voor Geneeskundig Toezicht, ten laste van de stad¹⁹⁰. Als voorzitter werd Petrus-Godefridus Hulin¹⁹¹ voorgesteld, als leden Carolus-Henricus Dufossé¹⁹¹, dokter in geneeskunde, Norbertus Verdickt, heelmeeester, en Judocus-Emmanuel Verhaegen, apotheker¹⁹², die allen reeds in 1819 voorgedragen waren. Na de goedkeuring door het ministerieel besluit van 13 feb. 1822 werd deze Commissie op 1 maart daaropvolgend geïnstalleerd¹⁹³. Bij de bekendmaking hiervan aan de Provinciale Commissie verzocht het stadsbestuur om enige instructies i.v.m. de werking van de Plaatselijke Commissie¹⁹⁴. De Provinciale Commissie zond haar felicitaties, wees op het nut van de nieuwe instelling i.v.m. de uitroeiing van de misbruiken in de uitoefening van de geneeskunde, maar maakte geen gewag van de vraag om onderrichtingen¹⁹⁵.

De personeelssamenstelling van de Plaatselijke Commissie van St.-Niklaas was zeer stabiel; tot en met 1838 was er slechts één wijziging, veroorzaakt door het overlijden van heelmeeester Norbertus Verdickt in 1826. Op 18 januari van hetzelfde jaar benoemde de gemeenteraad in zijn plaats Johan Cornelis Seghers, heel- en vroedmeester¹⁹⁶.

In de 8 jaren tussen 1822 en 1829 zond de Plaatselijke Commissie 5 jaarverslagen, waarvan 2 (1828 en 1829) uitsluitend en 2 (1825 en 1826) hoofdzakelijk aan de visitatie der apothekerswinkels gewijd waren. Twee teksten van visitaties vonden wij terug. Voor 1825 lijkt het ons in vergelijking met de verslagen van de andere Plaatselijke Commissies een normaal rapport, waarin de 3 apothekers met name genoemd worden en er zelfs — na algemene goedkeuring — een onderscheid gemaakt wordt wat de omvang van de voorraad betreft¹⁹⁷. Het verslag is alleen door Hulin ondertekend. Het verslag van 1826 bevat één volzin waarin, zonder namen te noemen, de voldoende staat van de apotheken gemeld wordt¹⁹⁸. Ook dit verdient de naam van „schijn van rapport”, door de Provinciale Commissie gegeven aan het verslag van Dendermonde voor 1825!

Wat de eigen activiteit tegen misbruiken bij de uitoefening van de geneeskunde betreft, vonden wij in het archief van de Provinciale Com-

(190) A.R.A.DEN HAAG, *Minist. Binnenl. Zaken, Genees- en Veeartsenijkundige Staatsregeling*, bundel G 881.

(191) Ondertekent steeds G. Hulin; wij zullen hem ook op die wijze benoemen. In de gedwongen lening van het jaar IV (1796) komt Hulin — als rijkste van de medische sector — vóór met een vermoedelijk kapitaal in vaste goederen van 10.000 fr.; Dufossé met, 300 fr. (WILLEMSSEN, *Documents pour servir à l'histoire de St.-Nicolas sous la domination française*, in *Annalen van den Oudheidkundigen Kring van het Land van Waas*, dl. XVIII, 4e afl., 1900, p. 477).

(192) S.A. ST.-NIKLAAS, *Modern Stadsarchief St.-Niklaas*, nr. 17.

(193) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 16: proces-verbaal van de zitting van de gemeenteraad van 1-3-1822.

(194) IBIDEM, nr. 16: brief van 2-3-1822.

(195) IBIDEM, nr. 16: brief van 15-3-1822.

(196) IBIDEM, nr. 20: brief van G. Hulin aan de Prov. Commissie dd. 23-3-1826.

(197) A.R.A. DEN HAAG, *Minist. Binnenl. Zaken, Alg. Zaken*, nr. 810: verslag van 2-6-1825.

(198) IBIDEM, nr. 815: verslag van 10-10-1826, door alle leden ondertekend.

missie slechts één spoor: 10 maanden na zijn benoeming als lid der Plaatselijke Commissie diende J.C. Segers een klacht in tegen de onlangs (1824) afgestudeerde Joannes-Baptista Guinard, dokter in geneeskunde¹⁹⁸. Op vraag van de Provinciale Commissie ondervroeg voorzitter G. Hulin in 1822 een vroedvrouw die door haar verkeerde behandeling de dood van de moeder veroorzaakt had¹⁹⁹. Op G. Hulin werd in 1823-1824 ook beroep gedaan door vroedvrouw Penneman-Helfin i.v.m. een betwisting over haar ereloon. Terecht meende hij dat hij daarvoor niet bevoegd was en maakte hij de zaak over aan de Provinciale Commissie. Deze kaatste de bal terug en vroeg Hulin te bemiddelen tussen de partijen, wat niets opleverde; in juni 1824 diende Penneman-Helfin nogmaals bij de Provinciale Commissie aan te dringen om een beslissing te treffen²⁰⁰.

Bleef de werking van de Plaatselijke Commissie zoals tot hiertoe geschetst, zeer middelmatig, dan was zij toch de enige die in enkele jaarverslagen inging op de wens van de minister om ook over de volksgezondheid te rapporteren. Wellicht is dit te danken aan de persoonlijkheid van voorzitter G. Hulin, wiens bezorgdheid in die sector ook blijkt uit het feit dat hij één van de kampioenen van de vaccinatie in Oost-Vlaanderen was. Het meest uitvoerig verslag uit eigen beweging opgemaakt handelt over 1822; het beschrijft de toenmaals endemische en epidemische ziekten en hun gevolgen, echter zonder kwantitatieve gegevens²⁰¹. In het verslag van de visitatie der apotheken, opgesteld op 2 juni 1825, werd één zin gewijd aan de openbare gezondheid van het vorige jaar, om te melden dat er geen epidemies geheerst hadden in de stad of omgeving²⁰². Voor midden 1823 weten wij uit een brief van G. Hulin dat de variola-epidemie die de districten Aalst en Oudenaarde teisterde, het district St.-Niklaas ongemoeid liet²⁰³. Vanaf 1826 heersten in de streek en de stad van St.-Niklaas allerlei epidemieën: roodvonk en malaria (de zgn. *intermittente koorts*). Dit kwam de Provinciale Commissie ter ore, blijkbaar toen de ziekten reeds uitgewoed waren. Op haar vraag zond G. Hulin daarover *post factum* een uitvoerig verslag, waarvoor ook de plaatselijke geneesheren geraadpleegd werden²⁰⁴. Uit de jaarverslagen van de Bestendige Deputatie is ten jare 1829 een kleine epidemie bekend, te St.-Niklaas in een ongezond lokaaltje waar verscheidene behoeftige gezinnen samenwoonden. Bij de succesvolle bestrijding ervan werd uiteraard ook de Plaatselijke Commissie betrokken, maar de loftuitingen gingen toch uitsluitend naar het Stadsbestuur²⁰⁵!

(199) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 16: brief dd. 25-11-1822, geschreven en ondertekend door G. Hulin.

(200) IBIDEM, nr. 17, brief van G. Hulin dd. 20-12-1823; nr. 18, idem dd. 15-5-1824, brief van Penneman-Helfin dd. 25-6-1824.

(201) A.R.A.DEN HAAG, *Ministerie van Binnenl. Zaken, Genees- en Veeartsenijkundige Staatsregeling*, nr. 731, bundel G 1119, brief dd. 2-6-1823.

(202) IBIDEM, *Ministerie van Binnenl. Zaken, Alg. Zaken*, nr. 810: bijvoegsel bij jaarverslag Prov. Comm. van Oost-Vlaanderen over 1825.

(203) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 17: brief dd. 7-6-1823.

(204) IBIDEM, nr. 20: brief geschreven en ondertekend door G. Hulin dd. 1-12-1826.

(205) *Bestuursmemoriaal Oost-Vlaanderen*, dl. XXVIII, 1830, p. 21.

Ook in het provinciaal onderzoek naar de broodvervalsingen in 1829, waaraan de Plaatselijke Commissie van St.-Niklaas meewerkte, lijkt alle initiatief uit te gaan van de Provinciale Commissie ²⁰⁶.

Hoewel i.v.m. de administratieve rol van de Plaatselijke Commissie betreffende de vaccinatie geen spoor gevonden werd, mag men veronderstellen dat hieraan wel aandacht besteed werd, gezien haar voorzitter G. Hulin, één van de werkzaamste vaccinateurs van Oost-Vlaanderen was en daarvoor meerdere eremedailles verdiende.

Uit het bovenstaande zal de lezer wel één naam onthouden hebben, nl. deze van voorzitter G. Hulin, die waarschijnlijk alle gekende brieven eigenhandig schreef. De Plaatselijke Commissie van St.-Niklaas was dus in grote mate een éénmanszaak en de waardering voor die man stijgt nog wanneer men bedenkt dat hij zeer vermogend was en dus waarschijnlijk geen nood had aan eventuele sociale bindingen en invloed, die o.i. het enige voordeel uitmaakten van die functie. Afgezien van de visitaties van de apotheken (en de verspreiding van de vaccinatie), waren zijn eigen initiatieven echter vooral gesitueerd in de beginjaren, terwijl er opvallend weinig geageerd werd tegen de misbruiken in de uitoefening van de geneeskunde.

§ 9. Besluit

Uit het voorgaande kan men vooreerst enkele aanvullende verduidelijkingen van het Koninklijk Besluit van 31 mei 1818 afleiden ²⁰⁷.

Herhaaldelijk bevestigde de minister dat het initiatief tot de oprichting van de Plaatselijke Commissies uitsluitend aan de gemeentebesturen toekwam, maar dit belette niet dat op een bepaald ogenblik, n.a.v. het Ronsese voorstel, de gemeenten die over een voldoende aantal medici beschikten, tot deze oprichting gedwongen werden door de Gedeputeerde Staten van Oost-Vlaanderen ²⁰⁸. Ongetwijfeld zal de vasthoudende aandrang van de Provinciale Commissie bijgedragen hebben tot deze plotse linge en beslissende wending in de houding van de Gedeputeerde Staten, maar wij menen toch dat de invloed van voormelde Commissies als dusdanig onvoldoende was en dat hier onbekende en gewichtiger invloeden (hogere overheid?) de doorslag gegeven hebben.

De dwang, door de Gedeputeerde Staten van Oost-Vlaanderen uitgeoefend, was zelfs gebaseerd op diverse verkeerde wetsinterpretaties. Soms aanvaardde de minister deze verdraaiingen niet, maar in andere gevallen bekrachtigde hij die of overtrad zelf de wet, door onvoltallige, niet-werkzame Plaatselijke Commissies te laten bestaan. De uitvoerende macht

(206) R.A.GENT, *Prov. Geneesk. Comm.*, nr. 23, verslag dd. 11-5-1829, waarschijnlijk van de hand van G. Hulin, en ondertekend door hem en 3 andere leden.

(207) Zie ook p. 9-11.

(208) Ter vergelijking beschikten wij alleen over G.C.J. VAN DER VELDE, *Gezondheidszorg te Nijmegen in de periode 1816-1865. De werkzaamheid van de Plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toezicht*, in Numaga, dl. XIV, aflev. 1, p. 5-39. Op p. 7-8 blijkt dat voor de oprichting van deze Nijmeegse Commissie één aansporing van hogere hand (de Gouverneur) voldoende was, maar het dient gezegd dat de hygiënische toestanden in deze vestingstad buitengewoon slecht waren!

handelde blijkbaar nogal autocratisch t.o.v. de nieuwe wetten van het Koninkrijk ²⁰⁹.

De Plaatselijke Commissies waren een toegeving aan het Ancien Régime, met zijn traditie van plaatselijke autonomie. Voor het centraal bestuur had dit het voordeel dat de werkingskosten op de gemeentebesturen en de commissies zelf konden afgewenteld worden. Voor de gemeenten waren deze kosten miniem: beschikbaar stellen van een vergaderlokaal, leveren van papier, pennen en inkt, uiteraard niet eens een post op de begroting waard ²¹⁰. Alleen voor Ronse weten wij dat het stadsbestuur een bediende beschikbaar stelde voor het schrijfwerk, in het kader van zijn ambtelijke bezigheden; zijn aanspraak op speciale vergoeding werd afgewezen. Ronse was ook de enige gemeente waarvan bekend is dat ze op één bepaald ogenblik een deel van de werkingskosten van de Plaatselijke Commissie vergoedde. Dit betekende dat de leden van de Plaatselijke Commissies hun opdracht gratis moesten uitvoeren, en meestal ook nog eigenhandig de correspondentie voeren! Bovendien veroorzaakte de instelling van een Plaatselijke Commissie een beperking van de praktijk van sommige medici. In deze omstandigheden is het begrijpelijk dat alle Plaatselijke Commissies — behalve te Ronse — onder dwang van hogerhand opgericht werden, en dat men voor het lidmaatschap en zeker voor de bestuursfuncties beroep moest doen op medici die als leden of loontrekkers van het gemeentebestuur daartoe morele verplichtingen hadden. Soms was het aantal beoefenaars van de geneeskunde in een bepaalde stad zo gering dat ongeveer alle geneesheren, heelmeeesters en apothekers er — willens nillens — deel van uitmaakten. Meestal leidde deze dwang tot lusteloze of onregelmatige werkzaamheid, temeer daar de gewone overheid zelf in eerste en laatste instantie verantwoordelijk was voor *alle* taken van de Plaatselijke Commissies, behalve de visitaties van de apotheken en de plattelandschirurgijnen. Zo blijkt bijv. dat in geval van epidemie, het gemeentebestuur vaak maatregelen nam zonder (eerst) de Plaatselijke Commissie te kennen. In wat toen voor „normale” omstandigheden doorging, zagen de gemeentebesturen nog minder de volle omvang van hun verantwoordelijkheid t.o.v. de volksgezondheid in. Typische voorbeelden zijn Aalst, waar de ijverige Droesbeque, ten einde raad, de aanvulling van de onvoltallige Plaatselijke Commissie rechtstreeks bij de Provinciale Commissie aanhangig maakte, en ja, ook Ronse, waar de schepen-burgemeester ook voorzitter van de Plaatselijke Commissie was, maar zelf een negatieve rol speelde door sommige klachten in de doofpot te stoppen. Van sancties van een gemeentebestuur t.o.v. de onvoldoende taakvervulling van een Plaatselijke Commissie of een lid ervan (bijv. door schorsing of vervanging), is geen spoor te bekennen.

Men noteer hier dat alleen de stad Gent aan de dwang van de Ge-deputeerde Staten ontsnapte, op een wijze die trouwens in de wet voorzien was: de Provinciale Commissie kreeg ook de rol van Plaatselijke Commissie voor Gent toebedeeld. Dit speciaal geval werd hier niet be-

(209) Zie ook p. 11, 14-16, 19, 26, 28.

(210) Zie p. 18, noot 80.

studeerd. Gent was overigens de enige stad waar geneeskundig onderwijs in de volkstaal bestond, dat aan het toezicht van de Plaatselijke Commissie onderworpen was.

In het algemeen kan men stellen dat de werkzaamheid van de Plaatselijke Commissies relatief het grootst was in het eerste (paar) jaar — nieuwe bezems vagen goed! — maar nadien zeer onregelmatig en lacunair. De controle op de apotheken was de activiteit die veruit het regelmatigst aan bod kwam, mede door het overwegend belang dat de overheid eraan hechtte²¹¹. De kwaliteit van de verslagen daarover bleef bijna altijd ver van de door de minister gewenste precisie; enkele doen zelfs vermoeden dat het soms een loutere formaliteit was²¹². Het gering aantal medici in de provinciesteden bevorderde uiteraard de wederzijdse betrekkingen en... bescherming — het hemdje hing nader dan de rok!

Als men dan toch uit eigen beweging tot actie overging, gebeurde dit vaak tot vrijwaring van de beroepsbelangen, vooral t.o.v. niet-bevoegden, vreemdelingen, nieuwelingen en inwijkelingen. Opvallend is dat zulk initiatief meestal uitging van niet-universitaire medici, die blijkbaar het meest onder concurrentie te lijden hadden. Dat de academici de neiging hadden elkaar te beschermen, bevestigt weer eens laatstvermelde volkswijsheid!

De gekende jaarverslagen waarin aandacht besteed werd aan de volksgezondheid zijn zeldzaam; slechts éénmaal kwam men met een overzicht van de morbiditeit op de proppen. Dit was meteen de enige vermelding van endemische ziekten. De epidemische ziekten — dé blikvanger van de toenmalige medische zorg — kregen in de lopende werking wat meer aandacht, maar op de zes epidemies in deze context bekend, waren er twee waar de Plaatselijke Commissies niet eens hun meldingsplicht vervulden. Met betrekking tot de officiële vaccinatiecampagne tegen de pokken hadden de Plaatselijke Commissies een louter administratieve taak, waarvan de vervulling vooral afhing van de individuele ijver van de vaccinateurs.

Van de zeven aspecten in november 1823 door de minister aangeduid als onderwerp voor de jaarverslagen²¹³, kwamen de nrs. 2²¹⁴, 4 en 7 nooit ter sprake, nrs. 3 en 6 slechts sporadisch! Het aantal jaarverslagen was zeer onregelmatig, met een gemiddelde van 2,25 :

1822 : 4	1827 : 2
1823 : 2	1828 : 2
1824 : 1	1829 : 3
1825 : 2	1830 : 2
1826 : 2	

Zoals hoger gezegd wilde het Koninklijk Besluit van 1818 het moderne doel, uniformisatie en centralisatie van het toezicht op de volksgezond-

(211) Zie p. 10, 18, 28.

(212) In de Nijmeegse commissie was de activiteit t.o.v. onbevoegden en apothekers nog beduidend geringer (G.C.J. VAN DER VELDE, *o.c.*, p. 14-17).

(213) Zie p. 9-10.

(214) Ook te Nijmegen was er weinig belangstelling voor de gezondheid van de armen (G.C.J. VAN DER VELDE, *o.c.*, p. 36).

heid en de geneeskunde bij het staatsbestuur, bereiken met inadekwate middelen als collegiaal bestuur en plaatselijke autonomie, die de traditie van het Ancien Régime voortzetten. Het collegiaal bestuur liet toe de verantwoordelijkheid voor eventuele slechte werking op elkaar af te schuiven, en remde de besluitvaardigheid en de snelheid van handelen. De plaatselijke autonomie gaf de hogere overheid alleen de morele druk als middel, tenzij ze de wet overtrad. De enige sanctie waarover de minister beschikte was de opschorting van de Plaatselijke Commissie, maar hij aarzelde om deze louter negatieve maatregel te treffen, daar hij hiermee alleen maar de taak verlegde op de schouders van de Provinciale Commissie, die reeds overbelast was. Toch werkte deze schorsing soms als een zweeps slag; de heropflakking was echter slechts tijdelijk. Bovendien moet hier gewezen worden op het gebrek aan inzet op het hoogste vlak. Tot 1823 waren er in het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Waterstaat twee commissarissen voor geneeskundige zaken (één voor Noord- en één voor Zuid-Nederland); daarna moest Prof. Harbaur alleen heel deze sector besturen, met Dr. F.J. van Maanen als adjunct. Vanaf 1825 stond Dr. van Maanen er alleen voor tot 1829, wanneer hij een commissie toegevoegd kreeg. Nu was Dr. van Maanen wel een goede ambtenaar, maar door zijn vele liefhebberijen en de grote rol die hij in de society wilde spelen, vond hij geen tijd om zich met hart en ziel aan een bepaalde taak te wijden²¹⁵. Geen stimulerend figuur dus. Dit verklaart waarschijnlijk de tegenstrijdige beslissingen en vaak laattijdige reacties (soms één jaar of meer). Ook de vergadering van de voorzitters van de Provinciale Commissies, die in de wet voorzien was (eventueel jaarlijks) en waarvan de noodzaak voor de goede en gecoördineerde werking van de nieuwe instellingen door velen benadrukt werd, werd aldus op de lange baan geschoven; de eerste samenkomst had slechts plaats op het einde van 1828, op een onvruchtbaar ogenblik waarin de aandacht meer en meer opgeslorpt werd door de groeiende politieke onrust.

De Provinciale Commissie, waaraan de Plaatselijke Commissies verantwoording verschuldigd waren, kon evenmin een ander middel aanwenden dan morele druk, eventueel via het Provinciebestuur. Vooral i.v.m. de oprichting van de Plaatselijke Commissies oogstte zij aldus succes. Wanneer de Plaatselijke Commissies echter grondig tekortschoten, stond de Provinciale Commissie voor de muur van de plaatselijke autonomie. Alleen wanneer de minister een Plaatselijke Commissie opschortte, — een zeer zeldzame gebeurtenis! — kon de Provinciale Commissie het toezicht op de volksgezondheid en de geneeskunde overnemen. In geval van uitgesproken inactiviteit (zoals te Aalst), betekenden de Plaatselijke Commissies aldus een haast onoverwinnelijke hinderpaal voor het geneeskundig toezicht! Het baart dan ook geen verwondering dat in 1828 voorgesteld werd de leden van de Plaatselijke Commissies door de Provinciale Commissie te laten benoemen en... ontslaan²¹⁶.

(215) D. CANNegiETER, o.c., p. 45.

(216) Het hoger aangehaalde Nijmeegse voorbeeld toont aan dat het ook anders kon, en zeer veel afhing van de interpretatie door de provinciale en plaatselijke

Naast de zwakheid en onverschilligheid van de uitvoerende en rechterlijke macht, stond nog het feit dat deze macht óók dezelfde taken van de Plaatselijke Commissies (behalve de visitaties van de heilkundige werktuigen en van de verkopers van geneesmiddelen en kruiden) onder haar bevoegdheid had, en bovendien wettelijk haast nooit verplicht was de Commissies te raadplegen. Deze onvoldoende afbakening van bevoegdheden werkte de verwarring, de onverschilligheid en zoniet, de ontmoediging, in de hand en was — zoals hoger gezegd — een fundamenteel tekort van de regeling van 1818.

De bescheiden resultaten door de Plaatselijke Commissies geboekt, waren dus hoofdzakelijk te danken aan de goodwill van één of twee leden per commissie²¹⁷. Dikwijls werden deze voortrekkers gedreven door beroepsbelangen (bijv. te Ronse). Politieke gezindheid lijkt weinig invloed uit te oefenen: een overtuigd orangist als burgemeester F.-R. Dumont van Ronse richtte weinig of niets uit. Op de sociale ladder vindt men zowel verdienstelijke gefortuneerde universitaires (Hulin, Van Duyse) als niet-universitaire heelmeeesters en apothekers (Dubois, G.-C. Dumont). Dat dezelfde namen ook terugkomen i.v.m. andere aspecten van de overheidszorg voor de volksgezondheid (bijv. verspreiding van vaccinatie) zal wel geen toeval zijn en wijst erop dat deze medici persoonlijk gemotiveerd waren en zich verantwoordelijk voelden voor medewerking van hun beroep met het nieuw overheidsinitiatief. Het feitelijke resultaat beantwoordde stellig niet aan de doelstellingen van de wet, maar toch zou de liberale Belgische Staat van na 1830, met zijn eerbied voor de individuele en lokale autonomie, herhaalde pogingen aanwenden om de Plaatselijke Geneeskundige Commissies nieuw leven in te blazen, zelfs met uitbreiding van bevoegdheid en toelagen. Op het gebied van de instellingen was de vooruitgang van het toezicht op de geneeskunde en de volksgezondheid echter veel meer van centraliserende instanties op provinciaal en nationaal vlak te verwachten. Ondanks de beperkte positieve realisaties, hielpen de Oostvlaamse Plaatselijke Commissies van Geneeskundig Toevoorzicht mede een mentaliteitsverandering inluiden, die uiteindelijk zou leiden naar de integratie van de wetenschappelijke gezondheidszorg in het cultuurpatroon van de bevolking en in zekere mate ook van een vrij beroep in het staatsbestel.

overheid. Aldaar werd immers in 1818 door de gemeenteraad een concept-reglement aanvaard, dat heel sterk herinnert aan de *Collegia Medica* van het Ancien Régime: de Plaatselijke Commissie eigende zich het recht toe van toelating tot de praktijk en van het viseren van de diploma's; tot 1826 inde zij jaarpenningen, inschrijfgelden, en vanaf 1829 ontving zij van het gemeentebestuur een jaarlijkse toelage van 150 gulden.

(217) Ook te Nijmegen; zie G.C.J. VAN DER VELDE, *o.c.*, p. 12.

KLAPPER OP PLAATS- EN PERSOONSNAMEN ²¹⁸

A

- AALST, prov. Oost-Vlaanderen, hpl. arrond. 14, 15, 15 n. 67, 18 n. 81, 19 n. 94, 20, 35. - Plaats. Commissie, 1, 8 n. 36, 9, 12, 16, 17-20, 22, 37, 39.
ALLARD (Christine), vroedvrouw te Ronse, 24 n. 128.
AMSTERDAM, hoofdstad van Nederland. - Collegium Medicum, 5 n. 22.
ANSEROEUL, prov. Henegouwen, arrond. Doornik, heden gemeente Mont-de-l'Enclus, 30.
ANTWERPEN, hpl. prov. Antwerpen. - Collegium Medicum, 5.
ARNOULD (weduwe), vroedvrouw te Ronse, 24 n. 128. - (Bona-Josepha), vroedvrouw te Ronse, 24 n. 130.

B

- BASSEVELDE, prov. Oost-Vlaanderen, arrond. Eeklo, heden gemeente Assenede, 12 n. 53.
BATAAFSE REPUBLIEK, zie NOORDELIJKE NEDERLANDEN.
BATTHEUS, heel- en vroedmeester te Geraardsbergen, 12 n. 53.
BELGIË, 1, 5, 7, 11, 40. - Zie ook ZUIDELIJKE NEDERLANDEN.
BIJL, apotheker te Aalst, 19.
BODDAERT, gezondheidsofficier te Deinze, 12 n. 53.
BONNET (Nathalie), vroedvrouw te Ronse, 14, 24, 24 n. 130, 25 n. 132.
BOSTEELS (Damianus), dr. geneesk. te Lebbecke, 21.
BRANS (P.H.), 4 n. 17.
BROECKAERT (J.A.), 6 n. 27.
BRUGGE, hpl. prov. West-Vlaanderen. - Plaats. Commissie, 14 n. 65.
BRUSSEL, hoofdstad van België, 3 n. 13. - Collegium Medicum, 5.
BRUYLANT (Johan Mattheus), apotheker en lid Plaats. Commissie te Dendermonde, 21, 22, 23 n. 122.
BRUYNINCX (L.), 21 n. 107.

C

- CANNEGIETER (D.), 6 n. 28, 11 n. 51, 15 n. 66, 39 n. 215.
CAVENAILLE (Nazarius), apotheker te Oudenaarde, 6 n. 29, 16 n. 72.
CHARLEROI, prov. Henegouwen, hpl. arrond., 26 n. 140.
CLAES, apotheker te Deinze, 12 n. 53.
CORNELIS (Guillaume Denis), dr. geneesk. te Oudenaarde, 16 n. 72.
COURY (C.), 5 n. 19, n. 21.
CRETEUR (Rosalia-Regina), vroedvrouw te Ronse, 24 n. 130, 25 n. 132.

D

- DE BAERE, heel- en vroedmeester te Dentergem, 12 n. 53.
DE BAST, dr. geneesk. te Eeklo, 12 n. 53.
DEBODINAGE (weduwe), vroedvrouw te Ronse, 24 n. 128.
DE BRUYNE, dr. geneesk. te Bassevelde, 12 n. 53.
DE BUNDEL (Jacobus), apotheker en lid Plaats. Commissie te Aalst, 17, 18.
DE BUSSY (Hippolytus-Henricus), dr. geneesk. en lid Plaats. Commissie te Ronse, 25 n. 132, 26, 27 n. 147, 28, 29, 30.
DE HOON, dr. geneesk. te Kaprijke, 12 n. 53.
DEINZE, prov. Oost-Vlaanderen, arr. Gent. - Plaats. Commissie (voorstel), 12, 12 n. 53.

(218) Niet opgenomen: namen van archieffondsen, - bewaarplaatsen en uit titels van artikelen, boeken en tijdschriften voorkomend in de voetnoten.

- DELGHUST (Oscar), 26 n. 140.
 DEMANET (Guillaume), heelmeeester te Gent, lid van de Jury Médical te Gent, 7 n. 31.
 DE MOOR (Petrus-Josephus), gezondheidsofficier te Aalst, 17; heel- en vroedmeester en lid Plaats. Commissie te Aalst, 17.
 DENDERMONDE, prov. Oost-Vlaanderen, hpl. arrond. - 14, 15, 15 n. 67, 18 n. 81, 21 n. 110, - Collegium Medicum, 6, 21 n. 107. - Plaats. Commissie, 1, 9, 12, 16, 21-23, 34.
 DEN HAAG, zie '-GRAVENHAGE.
 DENTERGEM, prov. West-Vlaanderen, arrond. Tielt, 12 n. 53.
 DE RIJCKE, dr. geneesk. te St.-Niklaas, 33.
 DEROISSART (Petrus-Josephus), dr. geneesk. en lid Plaats. Commissie en gemeenteraad te Ronse, 24, 25, 25 n. 132, n. 133, 26, 26 n. 140, 27, 27 n. 147, 28, 29 n. 158, 32.
 DE RONGE (August-Hendrik), dr. geneesk. en lid Plaats. Commissie te Dendermonde, 21, 22.
 DE SMET (Marc), 4 n. 18, 6 n. 28.
 DIERICKX, dr. geneesk. te Geraardsbergen, 12 n. 53.
 DROESBEQUE (Ursmarus), dr. geneesk., lid en voorzitter Plaats. Commissie te Aalst, 17, 18, 19, 20, 20 n. 100, 37.
 DUBOIS (Honorius-Ludovicus), heel- en vroedmeester, en secretaris Plaats. Commissie te Ronse, 14, 24, 25, 25 n. 132, 26, 28, 29 n. 158, 30, 32, 33, 40.
 DUFOSSÉ (Carolus-Henricus), dr. geneesk. en lid Plaats. Commissie te St.-Niklaas, 33, 34, 34 n. 191.
 DUMONT (Franciscus-Robertus), dr. geneesk., voorzitter Plaats. Commissie, schepen en burgemeester te Ronse, 23, 25 n. 132, 26, 26 n. 140, n. 141, 27, 28, 33, 40. - (Ghislenus-Constantinus), apotheker en lid Plaats. Commissie te Ronse, 25, 25 n. 132, 26, 26 n. 140, n. 141, 27, 28-30, 32, 40. - (Thomas-Robertus), inwoner van Charleroi en Ronse, 26 n. 140.

E

- EDINGEN, ENGHIEEN, prov. Henegouwen, arrond. Soignies, 27 n. 147.
 EEKLO, prov. Oost-Vlaanderen, hpl. arrond., 15. - Plaats. Commissie (voorstel), 12, 12 n. 53.
 ELAUT (Leo), 7 n. 32.
 ENGHIEEN, zie EDINGEN
 EVERBEEK, prov. Oost-Vlaanderen, arrond. Oudenaarde, heden gemeente Brakel, 28.

F

- FRANKRIJK, 5, 5 n. 19, n. 21, 11.
 FRANSSENS, dr. geneesk. te Ninove, 12 n. 53.
 FREDERIK II VAN HOHENSTAUFEN, keizer, 4 n. 14, 8.
 FRUIT (Ange), genezer te Kwaremont, 30.

G

- GENT, hpl. prov. Oost-Vlaanderen, 3, 5 n. 20, 14, 15, 15 n. 66, n. 67, 18 n. 81, 32, 33 n. 186, 38. - Collegium Medicum, 4 n. 16, 6. - Gilde van Sst.-Cosmas-en-Damianus, 4 n. 16. - Jury Médical, 7. - Plaats. Commissie, 1, 10, 16, 16 n. 74 en 77, 22, 37. - Prov. Commissie, passim. - Rijksarchief 2.
 GERAARDSBERGEN, prov. Oost-Vlaanderen, arrond. Aalst. - Plaats. Commissie (voorstel), 12, 12 n. 53, 13.
 GOSSE (Petrus-Josephus), dr. geneesk. te Ronse, 25, 25 n. 132.
 GRONINGEN, Nederland, hpl. prov. Groningen. - Collegium Medicum, 5 n. 22.
 GUINARD (Johannes-Baptista), dr. geneesk. St.-Niklaas, 35.

H

- HAARLEM, Nederland, hpl. prov. Noordholland. - Collegium Medicum, 5 n. 22.
HANTSON, stadsbediende te Ronse, 27. - (Emmanuel-Josephus), apotheker en lid Plaats. Commissie te Ronse, 25 n. 132, 26, 27. - (Franciscus-Augustinus), apotheker te Ronse, 28.
HARBAUR, inspecteur-generaal van de Geneeskundige Dienst in het Koninkrijk der Nederlanden, 39.
HAUSTRAETE (dochter van Agnes), vroedvrouw te Ronse, 24 n. 128. - (Rosalia), vroedvrouw te Ronse, 24 n. 130, 25 n. 132.
HENRIST (echtgenote), vroedvrouw te Ronse, 24 n. 128.
HOFFMANN (Joannes-Jacobus), gezondheidsofficier te Nukerke, 6 n. 29.
HOLLAND, voormalig departement van de Bataafse Republiek, 12 n. 54.
HOMBLE (A.G.), 3 n. 13.
HULEU (Agnes-Joanna), inwonerster van Geraardsbergen en Ronse, 26 n. 140. - (Ghislenus), kanunnik en secretaris van St.-Hermeskapittel te Ronse, 26 n. 140.
HULIN (Petrus-Godefridus), dr. geneesk. en voorzitter Plaats. Commissie te St.-Niklaas, 33, 34, 34 n. 191, n. 196, 35, 35 n. 199, n. 200, n. 203, 36, 36 n. 206, 40.

I

- IEPER, prov. West-Vlaanderen, hpl. arrond. 3.
IMPENS (Dominicus-Anselmus), apotheker en lid Plaats. Commissie te Aalst, 17, 18.

K

- KALKEN, prov. Oost-Vlaanderen, arrond. Dendermonde, heden gemeente Laarne, 32.
KAPRIJKE, prov. Oost-Vlaanderen, arrond. Eeklo, 12 n. 53.
KAREL V, keizer, 4.
KESTELOOT (Jacobus Ludovicus) dr. geneesk. te Gent, lid Provinciale Commissie, 12 n. 54.
KEYAERTS, dr. geneesk. te Dendermonde, 21.
KLUYSKENS (Carolus), gezondheidsofficier te St.-Gillis-Waas, 33.
KRUISHOUTEM, prov. Oost-Vlaanderen, arrond. Oudenaarde, 12 n. 53.
KWAREMONT, prov. Oost-Vlaanderen, arrond. Oudenaarde, heden gemeente Kluisbergen, 30.

L

- LAMBRECHT (Joannes-Baptista), apotheker te Oudenaarde, 6 n. 29.
LANDUYT, dr. geneesk. te Geraardsbergen, 12 n. 53.
LANGIE (echtgenote), vroedvrouw te Ronse, 24 n. 128.
LAUWERE (Joannes de), apotheker te Lokeren, 16 n. 71.
LEBBEKE, prov. Oost-Vlaanderen, arrond. Dendermonde, 21.
LEEUWARDEN, Nederland, hpl. provincie Friesland. - Collegium Medicum, 5 n. 22.
LEIDEN, Nederland, prov. Zuidholland. - Universiteit, 12 n. 54.
LEUVEN, prov. Brabant, hpl. arrond. - Plaats. Commissie, 14 n. 65. - Universiteit, 26 n. 140.
LINDEBOOM (G.A.), 5 n. 22.
LISON (echtgenote), vroedvrouw te Ronse, 24 n. 128.
LOKEREN, prov. Oost-Vlaanderen, arrond. St.-Niklaas, 16, 21, 33 n. 186. - Plaats. Commissie (voorstel), 12, 15, 16, 16 n. 71.
LOUVAU (Petrus-Joannes), heel- en vroedmeester te Lokeren, 16 n. 17, 21.
LUTENS (Frederik-Johan), dr. geneesk. en lid Plaats. Commissie te Dendermonde, 21.

M

- MEURIS (Adelaïde), inwonerster van Russeignies en Ronse, 26 n. 141.
MORREN, apotheker te Geraardsbergen, 12 n. 53.
MUYSHONDT, heel- en vroedmeester te Zelzate, 12 n. 53.

N

- NEDERLANDEN, zie NOORDELIJKE NEDERLANDEN, ZUIDELIJKE NEDERLANDEN.
 NIJMEGEN, Nederland, prov. Gelderland. - Plaats. Commissie, 36 n. 208, 38 n. 212, n. 214, 39 n. 216, 40 n. 217.
 NINOVE, prov. Oost-Vlaanderen, arrond. Aalst, 12 n. 53.
 NOORDELIJKE NEDERLANDEN, later Bataafse Republiek, grosso modo het huidige Nederland, 4, 5 n. 19, n. 22, 6 n. 28, 11, 12 n. 54, 15 n. 66, 39. - Zie ook HOLLAND.

O

- OOST-VLAANDEREN, *passim*.
 OSSIEUR (E.G.R.), 5 n. 20.
 OUDENAARDE, prov. Oost-Vlaanderen, hpl. arrond. 14, 15, 15 n. 67, n. 68, 24, 35. - Gilde van Sst.-Cosmas-en-Damianus, 4 n. 18; alias Collegium Medicum, 6. - Plaats. Commissie (voorstel), 1, 2, 12, 16, 16 n. 72, 23, 25 n. 133.

P

- PAS-DE-CALAIS, departement in Frankrijk, 29.
 PENNEMAN-HELFIN, vroedvrouw te St.-Niklaas, 35, 35 n. 200.
 POURPAIX (Louis Joseph), leurder met geneesmiddelen uit Soignies, 30.

R

- RICHARDS (P.), 2 n. 11.
 RONSE, prov. Oost-Vlaanderen, arrond. Oudenaarde, 6, 14, 15, 24, 31, 31 n. 174, 32, 37. - Plaats. Commissie, 1, 2, 11, 14, 16, 23-33, 36, 37, 40.
 ROUCÉL (Franciscus-Antonius), heel- en vroedmeester te Aalst, 17, 18.
 ROY (Paulus-Virginus) *alias* ROY-SOUDAN, apotheker te Ronse, 29, 29 n. 162, 30.
 RUBBENS (Charles-Benoit), dr. geneesk. te Lokeren, 16 n. 71, 21.
 RUSSEIGNIES, prov. Henegouwen, arrond. Doornik, heden gemeente Mont-de-l'Enclus, 26 n. 141, 31 n. 174.

S

- SAS (Geneviève), 4 n. 16, 5 n. 20, 6 n. 24, n. 27.
 SAUVEUR (Jules), 1 n. 2, 11 n. 48, 20.
 SCHAMPELAER (Pieter), dr. geneesk. te Lokeren, 16 n. 71.
 SEGHERS (Johan Cornelis), heel- en vroedmeester, lid Plaats. Commissie te St.-Niklaas, 34, 35.
 'S-GRAVENHAGE of DEN HAAG, Nederland, hpl. prov. Zuid-Holland. - Algemeen Rijksarchief, 2. - Collegium Medicum, 5 n. 22.
 SINT-GILLIS-WAAS, prov. Oost-Vlaanderen, arr. St.-Niklaas, 33.
 SINT-NIKLAAS, prov. Oost-Vlaanderen, hpl. arrond. 14, 15, 15 n. 66, n. 67, 33 n. 186, n. 187, 35. - Collegium Medicum, 6, 33. - Plaats. Commissie, 1, 2, 9, 11, 12, 16, 23, 33-36.
 SOIGNIES, prov. Henegouwen, hpl. arrond., 30.
 STRAATSBURG, Frankrijk, hpl. departement Bas-Rhin, 7 n. 31.

T

- THYMAN (Charles), heelmeester te Oudenaarde, 16 n. 72.
 T(H)YMAN (Joannes-Baptista), heelmeester te Oudenaarde, 6 n. 29, 16 n. 72, 23.
 TOURDES, leraar aan de Ecole de Médecine van Straatsburg, lid van de Jury Médical te Gent, 7 n. 31.
 TROCH (Karel), heel- en vroedmeester en lid Plaats. Commissies te Dendermonde, 21, 22 23.
 TUBICKX (Andreas), apotheker te Oudenaarde, 23.

U

UTRECHT, Nederland, hpl. prov. Utrecht. - Collegium Medicum, 5 n. 22.

V

- VAN ACKER (Philippus), inwoner van Gent, apotheker te Dendermonde, 22.
VAN ANDEL (M.A.), 5 n. 19.
VAN BUTSELE (Andries), chirurgijn te Ronse, 6.
VAN COPPENOLLE (Karel), genezer te Ronse, 30, 31.
VAN DE LAER, heel- en vroedmeester te Oudenaarde, 23.
VANDEN BROEK, genezer te Aalst, 20.
VAN DEN VELDE, eigenares van apotheek te Dendermonde, 22.
VANDER AUWERMEULEN, dr. geneesk. te Lokeren, 16 n. 71.
VAN DER BELEN (Martinus-Lambertus-Benedictus), dr. geneeskunde en voorzitter Plaats. Commissie te Aalst, 17, 18, 20.
VANDERMEERSCH (Désiré-Joseph), dr. geneesk. te Oudenaarde, 16 n. 72, 23.
VAN DER PALM (J.H.), Agent van Nationale Opvoeding van de Bataafse Republiek, 11.
VAN DER VELDE (G.C.J.), 36 n. 208, 38 n. 212, n. 214, 40 n. 217.
VANDEWIELE (L.J.), 4 n. 14, n. 15, 5 n. 23, 6 n. 25.
VAN DUYSE (Jozef), dr. geneesk. en voorzitter Plaats. Commissie te Dendermonde, 21, 21 n. 111, 22, 23, 23 n. 122, n. 123, 40.
VAN HEEKEREN (J.), dr. geneesk., secretaris van de Agent van Nationale Opvoeding van de Bataafse Republiek, 11.
VANHOLE (echtgenote), vroedvrouw te Ronse, 24 n. 128.
VAN LAAR (E.), Rijksarchivaris van de Tweede Afdeling van het Algemeen Rijksarchief, 2 n. 9.
VAN MAANEN (Florentinus-Jacobus), inspecteur-generaal van de Geneeskundige Dienst in het Koninkrijk der Nederlanden, 39.
VAN MELDERT (Petrus-Philippus), dr. geneesk. te Ronse, 25, 25 n. 132.
VAN OOTEGHEM (C.A.), dr. geneesk. en lid Plaats. Commissie te Dendermonde, 21.
VAN PUYVELDE (F.), dr. geneesk. en lid Plaats. Commissie te Aalst, 18.
VAN ROTTERDAM (Joannes-Carolus), dr. geneesk. en lid Provinciale Commissie te Gent, 20 n. 100.
VERBEKEN (Jacob), 6.
VERBERCKMOES (Petrus-Franciscus), dr. geneesk. te Dendermonde, 21.
VERDICKT (Norbertus), heel- en vroedmeester en lid Plaats. Commissie te St.-Niklaas, 33, 34.
VERHAEGEN (Judocus-Emmanuel), apotheker en lid Plaats. Commissie te St.-Niklaas, 33, 34.
VERHAVERT (Cornelis-Thomas), licentiaat in geneesk. en lid Plaats. Commissie te Dendermonde, 21.
VERKEST, dr. geneesk. te Deinze, 12 n. 53.
VERMEERSCH, dr. geneesk. te Zomergem, 12 n. 53.
VIJVENS, dr. geneesk. te Kruishoutem, 12 n. 53.
VLAANDEREN, voormalig graafschap, 6.
VLISSINGEN, Nederland, prov. Zeeland. - Collegium Medicum, 5 n. 22.
VOSS, eigenares van apotheek te Dendermonde, 22.

W

- WAUTERS (Pieter-Engelbert), dr. geneeskunde te Gent, lid Jury Médical te Gent, voorzitter Provinciale Commissie, 7 n. 31, 12, 13, 14, 31 n. 72.
WILLEMSEN, 34 n. 191.
WILMAERS, armendokter te Aalst, 20. - (Hendrik), heel- en vroedmeester en lid Plaats. Commissie te Aalst, 18.
WOODWARTH (J.), 2 n. 11.

Z

ZELZATE, prov. Oost-Vlaanderen, arrond. Eeklo, 12 n. 53.

ZOMERGEM, prov. Oost-Vlaanderen, arrond. Gent, 12 n. 53.

ZUIDELIJKE NEDERLANDEN, later Verenigde Departementen, grosso modo het huidige België, 3, 4, 11, 39.

ZUIDKERKE, Frankrijk, departement Pas-de-Calais, 29 n. 162.

EEN NIEUWE WETENSCHAP OP ZOEK NAAR EEN EIGEN IDENTITEIT : DE INDUSTRIËLE ARCHEOLOGIE

door

R. DE HERDT

1.1. Voor het eerst vermeld in het begin van de vijftiger jaren in Engeland¹ en gelanceerd in 1955², kende de industriële archeologie een gestadige opgang. Talrijke amateurs zetten zich in voor het behoud van industriële getuigen. Academici die oorspronkelijk vanop afstand de evolutie gadesloegen buigen zich meer en meer over dit boeiend en vaak nog onbetreden terrein.

In talrijke landen ontstonden verenigingen voor industriële archeologie³, en ging men zich zelfs van overheidswege voor dit onderwerp interesseren. Vooral in Engeland, maar ook elders werden musea opgericht, waarin bedreigde industriële voorwerpen werden ondergebracht⁴.

(1) De term „industrial archaeology” werd in het begin van de vijftiger jaren gebruikt door Donald Dudley, nadien hoogleraar Latijn aan de universiteit van Birmingham (K. HUDSON, *Industrial Archaeology. A new introduction*, London, 1976, p. 15).

(2) In de herfst van 1955 verscheen de term voor het eerst in druk in een artikel van Michael Rix (Universiteit van Birmingham), in *The Amateur Historian*, waarin deze opkwam voor het behoud van de talrijke interessante monumenten die nog herinnerden aan de industriële revolutie.

(3) In Engeland ontstond in 1974 de *Association for Industrial Archaeology*. In de USA kwam een *Society for Industrial Archaeology* tot stand op initiatief van het Smithsonian Institute en het daaraan verbonden National Museum of History and Technology te Washington. Andere geïndustrialiseerde landen volgden snel. In België zijn o.m. te vermelden de in 1971 opgerichte *Werkgroep voor Industriële Archeologie van de Rijksuniversiteit te Gent* (W.I.A.R.U.G.) en de in 1978 ontstane *Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie* (V.V.I.A.) en het *Centre Hennuyer d'Histoire et d'Archéologie Industrielle*. In ons land kwam de publieke belangstelling op dreef na de imposante tentoonstelling „En toen kwam de machine” te Brussel (29 november 1975 - 4 januari 1976). Er bestaat tevens een *Centrum voor Industriële Archeologie* (Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I) en een *Centrum voor Bedrijfsgeschiedenis* (UFSIA, Antwerpen). Van overheidswege is men actief in deze sektor zowel op nationaal vlak (inventarisering en klassering door de *Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg*), op het provinciaal niveau (vb. *Project Industriel Erfgoed*, Limburg) en vanuit stedelijk vlak (vb. te Gent renovatie van fabrieksgebouwen en beluiken, de oprichting van een Museum voor Industriële Archeologie en Textiel).

(4) Wereldbekend is het Ironbridge Gorge Museum met 's werelds eerste ijzeren brug, gegoten in 1779 in het nabije Coalbrookdale door Abraham Darby III, alsook met een hoogoven waar voor het eerst gietijzer werd vervaardigd met cokes in 1709, en verder een hellend vlak voor binnenschepen uit 1791, een porseleinfabriek, enz. (cfr. B. TRINDER, „*The Most Extraordinary District in the World*”. *Ironbridge and Coalbrookdale*, Londen, 1977 en N. COSSONS en H. SOWDEN, *Ironbridge. Landscape of industry*, Londen, 1978. Een ander openluchtmuseum in

- 1.2. Het belang van de industriële archeologie en haar ontwikkelingsmogelijkheden verschillen begrijpelijkerwijze van land tot land, en zelfs van gewest tot gewest. Het is duidelijk dat landen waarvan de economie in de 19de eeuw sterk op de landbouw gericht was (de gemechaniseerde landbouw behoort echter ook tot het studieveld van de industriële archeologie), heel wat minder te bieden hebben dan landen met een sterk ontwikkelde sekundaire en tertiaire sektor.

In België vindt de industrieel-archeoloog een interessant werkgebied. In het begin van de negentiende eeuw was ons land immers na Groot-Brittannië het tweede geïndustrialiseerde land ter wereld. Gent speelde bij de industrialisering zelfs een eersterangsrol. Onze stad is dan ook een waar paradijs voor industrieel-archeologen.

De in 1978 opnieuw aan het spinnen gebrachte mule-jenny, gekonstrueerd omstreeks 1810, is ongetwijfeld een der merkwaardigste stukken op industrieel-archeologisch gebied in het Gentse⁵. De dieselmotoren van Carels (huidige ACEC, Dok Noord) en de stoommachines Van den Kerchove (Coupure Links) met hun Corliss-stoomverdeling kregen internationale bekendheid. Een prachtige stoommachine die op 15 mei 1922 bij Van den Kerchove werd besteld, bevindt zich nog steeds in het gebouw van het vroegere veredelingsbedrijf Alsberghe & Van Oost (Drongensteenweg). Een aantal door Gentse constructeurs gebouwde machines (weefgetouwen, textielpers, gasmotor) bevinden zich in de kollektie van het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel, samen met een hele reeks andere machines uit spinnerij en weverij. Aan gebouwen met een industrieel archeologische waarde is er zeker geen gebrek: van de nog bestaande (of reeds verdwenen) vlas- en katoenbedrijven in de binnenstad of de periferie tot de winkelgaleries en de watertoren⁶. Talrijke industriële producten zijn te vinden in onze musea⁷.

- 1.3. Ongetwijfeld speelt in dit tijdperk van kernenergie en biochemische vervuiling bij vele industrieel-archeologen het heimwee naar het vertrouwde, goed berekenbare en omvatbare „industriële” een belang-

opbouw is het Black Country Museum te Dudley (Birmingham) en Beamish nabij Newcastle-upon-Tyne.

In België werd in 1975 te Gent besloten tot de oprichting van een Museum voor Industriële Archeologie en Textiel, dat zich in belangrijke mate richt op de Gentse textielnijverheid sinds het einde van de 18de eeuw (Zie R. DE HERDT, *Het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel te Gent*, in *Handelingen. Vijfde Nationaal Kongres voor Industriële Archeologie. Textiel. Gent, 26-27 november 1977*, Gent, 1979, p. 213-220). In het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel wordt gewerkt aan de uitbouw van een documentatiecentrum betreffende het roerend industrieel erfgoed.

(5) Cfr. R. DE HERDT, *De mule-jenny. Bondige schets van haar oorsprong, ontwikkeling en werking*, Gent, 1978.

(6) Een aantal vindt men reeds beschreven in de snelinventarissen *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Stad Gent, 4 na*, Gent 1976 en *4 nb. Oost en Zuid West*, Gent, 1979.

(7) O.m. reeksen staalboeken met textielstoffen in het Stadsarchief, in het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel en het Museum voor Sierkunst.

rijke rol. Als symbool van de door de mens volledig in de hand gehouden kracht geldt de glimmende, gesmeerd lopende stoommachine. Vooral in Engeland heerst er een echte rage voor al wat maar iets met stoom te maken heeft.

Bij vele industrieel-archeologen overheerst gelukkig de wetenschappelijke interesse. De weerslag hiervan vindt men o.a. terug in de bekende tijdschriften voor industriële archeologie zoals het Engelse *Industrial Archaeology. The Journal of the Society for Industrial Archaeology*, om vele monografieën, boeken en lokale of regionale tijdschriften niet te vermelden.

Hoe dan ook, de cultuurhistoricus van de volgende eeuw zal een flinke kluit hebben aan het fenomeen „industriële archeologie”: het ontstaan, de groei en ontwikkeling tot wetenschap en de realisaties.

- 2.1. Een belangrijk aspect in de ontwikkeling van de industriële archeologie van eenvoudig onderzoeksveld met de bedoeling de industriële monumenten te vrijwaren, tot een als volwaardig beschouwde wetenschap is een *sluitende definitie*. En daarmee gaat ook de afbakening gepaard van het „wetenschappelijk territorium” en het verkrijgen van een eigen identiteit.

De in de loop van de jaren zestig en in het begin van de zeventiger jaren geformuleerde definities poogden het onderzoeksveld van de industriële archeologie duidelijk te beperken en waren vrij gedetailleerd. De laatste jaren opteert men vaak voor een lapidaire bepaling zoals: „de industriële archeologie wordt gezien als een kulturele archeologie” of als „de studie van de materiële cultuur van de industriële periode”. In hun vaagheid — want welke betekenis schuilt er achter de termen „industriële periode”, „materiële cultuur”, „culturele archeologie”? — voldoen deze lapidaire bepalingen echter veel minder als definitie en in bepaalde gevallen kan er slechts één groot vraagteken achter geplaatst worden. De moeilijkheid ligt niet zozeer in het opstellen van een omschrijving, als wel in het vinden van een sluitende en wetenschappelijk onberispelijke bepaling, in een ondubbelzinnige terminologie, die niet enkel op theoretisch vlak voldoet maar waarheen de industrieel-archeologen zich ook in de praktijk kunnen richten.

- 2.2. Sedert het tijdstip dat Michael Rix de industriële archeologie omschreef als *recording, preserving in selected cases and interpreting the sites and structures of early industrial activity, particularly the moment of the Industrial Revolution*, poogden gelukkiglijk reeds velen zulke sluitende definitie te formuleren. Ook een aantal Belgische auteurs hebben zich met het probleem bezig gehouden⁸.

(8) In dit kader valt zeker de boeiende monografie van G. VAN DEN ABEELLEN, *De industriële Archeologie*. (Speciaal nummer van *Industrie. Verbond der Belgische Nijverheid*), Brussel, 1972 te vermelden. De auteur, adviseur-generaal bij het Ver-

In ieder geval is het positief dat enkelen van hen na enige argumentatie komen tot een eigen definitie of tot een aangepaste visie⁹. Juist door het voortdurend overdenken van de bestaande bepalingen en door het bijsturen van onnauwkeurigheden kan de industriële archeologie er geleidelijk in slagen een eigen identiteit te verwerven. De bedoeling van voorliggend artikel is enerzijds een visie te geven op de reeds geformuleerde standpunten ten behoeve van de geïnteresseerde lezer van dit tijdschrift waarin voor het eerst een artikel over industriële archeologie verschijnt. Anderzijds wordt gepoogd enkele definities in detail te ontleden en kritisch te bekijken, om aldus een bijdrage te leveren tot een betere identificering en definiëring.

- 2.3. Vooraf dient er op gewezen te worden hoe moeilijk het vaak blijkt te zijn om de industriële archeologie zo objectief mogelijk te benaderen. Dit is ongetwijfeld in de eerste plaats het gevolg van het feit dat de visies op de industriële archeologie zeer snel veranderen en men er veelal niet in slaagt een overzicht te verkrijgen van wat er recent gepubliceerd is¹⁰. Vaak is het zelfs zo dat onze industrieel-archeologen het bijzonder lastig hebben een objectief beeld op te hangen van hetgeen in het

bond van de Belgische Ondernemingen, wordt algemeen aangezien als degene die de industriële archeologie in België introduceerde. Verder R. BAETENS, *Krachtlijnen voor de studie van de industriële archeologie. Mededelingen van het Centrum voor bedrijfsgeschiedenis*, nr. 3. Overdruk uit: *Kontakt. Vereniging Vlaamse Archeologen*, XVIII, (1974), p. 40-46. ID., *Een onderzoek naar het beoefenen van de industriële archeologie in België*, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 92, 1977, p. 69-80. H. BALTHAZAR, *Industriële archeologen bestaan niet: definities en realisaties*, in *Industriële Archeologie in Limburg*, (s.l., s.d.) (referaat naar aanleiding van de Culturele Dag die op 27-11-1976 werd georganiseerd in het Gallo Romeins Museum in Tongeren), J.C. BAUDET, *Note sur le statut épistémologique de l'archéologie industrielle*, in *Technologia Bruxellensis*, 1979, 2, (1), p. 9-17. M. BRUWIER: *In het zog van Engeland: het begin van de industriële archeologie in België* (Overdruk, s.l., s.d.). A. LINTERS, *Industriële Archeologie: definities en bemerkingen*, in *Bouwkundig erfgoed in Vlaanderen M75 + Berichtenblad*, nr. 32, (1977), p. 1-41. E. STOLS, *Industriële archeologie of een weg naar de geschiedenis van de levenswijze in een industriële maatschappij*, in *DIGO*, 1 en 2, p. 33-49 en 100-109. A. THIJS, *Industrial Archaeology as a Branch of the Study of the History of Material Culture, Some Theoretical and Methodological Considerations*, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1975, p. 145-156 en ID., *De industriële archeologie en de volkskunde*, in *Oostvlaamse Zanten*, LIV, (1979), 1, p. 17-27.

(9) O.m. R. BAETENS, *Krachtlijnen...* en A. THIJS, *Industrial Archaeology as a Branch...* en ID., *De industriële archeologie en de volkskunde*. Ook J.C. BAUDET, *Note...*, en J.P. DUCASTELLE, *L'archéologie industrielle en Belgique*, (*Actes du colloque „Centenaire de la Société d'archéologie de Nivelles" 1977*).

(10) Door de uitbouw van zijn bibliotheek tot een soort documentatiecentrum zou het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel te Gent daaraan iets kunnen veranderen. Elke geïnteresseerde die een bijdrage of artikel publiceert over of in verband met de industriële archeologie, met vroegere industrieën, materiële cultuur, enz. kan de referenties of zo mogelijk zelfs een overdruk aan het M.I.A.T. doorspelen. Op eenvoudige aanvraag zal hij dan op de hoogte gehouden worden van de laatste verschenen artikelen en deze in het M.I.A.T. kunnen raadplegen. Adres: M.I.A.T., Abrahamstraat 13, 9000 Gent.

buitenland gaande is. Een voorbeeld hiervan vindt men bij de auteurs R. BAETENS en A. LINTERS. De eerste beweert in 1977 dat de meeste gezaghebbende stemmen in Groot-Brittannië zich uitspreken ten gunste van een formulering die totaal los staat van de industriële revolutie¹¹. Nauwelijks enkele maanden later vermeldt de tweede dat de idee van de periodische en totaliteitsaanpak meer en meer veld wint op internationaal gebied, dus juist het tegenovergestelde¹².

Gelijkaardige barensweeën schijnt „de industriële archeologie in Vlaanderen” te hebben¹³. In het overzicht *Industrial Archaeology in Flanders: some considerations* vindt A. LINTERS het niet nodig het artikel R. BAETENS, *Een onderzoek naar het beoefenen van de industriële archeologie in België*, te citeren. Bovendien wordt het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel, het enige in Vlaanderen dat zich specifiek met industriële archeologie bezighoudt, en dat reeds op dat ogenblik een honderdtwintig interessante machines en toestellen van de slopershamer redde, niet eens vermeld. Aan het buitenland wordt aldus een onvolledig en daardoor ook een totaal vertekend beeld gegeven over de werking van de industriële archeologie in onze streken.

- 3.1. Bij het geven van een definitie van de industriële archeologie stelt zich eerst en vooral het probleem van de afbakening in de tijd. De reeds hoger geciteerde definitie van Michael Rix bleek reeds zeer snel niet meer op te gaan. Talrijke studies over „industriële getuigen” die niet zo dadelijk konden ondergebracht worden in de periode aangeduid met de term „industriële revolutie” schenen de noodzaak in te houden deze tijdsbeperving ongedaan te maken¹⁴.

Kenneth Hudson, van de universiteit van Bristol en een tijdlang BBC-korrespondent voor de industrie in West-Engeland, kwam reeds in 1963 totaal los van de „industriële revolutie” van Rix, in een boek waarin voor het eerst de industriële archeologie vanuit een wetenschappelijk verantwoorde achtergrond werd benaderd. Hudson ziet de industriële archeologie als het ontdekken, registreren en de studie van

(11) R. BAETENS, *Een onderzoek...*, p. 70.

(12) A. LINTERS, *Industriële Archeologie. Definities en bemerkingsen*, p. 31.

(13) ID., *Industrial Archaeology in Flanders: some considerations*. Gepolykoperde tekst (uitgegeven in 1978).

(14) Cfr. o.m. SUSSKIND (Ch.), *Techniek en samenleving*, Utrecht-Antwerpen, 1976, p. 12, 29.

De term „industriële revolutie” is dubbelzinnig. Veelal wordt daarom een onderscheid gemaakt tussen een „eerste” en een „tweede” industriële revolutie. Gedurende de eerste industriële revolutie in Engeland waren de technische uitvindingen het gevolg van proefondervindelijk onderzoek zonder wetenschappelijke achtergrond. Ze werd gekarakteriseerd door het gebruik van machines in plaats van de spierkracht van mens en dier. De fabrikanten waren zelf nauw bij de productie betrokken.

Tijdens de tweede industriële revolutie gingen techniek en de wetenschap een veel grotere rol spelen bij de industriële productie en er gebeurde een scheiding tussen het bezit en het beheer van de ondernemingen (door managers).

de fysische overblijfselen van vroegere industrieën en communicatiemiddelen¹⁵.

Even belangrijk is de visie van R.A. Buchanan, directeur van het *Centre for the Study of the History of Technology* (Bath)¹⁶. Buchanan komt, althans theoretisch, totaal los te staan van elke tijdslijm. Hij maakt bovendien de binding tussen enerzijds de geschiedenis van de techniek en anderzijds de sociale en economische ontwikkeling van de maatschappij¹⁷.

Uit de inhoud van zijn werk blijkt nochtans dat hij zich hoofdzakelijk tot de industriële periode beperkt.

Arthur Raistrick van de Bradford University neemt een veel logischer houding aan door ook in de praktijk de industriële archeologie niet te beperken tot de industriële periode. De industriële archeologie wordt hier overigens in belangrijke mate gelijkgesteld met de archeologie van de industrie¹⁸.

- 3.2. Enkele industrieel-archeologen uit Antwerpen pleiten in navolging van Raistrick er eveneens voor dat de industriële archeologie een zo ruim mogelijke periode zou bestuderen, ten einde de long run bewegingen te kunnen volgen¹⁹. Het is inderdaad zo dat ook vóór de industriële revolutie zich belangrijke vernieuwingen hebben voorgedaan in de industriële productie. Deze vernieuwingen slaagden er niet in, aldus A. Thijs, assistent bij het *Centrum voor Bedrijfs-geschiedenis te Antwerpen*, de hegemonie van de landbouw in het geheel van de economie te doorbreken²⁰. Toch brachten ze vaak belangrijke verschuivingen teweeg op economisch, sociaal en mentaal vlak. Het onderzoeken van deze veranderingen kan ons natuurlijk enorm veel leren over de

(15) K. HUDSON, *Industrial Archaeology*, Londen, 1963 en ID., *Industrial Archaeology. A new introduction*, Londen, 1976, p. 21: *industrial archaeology is the discovery, recording and study of the physical remains of yesterday's industries and communications*.

(16) In dit centrum wordt het *National Record of Industrial Monuments*, een nationale inventaris voor alle industriële monumenten in Engeland bijgehouden. Een poging om in België een gelijkaardige inventaris te laten opmaken door het *Centrum voor Industriële Archeologie* mislukte. De bekende Amerikaanse auteur Th. A. SANDE, *Industrial Archaeology. A New Look at the American Heritage* sluit in zijn visie aan bij Buchanan.

(17) R. A. BUCHANAN, *Industrial Archaeology in Britain*, Harmondsworth, 1974, p. 20: *industrial archaeology is a field of study concerned with investigating, surveying, recording and, in some cases, with preserving industrial monuments. It aims, moreover, at assessing the significance of these monuments in the context of social and technological history. For the purposes of this definition, an 'industrial monument' is any relic of an obsolete phase of an industry or transport system, ranging from a Neolithic flint mine to a newly obsolete aircraft or electronic computer. In practice, however, it is useful to confine attention to monuments of the last two hundred years or so...*

(18) A. RAISTRICK, *Industrial Archaeology. An Historical Survey*, Frogmore, 1973, p. 1-13. Dit boek wordt door R. BAETENS, *Een onderzoek...*, p. 2 als het meest waardevolle boek in de industriële archeologie beschouwd. H. Balthazar vermeldt echter deze auteur niet in zijn overzicht *Industriële archeologen bestaan niet*.

(19) R. BAETENS, *Een onderzoek...* p. 2.

(20) A. THIJS, *Industriële Archeologie en Volkskunde*, p. 18.

wetmatigheden van de menselijke gedragingen als reactie op zulke innovaties. In hoeverre, kan men zich afvragen, is het bovendien mogelijk de draagwijdte te vatten van de veranderingen die de industriële revolutie kenmerken, wanneer men geen duidelijke kijk heeft op de produktiemethode, industriële bedrijfsinstallaties, werktuigen e.d. uit de voorgaande periodes.

- 3.3. Deze opwerpen tegen een industriële archeologie die zich zou beperken tot de „industriële periode” bevatten veel waarheid. Toch moeten er bij de bewijsvoering en de konklusies van de auteur enkele vraagtekens geplaatst worden.

Het is zeer zeker juist dat men om de volle betekenis van bijvoorbeeld de produktiemethodes na de industriële revolutie te vatten een kijk moet hebben op de produktiemethodes vóór de industriële revolutie. Dit betekent echter niet noodzakelijk dat ze het voorwerp moeten uitmaken van één studieveld. A. Thijs beweert overigens zelf dat de innovaties vóór de industriële revolutie niet in staat waren de suprematie van de landbouw te doorbreken. De industriële archeologie heeft juist als eerste taak die innovaties (en hun gevolgen) te bestuderen die het wel mogelijk maakten dat de hegemonie van de landbouw werd doorbroken. Het betreft hier geen accentverschuivingen, maar een werkelijke, weliswaar trage, revolutie die hand in hand met een aantal politieke en ideologische gebeurtenissen (Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring; Verklaring van de rechten van de mens, enz.) een totaal nieuwe maatschappij zou creëren. De gevolgen van deze „industriële” revolutie hadden zulke enorme impact op deze nieuwe maatschappij die ontstond, dat men ze gewoonweg „industriële maatschappij” heeft genoemd.

De bekende Neil Cossons, eerste directeur van het befaamde Ironbridge Gorge Museum, is eveneens gewonnen voor de periodische visie van de industriële archeologie. Voor hem is de industriële archeologie eenvoudigweg het onderzoek en de analyse van de fysische overblijfselen van de industriële revolutie²¹. Cossons legt bovendien de nadruk op het landschap en de manier van leven die door de industriële revolutie een totale wijziging ondergingen. Hierdoor maakt hij de verbinding met de ekologie en met de sociale en kulturele aspecten van de industriële archeologie²².

- 4.1. Vrij recent werd op het Third International Conference on the Conservation of Industrial Monuments (T.I.C.C.I.M), dat van 30 mei

(21) N. COSSONS, *The BP Book of Industrial Archaeology*, Londen, 1975, p. 15: *In simple terms it is the examination and analysis of the physical remains of the Industrial Revolution period* en p. 17: *The Industrial Revolution created a new economy, a new landscape, a new way of life.*

(22) Vandaar begrijpt men dat F. BAUDET, *Note sur le statut épistémologique de l'archéologie industrielle*, p. 15 zich afvraagt of de industriële archeologie nu een hulpwetenschap van de geschiedenis of een hulpwetenschap van de ekologie is.

tot 5 juni 1978 in Zweden werd gehouden, de industriële archeologie gezien als een consistent wetenschappelijk werkterrein dat de materiële infrastructuur der industriële periode in zijn zeer brede realisaties en zijn maatschappelijke kontekst omvat en dat een totaliteit vertoont wat betreft het onderwerp (de totale vroegere industriële maatschappij), wat betreft bronnen en heuristiek, wat betreft methoden en aanpak²³. De Vlaamse Vereniging voor Industriële archeologie neemt een daarop gelijkkluidend standpunt in. Ze ziet de industriële archeologie als „de studie van de materiële cultuur der industriële periode”²⁴. Bij beide visies worden nu enkele notities gemaakt.

- 4.2. Vooreerst werd er reeds in 1974 door de „Antwerpse school”²⁵, op gewezen dat de industriële archeologie thuishoort in de geschiedenis van de materiële cultuur²⁶.

Daardoor wordt er aansluiting gevonden met de Oostbloklanden, voornamelijk Polen, waar de geschiedenis van de materiële cultuur reeds zeer lang wordt beoefend.

De moeilijkheid wordt nu gevormd door het feit dat de term „materiële cultuur” op een drievoudige manier kan geïnterpreteerd worden, zodat de termen „materiële cultuur” en daarmee ook „materiële infrastructuur” in de hogergeciteerde bepalingen ongedefinieerd blijven. Een eerste betekenis, waarnaar de „Antwerpse school” verwijst, vindt men terug bij de Poolse onderzoekers: *l'objet des études d'histoire de la culture est matériel, défini par les éléments même du processus de production et de reproduction des biens matériels, au cours des divers étapes de la fabrication de ces éléments*²⁷, dus (trouw aan het historisch materialisme) van alles wat maar enigszins met de

(23) Verslag door A. Linters, *Third international conference on the conservation of industrial monuments. Eerste resultaten*, in *Technologia Bruxellensis*, p. 48. Het summier verslag vermeldt niet door welke argumenten de „long run industrieel archeologen” konden overgehaald worden deze periodische visie te aanvaarden.

(24) *VVA Berichten*, nr. 1, (zomer 1978), p. 2.

(25) Met de „Antwerpse school” wordt het *Centrum voor Bedrijfs geschiedenis*, (U.F.S.I.A.) bedoeld.

R. Baetens, *Krachtenlijnen...*, p. 43; A. Thijs, *Industriële Archeologie of de Geschiedenis van de Materiële Cultuur? Ervaringen bij de studie van oude Antwerpse pakhuizen*, in *Centrum voor Industriële Archeologie*, 1, (1975); ID., *Industrial Archaeology as a Branch of the study of the history of material culture, some theoretical and methodological considerations*, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, IV, 1975, p. 148.

(26) Zie ook A. PAULINYI, *Industriearchäologie oder Geschichte der materiellen Kultur*, in *SICCIM. II Internationaler Kongress für die Erhaltung technische Denkmäler. Verhandlungen*, Bochum, 1978, p. 151-160.

(27) Bepaling volgens H. Dunajewski, weergegeven door T. WASOWICZ in *L'histoire de la culture matérielle en Pologne. Dix ans de recherches; un bilan. Vie matérielle et comportements biologiques. Bulletin nr. 4*, in *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, 1962, 17, nr. 1, p. 76. Sinds 1953 verschijnt in Polen de *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. Zie hierover ook Akos PAULINYI, *Industriearchäologie. Neue Aspekte der Wirtschafts- und Technikgeschichte*, (*Gesellschaft für Westfälische Wirtschaftsgeschichte e.v.*, 19), Dortmund, 197, p. 19. In Frankrijk kreeg de term „materiële cultuur” vooral bekendheid door het tijdschrift *Annales. Economies, Sociétés, Civilisation*.

produktie van materiële goederen verband houdt.

De tweede betekenis sluit hierbij aan, maar legt het accent op het dagelijks leven en de dagelijkse gebruiksvoorwerpen: voeding, levensstandaard, kleding, huisvesting. Deze visie wordt verdedigd door F. Braudel²⁸. Noch in Polen, noch in Frankrijk wordt de „materiële cultuur” beperkt tot een bepaalde periode.

De derde betekenis is veel minder gebonden aan de historisch-materialistische denkwijze, zodat de term een veel bredere inhoud heeft dan enkel de „productievormen”. Ze bevat alle materiële vormen van de beschavings(kultuur) van een samenleving. Eenzelfde betekenis vindt men o.a. ook terug in de archeologie en omvat alle overblijfselen (beschavingsresten) van de maatschappij²⁹. Deze kunnen bestudeerd worden totaal los van het idee „productievorm”. Hieronder vallen, om dit slechts door een voorbeeld te verduidelijken, de materiële uitingen van religieuze gevoelens zoals ex-voto's, kruisbeelden, kappelletjes, of kentekens (bv. wapenschilden) om zich te onderscheiden van andere groepen of entiteiten. Wanneer men echter de negentiende eeuw tot studieveld neemt dan behoren tot de materiële cultuur in deze derde betekenis ook allerlei gebouwen (scholen, kerkgebouwen, musea, theaters, ziekenhuizen, fabrieken) met het volledig roerend goed erin aanwezig. Slechts een klein aantal van deze gebouwen, o.m. de fabrieksgebouwen met hun inboedel behoren tot het traditionele studieveld van de industriële archeologie.

- 4.3. In de door de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie voo-
opgestelde bepaling is het niet duidelijk welke betekenis aan de
term „materiële cultuur” wordt gegeven en kan men dus alle kanten
op. De definitie voldoet derhalve geenszins.

Ook de bepaling van het T.I.C.C.I.M. is erg onduidelijk, en daarom
voor discussies vatbaar. Er wordt gestipuleerd dat de „industriële
archeologie” de totale vroegere industriële maatschappij omvat en
dat „de materiële infrastructuur der industriële periode in zijn zeer
brede realisaties” tot het werkterrein van de industrieel-archeoloog
behoort. Er dient duidelijk gerealiseerd te worden dat deze definitie
niet specifiek spreekt over de materiële infrastructuur die typerend
of relevant is voor de industriële periode.

In ieder geval zijn de begrippen „industriële maatschappij” en mijn
inziens ook „materiële infrastructuur der industriële periode in zijn
zeer brede realisaties” veel ruimer dan het begrip „materiële cultuur”
in de historisch-materialistische versie.

Beide begrippen sluiten eerder aan bij de algemene visie (derde
betekenis) van de „materiële cultuur”. Immers onder industriële maat-
schappij wordt verstaan die maatschappij waarop de industrialisatie

(28) F. BRAUDEL, *Civilisation matérielle et capitalisme (XVe-XVIIIe siècle)*,
dl. 1, Parijs, 1967.

(29) S.J. DE LAET, *Prehistorische Kulturen in het Zuiden der Lage Landen*,
Wetteren, 1974, p. 9.

haar stempel drukte³⁰. Dit houdt echter niet noodzakelijk in dat alle materiële getuigen, ontstaan in zulke maatschappij, louter produkten zijn van de industrialisatie. Vele ontstonden nog vanuit louter ambachtelijke visie³¹. Andere door de mens opgerichte getuigenissen (scholen, kerken, vergaderzalen, toestellen, sportinfrastructuur enz.) bevatten slechts een klein aantal aspecten die als industrieel-archeologisch bestempeld kunnen worden en in hun essentie hebben ze niets met het begrip „industrie” te maken.

Meestal is het zelfs zo dat de materiële (en funktionele) vorm ervan bepaald wordt door elementen die totaal vreemd zijn aan het woord „industrie” of „industriële archeologie”, nl. door traditie, inventiviteit van architect of ondernemer, enz. De „industriële” elementen (giet-ijzer, beton, industriële baksteen, enz.) worden slechts gebruikt om die gewenste vorm te verkrijgen.

Deze realisaties, gebouwen en objecten uit deze industriële maatschappij worden overigens als dusdanig in de praktijk niet door de industrieel-archeologen bestudeerd als zij geen opvallende elementen bevatten die op industrialisatie wijzen. Veelal behoren ze tot het terrein van de volkskunde of de heemkunde, de architectuurgeschiedenis, cultuurgeschiedenis, enz.³². Men kan zich trouwens de vraag stellen of de infrastructuur van bijvoorbeeld onderwijs (scholen) en religie (bedehuizen) en zelfs van het ontspanningsleven (zwembaden) en cultureel leven (musea, theater) ook al bevatten ze industrieel-archeologische aspecten (vb. de ijzerkonstruktie in bepaalde kerken), wel tot het specifieke terrein van de industrieel-archeoloog behoren³³. De vraag betreft begrijpelijk niet de industrieel-archeologische aspecten, maar geldt voor de totaal-functie van de gebouwen en objecten³⁴.

(30) Voor de bepaling van industrialisatie, zie verder.

(31) Hier kan op gewezen worden dat de industriële ontwikkeling na de zogenoemde industriële revolutie (op zichzelf reeds een misleidend begrip, omdat er geen sprake was van een *plotsse* verandering) slechts zeer langzaam op gang kwam en de nieuwe technieken eerst op relatief lange termijn gevolgen hadden voor de wijze van produceren. Het duurde vaak zeer lang voordat de industriële produktie het gewonnen had op de huisnijverheid en de ambachtelijke bedrijvigheid. Denkt men slechts aan de verwerking van vlas tot vezel en uiteindelijk tot linnen, of aan het handvormen van stenen en het bakken ervan in veldovens.

Cfr. F.L. VAN HOLTHOON, *Mensen in Europa. Ontwerp voor een sociale geschiedenis van Europa na 1750*, Alphen aan de Rijn, 1977, p. 53.

(32) Het betreft hier een gebied waar de industriële archeologie raakt aan andere takken van de materiële cultuur, o.m. de volkskunde.

A. Thijs, *De industriële archeologie en de volkskunde*, p. 24-26. De volkskundige bestudeert de huidige traditionele gemeenschapskultuur.

(33) E. STOLS wijst in zijn merkwaardig en goed gedocumenteerd artikel op de industrialisatie van het ontspanningsleven (E. STOLS, *Industriële archeologie of een weg naar de geschiedenis van de levenswijze in een industriële maatschappij*, in *DIGO*, nr. 2, p. 108-109).

(34) Zo is het onmiskenbaar dat de ijzerkonstrukties in de St.-Annakerk (1869) op het Jacob Van Arteveldeplein te Gent tot het domein van de industriële archeologie behoren. Zie o.a. ook het hoofdstuk *recreation industry* in J.P.M. PANNELL, *The Techniques of Industrial Archaeology*, Newton Abbot, 1974.

- 4.4. De T.I.C.C.I.M.-definitie volgend komt men tot de volgende dualiteit: ofwel aanvaardt men dat de industriële archeologie zich bezighoudt met de materiële infrastructuur die relevant is voor de industriële periode en dan dient de T.I.C.C.I.M.-definitie in dit opzicht aangepast te worden, ofwel aanvaardt men de T.I.C.C.I.M.-definitie zoals ze wordt weergegeven, maar dan komt men tot andere tegenstrijdigheden.

Immers de T.I.C.C.I.M.-definitie omvat nog een verduidelijking, nl. de industriële archeologie bestudeert „de relikten zowel van de sekundaire, de tertiaire, doch eveneens van de geïndustrialiseerde primaire sektor”. Dus de relikten van de niet-geïndustrialiseerde primaire sektor (vb. een op ambachtelijke leest opgerichte hoeve) zouden dan niet tot het onderwerp van de industriële archeologie behoren, hetgeen in tegenspraak is met het feit dat de industriële archeologie zich bezighoudt met de (totale) materiële infrastructuur der industriële periode.

Men moet zich voor ogen houden dat een reeds eeuwenlange toegepaste ambachtelijke bedrijvigheid tijdens de industriële periode geheel of gedeeltelijk kan geïndustrialiseerd worden, maar dit niet noodzakelijk doet. De fysische getuigen ervan behoren in ieder geval tot de „materiële infrastructuur der industriële periode” en het ambacht zal dus, ook al vertonen de relikten nog geen tekenen van industrialisatie, volgens de T.I.C.C.I.M.-definitie bestudeerd worden door de industriële archeologie. Gelijkaardige relikten uit de periode vóór de industriële revolutie (en die dus niet behoren tot de industriële periode) vallen echter volgens de T.I.C.C.I.M.-definitie niet meer onder het onderzoeksveld van de industrieel-archeoloog.

Er wordt hier een totaal kunstmatige cesuur getrokken die niet zomaar te verantwoorden is en die overigens duidelijk in de kaart speelt van de „long run-industrieel-archeologen”.

- 4.5. Het gebruik van de termen „industriële periode” en „industriële revolutie” in een definitie houdt bovendien een aantal moeilijk te omzeilen klippen in. Want onmiddellijk rijzen vragen en discussiepunten over aanvangs- en einddatum, indeling, alsook omtrent het probleem of vele (en welke?) landen een „industriële revolutie” en een „industriële periode” kenden of kennen.

Wellicht bestaat er, ondanks het werk van J. GIMPEL³⁵, een zekere overeenstemming dat „de” industriële revolutie gestart is in het Engeland van de 18de eeuw. Een overeenkomst wat betreft de einddatum zal veel moeilijker te bereiken zijn.

- 4.6. Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat de werkdefinitie van het T.I.C.C.I.M. verscheidene minder plausibele elementen bevat. Positief in deze bepaling is dat wanneer men aanvaardt dat de industriële archeologie de studie is van de materiële infrastructuur van

(35) J. GIMPEL, *La révolution industrielle du Moyen Age*, Parijs, 1975.

de industriële periode het niet meer noodzakelijk is dat men zou vertrekken van een bestaand materieel monument of voorwerp zoals het voorheen in de industriële archeologie vaak gebruikelijk was. Maar ook een niet meer bestaand industrieel monument of voorwerp kan bestudeerd worden aan de hand van documenten of ikonografisch bronnenmateriaal³⁶.

Relevant in deze inhoudelijke bepaling van de industriële archeologie is ook het feit dat gewezen wordt op een totaliteit van bronnen en heuristiek: materiële relikten, historische bronnen en mondelinge overleveringen.

Vooraf met dit laatste, waarvoor gelukkiglijk meer en meer belangstelling bestaat, wordt veel te weinig rekening gehouden³⁷. Het belang ervan werd en wordt vaak onderschat. Om op de hoogte te geraken van de juiste produktietechniek (in sommige gevallen produktiegeheimen) is een interview met iemand die jarenlang in het vak zit vaak de enige oplossing³⁸.

- 4.7. Bemoeiend in bovenstaande bepaling is eveneens de totaliteit wat de methode aangaat: zowel de historische en archeologische methode komen in combinatie met elkaar in aanmerking. Expliciet wordt dus gesteld dat de industriële archeologie zich niet beperkt tot de „archeologische” werkwijze. Dit dan in tegenstelling met de opvatting van degenen die de industriële archeologie zagen als de „archeologie van de industrie”³⁹.

- 5.1. Een opmerkelijke gebeurtenis tijdens de reeds hoger vermelde conferentie in Zweden was de oprichting van een *International Committee for the Conservation of Industrial Heritage* (I.C.C.I.H.).

Door te bepalen welk het werkterrein is van „industriële erfgoed” en door te specificeren wat onder „industriële (industrialisatie)” verstaan

(36) A. THIJS, *De industriële archeologie en de volkskunde*, p. 20 besluit daaruit dat de benaderingswijze van de beoefenaren van de geschiedenis van de „materiële cultuur” door haar aanpak vollediger blijkt te zijn dan de industriële archeologie (van vóór het T.I.C.C.I.M.).

(37) De betekenis van de mondelinge overlevering komt bijvoorbeeld niet aan bod in de katalogus *En toen kwam de machine. Ontmoeting met de Industriële Archeologie*, Brussel, 1975.

(38) Het belang van de „oral history” werd reeds van bij zijn ontstaan ingezien door het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel te Gent. Hier loopt dan ook een project waarbij oude textielarbeiders en -arbeidsters geïnterviewd worden over hun vroegere werk- en levensomstandigheden.

(39) Cfr. J. MERTENS, *Industriële Archeologie en Opgravingen*, in *En toen kwam de machine. Ontmoeting met de Industriële Archeologie*, Brussel, 1975, p. 26-35.

Ook volgens R. BAETENS, *Krachtlijnen...*, steunt de industriële archeologie zich in hoofdzaak op de archeologische methodes. In het artikel ID., *Topologie van de bronnen voor de studie van de Industriële Archeologie van de haven (Mededelingen van het Centrum voor Bedrijfs-geschiedenis, nr. 4)*, Antwerpen, 1975, p. 5-13, vestigt hij nochtans uitvoerig de aandacht op de archiefbronnen en uitgegeven ambachtelijke stukken, de verhalen en publicistische bronnen.

wordt, slaagde het I.C.C.I.H. er in een aantal voor meerdere interpretaties vatbare of misleidende woorden of termen zoals „archeologie”, „industriële periode”, „materiële cultuur” te ontwijken. Vooreerst wordt gesteld dat de studie van het industrieel erfgoed betrekking heeft op die periode in de geschiedenis, welke gekenmerkt wordt door industrialisatie.

Industrialisatie betekent het begin van een fundamentele wijziging in de structuur van de economie, en een fundamenteel verlaten van de landbouw als spits-sektor; de nadruk ligt op de industriële en mechanische vooruitgang door uitvindingen op het vlak der produktietechnieken, de nadruk ligt eveneens op een mechanisering van de procédés per nijverheidstak, hetgeen leidt tot massaproductie. Deze massa-productie geschiedt steeds op basis van uitgebreide installaties, aangedreven door andere bronnen van drijfkracht dan deze in het menselijk gestel.

Onder de term „industrieel erfgoed” wordt verstaan :

1. alle onroerende goederen (landschappen, sites en gebouwen) en alle roerende goederen (outillage, machines, onderdelen en uitrustingsstukken) welke een getuige vormen van de industriële activiteiten van economisch gevorderde of van zich ontwikkelende maatschappijen; deze goederen omvatten eveneens alle vormen van energie, van grondstoffen, werkplaatsen, huisvesting, transportvoorzieningen en daarmee verbonden machines.

2. alle geschreven, ikonografische en andere dokumenten en gegevens welke betrekking hebben op de industriële activiteiten; gelijkaardige dokumenten betreffende industriële sites, structuren en uitrustingen; alle gelijkaardige dokumenten welke betrekking hebben op de aanschaf of de konstruktie ervan; alle technische, juridische, administratieve en andere teksten welke betrekking hebben op het industrieel patrimonium.

3. de industriële produkten, in de mate dat zij essentieel zijn voor het begrijpen van de activiteiten⁴⁰.

Deze preambule waaruit bovenstaande tekst werd overgenomen vermeldt nog bijzonderheden in verband met research, archeologisch onderzoek, inventarisatie, dokumentatie, konservatie, presentatie en interpretatie. En alhoewel niet iedereen zich met alle bijzonderheden akkoord zal kunnen verklaren en er nog heel wat zwakke punten zijn, toch heeft men de algemene indruk dat belangrijke gedeelten van deze visie op het „industrieel erfgoed” ons met één stap vijf jaar vooruit brengen.

(40) I.C.C.I.H. - preambule : *De Studie van het Industrieel Erfgoed*. (Uitg. Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg, 28 juni 1978, officieuze vertaling) en A. LINTERS, *Third international conference...* p. 49.

- 5.2. Stel dat men de industriële archeologie definieert als „studie van het industrieel erfgoed”⁴¹, met op de achtergrond de bovenstaande bepalingen van „industrieel erfgoed” en van „industrialisatie”, dan krijgt men een veel eenvoudiger en mijns inziens wetenschappelijk meer verantwoorde definiëring van industriële archeologie dan de T.I.C.C.-I.M.-definitie.

Toch is het nog nodig enkele bedenkingen te formuleren :

1. De huisarbeid, de ambachtelijke of agrarisch ambachtelijke bedrijvigheid (voor zover deze nog industrieel karakter vertonen) behoren om logisch te zijn met de bepaling van „industrialisatie” niet tot de studie van het industrieel erfgoed (anders vervalt men in dezelfde euvels als de T.I.C.C.I.M.-definitie).

Zij behoren echter wel tot de studie van de materiële cultuur (welke ook de betekenis zij die eraan wordt gegeven) welke alleszins een ruimer onderwerp omvat.

2. Verscheidene onderwerpen die tot heden toe automatisch tot de industriële archeologie werden gerekend, zullen dit voortaan niet noodzakelijk meer zijn. De „ambachtelijke” watermolen valt aldus buiten het terrein van de industriële archeologie. De „industriële” watermolen (vooral in Engeland werd de watermolen tot omstreeks 1850 nog gebruikt om machines in fabrieken aan te drijven) valt echter binnen het terrein van het „industrieel erfgoed”, en kan dus door de industriële archeologie bestudeerd worden.

3. Toch dient men nog een aantal normen en criteria vast te leggen, aan de hand van welke zou kunnen bepaald en verantwoord worden welke randgebieden (o.a. de „sociale infrastructuur”) wel en welke niet tot het industrieel erfgoed behoren.

4. Naast de industriële archeologie zien we, al naargelang de noodwendigheden (het verdwijnen van gebouwen en materiaal) eveneens andere sectoren van de maatschappij onderzocht worden volgens de methodes die bij de industriële archeologie ingang vonden. Dus niet enkel een beschrijvende of archeologische manier, maar een combinatie van methodes gebruikt bij het geschiedenisonderzoek en bij de archeologie en tegelijkertijd een inventarisering en (of poging tot) conservering.

Hier denken we meer bepaald aan het „kultureel” erfgoed, zoals scholen, musea, theaters, kiosken, enz. Ook dit erfgoed, zo belangrijk om de volksontvoogding in Vlaanderen te begrijpen, wordt meer en meer bedreigd. Wat gebeurt er heden ten dage met de talrijke kleine parochiescholen, vrije bibliotheken, patronaats- en gildezalen, waarlangs in belangrijke mate de eerste volksontwikkeling in onze landelijke dorpen geschiedde?

(41) De preambule vermeldt tevens dat de industriële archeologie het hele onderzoeksveld van het industrieel erfgoed omvat.

Wie herinnert zich nog het oude Antwerps jeugdtheater (gesloten in 1958) aan het Kipdorp? De poesjenellekelder aan het Antwerpse Vleeshuis werd gelukkig bewaard. De Gentse dierentuin verdween echter reeds in 1904. Wat met feestpaleizen, hippodrooms, wintercirkussen? Behoren de oubollige natuurhistorische musea te Doornik en te Brussel eveneens niet tot onze cultuur en zijn ze niet belangrijk om deze te begrijpen?

Onlangs moest te Gent een vrij uniek lichtorgel (konstruktie A(drien) D(e) B(acker), Zaventem) uit het Nederlands Toneel Gent de plaats ruimen voor een ultramodern type⁴². Evenals de industriële archeologie zou de studie van het „kultureel” erfgoed inhoudelijk en niet periodisch kunnen bepaald worden.

Ons dunkt het dat deze studie van het „kultureel” erfgoed zich voornamelijk kan richten tot de periode vanaf het einde van de negentiende eeuw en op de twintigste eeuw (alleen reeds het aantal personen dat in deze sektor tewerkgesteld wordt of waarop deze sektor is gericht kan als één van de waardemeters gelden voor het belang van deze sektor). In ieder geval zal deze studie van het „kultureel” erfgoed zeer nauw aansluiten bij de mentaliteitsgeschiedenis, daar dit erfgoed in belangrijke mate — denkt men maar aan het toneel — een rol heeft gespeeld bij het bepalen van het kollektieve mentale gedrag⁴³.

5. Besluitend kan men stellen dat de door het T.I.C.C.I.M. voorgedhouden internationaal aanvaarde werkdefinitie van de industriële archeologie alleen reeds doordat ze internationaal werd aanvaard een belangrijke verrijking betekent. Dit neemt niet weg dat deze definitie erg defektief is, vooral omdat de bij de definiëring gebruikte termen te vaag blijven of dubbelzinnig zijn. Hetzelfde kan gezegd van de bepaling die gebruikt wordt door de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie. Bovendien zijn in beide gevallen de gebruikte definities te ruim opgevat.

De industrieel-archeologen moeten er naar streven de terminologie in de door hen gebruikte definities zo nauwkeurig mogelijk te omschrijven, zodat deze voor een juiste interpretatie vatbaar is. De definitie door het I.C.C.I.H. van het industrieel erfgoed is op dit gebied een stap in de goede richting.

Ongetwijfeld kan de daar geformuleerde definiëring van industrieel erfgoed ook gebruikt worden in een definitie van de „industriële archeologie”. Zowel op theoretisch-wetenschappelijk vlak als in de praktijk zal een definitie waarin de „industriële archeologie” wordt gelijkgesteld aan de „studie van het industrieel erfgoed” heel wat minder bezwaren opleveren dan een definitie waarin de industriële archeologie zich bezighoudt met „de materiële cultuur der industriële periode”.

(42) Het werd gedemonteerd en ondergebracht in de stadsloodsen.

(43) Over mentaliteitsgeschiedenis: H. GAUS, *Verwachtingen en problemen van de mentaliteitsgeschiedenis*, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, VI, 1975, p. 403-430.

Met een bepaling op basis van de term „industrieel erfgoed” doet de industriële archeologie een belangrijke stap in de richting van een eigen identiteit. Bovendien zou de algemene geschiedenis een stuk verder geholpen worden, indien naast de studie van het industrieel erfgoed, ook andere sectoren van de maatschappij zouden bestudeerd worden volgens de methoden en aanpak gelijkaardig aan deze welke in de industriële archeologie worden gebruikt.

EEN 16e-EEUWS KOOKBOEK IN GENT

door

JOHANNA MARIA VAN WINTER

In de Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent bevindt zich in de handschriftenzaal als Manuscript nr. 476 een handgeschreven kookboek uit de 16e eeuw, dat bij mijn weten tot dusverre onuitgegeven is. Daardoor heeft het tot nu toe niet de aandacht gekregen die het verdient, niet alleen van de kant van „MM. les gourmets”, zoals de toelichting in de catalogus vermeldt, maar ook van zowel taalkundigen als geschiedvorsers.

Het is een handschrift in quarto op papier, bestaande uit 83 bladen waarvan 63 zijn beschreven met recepten. Daarachter volgt een inhoudsopgave, die echter niet verder gaat dan fol. XL. Op de verso-zijde van folio LXIII staat onder meer te lezen: „Rien sans peine”, „vander Strinck”, „1584”. In de tekst zijn minstens drie handen te onderscheiden uit het begin van de 16e eeuw, tot halverwege folio XXV^{ro} met kookrecepten en zich op folio XXXII en XXXIII voortzettend onder het hoofd „Medicine”; en verder verschillende handen uit het midden en einde van de 16e eeuw door elkaar heen. Er zijn kennelijk door verschillende gebruikers telkens op leeg gebleven plekken recepten toegevoegd.

De taal van de recepten is Nederlands maar met Franse en ook Duitse invloeden. Voorbeelden van de eerste zijn namen als „blamegier” (blancmanger) en „sous camallier” („sauce cameline”), om mij tot folio I te beperken, terwijl de Duitse invloed blijkt uit een woord als „husbas” (Hausenblasen, vislijm, gebruikt als bindmiddel toen men nog geen gelatine kende). Net als de taal zijn ook de recepten zelf door de internationale keuken van die tijd beïnvloed; met dien verstande echter dat ze er geen slaafse navolging van zijn. Zo staat dit kookboek, naar het mij voorkomt, niet in de traditie van het „Notabel Boecxken van Cokeryen”, dat ca 1510 te Brussel werd gedrukt en samen met recepten van Maestro Martino en Platina uit Rome (15e eeuw) de ondergrond vormde voor de verzameling die door Gheeraert Vorselman te Antwerpen in 1560 werd gedrukt onder de titel „Eenen Nyeuwen Cooek Boeck, dye noyt gheprint en heeft gheweest”. Van dit laatste is in 1971 te Wiesbaden een uitgave bezorgd door Elly Cockx-Indestege, met een uitvoerige inhoudsanalyse en vergelijkende tabellen van de herkomst der verschillende recepten. Het zou zeker de moeite lonen, deze tabellen te leggen naast de inhoudsopgave van het Gentse kookboek, juist om de verschillen te kunnen vaststellen.

Mijn voorlopige bevindingen met de Gentse recepten in de praktijk van het koken en eten zijn zonder meer positief: de gerechten zijn niet zo zwaar op de maag als veel uit de middeleeuwse keuken en vertonen een harmonische samenstelling van ingrediënten. Men krijgt de indruk dat zich hier een nieuwe smaak bezig is baan te breken. Om daarvan een

voorbeeld te geven, wil ik hier een recept behandelen dat is te vinden op folio XIII^{ro} en dat ik nog nergens anders heb aangetroffen :

„Item als ghy maicken wilt sause saude so in een pastey of een teel Soe neemt een koetonghe als sy gesoden is ende doen daer nagelen in ende latet die fruyten in een panne met boter niet te seer, so sult ghy nemen witbroot ende roestent al bruyn ende legget dat te weyck in rooden wyn ende wat azyn, dan neemt gemaict poer ende slaet dat broot dan doer ende latet te gader sieden inden teel ende op die tonge gegoten”.

Om dit gerecht te bereiden voor vier personen, kookt men een ossetong zonder keelstuk gaar in water met zout (8 gram zout per liter water ; kooktijd 2½ à 3 uur) en haalt vervolgens het vel eraf. Dan steekt men kruidnagels onder- en bovenin de tong en smooit haar ongeveer een kwartier in wat boter. Er moet een saus overheen van een liter rode wijn met een scheut azijn, gebonden met ruim een ons geroosterd en verkruideld wittebrood (hiervoor kan ook paneermeel of gemalen oud brood worden gebruikt) en op smaak gebracht met specerijen zoals gemberpoeder, kaneel, nootmuskaat, kruidnagel, cardamon en galanga. In het recept heet dit „gemaict poer”, dus klaargemaakt poeder, dat waarschijnlijk als mengsel bij een kruidenhandelaar te koop was. Het is goed om het broodkrum een beetje te laten weken in de rode wijn, voordat de saus wordt gekookt en daarmee gebonden.

Hiermee hoop ik de lezer niet alleen een voorproefje van de gerechten te hebben gegeven maar ook een indruk van de taal van dit Gentse handschrift. Naar mijn mening verdient het een tekstuitgave met een inleiding en kritisch commentaar door een filoloog of een geschiedkundige of beiden samen. Voor een taalkundige aanpak acht ik mijzelf niet bekwaam, al zou ik bij het vertalen van moeilijke woorden hulp willen bieden. Maar tot culinair-historische begeleiding, te geven aan iemand die dit handschrift zou willen plaatsen in het geheel van de laat-middeleeuwse en 16e-eeuwse kookcultuur, ben ik wel bereid.

Utrecht, Instituut voor Geschiedenis der Rijksuniversiteit.

DE „ONACHT” IN HET NIEUW(S)

door

LUDO MILIS

De uitgeverij Martinus Nijhoff te Den Haag zorgde zopas (1979) voor een herdruk van het beroemde vertoog van de Brusselse advocaat Jan Baptist Chrysostomus Verlooy „Verhandeling op d'Onacht der moederlyke Tael in de Nederlanden”. Dit werk verscheen in 1788 en het wordt, om het voor de moderne lezer toegankelijk te maken, voorzien van een inleiding, realia en woordverklaring door J. Smeyers en J. Van Den Broeck. Het is een boek dat sinds zijn verschijnen bijna tweehonderd jaar geleden nog niet veel aan actualiteit heeft ingeboet. Natuurlijk zijn al sinds lang de Oostenrijkers hier niet meer baas en is de positie van het frans hier fel teruggelopen, maar dat er een sterke druk blijft uitgaan van franstalige kringen in het geheel van het zuidnederlandse, nu belgische leven, kan niet ontkend worden.

Dat die verfransende tendens zich niet heeft doorgezet is niet het gevolg geweest van iemand als Verlooy. De omstandigheden van zijn tijd: het einde van de Oostenrijkers met de Brabantse Omwenteling, de Franse invallen met de Oostenrijkse restauratie, waren daar niet gunstig voor, integendeel. Het was wel zo dat in de negentiende eeuw, de eerste flaminganten zich zijn gaan laven aan het geschrift van Verlooy.

De herdruk schept de kans om op het ogenblik dat een of andere vorm van regionalisatie een of andere vorm van autonomie voor Vlaanderen brengt, zich even te bezinnen over de afgelegde weg.

Verlooy, kempenaar van oorsprong, studeerde te Leuven en kwam nadien als advocaat terecht bij de Raad van Brabant. Niet erg ingenomen met de oostenrijkse politiek werd hij tijdens de Brabantse omwenteling een aanhanger van de modernistische Vonck. Beiden hingen ze de idealen van de Verlichting aan, die net nadien, in 1789, te Parijs gerealiseerd werden in de kolkende Revolutie. Tussen „droom en daad” stonden natuurlijk heel wat bezwaren in de weg, zowel in het zuiden als bij ons, waar de opstandelingen ten dele Van der Noot aanhingen. Die werd als reactionair betiteld omdat hij de rol van de Staten — de ondemocratische volksvergadering — in 's lands bestuur een grotere rol wilde toebedelen. Met ontvoogding van het volk, met volkssoevereiniteit had dit niet zoveel te maken.

Die volksontvoogding is de basis van de „Onacht”. De taal die in het publieke leven wordt gebruikt, moet ook die zijn welke het volk gebruikt, en dat was nu niet precies wat zich in de zuidelijke Nederlanden sinds eeuwen afspeelde. Al eeuwen was er verfransing aan de gang; als we de chronologie van Verlooy volgen dan komen we bij de Boergondiërs uit, en dat was zeker waar voor wat Brabant aangaat. In het graafschap Vlaanderen was die tendens zelfs al veel langer ingezet. Er ging gebied verloren op de zuidgrens en bovendien bediende de topklaag zich

van het frans sinds de twaalfde-dertiende eeuw : de adel, en in hun spoor een deel der burgerij.

De scheiding van de Nederlanden en de continuëring van vreemde monarchieën versterkten de positie van het frans, dat juist in de zeventiende en achttiende eeuw zo verschroeiend uitstraalde (ze hadden een zonnekoning), dat zelfs het latijn als internationale en diplomatieke taal wegdeemsterde. Biezonder veel aandacht schenkt Verlooy dan ook aan het rijke verleden van zijn volk en aan de mogelijkheden om zich te doen gelden. Hij volgt hier het spoor van de humanisten der Nederlanden, die zoveel eerbied voor hun moedertaal hadden opgebracht ; die zoveel eretitels (al waren het valse) voor haar bijeengarden dat ze verheven werd tot de oudste onder alle. Maar in de achttiende eeuw bleef er van die algemene achting niets over tenzij bij enkele witte raven als Verlooy. Onbevooroordeelde commentatoren die onze streken rondreisden waren het erover eens dat het frans het nederlands verdrong, en dat de kwaliteit van laatstgenoemde taal te wensen overliet, tenzij in de Verenigde Provinciën.

Cultureel is de scheiding der Nederlanden een ontzettend zware aderlating geweest, waarvan het zuiden zich nooit heeft hersteld, ook zeker nu nog niet. Niet verwonderlijk dus dat Verlooy niet zo goed op de hoogte was van wat zich daar afspeelde. Engeland en Duitsland zijn hem niet vreemd, maar het is duidelijk dat zijn horizon het verst reikt in zuidelijke richting.

Een interessant punt, en de inleiders staan er bij stil, is hoe men de fransgezindheid van Verlooy kan combineren met zijn flamingantisme. Toen de franse troepen binnenvielen, pleitte hij voor annexatie en hij werd in 1795 de eerste „maire" van Brussel. Enkele weken nadien trok hij zich om gezondheidsredenen terug en stierf twee jaren later.

Historici van de vlaamse beweging hebben geen verklaring gevonden voor deze ogenschijnlijk tegenstrijdige optie, dan door zijn fransgezindheid als vaandelvlucht bestempelen. Dit was niet juist, en het is mischien de grote waarde van Verlooy om beide idealen te hebben kunnen aanleven.

Het Frankrijk dat hij kent is het Frankrijk van de boeken : de idealen van de Verlichting. Een ander Frankrijk, dat hij ook kent, is dat van 1789-90, wanneer hij te Rijsel in ballingschap verbleef. Dit land is nog in vol revolutionair idealisme, beijvert zich voor de ontvoogding van de mens, en dat is precies wat Verlooy ook wilde. In 1790 interpreteert de franse volksvergadering die ontvoogding door aan de minderheidstalen (o.m. het nederlands) een plaats toe te kennen : wetten worden vertaald in alle perifere talen en zelfs in een aantal franse dialecten. Wetten moeten naar de mens toe gebracht worden, dus in de taal die hij gebruikt en spreekt ¹.

(1) Cfr. het artikel dat wij daarover publiceren in het Jaarboek der Franse Nederlanden 1980, getiteld : Frankrijk en zijn minderheden.

Slechts later, vanaf 1792, worden de eerste maatregelen getroffen, maar met weinig succes, om die politiek om te buigen en om het frans, als zg. taal van de vrijheid, aan alle fransen op te leggen.

De visie van Verlooy — en van de anderstaligen in het franse rijk (o.a. Andries uit Sint-Winoksbergen) — is die van 1790: ontvoogding betekent gebruik van zijn taal. Daarom blijft het boeiend om de „Onacht” te lezen. Het beginpunt van een lange weg, die we na twee eeuwen nog goed herkennen.

ARCHEOLOGISCHE KRONIEK

door

M. DESITTERE

A. OPGRAVINGEN EN VONDSTEN : DE GALLO-ROMEINSE PERIODE (III) ¹

30. *Merelbeke*

- a. Gevonden te Merelbeke rond 1781.
- b. Meer dan tweehonderd *sestertii* waarvan de meeste slecht bewaard. Ze waren van Trajanus, Hadrianus, Antoninus Pius, Faustina I, Marcus Aurelius, Lucius Verus, Commodus, Sabina, Aelius Caesar, Septimius Severus enz.
- c. Bewaarplaats : onbekend. Enkele waren in 1808 nog in het bezit van kanunnik M.J. De Bast (Gent).
- d. Bibliografie :
 - De Bast 1804, p. 47.
 - De Bast 1808, pp. 98-99.
 - Schuermans 1869, p. 213.
 - Blanchet 1900, p. 264, nr. 675.
 - De Boone 1954, pp. 206-207.
 - Van Gansbeke 1955, p. 29.
 - Thirion 1967, p. 119.

Opmerking : verschillende vondstdata worden in de literatuur aangetroffen. Zo geeft Schuermans 1782 als datum, Blanchet 1781, De Boone 1789, Van Gansbeke 1775 en Thirion „rond 1780”. Wij houden het bij de basispublicatie van De Bast. In de eerste uitgave van dit werk, gedateerd in 1804, wordt de muntschat vermeld als gevonden „il y a environ vingt-trois ans”, t.t.z. rond 1781.

31. *Merelbeke*

- a. Gevonden te Merelbeke in november 1797, op een diepte van 3 voet of ongeveer 97 cm.
- b. Kleine aardewerkpot met 97 of 98 (zie opmerking 2) munten waarvan sommige uit zuiver zilver bestonden, de andere gesaust waren. Daaronder :
 - 3 antoniniani van Victorinus
 - 5 antoniniani van Claudius II
 - 2 antoniniani van Quintillus
 - 2 antoniniani van Tetricus I
 - 2 antoniniani van Tetricus II

(1) De nummering van de vondsten sluit aan bij deze uit de voorgaande kroniek (Desittere 1978, pp. 167-183).

- stadsgrens (toestand op 1.1.1977)
 indeling stadsgebied
 — gemeentegrens (toestand vóór 1.1.1977)
 voorheen
 thans

0 2 4 6 8 10 km

- 4 van Aurelianus
 - 2 van Severina
 - 3 antoniniani van Tacitus
 - 8 antoniniani van Probus (fig. 1)
 - 1 antoninianus van Carus
 - 3 antoniniani van Carinus (fig. 2)
 - 1 antoninianus van Numerianus
 - 4 van Diocletianus
 - 7 van Maximianus Hercules (fig. 3)
 - 2 van Constantius Chlorus (fig. 4)
 - 4 van Licinius I (fig. 5)
 - 1 van Licinius II
 - 17 van Constantinus I (fig. 6-9). Zie opmerking 2.
 - 1 van Fausta (fig. 10)
 - 4 van Crispus (fig. 13-15)
 - 3 van Constantinus II (fig. 16, 18)
 - 4 van Constans (fig. 11-12)
 - 8 van Constantius II
 - 2 van Magnentius (fig. 17)
 - 1 van Decentius (fig. 19)
 - 3 van Julianus II (fig. 20)
- c. Bewaarplaats : onbekend.
- d. Bibliografie :
- De Bast 1804, pp. 47-55.
 - De Bast 1808, pp. 99-105, Pl. II, 4-24.
 - Blanchet 1900, p. 47, nr. 676.
 - Van Gansbeke 1955, pp. 29-30.
 - Bastien 1964, pp. 135-140.
 - Thirion 1967, p. 119, nr. 194 en p. 120.

Opmerkingen :

- 1) In de uitgave van 1804 wordt door De Bast een minder uitvoerige beschrijving gegeven van de munten dan in deze van 1808. Ook komen enkele fouten in de eerste uitgave voor. Zo wordt bijv. de legende van de voorzijde van de jongste munt, een *siliqua* van Julianus II (fig. 20), als volgt weergegeven : FL CL IVLIANVS PF AVG i.p.v. FL CL IVLIANVS PP AVG.
- 2) Thirion (— 1967, p. 120) wijst erop dat De Bast een munt afbeeldt, die hij aan Constantinus I toeschrijft (fig. 21) en die uit zuiver zilver zou bestaan, maar dat het in werkelijkheid om een *solidus* van Constantinus III gaat. Thirion acht het twijfelachtig dat deze munt zou behoren tot de muntschat.
- 3) Van Gansbeke (— 1955, p. 30) vermeldt ten onrechte 2 munten van Constantinus II i.p.v. 3. Bovendien zouden volgens hem *alle* munten uit zilver geweest zijn.

32. Merelbeke

- a. Te Merelbeke rond 15 mei 1800, op een diepte van ongeveer 3 voet of ca. 97 cm.
- b. Kleine aardewerkpote met 14 *sestertii* :
 - 1 van Faustina I
 - 4 van Marcus Aurelius

- 1 van Lucius Verus
- 1 van Commodus
- 1 van Septimius Severus
- 2 van Julia Mamaea
- 4 van Maximinus

Slechts van 2 munten wordt een gedeeltelijke beschrijving gegeven :

- 1) Keerzijde van de munt van Lucius Verus (fig. 26) : de keizer op een wagen getrokken door 4 olifanten elk met een menner. CON-
SECRATIO. Exergo : SC
- 2) Keerzijde van munt van Maximinus : VICTORIA GERMANICA.

c. Bewaarplaats : onbekend.

d. Bibliografie :

- De Bast 1804, pp. 55-56.
- De Bast 1808, pp. 105-107, Pl. II, fig. XXV.
- Blanchet 1900, nr. 677.
- Van Gansbeke 1955, p. 30.
- Thirion 1967, p. 120, nr. 195.

33. Merelbeke

- a. Gevonden te Merelbeke.
- b. Beker met steile hals uit roze klei en zwarte, glanzende deklaag (fig. 34) ; h : 179 mm, diam. rand : 60 mm, diam. bodem : 40 mm ; op het buikgedeelte komen drie dunne horizontale banden voor met radjesversiering ; een gedeelte van de hals en van de rand ontbreekt, aan de voet ontbreekt plaatselijk het vernis. Tweede helft derde - begin vierde eeuw.
- c. Bewaarplaats : Museum voor Oudheidkunde van de Rijksuniversiteit Gent.
- d. Bibliografie :
 - Maertens de Noordhout 1938, p. 92, nr. 26.
 - Weissenborn 1969, pp. 226, 271.

Opmerking : in het repertorium van Oost-Vlaanderen (Bauwens-Lesenne 1962, p. 128) wordt de basispublicatie van deze vondst (Maertens de Noordhout 1938) ten onrechte in verband gebracht met een postromeinse aardewerkpot.

34. Merelbeke

- a. Gevonden te Merelbeke.
- b. Bolle beker in witte klei met oranjebruine, matte deklaag (fig. 32) ; h : 108 mm, diam. rand : 85 mm, diam. bodem : 38 mm ; op de buitenwand een barbotineversiering in de vorm van gesteelde blaadjes tussen twee parelijnen. De beker is in type 1B van P. Stuart onder te brengen. Dit type wordt door dezelfde auteur gedateerd in de periode van ca. 40 tot 110 na C. (Stuart 1962, pp. 21-22).
- c. Bewaarplaats : Museum voor Oudheidkunde van de Rijksuniversiteit Gent.

d. Bibliografie :

- Van Duyse 1888, p. 20, nr. 2272.
- Maertens de Noordhout 1938, p. 94, nr. 40.

35. *Merelbeke*

a. Gevonden te Merelbeke.

b. Terra sigillatakometje Drag. 33 (fig. 33) ; h : 77 mm, diam. rand : 135 mm, diam. bodem : 52 mm ; roodbruine glanzende deklaag ; horizontale, omlopende groef op de buitenwand.

c. Bewaarplaats : Museum voor Oudheidkunde van de Rijksuniversiteit Gent (inv. nr. 75) ; voorheen deel uitmakend van de verzameling van kanunnik Kervijn (Gent) en vervolgens van deze van Fr. Coppejans (Gent).

d. Bibliografie :

- Verhulst 1857, p. 43, nr. 77.
- Schuermans 1890, p. 382, nr. 77.
- Maertens de Noordhout 1938, p. 93, nr. 32.

36. *Merelbeke*

a. In 1865, in de tuin van notaris Hebbelynck.

b. Kleine zilveren munt, met volgens De Potter-Broeckaert (— 1864-1870, V, p. 4) op de voorzijde de afbeelding van een keizer met legende CAESAR AVG en op de keerzijde een tempel „waarboven het woord Vesta”. Het gaat hier ongetwijfeld om een zilveren *denarius* van Nero. De volledige legende op de voorzijde moet echter geweest zijn : NERO CAESAR AVGVSTVS (Banti-Simonetti 1978, pp. 119-122, nrs. 451-457) of NERO CAESAR AVGVSTVS PP (Banti-Simonetti 1978, p. 123, nr. 460).

c. Bewaarplaats : onbekend.

d. Bibliografie :

- De Potter-Broeckaert 1864-1870, V, p. 4.

37. *Merelbeke*

a. Gevonden te Merelbeke.

b. Gouden munt van Valens.

Voorzijde : DN VALENS P FEL AVG.

Keerzijde : keizer in militaire dracht met in de rechterhand het Labarum en in de linker een globe waarop een Victoria. RESTITVTOR REIPVBLICAE.

c. Bewaarplaats onbekend.

d. Bibliografie :

- De Bast 1804, p. 57.
- De Bast 1808, p. 108.

38. *Sint-Denijs-Westrem (Gent)*

- a. In 1787 gevonden bij het vellen van een boom, vermoedelijk langs de baan Gent-Deinze.
- b. Twintigtal gouden munten. Slechts zeven ervan konden door kanunnik M.J. De Bast (Gent) worden gerecupereerd en beschreven :
- *solidus* van Valentinianus I (fig. 22).
 Voorzijde : D N VALENTINIANVS P F AVG. Kop van Valentinianus naar rechts.
 Keerzijde : RESTITVTOR REIPVBLICAE, op het exergo : SNNN. Keizer met Labarum en Victoria die hem een krans reikt.
 - *solidus* van Valentinianus I (fig. 23).
 Voorzijde : D N VALENTINIANVS P F AVG. Kop van Valentinianus naar rechts.
 Keerzijde : twee zittende keizers met globe. Achter hen een Victoria met legende VICTORIA AVGG. Op het exergo : TR OB C.
 - *solidus* van Valens (fig. 24).
 Voorzijde : D N VALENS P FEL AVG. Kop van Valens naar rechts.
 Keerzijde : keizer in militaire dracht met het Labarum in de rechterhand en in de linker een globe met erboven een Victoria. In het veld een kruis. Legende : RESTITVTOR REIPVBLICAE. Op het exergo : ANT A.
 - *solidus* van Theodosius (fig. 27).
 Voorzijde : D N THEODOSIVS P F AVG. Kop van Theodosius naar rechts.
 Keerzijde : keizer met in de rechterhand het Labarum, in de linkerhand een globe met een Victoria. Zijn linkervoet rust op een gevangene. Legende : VICTORIA AVGG, op het exergo : CO M OB.
 - *solidus* van Theodosius (fig. 25).
 Voorzijde : D N THEODOSIVS P F AVG. Kop van Theodosius naar rechts.
 Keerzijde : twee zittende keizers, die elk in de rechterhand een globe houden. Achter hen een Victoria. Legende : VICTORIA AVGG. In het veld : M D. Op het exergo : CO M.
 - *solidus* van Honorius (fig. 28).
 Voorzijde : D N HONORIVS P F AVG. Kop van Honorius naar rechts.
 Keerzijde : keizer in militaire dracht met in de rechterhand het Labarum, in de linker een globe waarboven een Victoria. Zijn linkervoet rust op een gevangene. In het veld : R V, legende : VICTORIA AVGGG, op het exergo : CO M OB.
 - *solidus* van Constantinus III (fig. 29).
 Voorzijde : D N CONSTANTINVS P F AVG. Kop van Constantinus III naar rechts.
 Keerzijde : keizer met in de rechterhand het Labarum en in de linkerhand een globe waarboven een Victoria, die hem een krans reikt. Zijn linkervoet rust op een gevangene. Legende : VICTORIA A AVGGG, in het veld : A R, op het exergo : CO M OB.

c. Bewaarplaats : onbekend. In 1804 maakten de hoger beschreven munten nog deel uit van de verzameling De Bast.

d. Bibliografie :

- De Bast 1804, pp. 58-63.
- De Bast 1808, pp. 109-113, Pl. III, fig. 1-7.
- Gauchez 1882, p. 131.
- Blanchet 1900, p. 265, nr. 680.
- Lafaurie 1958, p. 335, nr. 60.
- Thirion 1967, p. 148, nr. 268.

Opmerkingen :

- 1) Gauchez situeert de vindplaats van de munten „sur la grande route” waarmee ongetwijfeld de baan Gent-Deinze bedoeld wordt.
- 2) De Bast, hierin gevolgd door Gauchez en Blanchet, wijst per vergissing een *solidus* toe aan Konstantijn de Grote i.p.v. aan Constantinus III.

39. Sint-Denijs-Westrem (Gent)

a. Rond 1837 op het terrein van het voormalige Oefenplein, thans vliegveld, tijdens nivelleringswerken ter voorbereiding van paardenrennen.

b. Aardewerkscherven en houtskoolfragmenten, die volgens J. Roulez afkomstig zouden zijn van een verstoord graf. Onder de scherven bevond zich een terra sigillatafragment met op de bodem de stempel [S]EVERVS F.

c. Bewaarplaats : onbekend, in 1838 nog deel uitmakend van de verzamelingen van de Gentse Rijksuniversiteit.

d. Bibliografie :

- Roulez 1838, pp. 479-480.
- Joly 1848, p. 251.
- Froehner 1858, p. 73, nr. 1971.
- Schuermans 1867, p. 244, nr. 5159.
- Oswald 1931, pp. 296-297.

Opmerking : Joly geeft een korte opsomming van terra sigillatavondsten uit Frankrijk, Nederland, Duitsland en België met stempel OF. SEVER. Hieronder vermeldt hij ook een vondst uit Sint-Denijs-Westrem. Froehner neemt de vermelding van Joly over. Schuermans geeft onder de vindplaats Sint-Denijs-Westrem zowel OF. SEVER als [S]EVERVS F. Voor de eerste lezing worden als bronnen Froehner en Steiner (— I 1851, p. 90 ; II 1851, p. 277) gegeven. De verwijzing naar Steiner is foutief. De daar vermelde stempels met OF. SEVER hebben betrekking op de vindplaatsen Friedberg en Vechten, niet op Sint-Denijs-Westrem dat nergens in dit werk geciteerd wordt. Voor de lezing [S]EVERVS F wordt door Schuermans Roulez als bron aangehaald. Oswald tenslotte houdt het bij OF. SEVER maar vermeldt hiervoor geen enkele bron. Daar bij geen enkele van voornoemde auteurs sprake is van twee stempels met de naam Severus uit Sint-Denijs-Westrem nemen we aan dat het hier wel degelijk om twee verschillende lezingen van een zelfde stempel gaat. De juiste lezing is vermoedelijk deze voorkomend in de hoofdbron, in de publicatie van Roulez. De foutieve lezing van Joly, die door de latere auteurs overgenomen werd, is waarschijnlijk het gevolg van een te oppervlakkige vergelijking van de stempels gevonden in België met deze uit het buitenland. In de door ons aanvaarde lezing van [S]EVERVS F gaat het ofwel om Severus van Lezoux ofwel om Severus van Rheinzabern, Kräherwald en Westerndorf (Oswald 1931, pp. 297-298).

40. *Sint-Denijs-Westrem (Gent)*

- a. Op meerdere tijdstippen werden op het terrein van het Oefenplein, thans vliegveld, vondsten gedaan : in 1905 door de Rijksdienst voor Opgravingen (i), rond dezelfde periode en in elk geval niet later dan 1907 door Raeymaekers (ii), in een periode vóór juli 1935 door luitenant-kolonel L. De Pooter (iii).
- b. (i) aardewerk, glazen kralen, een fragment van een doorboorde tegula, een bronzen ring en een dito fibula met onderdraadse spiraalsluiting.
 (ii) aardewerkfragmenten w.o. van terra sigillata, terra rubra (?), een kleinbronzen munt, een gesptongetje, ijzerslak en maalsteenfragmenten uit lavasteen van Niedermendig.
 (iii) aardewerk w.o. terra sigillata, een scherf pompejaans rood, kruiken- en doliafragmenten, terra nigra en gewoon aardewerk. Verder een bronzen spatula.
- c. Bewaarplaatsen :
 (i) onbekend behalve een bodemfragment, de bronzen fibula, de ring en drie kralen die bewaard zijn in de Kon. Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel.
 (ii) onbekend. Volgens Raeymaekers werd de gesptong aan de Kon. Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel geschonken.
 (iii) Bijloke museum Gent (gift van Luit.kol. De Pooter in 1935).
- d. Bibliografie :
 — de Loë 1905, p. 24.
 — Raeymaekers 1907, p. 420.
 — Rahir 1928, p. XIV.
 — La Libre Belgique, 30 juni 1935.

41. *Zwijnaarde (Gent)*

- a. Gevonden te Zwijnaarde.
- b. Een grootbrons van Hostilianus (fig. 30).
 Voorzijde : IMP CAE C VAL HOS MES QVINTVS AVG. Kop van Hostilianus naar rechts.
 Keerzijde : Securitas leunend op zuil. Legende : SECVRITAS AVGG.
 In het veld : S C.
- c. Bewaarplaats : onbekend. In 1804 nog in het bezit van de pastoor van Nazareth.
- d. Bibliografie :
 — De Bast 1804, pp. 57-58.
 — De Bast 1808, pp. 108-109, Pl. II, fig. XXVII.

42. *Zwijnaarde (Gent)*

- a. Gevonden te Zwijnaarde
- b. Zilveren munt van Trajanus (fig. 31) met op de keerzijde Felicitas (?), die in de rechterhand een caduceus, in de linkerhand een cornucopia houdt. PARTHICO P M TR P COS VI S P Q R.

- c. Bewaarplaats : onbekend. In 1804 nog in het bezit van de pastoor van Nazareth.
- d. Bibliografie :
 — De Bast 1804, pp. 57-58.
 — De Bast 1808, pp. 108-109, Pl. II, fig. XXVIII.

Opmerking : het is sterk de vraag of De Bast geen foutieve weergave geeft van de legende van de keerzijde. De klassieke legende van deze reeks vermeldt, voor zover we hebben kunnen nagaan, steeds PP (Pater Patriae) of PP vóór SPQR. Zie hiervoor Mattingly (— 1936, pp. 120-124, 129). We wijzen er in dit verband op dat de afbeeldingen van de munten bij De Bast geen exacte weergaven zijn van de gevonden munten, maar eerder de types beogen te reproduceren.

43. *Zwijnaarde (Gent)*

- a. Gevonden te Zwijnaarde.
- b. Zilveren munt van Geta.
- c. Bewaarplaats : in 1808 nog in het bezit van kanunnik M.J. De Bast (Gent).
- d. Bibliografie :
 — De Bast 1808, p. 109.

44. *Zwijnaarde (Gent)*

- a. Gevonden te Zwijnaarde.
- b. Zilveren munt van Macrinus.
- c. Bewaarplaats : in 1808 nog in het bezit van kanunnik M.J. De Bast (Gent).
- d. Bibliografie :
 — De Bast 1808, p. 109.

VONDSTEN VAN TWIJFELACHTIGE AARD :

Merelbeke

- a. In 1820, achter de kerk van Merelbeke.
- b. Rechthoekig bronzen plaatje (L.: 60 mm, Br.: 55 mm, dikte : 10 mm, gewicht : 262 gr.) met volgende, in zilver geïncrusteerde tekst :

CILTAR
 Λ Λ

- c. Bewaarplaats : Kon. Musea voor Kunst en Geschiedenis Brussel, voorheen deel uitmakend van de verzameling Hagemans (Luik).
- d. Bibliografie :
- X 1823, pp. 454-458.
 - Hagemans 1863, p. 372, nr. 111.
 - Juste 1864, p. 178.
 - Schuermans 1868, p. 40, nr. 23.
 - CIL XIII, Pars III, 2, 1906, p. 743, nr. 10030, nr. 79.
 - De Loë 1937, p. 193.

Opmerking : dit voorwerp wordt in de literatuur vermeld als een Keltisch gewicht of een model of standaard van een Keltisch pond. De tekst wordt verklaard als Ciltarum (Celtarum) Li(bra) (Un)a. We durven over het voorwerp geen definitief oordeel vellen.

Weliswaar komt het gewichtssymbool in de laatromeinse keizertijd voor (Kisch 1965, p. 152) maar anderzijds hebben we nergens vergelijkbare Keltische gewichten of standaarden ontmoet. Volgens Simone Scheers, die we hierover schriftelijk hebben geraadpleegd, zouden de weinige haar bekende Keltische gewichten, deze althans uit de Romeinse tijd, kaasvormig zijn en qua gewicht afwijken van het exemplaar uit Merelbeke. Verder wist zij ons mede te delen dat „zilver geïncrusteerde lettertekens op gewichten in de Romeinse wereld altijd laat, vaak Byzantijns zijn”.

Merelbeke

Op de plaats „Schapersdries” zouden volgens De Bast (— 1808, pp. 107-108) in 1786 meer dan 50 „urnen” gevonden zijn gevuld met houtskoolen beenderresten. De voorwerpen zijn nergens afgebeeld en hun huidige bewaarplaats is niet gekend. Het kan gaan om aardewerk uit de prehistorie (bronstijd of ijzertijd) of uit de Gallo-Romeinse periode.

VARIA EN PERSONALIA

Uit het tijdschrift *Stadsarcheologie*, uitgave van de Gentse Vereniging van Stadsarcheologie, ontlene we volgende gegevens die voor deze kroniek van belang zijn :

- a) In 1978 werden door de Dienst voor Archeologie en Historische Monumenten en de Gentse Vereniging voor Stadsarcheologie, op het afbraakterrein van een huizenblok achter de Sint-Machariuskerk, opgravingen ondernomen. Op de plaats van het vroegere abtskwartier van de Sint-Baafsabdij werden sporen van bewoning, constructiemateriaal en aardewerk uit de Gallo-Romeinse periode blootgelegd (*Stadsarcheologie* 2, 1978, 3, pp. 39-41).
- b) Aardewerk dat volgens Veerle Van Doorne vermoedelijk uit de Merovingische tijd dateert, werd gevonden tijdens prospectie n.a.v. de grondwerken in de Gouvernmentstraat te Gent (*Stadsarcheologie* 3, 1979, 1, p. 37 ; 1979, 2, p. 29).

LIJST VAN DE AFBEELDINGEN

- Situatiekaart. Wijkindeling: 1. ex. Wachtebeke; 2. St.-Kruis-Winkel; 3. Klein-Gent; 4. Kluizen; 5. Mendonk; 6. ex.Zaffelare; 7. Desteldonk; 8. Oostakker; 9. Wondelgem; 10. Mariakerke; 11. St.-Amandsberg; 12. Drongen; 13. Gentbrugge; 14. Ledeberg; 15. Af-snee; 16. St.-Denijs-Westrem; 17. Zwijnaarde.
- 1-20. Munttypes vertegenwoordigd in de muntschat van Merelbeke 1797. Naar De Bast 1808, Pl. II, 4-9, 11-24.
21. Munttipe van Constantinus III gevonden in Merelbeke. Naar De Bast 1808, Pl. II, 10.
- 22-25, 27-29. Munttypes vertegenwoordigd in de muntschat van Sint-Denijs-Westrem. Naar De Bast 1808, Pl. III, 1-7.
26. Munttipe van Lucius Verus voorkomend in de muntschat van Merelbeke 1800. Naar De Bast 1808, Pl. II, 25.
- 30-31. Munttypes gevonden te Zwijnaarde. Naar De Bast 1808, Pl. II, 27-28.
32. Beker met barbotineversiering, Merelbeke. Tekening auteur.
33. Terra sigillatakometje Drag 33, Merelbeke. Tekening auteur.
34. Beker met steile hals, Merelbeke. Tekening auteur.

BIBLIOGRAFISCHE AFKORTINGEN

- Banti-Simonetti 1978 = A. Banti - L. Simonetti, *Corpus Nummorum Romanorum 17*, Nerone, Firenze, 1978.
- Bastien 1964 = P. Bastien, *Le monnayage de Magnence (350-353)*, Numismatique romaine. Essais, Recherches et Documents I, Wetteren, 1964.
- Bauwens-Lesenne 1962 = M. Bauwens-Lesenne, *Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in Oost-Vlaanderen*, Oudheidkundige Repertoria II, Brussel, 1962.
- Blanchet 1900 = A. Blanchet, *Les trésors de monnaies romaines et les invasions germaniques en Gaule*, Paris, 1900.
- CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum.
- De Bast 1804 = M.J. De Bast, *Recueil d'Antiquités romaines et gauloises trouvées dans la Flandre proprement dite avec désignation des lieux où on les a découvertes*, Gent, 1804.
- De Bast 1808 = M.J. De Bast, *Recueil d'Antiquités romaines et gauloises trouvées dans la Flandre proprement dite avec désignation des lieux où on les a découvertes*, 2e uitgave, Gent, 1808.
- De Boone 1954 = W.J. De Boone, *De Franken van hun eerste optreden tot de dood van Childerik*, Amsterdam, 1954.
- de Loë 1905 = A. de Loë in *Rapport sur les recherches et fouilles*, 1905, 2e sem., f° 24 (hs. bewaard in archief Nat. Dienst voor Opgravingen Brussel).
- de Loë 1937 = A. de Loë, *Musées royaux d'art et d'histoire à Bruxelles, Belgique Ancienne*. Catalogue descriptif et raisonné III. La période Romaine, Brussel, 1937.
- De Potter-Broeckaert 1864-1870 = Fr. De Potter - J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, 1e reeks, arr. Gent, 1864-1870, V.
- Desittere 1978 = M. Desittere, *Archeologische Kroniek*, Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent 32, 1978, pp. 167-183.
- Froehner 1858 = G. Froehner, *Inscriptiones terrae coctae vasorum intra Alpes tissam Tamesin repertas*, Göttingen, 1858.
- Gauchez 1882 = V. Gauchez, *Topographie des voies romaines de la Gaule-Belgique*, Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique 38, 3e reeks, VIII, 1882.

- Hagemans 1863 = G. Hagemans, *Un cabinet d'amateur. Notices archéologiques et description raisonnée de quelques monuments de haute antiquité*, Luik, 1863.
- Joly 1848 — E. Joly, *Antiquités celto-germaniques et gallo-romaines, trouvées sur le territoire de Renaix et dans les communes environnantes (Flandre Orientale et Hainaut)*, Messenger des sciences historiques et archives des arts de Belgique, 1848, pp. 205-264.
- Juste 1864 = Th. Juste, *Catalogue des collections composant le Musée royal d'Antiquités, d'Armures et d'Artillerie (Bruxelles), précédé d'une notice historique*, Brussel, 1864.
- Kisch 1965 = B. Kisch, *Scales and Weights. A historical outline*, New Haven-Londen, 1965.
- Lafaurie 1958 = J. Lafaurie, *Le trésor de Chécy (Loiret) in Trésors monétaires et plaques boucles de la Gaule romaine*, Gallia, XII supp., 1958, pp. 275-341.
- Maertens de Noordhout 1938 = J. Maertens de Noordhout, *Catalogue du musée des antiquités de l'Université de Gand*, St.-Amandsberg, 1938.
- Mattingly 1936 = H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, III, Londen, 1936.
- Oswald 1931 = F. Oswald, *Index of Potters' Stamps on Terra Sigillata „Samian Ware“*, Margidunum, East Bridgford-Notts, 1931.
- Raeymaekers 1907 = Dr. Raeymaekers, *Quelques stations tardenoisennes et néolithiques découvertes aux environs de Gand*, Fédération archéologique et historique de Belgique, Annales du XXe Congrès, II, 1907, pp. 411-426.
- Rahir 1928 = E. Rahir, *Vingt-cinq années de Recherches, de Restaurations et de Reconstructions*, Brussel, 1928.
- Roulez 1838 = J. Roulez, *Notice sur quelques antiquités Gallo-Romaines découvertes à Waesmunster et dans la plaine de Saint-Denis, près de Gand*, Messenger des sciences historiques 1838, pp. 475-480.
- Schuermans 1867 = H. Schuermans, *Sigles figulins (époque romaine)*, Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique 23, 2e reeks, 3, 1867, pp. 5-293.
- Schuermans 1868 = H. Schuermans, *Inscriptions romaines trouvées en Belgique*, Bulletin des Commissions royales d'Art et d'Archéologie 7, 1868, pp. 34-71.
- Schuermans 1869 = H. Schuermans, *Médailles et monnaies découvertes dans les Pays-Bas pendant le XVIIIe siècle et antérieurement*, Revue de la Numismatique belge, 5e reeks, I, 1869, pp. 206-229.
- Schuermans 1890 = H. Schuermans, *Antiquités trouvées en Belgique*, Bulletin des Commissions royales d'Art et d'Archéologie 29, 1890, pp. 361-424.
- Steiner 1851 = Steiner, *Codex Inscriptionum romanarum Danubii et Rheni*, 2 dln., Seligenstadt 1851.
- Stuart 1962, *Gewoon aardewerk uit de Romeinse legerplaats en de bijhorende grafvelden te Nijmegen*, Oudheidkundige Mededelingen, XLIII supplementband, 1962.
- Thirion 1967 = M. Thirion, *Les trésors monétaires Gaulois et Romains trouvés en Belgique*, Cercle d'études numismatiques, Travaux 3, Brussel, 1967.
- Van Duyse 1888 = H. Van Duyse, *Inventaire des objets d'art et antiquités appartenant à l'université de Gand transférés au Musée d'Archéologie* (handschrift van 7-2-1888 bewaard in de Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Gent).
- Van Gansbeke 1955 = P. Van Gansbeke, *Les trésors monétaires d'époque romaine en Belgique*, Revue belge de numismatique et de sigillographie 101, 1955, pp. 5-44.
- Verhulst 1857 = D. Verhulst, *Catalogue des livres, objets d'art etc...*, de l'abbé Kervijn. Vente à Gand, le 20 juillet 1857.
- Weissenborn 1969 = A.M. Weissenborn, *De Gallo-Romeinse geverniste bekers in België (zonder barbotineversiering)*, Gent, 1969 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- X 1823 = X, *Morceau de bronze antique incrusté de lettres d'argent*, Messenger des sciences et des arts. Recueil publié par la Société royale des Beaux-Arts et des Lettres, et par celle d'Agriculture et de Botanique de Gand, 1823, pp. 454-458.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

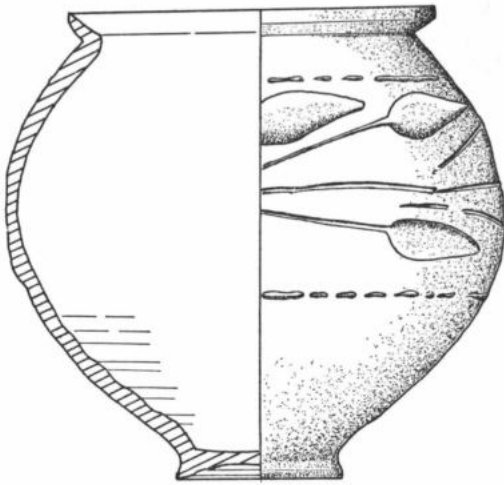
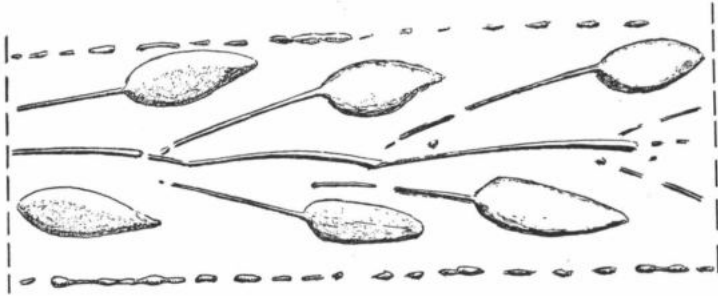
24

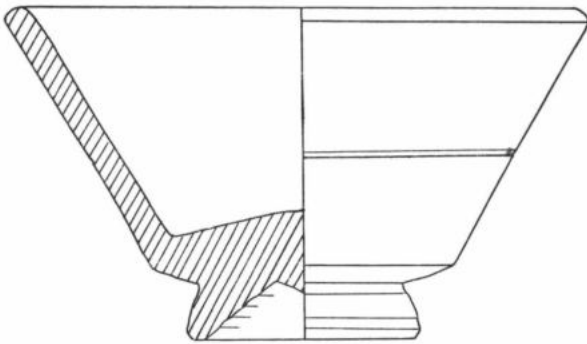
25

26

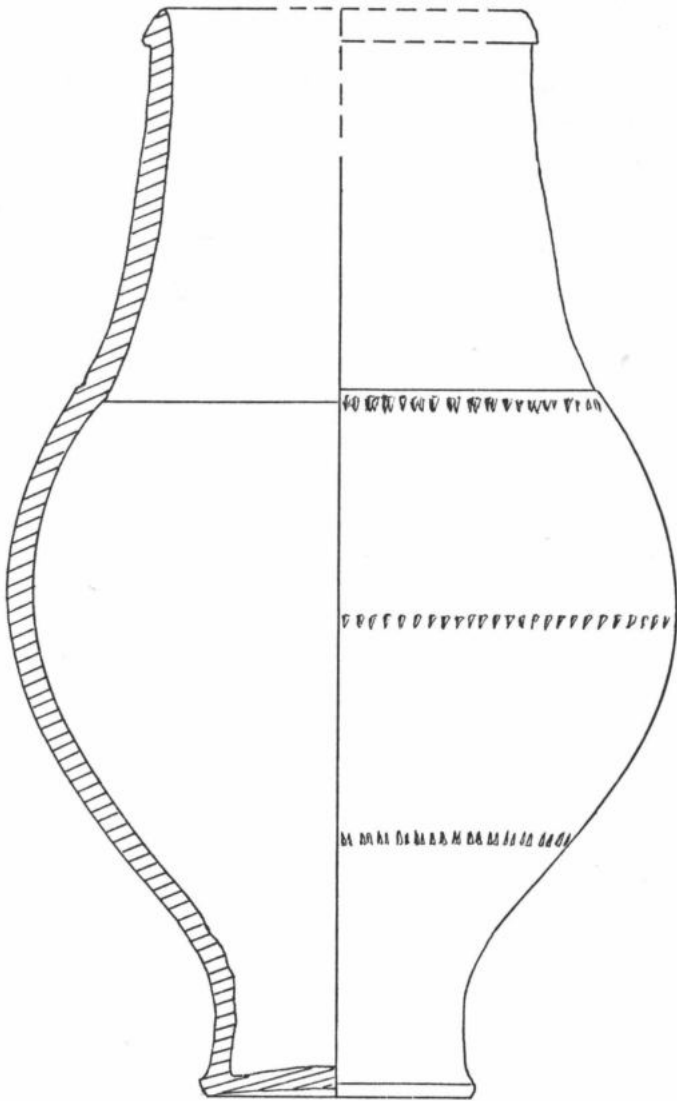

32

33

34

0 1 2 5 10cm

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1978-1979 *

door

René DE HERDT
Stadsarchief Gent

Inventarissen, bibliografieën, katalogen

1. *Alfabetische lijst van tijdschriften gedeponeerd in de universitaire diensten en de externe leeszalen, 5 : 1978/1979.*
Rijksuniversiteit te Gent. Centrale Bibliotheek, Gent, 1978, 256 blz.
2. DE HERDT R., *Bibliografie van de geschiedenis van Gent, 1977-1978, in HMGOG, XXXII, (1978), p. 185-207.*

Vervolg van de bibliografie die sinds 1973 in de *Handelingen* verschijnt.

3. LOUPIAS A., *Inventaris van de Nederlandse collecties over de Vlaamse beweging op het Rijksarchief in Noord-Brabant. A. Archief van Dr. L. Buning. B. Archief van Ds. J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard (1870-1955) en Jong-Vlaanderen (1914-1918). C. Archief van Prof. R. Speleers, (Rijksarchief in Noord-Brabant), 's-Hertogenbosch, 1978, 136 blz.*

In het Rijksarchief van 's-Hertogenbosch wordt archiefmateriaal verzameld over de geschiedenis van de Groot Nederlandse Beweging. O.m. werd een schaduwarchief aangelegd over Reimond Speleers (1876-1951), professor in de oogheekunde en waarnemend rektor aan de Gentse Rijksuniversiteit tijdens de periode 1916-1918. Een andere figuur waarover een schaduwarchief werd aangelegd is de Nederlander Jan Derk Domela Nieuwenhuis Nyegaard, tijdens de Eerste Wereldoorlog predikant te Gent. Domela steunde het „Gents aktivisme” en de groep „Jong Vlaanderen”.

4. MACHIELS J., *Catalogus van de boeken gedrukt vóór 1600 aanwezig op de Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Gent, 2 dln., Gent, 1979, 1045 blz.*

(*) Gebruikte afkorting : HMGOG = *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*. Uit vulgariserende werken en artikels werd slechts een keuze gemaakt. Een aantal niet opgenomen artikels en mededelingen kan men vinden in tijdschriften en mededelingsbladen over heemkunde, toerisme, in *Sodiganda*, enz.

Met index der drukken, uitgevers en boekhandelaars en index der herkomsten, index der voornaamste boekbanden en lijst van de meest geciteerde bibliografische naslagwerken.

5. KELDERMANS, *Index op de familienamen. De Staten van Goed van de Heerlijkheid Sint-Baafs-bij-Gent. (Vlaamse Vereniging voor Familiekunde). (Gouw Oost-Vlaanderen)*, 1979.

Alfabetische index op de familienamen van de Staten van Goed van de St.-Baafsheerlijkheid door W. STEEGHERS.

6. VAN DEN BRANDE A. en J. MACHIELS, *Aanwinsten. Economie en Sociale Wetenschappen*, 10 (1978/79), (Rijksuniversiteit te Gent. Centrale Bibliotheek), Gent, 1979, 199 blz.

Archeologie

7. BREMER J.T., *Een grafsteen uit Gent op de bodem van de Zuiderzee...*, in *Het Brugs Ommeland*, jg. 17, (1977), p. 305-310.

De auteur vraagt aandacht voor de vondst te Andijk (Noord-Holland) in 1931 van een grafzerk, afkomstig van de Gentse Sint-Pieterskerk. De inscriptie toont aan dat deze grafzerk afkomstig was van het familiegraf De Valcken(e)are, „kasseimeesters” te Gent (ca. 1632). De grafzerk werd wellicht gebruikt voor de versteviging van de West-Friese zeedijk die omstreeks 1731 door de paalvorm werd ondermijnd.

8. DE LAET S.J. e.a., *Oudheidkundige opgravingen en vondsten in Oost-Vlaanderen, VIII. (Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen. Bijdragen. Nieuwe Reeks. Nr. 6)*, Gent, 1978, 135 blz., geïllustreerd.

Met o.a. het aanvullende en eindverslag over de opgravingen te Destelbergen, opgravingsvlakken B, C, D en F.

9. DESEYN G., *Bedreigd*, in *Stadsarcheologie*, jg. 3, (1969), nr. 1, p. 41-45.

Bondige bespreking van het Hôtel Van Overwalle in de Goudstraat. Geïllustreerd.

10. DESMET G., *Graven naar het Gents Tempelhof*, in *Heemkundige Vereniging De Gonde*, Melle, 8 (1978), p. 145-148.

Verslag van de opgravingen die sinds 1977 door de leden van de vereniging worden uitgevoerd op het afbraakterrein aan het Dobbel Slot te Gent en waar resten van het vroegere Tempelhof werden teruggevonden. Geïllustreerd.

11. LALEMAN M.C., *Oude Bodemvondsten. Karolingisch kapiteel*, in *Stadsarcheologie*, jg. 3, (1979), nr. 1, p. 47-53.

Bespreking van een oud Ioniserend komposiet kapiteel, gevonden Sint-Machariusstraat 5, dat gelijkenis vertoont met een reeks kapitelen uit de Karolingische periode.

12. *Oude koeien uit de gracht...* Gent, s.d., (1979).

Een vijftiental steekkaarten betreffende: stadsarcheologische kaarten, het Tempelhof, het Toreken aan de Vrijdagmarkt, een brandrestengraf in de Pekelharing, de Corduwaniersstraat 35 - 41, vestingmuur met Waltoren (Nieuwbrugkaai), opgraving in de Bijloke-abdij, een Karolingisch kapiteel, prospectie in de Gouvernementstraat, het Rijkhovesteen, de St.-Machariuswijk.

13. VAN DOORNE V., *Prospectie Gouvernementstraat*, in *Stadsarcheologie*, 3, (1979), nr. 2, p. 24-37.

Belangrijk artikel waarin op basis van archeologische vondsten besloten wordt dat de oudste portus van Gent niet lag op de hogere zandrug links van de Schelde (lokalisatie door A. Verhulst) maar iets zuidelijker, meer bepaald naast en ten zuiden van de Sint-Janskerk, de latere Sint-Baafskathedraal. Een overzicht van het historisch onderzoek, beschrijving van de grondsporen, bespreking van de ceramiek, de benen voorwerpen en de dierresten. Dit laatste door Achilles Gautier van het Geologisch Instituut.

14. *Vondstmeldingen*, in *Stadsarcheologie*, jg. 3, (1979), nr. 1, p. 36-40.

Bespreking van vondsten in het Dobbelslot (o.m. hoofd van 14de-eeuwse ruitersstatuette), in de Gouvernementstraat, bij de Graslei, in Onderbergen, in de Skiweg en bij het Kerkplein te Sint-Martens-Latem (hof van Lathem, eertijds eigendom van de Sint-Baafsabdij). Geïllustreerd.

15. *Id.*, 3, (1979), nr. 2, p. 38-41.

Vondstmeldingen: korte bespreking van de vondsten aan de Lieve (kollektorenwerken), aan het Dobbelslot, in Gewad nr. 13 (vuurpotten), in de Goudstraat-Beersteeg (gepolychromeerde plank), aan de Nieuwbrugkaai (hoektoren), in het Rijkhovesteen.

16. *Vondsten bij wegenwerken, Rasphuisstraat*, in *Stadsarcheologie*, 3 (1979), nr. 1, p. 29-35.

Het materiaal dat bij de prospecties (1976 en 1977) werd bovengehaald dateert hoofdzakelijk uit de 13de - 18de eeuw. O.m. vondst van lederen messchede (14de - 15de eeuw). Geïllustreerd.

Middeleeuwen

17. BOONE M.G.R. en REUSENS B., *Topografische verdeling van de welvaart te Gent aan het eind van de 15de eeuw*, in *Spiegel Historiae*, 14, (1979), p. 541-545.

Aan de hand van fiskale dokumentatie en de schepenregisters bewaard in het Gentse Stadsarchief kan het sociale profiel van de Gentse bevolking op het einde van de 15de eeuw omlijnd worden. Tegenover een kleine top van grote belastingbetalers staat een massa arme lieden die nauwelijks of geen fiskale bijdrage leverden. De auteur weet de rijke straten te bepalen en konkludeert dat de verarming naar de buitenwijken toe opvallend is.

18. VAN CAENEGEM R.C. en L. MILIS, *Kritische uitgave van de „Grote Keure” van Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, voor Gent en Brugge (1165-1177)*, (*Studia Historica Gandensia*, nr. 222). Overdruk uit: *Handelingen van de Kon. Commissie van Geschiedenis*, CXLIII, (1977), p. 207-257, Gent, 1978.

Kritische uitgave van deze belangrijke grafelijke verordening. Door een aantal bepalingen over strafrecht, strafprocesrecht en gerechtelijke organisatie werd een grondige vernieuwing ingevoerd in het stedelijk gerechtsleven.

Moderne Tijden

19. DECAVELE J., *Plan van Gent tijdens de belegering van 1708, door Jacob Harrewyn*, in *Gent Werkt*, 1979, nr. 41-42, p. 115-120.

Het plan van Gent tijdens de belegering van de geallieerden van 24 tot 31 december 1708 werd wellicht in 1709 vervaardigd door de graveur Jacob Harrewyn (1661- na 1732). De auteur geeft een algemene situering van de krijgsverrichtingen in de Spaanse Successieoorlog (1701-1713/14), bespreekt de belegering, beschrijft het plan en geeft een bibliografie. Geïllustreerd.

20. LEMAITRE Ch., *Relation de mon voyage de Flandre, de Hollande et de Zélande fait en mil six cent quatre vint et un*. (*Annales littéraires de l'Université de Besançon*, 213), Parijs, 1978.

Reisverhaal van de priester Charles Lemaitre († 1688) die in 1681 ook Gent bezocht en vooral over de kloosters en geestelijkheid enkele merkwaardigheden meedeelt.

21. VAN IMPE E., *Marie-Christina van Oostenrijk. Gouvernante-Generaal van de Zuidelijke Nederlanden 1781-1789 ; 1790-1792*, (*An-*

ciens pays et Assemblées d'Etats. Standen en Landen. LXXVII), Kortrijk-Heule, 1979.

Dit boeiend en ontroerend boek werd ter bespreking toegestuurd. Daar de *HMGOG* geen rubriek boekbesprekingen bevat wordt dit werk in deze bibliografie opgenomen. Gent zelf komt slechts hier en daar ter sprake. Toch is het een uiterst interessant werk om de werking van de Oostenrijkse regering in de Zuidelijke Nederlanden te begrijpen. Marie-Christina (1742-1798), dochter van Maria-Theresia en gehuwd met Albert-Casimir van Saksen-Teschen, was gouvernante-generaal in de Oostenrijkse Nederlanden van 1781-1793. Onder Jozef II speelde ze een louter representatieve rol, terwijl de macht bij de gevlmachtigde minister lag. In haar gouvernementsperiode worden een democratische en een conservatieve periode onderscheiden. De auteur gaat tevens in op de staatsorganisatie van het Oostenrijks bewind in de Zuidelijke Nederlanden.

22. VAN SELM B., *The schoolmaster Gerard de Vivre, in Quaerendo*, VII, 3, (1977), p. 209-242.

De Gentse schoolmeester Geeraert van den Vivere week, waarschijnlijk om religieuze motieven, uit naar Keulen en kreeg daar in 1563 van de magistraat de toelating om een schooltje te openen, waar hij Frans en wiskunde onderwees. In 1575 vestigde hij zich te Antwerpen. Zowel in Keulen als in Antwerpen publiceerde hij leerboeken voor het Frans taalonderwijs, o.m. de allereerste Franse grammatica die ooit in het Duits geschreven werd. Zijn merkwaardigste schoolboek was evenwel de *Dialogues Francois-Flamengs, traictants du fait de la Marchandise* (1e ed., Antwerpen, 1573). Als bevattelijk leerboek voor beginners in de Franse taalstudie werd het bijzonder populair in de Nederlanden en — in zijn Duitse versie — in Duitsland; door zijn inhoud vormt het bovendien een eersterangsbron voor de kennis van de koopmanschap en het dagelijkse leven in een zestiende-eeuwse stad. In een Appendix worden alle publikaties van Van de Vivere in hun verschillende edities opgesomd.

23. WATERSCHOOT W., *Lucas d'Heere in plano, in Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica „De Fontaine” te Gent. Jaarboek 1976-1977*, dl. I, XXVII (tweede reeks, nr. 19), Gent, 1978, p. 97-111.

Weergave en bespreking van de vier sonnetten op folio plano die Lucas d'Heere schreef ter ere van Willem van Oranje in 1577(?). De originele tekst bevindt zich in een achttiende-eeuws convoluit thans in de bibliotheek van de St.-Pieters- en Paulusabdij te Dendermonde (Oud Fonds, signatuur 04B).

Hedendaagse Tijd

24. BALTHAZAR H. e.a., *Sint-Amandsberg. Grondlijnen voor een demografische, sociaal-ekonomische en politieke geschiedenis (1830-1976)*, in *Jaarboek van de Heemkundige Kring De Oost-Oudburg*, XV, (1978), p. 3-64.

Uit een geheel van gegevens verzameld door de staf van het Seminarie voor Nieuwste Geschiedenis van de R.U.G., werden de meest coherente stukken door de auteur omgezet tot een vijftal hoofdstukken die de demografische, sociaal-ekonomische en politieke evolutie schetsen. Talrijke tabellen. Geïllustreerd.

25. *Britten en Amerikanen in Gent. Het vredesverdrag van 1814. Stad Gent. Museum Arnold Vander Haegben. Catalogus van de tentoonstelling juli-augustus 1979*, Gent, 1979, 41 blz.

De Vrede van Gent die werd gesloten op 24 december 1814 betekende een wederzijdse verzaking aan de vijandelijkheden tussen de Verenigde Staten en Engeland. Aan de hand van een honderdtal nummers wordt een beeld opgehangen van de twee partijen, van Gent rond 1814 met de onderhandelingsplaatsen, van de eigenlijke onderhandelingen, de ondertekening en de feestelijkheden en tenslotte van de herdenkingen van de 100- en 150-jarige ondertekening van de Vrede.

26. STEELS M., *De cholera-epidemie van 1866*, in *Gendtsche-Tijdinghen*, 8, 1979, p. 250-258.

Overzicht van de cholera-epidemie die uitbrak op 11 mei 1866 en die te Gent 2.769 dodelijke slachtoffers maakte.

27. ID., *Gent in 1866. Het cholera-jaar*, in *Ghendtsche-Tijdinghen*, 8, 1979, p. 231-250.

Overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen in 1866. Geïllustreerd.

28. ID., *De volkstelling van 1866*, in *Ghendtsche-Tijdinghen*, 8, 1979, p.259-264.

Een onderzoek van de volkstelling gehouden op 31 december 1866 : structuur van de bevolking, kindersterfte, doodsoorzaken, inwijking, taal, arbeid.

29. ID., *Gent in 1862. Meer dan 5.000 werkloze katoenarbeiders*, in *Ghendtsche-Tijdinghen*, 8, (1979), p. 4-23.

30. ID., *Gent in 1863*, in *Gendtsche-Tijdinghen*, 8, (1979), p. 55-80.

31. ID., *Gent in 1864*, in *Gendtsche-Tijdinghen*, 8, (1979), p. 115-138.

Kerkgeschiedenis, abdijen, kloosters

32. ART J., *Herders en parochianen. Kerkelijkheidsbeleving betreffende het bisdom Gent, 1830 - 1914, (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XIV)*, Gent, 1979, 223 blz.

Verhandeling waarin gepoogd wordt de beschikbare kerkelijkheidsgegevens over het bisdom Gent tussen 1830 en 1914 — voor zover die in kerkelijk archief bewaard worden — samen te brengen. De verhandeling gaat verder in op de streefpunten van de pastoraal onder bisschop Van de Velde, Delebecque, Bracq, Stillemans ; op de relations status dioecesis en de algemene overzichten ; op de praktijkgegevens in de stad Gent, randgemeenten en op het platteland. Met lijst van geciteerde bronnen en werken, tabellen, grafieken, indices.

33. AUDENAERT W., *Kennismaking met de Gentse Karmelieten*, Gent, 1979, 71 blz.

Een gids tot het Gentse Karmelietenklooster met de beschrijving van de gebouwen en de kunstvoorwerpen. Geïllustreerd.

34. ID., *Uit het Theses-Dossier van de Karmelorden in België, 1653-1800. Besloten met een standcatalogus van het theses-fonds bij de Gentse Karmelieten*, Gent, 1979, 287 blz.

Gestencilde bijdrage over de standpunten en stellingen die werden ingenomen door de Karmelieten en/of Diskalsen. Geïllustreerd. Met lijst van namen.

35. DE KEYZER B., *De St.-Michielskerk te Gent*, s.l., 1979. Historische schets van de Sint-Michielskerk te Gent, opgesteld bij de voltooiing van de jongste restauratie die duurde vanaf 1 april 1972 tot oktober 1979. Met beschrijving van de kunstwerken. Geïllustreerd.

36. *Sint-Michielskerk. Kerkschat en iconografie. Catalogus van de tentoonstelling ingericht door de Kerkfabriek, 14-23 juli 1979*, Gent, 1979, 56 blz.

De samensteller P. Verbraeken onderscheidde in deze tentoonstelling twee delen : de kerkschat en de ikonografie. De kerkschat bevat de edelsmeedkunst en de borduurkunst. De ikonografie wordt onderverdeeld in oude ikonografie en verder in schilderijen, akwarellen en etsen van 20ste-eeuwse kunstenaars.

37. TREFOIS C., *De Romaanse Sint-Martinuskerk te Melle in Heemkundige Vereniging De Gonde*, Melle, 9, (1978), p. 165-169.

Bespreking van de geschiedenis en architectuur van de middeleeuwse (midden 12de eeuw) kerk te Melle die in 1837 werd gesloopt. De bouwtrant van deze kerk vertoonde parallelle overeenkomsten met de dorpskerken van Kalken, Baaigem, Merendree, Afsnee e.a.

38. *Une translation de Reliques à Gand en 944. Le Sermo de Adventu Sanctorum Wandregisili, Ansberti et Vulframni in Blandinium. Publié avec une introduction et des notes par N.-N. Huyghebaert. (Koninklijke Academie van België. Koninklijke Commissie voor Geschiedenis. Verzameling teksten voor de studie van de geschiedenis in België)*, Brussel, 1978, CXXXV + 74 blz.

Heruitgave van de voor de Gentse abdijschiedenis belangrijke tekst over de overbrenging van de relieken van de heiligen Wandril, Ansbert en Wulfram door graaf Arnould en Gerard van Brogne omstreeks 23 augustus 944 vanuit Boulogne. Deze uitgave gebeurde op basis van het enige archetype-manuskript bewaard in de Bibliothèque Nationale te Parijs. Voorafgegaan door een uitgebreide inleiding.

39. VAN DE WIEL C., *Bijdrage tot zes eeuwen Cisterciënzerdocumentatie (1153-1797)*, in *Citeaux commentarii cistercienses*, 30, (1979), p. 41-91.

Korte vermelding van de Bijloke (Portus Beatae Mariae) te Gent en de abdij van Doornzele (Aurea cella) te Evergem en te Gent.

40. VAN HEDDEGHEM A., *Een Middeleeuws Abdijhospitaal. De Oude Bijloke - Gentse hospitalen en ziekenverzorging, 1146-1797*, Antwerpen, 1978, 323 blz.

De auteur bespreekt niet enkel het Bijlokehospitaal, Bijlokeklooster en de Bijlokeabdij, maar behandelt eveneens het godshuis O.L.V. te Lazerie, het St.-Janshospitaal, de abdijsospitalen van St.-Baafs en van St.-Pieters en de Gentse privé-hospitalen (in de middeleeuwen). Met lijst van de eenendertig abdissen van de Bijlokeabdij, algemene literaturopgave, bibliografische en archivalische verwijzingen, documenten betreffende de ruiling van de Bijlokegrond tegen bouwgrond, de plechtige eerste steenlegging van het nieuwe ziekenhuis De Bijloke (16 september 1976). Geïllustreerd.

Gebouwen en stadsbeeld

41. *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 4 nb. Stad Gent. Noord-Oost Gent*, 1979, 648 blz.

Snelinventaris van het noordoostelijk deel van het gebied gelegen tussen de stadsversterkingen van de eerste helft van de 13de eeuw tot de zestiende-eeuwse stadsomwalling. Ingeleid door een overzicht op de historische en stadsgeschiedkundige evolutie van Gent.

Rijk geïllustreerd. Met fotoregister, volledige lijst der straten, register der architecten en restaurateurs, beknopte literatuuropgave, lijst van beschermde monumenten en landschappen en belangrijke gebouwen.

42. *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 4nb. Stad Gent. Zuid-West*, Gent, 1979.

Bespreking van het bouwkundig erfgoed van het zuidwestelijk gedeelte gelegen tussen de omwalling van de 13de eeuw en de 16de-eeuwse vestigingsgordel. Rijk geïllustreerd. Met fotoregister, volledige lijst der straten, register der architecten en restaurateurs, beknopte literatuuropgave, lijst van beschermde monumenten en landschappen en belangrijke gebouwen.

43. DECAVELE J., *Gent houdt de (Sint-Niklaas-) kerk in het midden, in Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 28, (1979) p. 139-148.

44. DEROM S., *De Gentse stenen, in Stadsarcheologie*, 3, (1979), nr. 2, p. 2-10.

In 1191 kregen de Gentenaars de officiële toelating om versterkte stenen huizen te bouwen. Bij de Gras- en Koornlei, de marktplaatsen en oude verkeersaders werden huizen in Doornikse natuursteen opgetrokken. Er wordt onderscheid gemaakt tussen de stenen met een gekanteelde gevel en met een trapgevel enerzijds, tussen het Romaans type en het Gotisch type anderzijds. Later verschijnt ook nog het type met getrapte dakvensters. Geïllustreerd.

45. LALEMAN M.C. en J. VAN CLEVEN, *Kasteel Maaltebrugge. Neogotische huiskapel, in Stadsarcheologie*, 3, (1979), nr. 2, p. 11-23.

Interessant artikel over de neogotische huiskapel van het kasteel Maaltebrugge (ca. 1860-1861) ontworpen door Bethune voor de Hemptinne. Historiek en beschrijving. Geïllustreerd. Ruim kritisch apparaat.

46. *Het stadhuisbeeld door de eeuwen heen. Historische iconografie van het Gentse stadhuis*, Gent, 1979, 44 blz.

Aan de hand van drieënzestig documenten wordt in deze catalogus, samengesteld door de Gentse Dienst voor Monumentenzorg en Stadsarcheologie (I. DE RIJCKE-VERHEUGEN, J. VANDENHOUTE en G. VAN DOORNE) en het Seminarie voor Geschiedenis van de Bouwkunst van de R.U.G. (F. VAN TYGHEM), een overzicht ge-

geven van het belangrijkste beeldend materiaal in verband met het Gentse stadhuis. Speciaal zijn te vermelden de recent ontdekte restauratieplannen van ca. 1870, die voor het eerst werden tentoongesteld.

47. VAN TYGHEM F., *Het stadhuis van Gent. Voorgeschiedenis. Bouwgeschiedenis. Veranderingswerken. Restauraties. Beschrijving. Stijl-analyse (Verhandeling van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Schone Kunsten. (Jg. XL., Nr. 5), Brussel, 1978, 2 dln, 605 + 629 blz.*

Belangrijk werk over het Gentse stadhuis. Achtereenvolgens worden besproken: de verdwenen schepenhuisen; de bouw van de nieuwe schepenhuisen en de aanpalende gebouwen, van de XVde tot en met de XVIIIde eeuw; de veranderingen en restauraties uitgevoerd in de XIXde en XXste eeuw; de beschrijving en vergelijkende stijl-analyse van de architectonisch belangrijke onderdelen van het stadhuiscomplex. Met *résumé*, lijst van bronnen en bibliografie, lijst van afbeeldingen en platen, herkomst van de afbeeldingen, register. Rijk geïllustreerd. Het tweede deel omvat de bijlagen.

48. *Werken aan het Belfort. Stad Gent, Gent, 1979, 24 blz.*

Brochure (Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie) ter gelegenheid van de restauratie van het Belfort welke in 1980 zal beëindigd zijn.

49. *Bedreigd... Gemeenteschool „Zonder naam, niet zonder hart” in Stadsarcheologie, 3, (1979), 2, p. 42-43.*

Bespreking van deze school in de Sint-Machariusstraat. Het is één der eerste scholen tussen 1859 en 1860 gebouwd naar een ontwerp van stadsarchitect Adolph Pauli (1820-1895).

Sociale geschiedenis

50. AVONDT G., HANNES J., SCHOLLIERS E., SCHOLLIERS P., TASSIN A., *De Gentse textielarbeiders in de 19de en 20ste eeuw. Dossier 4. Lonen in de weverij van het bedrijf A. Voortman - N.V. Texas, 1835-1925, (Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis), Brussel, 1979, 97 blz.*

Terwijl dossier 3 een overzicht gaf van de lonen in de spinnerij van de firma A. Voortman - N.V. Texas, worden in dit dossier de lonen uit de weverij weergegeven. Zoals in dossier 3 verwerkte de computer de gegevens uit de loonboeken, maakte er totaalkategorieën van, berekende bruto- en nettoweeklonen alsmede het verdiend dagloon. Met grafieken op semi-logaritmische schaal.

51. DE BELDER J., *De Gentse textielarbeiders in de 19de en 20ste eeuw*, in *Tijdschrift voor geschiedenis*, jg. 92, (1979), p. 187-192.

Uitvoerige bespreking van de reeks uitgegeven door het *Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis van de Vrije Universiteit te Brussel* gewijd aan de levensstandaard van de Gentse textielarbeiders in de 19de en 20ste eeuw onder de titel *De Gentse textielarbeiders in de 19de en 20ste eeuw*.

52. R. DE HERDT en B. DE GRAEVE, *Kinderarbeid van omstreeks 1800 tot 1914*, (*Stadsbestuur Gent. Museum voor Industriële Archeologie en Textiel*), Gent, 1979, 135 blz.

Rijk geïllustreerde catalogus van een tentoonstelling die van 1 tot 23 september 1979 werd georganiseerd door het in oprichting zijnde M.I.A.T. in het Museum Vander Haeghen te Gent.

Vooraf de hoofdstukken arbeidsomstandigheden, levensomstandigheden en arbeid in de textielsector handelen over Gentse toestanden.

53. VAN LERBERGE R., *De geschiedenis van de Bond Moyson. De betekenis van de mutualiteit in de ontwikkeling van de Gentse arbeidersbeweging in samenwerking met de F.S.M.*
Bond Moyson (Gent-Eeklo), 1979, 171 blz.

Een interessant overzicht van deze socialistische ziekenbond vanaf de oprichting in 1875 van de vrijzinnige ziekenbeurs Moyson's Vereniging door een handvol wevers tot de werking van de Bond Moyson in de zestiger jaren van onze eeuw. In februari 1886 zou de Bond der Ziekenbeurzen Moyson gesticht worden. Op 1 september 1889 ging de eigenlijke Bond Moyson van start, welke in 1890 de definitieve steun zou krijgen van de verschillende bij de Bond aangesloten verenigingen. De periode 1890 - 1910 betekende een weg naar de zelfstandigheid. In 1910 werd de Bond een wettig erkende maatschappij voor onderlinge bijstand. Nadat reeds in 1921 beslist was een kliniek op te richten, opende in 1928 de Volkskliniek in de St.-Margrietstraat haar deuren. In 1936 waren er in de Bond meer dan 61.000 leden ingeschreven. Na 1945 zou de geschiedenis van de Bond nauw samenhangen met de invoering van de sociale zekerheid. Geïllustreerd.

Industriële Archeologie

54. COPPEJANS - DESMEDT H., *De Belgische textielnijverheid op nieuwe wegen door een nieuwe mentaliteit. Schets van een historisch ontwikkelingsproces*, in *Handelingen. Vijfde Nationaal Kongres voor Industriële Archeologie. Textiel*. Gent, 26-27 november 1977, Gent, 1979, p. 25-51.

De auteur geeft een duidelijk overzicht van de ontwikkeling van de Belgische textielnijverheid sinds de industriële revolutie. Gezien het belang van Gent als textielstad handelt dit artikel in belangrijke mate over de ontwikkeling van de Gentse vlas- en katoennijverheid. Geïllustreerd.

55. DE HERDT R., *Het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel te Gent*, in *Handelingen. Vijfde Nationaal Kongres voor Industriële Archeologie*. Gent, 26-27 november 1977, Gent, 1979, p. 213-220.

Bespreking van doel en mogelijkheden van het M.I.A.T. Voorstelling van de voormalige fabriek G. en M. Van Acker als museum. Geïllustreerd.

56. ID. en J. DE RO, *Fabriekscomplex „La Lieve”*. *Industriële Archeologie*, in *Stadsarcheologie*, jg. 3, (1979), p. 2-17.

Sinds korte tijd wordt in het nog jonge Museum voor Industriële Archeologie en Textiel gewerkt aan het rekupereren van allerlei voorwerpen in verband met het vroegere industriële Gent. Eén van de eerste bedrijven waarvan gepoogd werd zoveel mogelijk documenten te verzamelen was het voormalige bedrijf „La Lieve” (Textile-Déchets) aan de Wiedauwkaai. Van het bedrijf in afbraak werden foto's en dia's verzameld en tegelijkertijd werd een schets gemaakt van de bouwevolutie van het bedrijf. Geïllustreerd.

57. DESEYN G., *Rechtstreekse invloeden der Gentse textielindustriëlen op de 19de-eeuwse stadsontwikkeling: bedrijfsinplantingen, arbeidershuisvesting en openbare werken*, in *Handelingen. Vijfde Nationaal Kongres voor Industriële Archeologie. Textiel. Gent*, 26-27 november 1977, Gent, 1979, p. 171-199.

De auteur poogt na te gaan welke de impact was van de Gentse industriëlen op de 19de-eeuwse stadsontwikkeling. Hij onderzoekt de belangstelling van de burgerij voor de volkshuisvesting, wijst op het ontstaan van kwartierwoningen en beluiken, onderzoekt de speculatie van de burgerij o.m. als gevolg van de wet van 1 juli 1858 (het onteigenen voor de sanering van ongezonde buurten) en bespreekt de stadsuitbreiding in de tweede helft van de 19de eeuw. Geïllustreerd.

58. DE VISSER J., *Lieven Bauwens en de industriële revolutie in Gent*, in *Spiegel Historiaal*, 1979, p.19-25.

De innovatie van de mule-jenny te Gent betekende een mijlpaal in de ontwikkeling van de Gense katoenindustrie. Geïllustreerd.

59. ID., *Mechanisering en economische groei : de Gentse katoenindustrie in de eerste helft van de 19de eeuw*, in *Handelingen. Vijfde Nationaal Kongres voor Industriële Archeologie. Textiel. Gent, 26-27 november 1977*, Gent, 1979, p. 53-76.

De relatie tussen de mechanisering en de economische groei wordt bestudeerd aan de hand van drie belangrijke vernieuwingen die de Gentse katoenijverheid in de eerste helft van de 19de eeuw kende. Eerst en vooral het aanwenden van de eerste mechanische spinmolen door Lieven Bauwens. Vervolgens het gebruik van de stoommachine en tenslotte de invoering van het mechanisch weefgetouw, het „power loom”. De auteur komt tot het besluit dat enkel de introductie van de mule-jenny werkelijk tot een „omwenteling” leidde. De Gentse katoenijverheid was bovendien in de eerste helft van de 19de eeuw nog te onbelangrijk om als konjunkturbepalende faktor te fungeren. Geïllustreerd.

60. LINTERS A., *Het gebruik van stoommachines in de Oostvlaamse nijverheid, vooral de textielnijverheid, vóór 1840. Een overzicht a.b.v. het provinciale fonds „de commodo et incommodo”*, in *Handelingen. Vijfde Nationaal Kongres voor Industriële Archeologie. Textiel. Gent, 26-27 november 1977*, p. 251-279.

De auteur poogt een overzicht op te stellen van de beschikbare documenten, formuleert een aantal hypothesen en geeft een interessante kronologische lijst der beschikbare dossiers. Uiteraard heeft het merendeel der machines betrekking op Gent. Geïllustreerd.

61. ID., *De Gentse beluiken : een 19de eeuwse proletarische woonvorm*, in *Bouwkundig erfgoed in Vlaanderen*, nr. 46, (1979), p. 40-46 en nr. 47, (1979), p. 32-42. Geïllustreerd.

Overzichtsartikel over de beluiken te Gent.

62. *Onderzoek naar de Gentse beluiken : bouwfysische, sociologische, historische en kunsthistorische evaluatie. (W.I.A.R.U.G. Seminarie voor Nieuwste Geschiedenis)*, Gent, 1978, 121 blz.

Door een tiental auteurs werd in teamverband o.l.v. prof. H. BALTHAZAR een dossier opgemaakt betreffende de nog bestaande Gentse beluiken. In het oog sprongen : de zeer vroege beluikenbouw en de opeenvolgende generatie beluiken van ca. 1830 tot de eeuwwisseling, alsook het verbluffend grote aantal. In dit onderzoek krijgt men een geschiedenis van deze industriële huisvestingsvorm, een evaluatie (sociologisch, bouwtechnisch, historisch, kunsthistorisch), alsmede overzichtstabellen, een prioriteitenlijst en een index. Geïllustreerd.

63. SCHOLLIERS P., *Een gelukkig toeval: de brand van de spinnerij van N.V. Texas in 1880*, in *Handelingen. Vijfde Nationaal Kongres voor Industriële Archeologie. Textiel. Gent, 26-27 november 1977*, Gent, 1979, p. 77-84.

In maart 1880 brandden de gebouwen van de spinnerij tot op de grond af. Voor de directie was dit een gelegenheid om deze totaal verouderde afdeling geheel te vernieuwen. Bewijzen dat de directie een hand in de brand had zijn er niet. De modernisering van de spinnerij die werd doorgevoerd onder economisch gunstige omstandigheden, bracht de N.V. Voortman er opnieuw bovenop. Voor de arbeiders bracht de modernisering weinig verbetering: de arbeidsduur steeg, het loon bleef konstant.

64. SORBER F., *De evolutie van de katoendruk in de Gentse onderneming Voortman, 1790-1890*, in *Handelingen. Vijfde Nationaal Kongres voor Industriële Archeologie. Textiel. Gent, 26-27 november 1977*, Gent, 1979, p. 153-158.

De katoendrukkerij Frans De Vos en Voortman werd opgericht in 1790 en was actief tot in 1890. Stoffen van zeer hoge kwaliteit werden niet voortgebracht. Eerder langzaam werden de technische en chemische vernieuwingen overgenomen, zodat de firma niet in de mogelijkheid verkeerde te concurreren met kwaliteitsstoffen uit het buitenland. Geïllustreerd.

65. VAN IMPE D., *Van fabriek tot hotel*, in *Handelingen. Vijfde Nationaal Kongres voor Industriële Archeologie. Textiel. Gent, 26-27 november 1977*, Gent, 1979, p. 201-206.

Onderzoek naar de mogelijkheden van de fabriek Schulze (voorheen de Gandt van der Schueren, 1839), in de Korianderstraat te Gent. Industrieel-archeologische, structureel-stedebouwkundige en historische situering. Geïllustreerd.

Kunst en Cultuur

66. BRAEKMAN W.L., *Een onbekend Gents handschrift met rederijkers teksten*, in *Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica „De Fonteyne” te Gent. Jaarboek, 1976-1977*, dl. I, XXVII (tweede reeks: nr. 19), Gent, 1978, p. 61-95.

In de verzamelbundel Hs. 1682 van de Gentse Universiteitsbibliotheek vindt men enkele handschriften met refreinen, rijmspreuken en dichtten uit de zestiende eeuw alsook een tekst van een kluchtspel dat in het standaardwerk van W.H.M. Hummelen, *Repertorium van het Rederijkersdrama 1500 - ca 1620* niet vermeld wordt. Het kluchtspel brengt gegevens aan het licht over de Gentse ommegang. Uitgave van de teksten.

67. DAENENS L., *Meubelkunst in Oost-Vlaanderen*, in *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 28, (1979), p. 121-132.

De aandacht wordt gevestigd op hoofdzakelijk Gentse meubelen en meubelmakers. Geïllustreerd.

68. DE BISSCOP N., *Een ongewoon „drakenkleed” in het Museum voor Sierkunst te Gent*, in *Artes Textiles. Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tapijt-, Borduur- en Textielkunst*, IX, (1978), p. 145-153.

Het Chinees „drakenkleed” uit de Ch'ing dynastie (1644-1912) kan ondergebracht worden bij de officiële gewaden die in tegenstelling tot de hofgewaden voor staatsceremonies bij een groter aantal gelegenheden werden gedragen. Geïllustreerd.

69. DE KEYSER B., *Glazeniers en Glasramen in Oost-Vlaanderen*, in *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 28, (1979), p. 25-36.

Met een lijst van glazeniers (16de - 20ste eeuw), waaronder vele Gentenaars.

70. ID., *Vioolbouwers in Oost-Vlaanderen vroeger en nu*, in *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 28, (1979), p. 73-78.

Met o.m. een lijst van vioolbouwers (16de - 20ste eeuw), waaronder vele Gentenaars. Geïllustreerd.

71. DELAUNOIS G., *Nederlandstalig toneel in Gent tijdens het Verenigd Koninkrijk*, in *Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Rhetorica „de Fontaine” te Gent. Jaarboek, 1976-1977*, dl. I, XXVII, (tweede reeks : nr. 19), Gent, 1978, p. 120-136.

De auteur poogt een beeld op te hangen van het Nederlandstalig toneel in Gent om beter het sociaal en politiek klimaat en de toestanden op taalgebied te Gent te leren begrijpen. Het artikel valt uiteen in twee delen : de Hollandse reisvoorstellingen en het toneel gebracht door de Gentse „Fontaine”. Geïllustreerd.

72. *De Lyrische Kunst te Gent in de 19de eeuw. Stad Gent. Bijloke-museum. Tentoonstelling 7 september - 7 oktober 1979*, 61 blz. Geïllustreerd.

Catalogus van de hand van A. NENQUIN - VAN KERSCHAUER.

De catalogus geeft een geschiedkundig overzicht van de Gentse opera (in 1698 werd voor het eerst een opera te Gent opgevoerd), van het Nederlands Toneel, van Gentse liefhebbersgezelschappen, van de sociale aspecten aan deze opera verbonden en van componisten en uitvoerders.

73. DEROLEZ A., *The Library of Raphaël de Marcatellis, Abbot of St. Bavon's, Ghent 1437-1508*, Gent, 1979, 335 blz.

Rijk geïllustreerde uitgave die bij wijze van catalogus verschijnt bij de tentoonstelling „De Bibliotheek van Raphaël de Marcatellis (1437-1508)” die werd georganiseerd in de Universiteitsbibliotheek te Gent van 17 september tot 26 oktober 1979 ter gelegenheid van het op rust gaan van prof. K.G. Van Acker, hoofdbibliothecaris.

Raphaël de Marcatellis, natuurlijke zoon van Filips de Goede, bracht op het einde van de 15de en het begin van de 16de eeuw een beroemde verzameling luxe-handschriften bijeen. Deze vallen op door hun groot formaat, kwaliteitsperkament, rijke illustratie en versiering. Veelal zijn het kopieën van gedrukte boeken, maar ook zeldzame teksten en unica zijn aanwezig. Alle zestig bewaarde boeken uit de bibliotheek werden vervaardigd in ateliers te Gent en te Brugge. Met tabellen en index.

74. DETREMMERIE A., *Textiel in de Gentse musea*, in *Handelingen. Vijfde Nationaal Kongres voor Industriële Archeologie. Textiel*. Gent, 26-27 november 1977, Gent, p. 159-162.

Overzicht van de textielverzamelingen in het Bijlokemuseum en het Museum voor Sierkunst.

75. DE VOGELAERE F., *Hedendaagse keramiek in Oost-Vlaanderen*, in *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 28, (1979), p. 89-102.

Met aandacht voor een aantal Gentse kunstenaars zoals Carmen Dionyse, Oktaaf Landuyt, Achiel Pauwels, Paul De Bruyne, Marnix Hoys, Rik Vandeweye e.a.

76. DUVERGER J., *Frans Witspaen, tapijtwever en tapijthandelaar te Oudenaarde en te Gent*, in *Artes Textiles. Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tapijt-, Borduur- en Textielkunst*, IX, (1978), p. 26-48.

Interessant artikel over de Vlaamse tapijtkunst (einde 16de - begin 17de eeuw).

77. HUYS P., *De kunstenaarsfamilie(s) De Vigne te Gent*, in *Gendtsche Tydinghen*, 8, (1979), p. 46-49.

Nota over de familie De Vigne.

78. *Karel van de Woestijne 1878-1929. Tentoonstellingscatalogus door Marc Somers. Met een inleiding door Albert Westerlinck en chronologisch raamwerk door Prof. em. M. Rutten. (Koninklijke Bibliotheek Albert I)*, Brussel, 1979, 178 blz., geïllustreerd.

Tentoonstellingscatalogus door het „Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven” te Antwerpen georganiseerd (naar aanleiding van de vijftigste verjaardag van het overlijden van Karel van de Woestijne) in de Koninklijke Bibliotheek Albert I, van 16 juni tot 22 september 1979. Bespreking van vijfhonderdzeventig nummers in een prachtige bibliofiele uitgave.

79. MUSSCHOOT A.M., *Karel van de Woestijne en het Gents toneel*, in *Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica „De Fonteyne” te Gent. Jaarboek, 1976-1977*, dl. I, XXVII, (tweede reeks : nr. 19), Gent, 1978, p. 137-148.

Karel van de Woestijne ziet toneel in de eerste plaats als toneel-literatuur en niet als theater. Vanuit de bewondering van Karel van de Woestijne voor *Starkadd* groeit de belangstelling voor het toneel, zodat hij redakteur en zelfs hoofdredakteur werd van een eigen toneelblad *Het Toneel*. Dit blad vormde van 1899 tot 1902 een getrouwe spiegel van alle toneelactiviteiten in Gent.

80. NELEN J., *Nog over de restauratie van het Sint-Janspaneel uit het Lam Gods : een vakman in de houtbewerking aan het woord*, in *Bouwkundig erfgoed in Vlaanderen*, nr. 46, (1979), p. 16-20.

Beschouwingen van een vakman in verband met de vraag hoe het mogelijk was dat in het Sint-Janspaneel een plank met een strook spinthout werd gebruikt. Geïllustreerd.

81. VAN ACKER K.G., *Feestbundel. Aangeboden door zijn medewerkers*, Gent, 1979.

Bundeling van artikels van de hand van prof. Dr. K.G. Van Acker, hoofdbibliothecaris aan de Universiteitsbibliotheek te Gent.

(Anastatische herdrukken). Geïllustreerd. Voor Gent zijn belangrijk :

— *Historio-geografische studie over het Sint-Pietersdomein tussen Leie en Schelde.*

— *De middeleeuwse schouten van Sint-Pieters en Sint-Baafs in het Gentse.*

— *Bijdrage tot de geschiedenis der Librije van de Sint-Baafsabdij te Gent ; vorming, uitrusting, culturele waarde.*

— *De handschriften der vroegere Sint-Baafslibrije, thans nog bewaard in de Bibliotheek van het Kapittel van de Sint-Baafskathedraal te Gent.*

— *Nieuwe biografische gegevens over Raphaël de Marcatellis, abt van de Sint-Baafsabdij te Gent, bisschop van Rhodus, een post-Bourgondisch mecenas, stichter van een librije van verluchte handschriften, ° 1437 - 1508, 3 aug.*

— *Viglius en de librije van Sint-Baafs te Gent.*

- *Iconografische beschouwingen in verband met de 16de-eeuwse gegraveerde portretten der graven van Vlaanderen.*
- *Incunabelen in de bibliotheek van Sint-Baafs in 1572, volgens de catalogi van Gent, Brussel en Lokristi.*
- *De librije van Raphaël de Marcatellis, abt van Sint-Baafs en bisschop van Rhodus.*

82. VAN BOST F., *De adres of porseleinkaart*, in *Heemkundig Nieuws*, 6, (1978), 4, p. 12-14 en 6, (1978), 5, p. 5-7.

Overzicht en bespreking van het gebruik van de (Gentse) porseleinkaart.

83. VAN DER DONCKT - DUVERGER G., *Borduurwerkers en borduurwerk te Gent. Een bijdrage in Artes Textiles. Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tapijt-, Borduur- en Textielkunst*, IX (1978), p. 92-124.

Vervolg van het in 1974 in betreffend tijdschrift (nr. VIII) gepubliceerde artikel. Het borduurwerk in het privaat en openbaar leven te Gent vóór 1800 wordt uitvoerig besproken. Achtereenvolgens worden besproken het borduurwerk voor profaan gebruik, voor kerkelijk gebruik en paramenten voor bijzondere gelegenheden en diensten. Met dokumenten. Geïllustreerd.

84. VAN DIJK - VANHOOREN L., *Kantwerkje „Dentelle de Gand à réseau varié”*, in *Oostvlaamse Zanten*, LIII, (1978), p. 179.

85. *Veertig kunstenaars rond Karel van de Woestijne. Karel van de Woestijne (1878-1929) en de kunst van zijn tijd met uittreksels uit zijn geschriften over kunst, samengesteld en ingeleid door Robert HOOZEE, (Provinciebestuur Oost-Vlaanderen - Stadsbestuur Gent, Museum voor Schone Kunsten, Gent, 20 januari - 11 maart 1979), Gent, 1979, 136 blz., rijk geïllustreerd.*

Aan de hand van teksten geschreven door Karel van de Woestijne krijgt men een overzicht van het impressionisme ; het symbolisme ; de eerste Latemse groep ; Ensor ; Evenepoel ; Wouters ; Meunier ; Smits ; Laermans ; de drie Gentenaars : Delvin, Baertsoen en De Bruycker ; de tweede Latemse groep ; de nieuwe generatie. Met bibliografie.

Universiteit

86. BOSSAERT H., *Julius Mac Leod en de vervlaamsing, (Uit het verleden van de R.U.G., nr. 4)*, Gent, 1977, 94 blz.

De rol van de bioloog Julius Mac Leod, (1857 - 1919), bij de vervlaamsing van de Gentse universiteit en de bespreking van diens

Verslag aan de „Commissie belast met het Onderzoek van de Wenschelijkheid van het Inrichten van een Nederlandsche Hoogeschool in Vlaamsch België”, welke een hoogtepunt betekende in de strijd voor een Vlaamse universiteit te Gent.

87. DEELSTRA H., *De School van Kunsten en Ambachten (1826-1835) aan de Gentse universiteit, (Uit het verleden van de R.U.G., nr. 5)*, Gent, 1977, 67 blz. + illustraties.

Situering van het (hoger) technisch onderwijs vóór 1825 ; bespreking van het decreet van 13 mei 1825, nr. 27 en de uitvoering ervan te Gent. De eerste werking van de School van Kunsten en Ambachten (1826-1830) en de industrijschool (1830-1835).

Met bijlagen : biografische nota's over het onderwijzend corps : C.A. Bergsma, J.F. Lemaire, E. Jacquemijns, J.B. Valerius en D.J.B. Mareska ; toepassing van het decreet van 13 mei 1825 aan de hogescholen te Leuven, te Luik, te Utrecht, te Groningen en te Leiden.

88. ELAUT L., *Drie episoden in de geschiedenis van het geneeskundig hoger onderwijs te Gent, (Uit het verleden van de R.U.G., nr. 6)*, Gent, 1977, 39 blz.

Bondige monografieën over : de kopzorgen van professor Jozef Kluykens over de toestand in de verloskundige kliniek van de Gentse universiteit in 1832 ; professor Richard Boddaert en zijn zorg voor een practicum in het fundamenteel geneeskundig onderwijs ; de leermeesters van Elaut in de farmakologie (Jan Frans Heymans (1859-1932) en Korneel Heymans (1892-1968)).

89. OSSIEUR E., *Studenten en hun examens in de faculteit Geneeskunde R.U.G. (1829-1835), (Uit het verleden van de R.U.G.)*, Gent, 1978, 42 blz.

Alfabetische lijst van de studenten tijdens de aangeduide jaren, met korte bespreking.

90. SOMERS M., *Max Rooses in de Vervlaamingsstrijd om de Gentse Universiteit, (Uit het Verleden van de R.U.G., nr. 7)*, Gent, 1978, 115 blz.

De rol van de liberaal Max Rooses (1839-1914) in de vervlaamsing van de Gentse Universiteit.

91. STOLS E., *Latijns-Amerikaanse studenten aan de Rijksuniversiteit te Gent (1854-1914), (Uit het verleden van de R.U.G., nr. 1)*, Gent, 1976, 42 blz.

Een belangrijk aantal onder de vreemde studenten die aan de R.U.G. studeerden bestond uit Latijns-Amerikaanse studenten. Hierover krijgt men een eerste onderzoek en vraagstelling van de problemen. Met bijlagen en tabellen.

92. VANDERSTRAETEN M., *Het „Campo Santo” te Sint-Amandsberg*, in *Heemkundig Nieuws*, 6, (1978), 5, p. 14-16.
93. VANDEWIELE L.J., *Bij het eeuwfeest van het Laboratorium voor Toxicologie aan de Faculteit voor Farmaceutische Wetenschappen van de R.U.G., 1876-1976, (Uit het verleden van de R.U.G., nr. 2)*, Gent, 1976, 40 blz.

Na een inleiding over de geschiedenis van de toxicologie, volgt een overzicht van de discipline toxicologie aan de R.U.G. met bondige biografie van de professoren Theodore Swarts, Edouard Dubois, Maurice Delacre, Louis Gesche, René Goubau en Aubin Heyndrickx.

Heemkunde en Folklore

94. BALTHAZAR H., *Iets over de herkomst van het fortuin der familie Maeterlinck*, in *Heemkundig Nieuws*, 1, (1978), 1, p. 13-15.
 95. BRUYNEEL F., *Administratieve kroniek van de gemeente Sint-Amandsberg. Tweede deel: 1886-1910*, in *Jaarboek van de Heemkundige Kring De Oost Oudburg*, XV, (1978), p. 65-89.
- Overzicht van de belangrijkste administratieve aspecten van 1886 tot 1910.
96. DE BAETS A., *Opgravingen Abdij van Nieuwenbos-Heusden*, in *Heemkundige Vereniging De Gonde*, Melle, 4, (1975), p. 71-72.
 97. ID., *De ridders van Roden en Jacob van Maerlant*, in *Heemkundige Vereniging de Gonde*, Melle, 8, (1978), p. 143-144.
 98. ID., *Nieuwe kijk op de vroegste „Geschiedenis van Melle”*, in *Heemkundige Vereniging De Gonde*, Melle, 7, (1977), p. 115-118.
 99. ID., *Het leen „Stuivenberg”*, in *Heemkundige Vereniging De Gonde*, Melle, 4, (1975), p. 69-70.
 100. ID., *De „Aermenbuizen” te Melle*, in *Heemkundige Vereniging De Gonde*, Melle, 3, (1978), p. 53-55.

Aankoop van een armenhuis door de gemeente in 1842.

101. ID., *Waar stond de „Parebolmeulen”*, in *Heemkundige Vereniging De Gonde*, Melle, 8, 1978, p. 131-137.

Deze molen stond naast het Galgenbosch aan de grens van Melle met Merelbeke.

102. DEN HAESE P., *Ons dorp rond 1840*, in *Heemkundige Vereniging De Gonde*, Melle, 8, (1978), p. 131-137.

Op kaart wordt aangeduid wie te Melle in 1840 waar woonde; met vermelding van het beroep.

103. EVERAERT G., *Patershol. Een gewoon burgershuis*, in *Stadsarcheologie*, jg. 3, (1979), nr. 1, p. 18-28.

Archeologische studie van het heden verwaarloosde burgershuis Zeugstraat 5, waarvan nog een verbouwingsaanvraag uit 1760 is bewaard. Geïllustreerd.

104. *Geschiedenis van Gentbrugge. Naar het onuitgegeven werk van WAEYTENS G., W. PATOOR en R. VAN DAMME. Vervolg 27. Gentbrugge na 1795. Historisch gedeelte (deel 1)*, in *Heemkundig Genootschap Land van Rode*, 15 sept. 1979.

105. GOEMINNE L., *Waar stond de windmolen vermeld in de Reinaert?* in *Heemkundig Nieuws*, 7, (1979), 3, p. 10-11.

In een kort betoog poogt de auteur aan te tonen dat met de windmolen in het Reinaert-verhaal de dorpsmolen van Lochristi bedoeld wordt.

106. GYSSELING M., *Principes van de straatnaamwijziging te Gent*, in *Naamkunde*, 11, (1979), afl. 1-2, p. 1-30. (Preprint).

Op 2 mei 1977 werd door het Gentse stadsbestuur een commissie ingesteld die belast werd met de studie van de straatnamen met als specifieke opdracht alternatieven voor te stellen voor twee of meermaals voorkomende straatnamen. Het vermelde artikel licht de principes toe die deze commissie in acht heeft genomen bij het uitwerken van haar voorstellen. Achtereenvolgens worden aspecten besproken in verband met: doelstelling; criteria bij het elimineren; toponymie; dorp, kerk, molen, kouter; plaats, plein; personaliteiten; titulatuur en voornamen; diverse principes bij de naamwijziging; Gentstraat, Antwerpsesteenweg; modernisering van de spelling; aaneen of vaneenschrijven, de verbindingsklank -s; alfabetisering.

107. ID., *Kaarten en prenten*, in *Heemkundig Nieuws*, 6, 1978, 6, p. 4-7.

Van 9 tot 11 september liep in convent Engelbertus de tentoonstelling „geschiedenis van de Gentse randgemeenten in kaart en beeld”. Het

besproken artikel is de inleiding tot de kataloog, aangevuld met gegevens over de fusiegemeenten Destelbergen en Lochristi. Een overzicht van beschikbare handboeken, renteboeken en kaarten.

108. ID., *Het hof te Zingem. Bakermat van Sint-Amandsberg*, in *Heemkundig Nieuws*, 1, (1978), 1, p. 7-9.

Zingem is een van de oudste boerderijen op het grondgebied van de voormalige gemeente Oostakker-Sint-Amandsberg (7de-8ste eeuw). Zingem wordt geïdentificeerd met een boerderij aan de noordkant van de Antwerpse steenweg, tussen Verbindingsstraat en zuidoende van de Grondwetlaan (1571).

109. *Oude en nieuwe plaats- en straatnamen te Gentbrugge. Vervolg 10*, in *Heemkundig Genootschap Land van Rode*, 15 sept. 1979.

Bespreking van Leenstraat tot Meire.

110. POELMAN R., *Betekenis, organisatie en werking van een heemkundig documentatiecentrum*, in *Ons Heem*, 33, (1979), p. 85-89.

Bespreking van de betekenis, de organisatie en de werking van een documentatiecentrum.

111. ID., *Het „Maegher Goet” te Oostakker*, in *Heemkundig Nieuws*, 7, (1979), 2, p. 14-16.

Bondige historische schets van de hoeve, die de oudste nog oorspronkelijke hoeve van Oostakker is, gelegen op een mote. Geklasseerd bij Koninklijk Besluit van 11 augustus 1978.

112. STEELS M., *De inhuldiging van het standbeeld van Jacob van Artevelde*, in *Gendtsche-Tijdinghen*, 8, (1979), p. 80-93.

Het besluit een standbeeld van Jacob van Artevelde op de Vrijdagmarkt op te richten werd genomen in 1859. Het standbeeld werd ontworpen door P. de Vigne-Quyo. De inhuldiging had plaats in 1863. Geïllustreerd.

113. VAN GENT M., *Rivieren en kanalen te Gent*, in *Gendtsche-Tijdinghen*, 8, (1979), p. 265-274.

Synthetisch beeld van de oorsprong van de Gentse waterlopen: 1. gegraven waterlopen ter verdediging van de stad; 2. waterlopen gegraven om de scheepvaart te bevorderen. Geïllustreerd.

114. VAN SEVEREN G., *Gentse steendrukkers uit de jaren 1840. Enkele flietsen uit het „Keepsake” van Clara Pernelle*, in *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 28, (1979), p. 1-12.

Bespreking van een aantal Gentse steendrukken (porseleinkaarten) en steendrukkers. Rijk geïllustreerd.

115. ID., *De kuip van Gent in 1880*, in *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 28, (1979), p. 107-111.

116. V(AN) W(ESEMAEL), *Iets over de uitgifte van oorlogsgeld*, in *Gendtsche-Tijdinghen*, 7, (1978), p. 311-314.

Bespreking van het oorlogsgeld dat tijdens de eerste wereldoorlog door de stad Gent werd uitgegeven.

117. ID., *De Gentsche vleeshouwers aan het woord, figuurlijk maar ook letterlijk gesproken*, in *Gendtsche-Tijdinghen*, 8, (1979), p. 25-42.

Merkwaardigheden over de vier vleeshouwersfamilies (Minne, Van Loo, Van Melle en Deynoodt) en over de toneelstukken opgevoerd door de vleeshouwers.

Biografische artikels en nota's

118. BUYLE M., *Jan Anteunis in Heemkundig Nieuws*, 6, (1978), 6, p. 7-9.

Korte biografische nota over deze Gentse beeldhouwer, tekenaar en schilder (° 1896 - †Gent, 1973).

119. ID., *Jules De Bruycker*, in *Heemkundig Nieuws*, 1, (1978), 1, p. 10-13.

Korte biografische nota over deze Gentse kunstenaar (° Gent, 1870 en er overleden in 1945).

120. CLAUWAERT J., *Karel Lybaert, volbloed Gentenaar en talentvol penneridder*, in *Jaarboek van de Heemkundige Kring De Oost-Oudburg*, XV, (1978), p. 90-96.

Levensschets van Karel Lybaert (° Gent, 1854 - † Gent, 1922), redakteur van „Het Fondsenblad - De Gentenaar”. Geïllustreerd.

121. POELMAN R., *150 Jaar geleden werd Napoleon Destanberg geboren*, in *Heemkundig Nieuws*, 7, (1979), 1, p. 10-16.

Biografische nota over de Gentse journalist, letterkundige en volksdichter Napoleon Destanberg (° Gent, 1829, † Gent, 1875). Er wordt o.m. de nadruk gelegd op de verdiensten van Destanberg als toneel-auteur, akteur en regisseur. Geïllustreerd.

122. *Tentoonstelling Corneel Heymans. Sint-Amanduskapel, 28 oktober - 5 november 1979. Stad Gent. Campo Santo.*

Gestencilde tekst over Corneel Heymans (1892-1968), Nobelprijswinnaar, 8 blz.

123. VAN BALLAER R., *De Sint-Antoniuskapel in het Groot-Begijnhof te Sint-Amandsberg*, in *Heemkundig Nieuws*, 7, (1979), 2, p. 11-13.

Enkele wetenswaardigheden over deze kapel van het Groot-Begijnhof, die werd opgericht ter nagedachtenis van begijn Teresia Verhaege (° Desselgem, 1779 - † Gent, 1853).

Vijf voordrachten gehouden op het Derde Colloquium voor Nederlandse en Belgische rechtshistorici te Antwerpen op 2 en 3 mei 1978, werden gebundeld en uitgegeven door het Centrum voor Rechtsgeschiedenis van de Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius te Antwerpen en het Nederlands Centrum voor rechtshistorische documentatie te Den Haag. De lezers van dit tijdschrift zullen bijzonder geïnteresseerd zijn in de bijdrage van J. Monballyu, *Het beroep tegen de vonnissen van de lagere rechtbanken bij de Raad van Vlaanderen (1450-1550)*. In enkele lijnen wordt de oprichting van de Raad van Vlaanderen die zich in 1498 definitief te Gent vestigt, geschetst. Vervolgens wordt dieper ingegaan op de verschillende vormen van beroep (appel en reformatie) en over de wijze waarop bij de Raad van Vlaanderen beroep kon aangetekend worden tegen vonnissen die in lagere rechtbanken in Vlaanderen (o.a. de schepenbank van Gent) geveld waren.

Verdere bijdragen in deze bundel zijn: G. van Dievoet, *De Hervorming van het burgerlijk procesrecht door Jozef II in de Zuidelijke Nederlanden en de School van het Natuurrecht*; P.L. Nève, *Een achttiende-eeuws dossier uit Wittem (eens Limburgs leen, later Rijksgraafschap)*; J. Drost, *De samenstelling van een Gelderse placatenlijst over de periode 1740-1815*; J.A. Ankum, *Wetgeving betreffende de rechtspositie van minderjarigen in de achttiende eeuw*. Het boek is te verkrijgen door storting van 300 B.F. (f 20) op postrekening 727236 van het Nederlands Centrum voor Rechtshistorische documentatie te Amsterdam.

H.D.R.